

Вісник

Дніпропетровського
університету

Науковий журнал

№ 11

Том 25

2017

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Чл.-кор. НАН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **М. В. Поляков** (голова редакційної ради); старш. наук. співроб., проф. **В. І. Карплюк** (заст. голови); д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. О. Кочубей**; д-р хім. наук, проф. **В. Ф. Варгальок**; чл.-кор. НАПН України, д-р філос. наук, проф. **П. І. Гнатенко**; д-р фіз.-мат. наук, проф. **О. Г. Гоман**; д-р філол. наук, проф. **В. Д. Демченко**; д-р техн. наук, проф. **А. П. Дзюба**; д-р пед. наук, проф. **Л. І. Зеленська**; чл.-кор. НАН України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. П. Моторний**; чл.-кор. НАПН України, д-р психол. наук, проф. **Е. Л. Носенко**; д-р біол. наук, проф. **О. Є. Пахомов**; д-р іст. наук, проф. **С. І. Світленко**; акад. Академії наук ВО України, д-р іст. наук, проф. **В. С. Савчук**; акад. Академії наук ВО України, д-р фіз.-мат. наук, проф. **В. В. Скалозуб**; д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко**; чл.-кор. НАН України, д-р біол. наук, проф. **А. П. Травлєєв**; д-р техн. наук, проф. **Ю. Д. Шептун**; д-р філос. наук, проф. **О. С. Токовенко**; д-р екон. наук, проф. **Н. І. Дучинська**; д-р філол. наук, проф. **І. С. Попова**; **Вятр Єжи Йозеф**, ректор Європейської школи управління, професор (Польща); д-р фіз.-мат. наук, проф. **Ю. Мельников** (США)

СЕРІЯ: МОВОЗНАВСТВО

Випуск 23 (2)

Дніпро

Дніпропетровський національний
університет імені Олеся Гончара

УДК 811(060.55)
ББК 81Я5

*Надруковано за рішенням вченої ради
Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара
(протокол № 8 від 22 грудня 2016 р.)*

Р е ц е н з е н т и:

д-р філол. наук, проф. В. І. Ліпіна
д-р філол. наук, проф. Т. В. Філат

Розглянуто актуальні проблеми сучасного мовознавства на широкому матеріалі української, російської та інших слов'янських і західноєвропейських мов. Багатоаспектний аналіз мовних явищ та одиниць різних рівнів виконано в синхронії та історичній перспективі. Значну увагу приділено дослідженню інноваційних процесів у сучасних мовах, опису функціональних різновидів мовлення, у тому числі інтернет-комунікації, питанням перекладу і лінгводидактики.

Для наукових працівників, спеціалістів-філологів, аспірантів і студентів філологічних факультетів, а також для широкого кола читачів, які цікавляться проблемами сучасного мовознавства.

Рассмотрены актуальные проблемы современного языкознания на широком материале украинского, русского и других славянских и западноевропейских языков. Многоаспектный анализ языковых явлений и единиц разных уровней выполнен в синхронии и исторической перспективе. Большое внимание уделено исследованию инновационных процессов в современных языках, описанию функциональных разновидностей языка, в том числе интернет-коммуникации, вопросам перевода и лингводидактики.

Для научных работников, специалистов-филологов, аспирантов и студентов филологических факультетов, а также широкого круга читателей, интересующихся проблемами современного языкознания.

Topical problems of contemporary linguistics based on phonetics, grammar and semantics of Ukrainian, Russian and other Slavonic and West European languages are regarded. A multi-sided analysis of language phenomena is performed synchronically and diachronically. A great attention is paid to the research of innovation processes in contemporary languages, description of language functional varieties, including the internet-communication, issues of translation and linguodidactics.

The papers are interesting for scientists, specialists in philology, post-graduate students and students of philological faculties, as well as for a wide range of readers who are interested in the problems of modern linguistics.

Р е д а к ц і й н а к о л е г і я:

д-р філол. наук, проф. **Т. С. Пристайко** (відп. редактор); д-р філол. наук, проф. **Н. В. Дьячок** (заст. відп. ред., відп. за вип.); канд. філол. наук, доц. **Г. А. Донскова** (Казахстан); д-р філол. наук, проф. **О. І. Панченко**; д-р філол. наук, проф. **І. І. Меньшиков**; д-р філол. наук, проф. **Н. В. Підмогильна**; д-р філол. наук, проф. **І. С. Попова**; д-р філол. наук, проф. **А. М. Поповський**; д-р філол. наук, проф. **Ю. О. Шепель**; д-р гуманіт. наук, проф. **Людмила Шипелевич** (Польща)

© Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара, 2017

УДК 811.161.1.373.2

И. Н. Апоненко

ГУ «Днепропетровская медицинская академия МЗ Украины»

НОВАТОРСТВО И ОТНОШЕНИЕ К ТРАДИЦИОННОЙ КУЛЬТУРЕ В ТВОРЧЕСТВЕ Л. С. ПЕТРУШЕВСКОЙ (на материале собственных имен сказки «Спасенный»)

Рассмотрены новаторские и традиционные черты сказки Л. С. Петрушевской «Спасенный». Проанализированы хромотопические уровни сказки, ее художественное своеобразие, реальные условия бытования легенды; исследована специфика употребления собственных имен сказочных персонажей.

Ключевые слова: традиция, сказка, легенда, аллюзия, собственное имя.

Апоненко І. М. «Дніпропетровська медична академія МОЗ України». **НОВАТОРСТВО Й СТАВЛЕННЯ ДО ТРАДИЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ У ТВОРЧОСТІ Л. С. ПЕТРУШЕВСЬКОЇ (на матеріалі власних імен казки «Врятований»)**

Розглянуто новаторські і традиційні риси казки Л. С. Петрушевської «Врятований». Проаналізовано хромотопічні рівні казки, її художню своєрідність, реальні умови відтворення легенди, встановлено специфіку використання власних імен казкових персонажів.

Ключові слова: традиція, казка, легенда, алюзія, власне ім'я.

Aponenko I. N. The public office «Dnepropetrovsk medical academy of the Ukrainian Ministry of Health». **INNOVATION AND ATTITUDE TOWARD TRADITIONAL CULTURE IN THE ART BY L. S. PETRUSHEVSKAYA (based on the material of proper names of the tale «Savee»)**

In the article, innovative and traditional features of the tale by Liudmila Petrushevskaya «Savee» are considered. Works by researchers of the writer's art are analyzed, autobiographic materials are being studied. Innovation and traditions are considered from the point of view of such categories of literature as space and time, which are in the tale the basic ones. We study the motive of bi-worldness of modern part of the tale «Savee» and otherworld, which has an dedicated influence on the main character's behavior, on fullness of onim space of the tale. Our attention is paid on precedent folklore and literature traditions of the XIX and XX centuries. The tale «Savee» by L. S. Petrushevskaya is many-sided and multivalued, that is why the study of chatacters' naming is represented together with folklore, literature traditions and modern peculiarities of naming: introduction of names in retrospective-situational plan, using of onimization of appellatives, diminutive-hypocoristic names, names correlation, the using of allusive functions of names. One more bright means of expression of the author's position are comments-digression, included in the tale in terms of introductory constructions.

Key words: tradition, fairy-tale, legend, allusion, proper name.

Творчество Людмилы Петрушевской до сегодняшнего дня вызывает множество противоречивых раздумий, мнений, оценок. Л. С. Петрушевская прославилась среди читательской аудитории как автор знаменитых, хорошо узнаваемых по специфике стиля рассказов и повестей «другой прозы», а также как умелый сказочник — автор сказок для детей и взрослых. Жанр сказки дал писательнице возможность раскрыть свой метафорический взгляд на современное общество [9, с. 311]. Ведь за условно-сказочными приключениями людей, вещей, кукол, волшебников и колдунов стоят извечные человеческие чувства и социально-бытовые взаимоотношения. Этот «сказочный» мир, как пишет Л. В. Овчинникова, может быть охарактеризован как мир, в котором сосуществуют волшебство и жестокость [3, с. 210].

Л. С. Петрушевская при помощи условных схем (объединение в разных сочетаниях элементов бытовой сатирической повести, новеллистической сказки, сказки о животных, анекдота, легенды, басни, притчи) рисует истинное лицо нашего мира, показывает, что большинство современных людей живет бездуховной жизнью, а такие вечные ценности, как добро, любовь, красота, милосердие и даже естественная признательность, становятся смешной редкостью, даже сказочной выдумкой [3, с. 210].

Ольга Славникова в статье «Петрушевская и пустота» считает, что «произведения Людмилы Петрушевской выразили распад окружающей действительности – и сами заразились этим распадом...» [7, с. 59]. Автор этой статьи указывает также на то, что сказки Петрушевской не развлекательные и не детские, так как построены на детских кошмарах, благополучно забываемых взрослым человеком [Там же, с. 58].

М. П. Шустов подчеркивает, что Л. С. Петрушевская игнорирует законы литературной сказки и «это приводит к разрушению традиционного жанра, особенно тогда, когда автору не терпится показать волшебство без границ» [10].

Однако какими бы ни были высказывания критиков и литературоведов по поводу творчества писательницы, сказочный талант Л. С. Петрушевской бесспорен, а сказки всё ещё остаются недостаточно изученными, поэтому тема настоящей статьи является достаточно актуальной.

Целью статьи является изучение введения традиционных и использование новаторских методов обыгрывания собственных имен (СИ), а также исследование художественного мира писательницы и ее творчества на примере сказочного произведения «Спасенный».

Первые сказки написаны Людмилой Петрушевской в середине 1960-х, когда родился её старший сын Кирилл. «Регулярно я стала записывать сказки после 1977 года, – вспоминает писательница, – когда второй сын, Федя, уже начал что-то понимать. Почти каждый вечер я рассказывала ему на ночь сказку. Когда появилась дочь Наташа, это стало просто их правом – на ночь новую сказку. Основное я не успела записать, было некогда» [5].

Десятки лет писательница рассказывала сказки на ночь, последнюю, как она пишет, когда дочери Наташе было пятнадцать, а Феде двадцать один: «...мы гуляли теплой ночью по душистым сухим холмам Коктебеля в виду лунного моря, и они вдруг запросили: “Ма, сказку”. И я завела длинную историю про исчезающий дом, потому что мы как раз вышли к белому призраку без стекол и крыши, к недостройке в три этажа... Я назвала эту сказку “Спасенный”» [Там же].

Сказка «Спасенный» представляет собой синтез собственно-авторских и традиционных черт, которые проявляются на разных уровнях текста.

Так, категории пространства и времени – одни из самых важных структурно-жанрообразующих сказочных элементов. По сравнению с традиционным сказочным зачином «близко ли, далеко ли», пространство у Л. С. Петрушевской находится в реальном, узнаваемом мире. Как пишет И. Я. Хубица, появляются новые, несвойственные волшебной сказке топосы: школа, больничная палата и др. [9, с. 314]. В нашем случае – это многоэтажный дом, гараж, детский лагерь, спасательная станция: «...он бы там ездил на машине в университет, играл на рояле» [4, с. 86].

Что касается географического положения, которое послужило фоном произведения, то читатель может только догадываться, о каком «маленьком приморском поселке» идёт речь. Однако, зная предысторию сказки, мы можем точно сказать, что это Коктебель. Помимо основного места развития сказочного сюжета, упоминается о том, что герои прибыли из другого города, который был разрушен землетрясением (Возможно, имелось в виду землетрясение в Армении. – И. А.).

Одним из основных мотивов в сказках Людмилы Петрушевской является мотив двоемирия, используемый писателями в литературных сказках XIX–XX вв. (например, «Черная курица, или Подземные жители» А. Погорельского и др.). Сказка «Спасенный» содержит два хронотопических уровня – земной и потусторонний. И. Я. Хубицка пишет о том, что такие топосы, как «другой город» и «загробный мир», играют знаменательную роль в осуществлении творческого замысла Петрушевской. Героям Л. С. Петрушевской приходится переступать границу между этими двумя мирами и, по возможности, вернуться обратно [9, с. 317]. Так это представлено в исследуемой сказке: *«Только в лунные ночи случаются такие происшествия, и в маленьком приморском поселке стали происходить в самую глухую пору странные вещи – вроде бы выростал сам собою дом из дикого камня, почти крепость, зияющий черными провалами вместо окон и дверей, но высотой в три этажа и под крепкой крышей – он стоял, освещенный лунной, и исчезал как призрак с первыми волнами рассвета»* [4, с. 84].

Потусторонний мир сказки связан Л. С. Петрушевской с жанровой доминантой – легендой, которую «проживает» главный герой сказки юноша Кит: *«Там, говорят, стоял дом, и там один брат убил ребенка другого брата... Дом сгорел в результате. И никому не разрешали селиться на улице Палисандр. И тут построились совсем новые люди, вроде нас, потому что поселковые избегают этого места... Кто-то проклял его, сказал, что если дом вернется на прежнее место, начнется власть убийц. И у каждого будет право на три убийства. Но не своей рукой. Как-то так. С помощью чего-то постороннего. Кто что придумает, кто яд, кто умную клевету. Кто тайное облучение... И один спасенный должен был встать против них, держа в руке крест. Такая легенда»* [Там же, с. 110–111]. Таким образом, автор создает, по мнению Е. А. Плотниковой, практически реальные условия бытования легенды [6, с. 15]. Присутствуют в сказке и элементы страшилки, своего рода знаки сверхъестественных событий, которые представлены традиционными в «страшном» фольклоре образами (руки, портрета, пятна) [6, с. 15].

В реальном уровне повествования практически все так и происходит. Главный герой – мальчик-старшеклассник Кит как бы «опосредованно» совершает три убийства и происходит это «при помощи» неизвестной ему рыбы, которую отбирают у него хулиганы: *«Компания их четырех приятелей выпила спирт и закусила жареной рыбкой (тракторист отказался), после чего данный тракторист вынужден был свезти этих друзей в лазарет, где они быстро отправились в лучший мир»* [4, с. 100]. Что это за рыба объясняется далее в речи одного из персонажей: *«А те три парня, это уже пришла власть убийц. Это не считается. Это знаменитая рыба, ее надо знать. Рыба фугу¹»* [Там же, с. 104]. В конце сказки все так и происходит, как говорится в легенде: *«Луч упирался ему в грудь, прямо в нательный крестик, и плясал, стараясь увильнуть. Кит шел напрямую через заросли и холмы, шел по лучу... сколько длилось это путешествие, он не помнил, но вдруг очнулся и видел, что луча больше нет. На груди у Кита дымилась глубокая ранка, поверх нее блестел нательный крестик»* [Там же, с. 107].

¹ Фугу (яп. 河豚: ふぐ) – блюдо японской кухни из некоторых видов ядовитых рыб семейства иглобрюхих (*Tetraodontidae*), содержащих яд тетродотоксин. Также часто «рыбой фугу» называют множество видов рыб этого семейства. В Японии фугу считается деликатесом и пользуется большой популярностью. Рыба фугу содержит смертельную дозу тетродотоксина во внутренних органах, в основном в печени и икре, желчном пузыре и коже. Печень и икру рыбы фугу нельзя употреблять в пищу вообще, остальные части тела – после тщательной специальной обработки (Ru.wikipedia.org/wiki/Фугу).

То, что он возможно и есть тот спасенный, сообщается как в названии сказки, так и в речи автора при представлении героя в ретроспективно-ситуативном плане: *«Но у Лизаветы и ее сына и было прозвище «спасенные», и в школе Кита так и называли: «Ну ты, спасенный, дай списать».* Их так прозвали, потому что местные туманно помнили историю юной Лизаветы, прибывшей в поселок с сыном – из вещей у них имелся только пакет со справкой, что они *спасены* при землетрясении» [4, с. 88]. Таким образом, и название сказки, и прозвище героев соотносятся с происшествием из их прошлого.

В онимное пространство сказки Л. С. Петрушевская традиционно вводит одночленные СИ главных героев: *Лизавета (Лиза)* и *Кит*. Собственное имя *Лизавета* является бытовым, народным вариантом, а *Лиза* – сокращенно-уменьшительным вариантом имени *Елизавета*. Имя *Кит* – это, скорее всего, сокращенный вариант имени *Никита* (из греч. *никетас* – победитель) [8, с. 252]. Этимология имени «победитель» определяет и действия главного героя – победу над злом, потусторонним миром.

В народных сказках достаточно часто представлена онимизация апеллятивов, и Людмила Петрушевская вновь возвращается к использованию нарицательных имён в качестве собственных, как это было в дохристианской Руси, что и отразили русские народные сказки (например, *Козёл, Баран, Дубынюшка* и др. – неканонические имена из сборника сказок А. Н. Афанасьева [1]).

Кроме этого, Л. С. Петрушевская в сказке «Спасенный» использует и соотношенность названий, омонимию имен, то есть одинаково звучащие имена соотносятся автором с объектами различных полей ономастического пространства: *улица Палисандр – семейство Палисандр – мачеха Палисандрия*. Данные наименования являются отапеллятивными и восходят к нарицательному «палисандр» (фр. *palissandre*), которое обозначает название древесины пород тропических деревьев. Такое введение СИ не характерно для традиционной сказки и только подчеркивает современное звучание авторского текста.

Автор также вводит и СИ внесюжетного персонажа, тем самым активизируя аллюзивную функцию СИ, акцентируя таким образом внимание читателя на образованности главного героя: *«...мальчишка и сам полюбил, сидя в лодке на рассвете далеко от берега, насвистывать Моцарта»* [4, с. 87].

Еще одним ярким средством выражения авторской позиции являются комментарии-отступления, включенные в сказку в виде вводных конструкций, синтаксически оформленных скобками: *«Кит устремился за этим страшным коконом, ухватил развевающийся край ткани и подтянулся к телу (а это было тело, завернутое с головой)»* [Там же, с. 95]; *«В обязанности Лизы входило после ежедневной уборки кормить обессиленную больную (в основном лекарствами), сама Палисандрия к девочке не прикасалась, в кухню не заходила и никогда ничего не ела (У меня такая диета», – со смехом говорила эта слишком молодая мать)»* [Там же, с. 104]. Помимо таких небольших, часто грустных и иронических комментариев по ходу развивающихся событий в текст сказки писательница включила достаточно объемный абзац, также ограничив его скобками: *«Лиза сходила и закопала эти витамины на местном кладбище, неизвестно почему. То есть она подумала, что в любом другом месте вдруг да кто-то лет сто спустя начнет копать колодезь или что-то сажать – а на кладбище и так уже все умершие, и яд им не повредит. Со времен землетрясения Лиза хорошо предчувствовала последствия тех или иных человеческих действий. Кроме того, Лиза просто была очень умная, она уже убирала в доме и видела на третьем этаже больную девочку – эти же витамины стояли на ее столике»* [Там же, с. 103.].

Автор-рассказчик подобными средствами устанавливает доверительные отношения с читателями [3, с. 213], высказывая свое мнение, часто с позиции героев.

Сказка Л. С. Петрушевской «Спасенный» построена на основе художественного синтеза, в ней представлены традиции народной волшебной сказки, легенды, элементы страшилок и фэнтези, все это отразилось и на специфике собственных имен: введение имен в ретроспективно-ситуативном плане, употребление онимизации апеллятивов и уменьшительно-ласкательных имен, использование аллюзивной функции, соотносительность имен, комментарии-отступления и др. Сказка в художественном мире Людмилы Петрушевской модернизирована, это уже современная история на основе объединения элементов разных жанров фольклора и литературы.

Современные сказочные произведения писательницы многогранные, многозначные и часто необычные, поэтому изучение наименований героев в комплексе современных методов литературоведения и поэтонимии представляется перспективными.

Библиографические ссылки

1. **Афанасьев А. Н.** Народные русские сказки : в 3-х т. / А. Н. Афанасьев. – М. : Наука, 1985.
2. **Лебёдушкина О.** Шехерезада жива, пока... О новых сказочниках и сказках [Электронный ресурс] / О. Лебёдушкина. – Режим доступа : <http://magazines.russ.ru/druzhba/2007/3/le12.html>
3. **Овчинникова Л. В.** Русская литературная сказка XX века. История, классификация, поэтика : учеб. пособие / Л. В. Овчинникова. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 312 с.
4. **Петрушевская Л.** Спасенный / Л. Петрушевская // Завещание старого монаха : рассказы из иной реальности. – М. : Вагриус, 2003. – С. 84–112.
5. **Петрушевская Л. С.** Лекция о жанрах / Л. С. Петрушевская // Девятый том. – М. : Эксмо, 2003. – С. 318–331.
6. **Плотникова Е. А.** «Настоящие сказки» Л. С. Петрушевской в контексте традиционной культуры : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» / Е. А. Плотникова. – Ульяновск, 2011. – 27 с.
7. **Славникова О.** Петрушевская и пустота / О. Славникова // Вопр. литературы. – 2000. – № 2. – С. 47–61.
8. **Суперанская А. В.** Словарь русских имен / А. В. Суперанская. – М. : Эксмо, 2005. – 448 с.
9. **Хубица И. Я.** Городские топосы в сказках Л. Петрушевской / И. Я. Хубица // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2010. – Вип. XXIII. – Част. 2. – С. 311–321.
10. **Шустов М. П.** Своеобразие сказок Л. Петрушевской / М. П. Шустов // Материалы к самостоятельной работе студентов-филологов по литературе на заочном отделении. Вип. V. – Н. Новгород, 2006. – С. 76.

References

1. Afanasyev, A. N. (1985), *Folk Russian tales: in 3 vol.* [*Narodnye russkie skazki: v 3 t.*], Moscow.
2. Lebyodushkina, O. (2007), “Scheherezade is alive, till... About the new fantasists and tales” [“Sheherezada zhiva, пока... O novykh skazochnikah i skazkah”], available at: <http://magazines.russ.ru/druzhba/2007/3/le12.html>
3. Ovchinnikova, L. V. (2003), *The Russian Literary Tale of the XX century. History, classification, poetics* [*Russkaja literaturnaja skazka XX veka. Istorija, klassifikacija, pojetika*], Moscow, 312 p.
4. Petrushevskaya, L. (2003), “Savee”, *The last will of an old monk: Stories from the other reality* [*Spasennyj, Zaveshhanie starogo monaha: Rasskazy iz inoj real'nosti*], Moscow, pp. 84–112.
5. Petrushevskaya, L. S. (2003), “Lecture of genres”, *The 9th volume* [“Lekcija o zhanrah”, *Devjatyj tom*], Moscow, pp. 318–331.

6. Plotnikova, E. A. (2011), "True tales" by L. S. Petrushevskaya in the context of traditional culture: Author's thesis [*"Nastojashhie skazki" L. S. Petrushevskoj v kontekste tradicionnoj kul'tury: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk*], Ulyanovsk, 27 p.
7. Slavnikova, O. (2000), "Petrushevskaya and emptiness", *The questions of literature* [*"Petrushevskaja i pustota", Voprosy literatury*], № 2, pp. 47–61.
8. Superanskaya, A. V. (2005), *The dictionary of the Russian names* [*Slovar' russkih imen*], Moscow, 448 p.
9. Khubitska, I. (2010), "The city toposes in the tales by L. Petrushevskaya", *Actual problems of the Slavic philology* [*"Gorodskie toposy v skazkah L. Petrushevskoj", Aktual'ni problemi slov'jans'koj filologii*], Release XXIII, Part 2, pp. 311–321.
10. Shustov, M. P. (2006), *Singularity of tales by L. Petrushevskaya* [*Svoeobrazie skazok L. Petrushevskoj*], Release V. – N. Novgorod, p. 76.

Надійшла до редколегії: 23.12.2016

УДК 372.881.111.1

Н. В. Бурлаченко

Коледж Національного фармацевтичного університету (м. Харків)

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

Розглянуто перспективи та виявлено проблеми використання інноваційних технологій в освіті загалом та під час вивчення іноземної мови зокрема. Здійснено аналіз досвіду вітчизняних науковців щодо використання інформаційно-комунікаційних технологій в навчанні іноземної мови. Охарактеризовано напрямки та можливості використання інноваційних технологій під час викладання іноземної мови у вищих навчальних закладах України.

Ключові слова: інноваційні освітні технології, проектування, інформаційно-комунікаційні технології, Інтернет-бібліотека, інформаційно-освітнє середовище, мультимедіа.

Бурлаченко Н. В. Колледж Национального фармацевтического университета (г. Харьков). **ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ ИЗУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА**

Рассмотрены перспективы и выявлены проблемы использования инновационных технологий в образовании в целом и при изучении иностранного языка в частности. Проанализирован опыт отечественных ученых по использованию информационно-коммуникационных технологий в обучении иностранному языку. Охарактеризованы направления и возможности использования инновационных технологий при преподавании иностранного языка в высших учебных заведениях Украины.

Ключевые слова: инновационные образовательные технологии, проектирование, информационно-коммуникационные технологии, Интернет-библиотека, информационно-образовательная среда, мультимедиа.

Burlachenko N. V. College of the National Pharmaceutical University (Kharkov). **THE USE OF INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF LEARNING FOREIGN LANGUAGE**

The article describes the prospects and problems identified in the use of innovative technologies in education in general and in the study of foreign languages in particular. The analysis of the experience of national scientists on the use of ICT in teaching foreign languages. Characterized areas and the possibility of using innovative technologies in teaching foreign languages in higher educational institutions of Ukraine. The aim of our study is to identify opportunities for the use of computer learning tools in the study of a foreign language. The introduction of ICT in the learning process requires the development and practical application of scientific and methodological support,

system integration of ICT into existing training processes and organizational structures, the creation and use of effective tools and computer systems training and knowledge control. Finding out the possibilities of using ICT in teaching foreign languages and the main difficulties that may arise with the active ICT in the educational process – the main task of the article.

The benefits of ICT refer effective auditory, visual, auditory, audio, visual and audiovisual; aid teaching and learning of students; means to increase the interest and desire of students fluent in English; intensive foreign language teaching; enhance the interactive and communicative activities students.

Key words: innovative educational technology, project work, information and communication technology, Internet library, information and educational environment, multimedia.

Необхідність модернізації української освіти, інтеграція в загальноєвропейський освітній простір, збереження і розвиток кращих традицій вітчизняної школи вносить суттєві корективи в систему навчання. Сучасному суспільству необхідні освічені, кваліфіковані фахівці, що відрізняються мобільністю, динамізмом, конструктивністю, справжні патріоти своєї Батьківщини, які поважають звичаї, традиції не лише своєї країни, а й культуру інших народів, використовуючи іноземну мову як засіб комунікації. Саме вивчення іноземних мов із застосуванням інноваційних технологій може розглядатися як один з найважливіших засобів освітнього процесу, спрямований на постійне поглиблення, оновлення і якісне засвоєння знань. Усе це потребує наукового обґрунтування та вирішення, що і обумовило актуальність статті.

Осмисленню проблеми застосування в навчальному процесі інноваційних технологій присвячені праці І. Л. Бім [1], А. В. Великанової [2], А. М. Гуржій [3], І. Г. Захарової [4], І. А. Цатурової [7], Г. А. Чередніченко [8] та багатьох ін. Аналіз наукової літератури засвідчив, що для використання інноваційних технологій необхідно мати безперервний доступ до мережі (більшість сайтів не зорієнтовані на посереднього користувача в сенсі знання мови та володіння комп'ютером, деякі ресурси можуть містити граматичні, лексичні помилки тощо) й відповідний рівень володіння комп'ютером, певними програмами.

Метою нашого дослідження є виявлення можливостей використання комп'ютерних засобів навчання в процесі вивчення іноземної мови.

Знання і кваліфікація набувають першочергового значення в житті людини в умовах інформаційного суспільства. Щоб бути в курсі розвитку світової науки, необхідне вивчення першоджерел мовою авторів. Тому підвищення значущості іноземної мови, її затребуваність вплинули на зміст, завдання і динаміку навчання. Інтенсифікація і модернізація освіти у ХХІ столітті вимагає впровадження таких інноваційних технологій, які мають на меті творче виховання особистості в інтелектуальному і емоційному вимірах. Такими інноваційними технологіями є проектування, розвивальне навчання, проблемне навчання, ігрове навчання, тестова система, занурення в іншомовну культуру, навчання у співпраці, а також дослідні, інформаційно-комунікаційні та особистісно-орієнтовані технології.

Проектування (метод проектів) є одним із способів активізації студентів у процесі навчання іноземних мов, коли студент самостійно планує, створює, захищає свій проект, тобто активно включається в процес комунікативної діяльності. Навчальний проект – це комплекс пошукових, дослідницьких, розрахункових, графічних і інших видів роботи, які виконуються студентами самостійно з метою практичного чи теоретичного рішення значущої проблеми. Основні цілі проектної методики такі: 1) реалізація на практиці набутих умінь і навичок, розвиток мовлення, вміння грамотно і аргументовано піднести досліджуваний матеріал, вести дискусійну полеміку; 2) самовираження і самовдосконалення учнів, підвищення мотивації навчання, формування пізнавального інтересу; 3) демонстрування рівня культури, освіченості, соціальної зрілості. Види проектів: 1) рольові ігри, драма-

тизації, інсценування (казки, телешоу, свята, музичні вистави і т. д.); 2) дослідні (країнознавство, узагальнення наукових знань, історичні, екологічні тощо); 3) творчі (твори, переклад, сценарії, стінгазети і т. д.); 4) мультимедійні презентації. Оскільки до роботи над проектом залучені всі студенти, незалежно від здібностей і рівня мовної підготовки, ми вважаємо, що це один з найбільш потужних стимулів мотивації вивчення іноземних мов, найбільш творчий вид діяльності.

Проектна методика вимагає від викладача ретельної підготовки, професійної майстерності, ерудиції. Атмосфера доброзичливості, взаєморозуміння, довіри, творчості, заохочення пізнавальної активності студентів – одна з головних умов ефективності навчальної діяльності. У сучасному розумінні навчальний проект – це інтегрований дидактичний засіб розвитку, навчання і виховання, який дозволяє виробляти і розвивати специфічні вміння і навички (планування, проблематизація, самоаналіз і рефлексія, презентація, дослідницька робота). Однією зі складових гуманізації освітнього процесу є використання проектною методикою, оскільки студенти з різним рівнем мовної підготовки беруть участь у роботі відповідно до своїх можливостей.

Таким чином, метод проектів дозволяє реалізувати не тільки освітні завдання, а й соціокультурні, виховні, завдання гуманізації та гуманітаризації освітнього процесу. Дана методика дає можливість глибше вивчити тему, розвинути творчі здібності студентів, вчить спілкуванню, вмінню користуватися граматичними структурами, зникає страх ведення бесіди іноземною мовою.

Основними цілями навчання у спеціалізованих вузах є формування комунікативної компетенції, в тому числі вміння працювати з інформацією. Варто зазначити, що спеціалізовані вузи – це навчальні заклади, що готують фахівців у різних професійних областях (фармацевти, економісти, юристи, менеджери та ін.) з поглибленим вивченням іноземних мов. Необхідно підкреслити, що іноземна мова є засобом здійснення професійної діяльності, а не їх спеціальністю. Випускникам спеціалізованих вузів необхідно вміти контактувати з людьми, що говорять іноземною мовою, володіти інтелектуальними здібностями критичного мислення у процесі роботи з інформацією, викладеною як українською, так і іноземною мовами. Безумовно, пріоритет у пошуку інформації провідні вчені все більше і більше віддають Інтернету. Специфіка технологій Internet полягає в тому, що вони надають і педагогам, і студентам величезні можливості вибору джерел інформації, необхідної в освітньому процесі: оперативна інформація систематично пересилається замовнику електронною поштою відповідно до обраного списку розсилки; доступні відомості про різноманітні бази даних провідних бібліотек, інформаційних, наукових і навчальних центрів, музеїв; інформація про книги і журнали, розповсюджені через Internet-магазини.

Це створює реальні умови для розширення кругозору, самоосвіти, підвищення кваліфікації. Так, І. Г. Захарова пропонує створення Інтернет-бібліотеки, призначеної для організації самостійної, пошуково-дослідницької роботи з наочно структурованим представленням інформації, для чого буде потрібна також розробка спеціалізованого програмного забезпечення, що полегшує викладачам і студентам пошук у мережі Інтернет. Вона зазначає, що «для ефективної роботи такої бібліотеки вкрай важливо підготувати допоміжні сторінки, що містять оглядові та методичні матеріали, списки найбільш цінних джерел інформації (посилань Internet) з цієї предметної області» [4, с. 14].

У сучасному суспільстві значно зросли вимоги до використання інформаційних ресурсів. Поява та розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), впровадження їх в освітній процес сприяють активізації пізнавальної діяльності учнів, підвищенню мотивації до навчання, розвитку навиків самостійної ро-

боти, удосконаленню форм і змісту навчального процесу, доступності та ефективності методичного забезпечення дистанційного навчання.

Інформаційно-комунікаційні технології є потужним засобом навчання, контролю та управління навчальним процесом, оскільки це найважливіший параметр сучасної соціокультурної системи. Інтернет-ресурси – звичний і зручний засіб знайомства з культурою інших країн і народів, спілкування, отримання інформації, невичерпне джерело освітнього процесу. Саме тому в основі системного підходу до реформування методів навчання іноземної мови з використанням нових інформаційних технологій лежить концепція інформаційно-навчального середовища, яка розглядається в тісному зв'язку з системою розвивального навчання. Інформаційно-освітнє середовище являє собою сукупність умов, які не тільки дозволяють формувати і розвивати мовні знання, вміння і навички, а й сприяють розвитку особистості студента. Навчальна ситуація проектується в такому середовищі як динамічний, опосередкований комп'ютерними технологіями процес суб'єктивно-суб'єктивної взаємодії усіх учасників навчального процесу. Той, кого навчають, перетворюється з пасивного об'єкта впливу викладача в повноправного співучасника навчального процесу.

Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчальний процес вимагає розробки та практичного використання науково-методичного забезпечення, системної інтеграції ІКТ в існуючі навчальні процеси та організаційні структури, створення й ефективного застосування інструментальних засобів і систем комп'ютерного навчання й контролю знань. З'ясування можливостей використання ІКТ під час викладання іноземної мови та основних труднощів, що можуть виникати при активному впровадженні ІКТ в освітній процес – основні **завдання** статті.

Динамічний розвиток науково-технічного прогресу, інтенсифікація процесу навчання пов'язані з професійною підготовкою викладачів у галузі використання ІКТ. В цьому контексті важливу роль відіграє вміння викладача успішно використовувати комунікативні технології у навчальному процесі та володіти необхідною інформаційною грамотністю. Дидактичні принципи використання інформаційних технологій дозволяють: вирішувати професійні завдання, підвищувати фаховий рівень; здійснювати поточний, рубіжний і підсумковий контроль знань учнів; моделювати навчальні ситуації, проводити позакласну роботу тощо [3, с. 16].

Варто зазначити, що на сьогодні в Україні значна увага приділяється програмному, методичному та матеріально-технічному забезпеченню при розгляді проблеми використання ІКТ у навчально-виховному процесі. Участь у міжнародних проектах, проведення різних видів досліджень сприяють виявленню перспектив та проблем впровадження інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес.

Педагогічна актуальність, що формується в інформаційно-освітньому середовищі системи мовних знань і умінь, полягає в тому, що студенту повинна бути запропонована для засвоєння саме така система знань, яка йому необхідна на даному етапі свого розвитку. Завдання ІОС з вивчення іноземної мови: забезпечення умов для творчого освоєння, а також мовленнєвих умінь і навичок; інтеграція різних форм і стратегій, спрямованих на розвиток самостійної пізнавальної навчальної діяльності в процесі індивідуальної і групової роботи студентів; підвищення мотиваційної насиченості навчального процесу; організація пізнавальної комунікаційної діяльності з носіями мови і членами мережевого співтовариства, що вивчає іноземну мову; формування на базі мовних знань сучасної інформаційної культури, що дозволяє працювати в комп'ютерному та телекомунікаційному середовищі. В основі даної інноваційної технології лежать принципи, що відображають специфіку досліджуваного предмета і самого середовища навчання: відкри-

тість, системність і послідовність, інтерактивність, наочність представлення матеріалу і надмірність усіх компонентів середовища. Ефективне функціонування ІОС залежить від рівня розвитку інформаційно-телекомунікаційної інфраструктури освіти і взаємодії даної інфраструктури зі студентами; від цілого комплексу психолого-педагогічних умов; від контролю мотиваційного фону і його розвитку; врахування індивідуальних особливостей студентів; від мовної співтворчості усіх учасників навчального процесу.

Зазначимо, що впровадження комп'ютерних технологій у практичну діяльність студентів на заняттях з англійської мови сприяє: 1) розвитку усіх видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо); 2) успішному оволодінню усним спонтанним мовленням; 3) формуванню та розвитку критичного мислення.

Пропонуються різні способи застосування засобів мультимедіа в навчальному процесі, серед яких: використання електронних тренажерів, підручників, енциклопедій; моделювання процесів і явищ; забезпечення дистанційної форми навчання; побудова систем контролю й перевірки знань і умінь студентів (використання контролюючих програм-тестів); створення і підтримка сайтів навчальних закладів; створення презентацій навчального матеріалу тощо.

Підводячи підсумки, зазначимо позитивні та негативні сторони використання інноваційних технологій при викладанні та вивченні іноземної мови та перспективи щодо їх використання у майбутньому.

До переваг впровадження ІКТ відносимо ефективні слухові, наочно-слухові, аудіо, візуальні та аудіовізуальні засоби; допоміжний засіб учбово-пізнавальної діяльності студентів; засіб підвищення інтересу та бажання студентів вільно володіти англійською мовою; інтенсивне навчання іноземної мови; підвищення інтерактивної та комунікативної діяльності студентів. Застосування ІКТ у вивченні іноземної мови, безперечно, має велике практичне значення, є ефективним засобом візуалізації навчального матеріалу, дозволяє педагогу реалізувати свій творчий потенціал; допомагає здійсненню особистісно-орієнтованого підходу до навчання; сприяє розширенню кругозору і підвищенню культурного рівня; стимулює пошукову діяльність і сприяє розвитку творчих здібностей студентів. Позитивним у використанні ІКТ є можливість за короткий час переробити великий за обсягом навчальний матеріал, вилучити необхідну інформацію.

Використання мережі Інтернет при викладанні та вивченні іноземної мови надає великі можливості у підвищенні їх ефективності. Інтернет розвиває усі чотири види мовленнєвої діяльності. Студенти навіть мають можливість спілкуватися з носіями мови. Одним з ефективних засобів підвищення мотивації до навчання іноземної мови є створення особистого середовища спілкування іноземною мовою за допомогою використання інформаційно-комунікаційних технологій [8, с. 136].

Разом з цим визначимо й негативні сторони використання ІКТ у навчальних закладах. Незважаючи на усі переваги ІКТ, існує ряд проблем, на які варто звернути увагу. Це і відставання в популяризації нових навчальних методів на основі сучасних інформаційних технологій; недостатній рівень інформаційної культури викладача, його творча пасивність, відсутність інтерактивних методик при викладанні іноземної мови. Цілком очевидним є недостатнє матеріально-технічне оснащення навчальних аудиторій; відсутність інтерактивних технологій на заняттях.

Засоби телекомунікації, що включають електронну пошту, глобальну, регіональну і локальну мережі зв'язку та обміну даними, відкривають перед студентами і педагогами широкі можливості: оперативну передачу на будь-якій відстані інформації будь-якого виду та обсягу; доступ до різних джерел інформації; інтерактивність і зворотний зв'язок; організацію спільних телекомунікаційних проєктів.

Таким чином, необмежений обсяг матеріалу в мережі і можливості вищеописаних інноваційних технологій дозволяють вибирати і експериментувати, роблять отримані знання більш усвідомленими, підвищують мотивацію до навчання, формують і розвивають вміння роботи з інформацією, а також здатність до міжкультурної комунікації. І навіть серйозну проблему, пов'язану з наявністю відомих негативних наслідків: пасивністю студентів і низьким рівнем самостійності – можна вирішити за допомогою організації нових форм навчальної роботи. Наприклад, виконання творчих колективних проєктів, при оцінці яких обговорюється (очно або у віртуальному семінарі) і оцінюється внесок кожного з учасників, формування та подання до мережі Internet індивідуального освітнього простору, що включає зібрані самим студентом навчальні і наукові ресурси із запропонованої дисципліни, участь у спільній роботі, у віртуальних наукових лабораторіях і мережевих ділових іграх.

Вважаємо актуальними до подальшого розгляду і вивчення оптимізацію взаємодії педагога з комп'ютером, створення і використання інноваційних педагогічних технологій.

З огляду на перспективи, впровадження інноваційних моделей навчального процесу передбачає вміння викладачів користуватися засобами новітніх інформаційних технологій. Для цього пропонуємо об'єднати викладачів іноземних мов для розробки методичних матеріалів щодо використання ІКТ у навчальному процесі, проводити курси з освоєння ІКТ, матеріально заохочувати викладачів, які активно використовують інноваційні освітні технології, поліпшувати технічне оснащення аудиторій та своєчасно оновлювати відповідне програмне забезпечення.

Бібліографічні посилання

1. **Бім І. Л.** Особистісно-орієнтований підхід – основна стратегія відновлення школи / І. Л. Бім // Іноземні мови у школі. – 2002. – № 2. – С. 11–15.
2. **Великанова А. В.** Компетентностно-ориентированный подход к образованию / А. В. Великанова. – Самара : Профи, 2007. – 92 с.
3. **Гуржій А. М.** Засоби навчання : навч. посібник / А. М. Гуржій, Ю. О. Жук, В. П. Волинський. – К. : ІЗМН, 1997. – С. 208.
4. **Захарова И. Г.** Информационные технологии в образовании : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / И. Г. Захарова. – 2-е изд., стереотип. – М. : Академия, 2005.
5. **Новые педагогические и информационные технологии в системе образования :** учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повышения квалификации пед. кадров / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева, А. Е. Петров ; под ред. Е. С. Полат. – М. : Академия, 2001.
6. **Полат Е. С.** Метод проектов на уроках иностранного языка / Е. С. Полат // Иностр. языки в шк. – № 2. – 2000. – С. 3–10.
7. **Цатурова И. А.** Компьютерные технологии в обучении иностранным языкам : учеб. пособие для вузов. – М. : Высш. шк., 2004. – 200 с.
8. **Чередніченко Г. А.** Мультимедійні технології у процесі викладання дисципліни «Іноземна мова» у вищих технічних навчальних закладах / Г. А. Чередніченко, Л. Ю. Шапран, Л. І. Куниця // Наук. записки. Серія: Педагогіка. – Тернопільський нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка. – 2011. – № 4. – С. 134–138.

References

1. Bim, I. L. (2002), "Personality-oriented approach – basic recovery strategy for school", *Foreign languages at school* ["Osobmstisno-orientovaniy pidhid – osnovna strategija vidnovlennja shkoli", *Inozemni movi u shkoli*], № 2, pp. 11–15.
2. Velikanova, A. V. (2007), *A competency-based approach to education* [*Kompetentnostno-orientirovannij podhod k obrazovaniyu*], Profi, Samara, 92 p.
3. Gurzhij, A. M., Zhuk, Ju. O., Volins'kij V. P. (1997), *Means of instruction* [*Zasobi navchannja*], IZMN, Kyiv, 208 p.

4. Zaharova, I.G. (2005), *Information Technology in Education. 2nd ed.* [Informacionnije tehnologii v obrazovanii. 2-e izd.], Akademiya, Moscow.
5. Polat, E. S. and other (2001), *New pedagogical and information technologies in education* [Novije pedagogicheskiye i informacionnije tehnologii v sisteme obrazovanija], Akademiya, Moscow.
6. Polat, E. S. (2000), "Project-foreign language lessons", *Foreign languages at school* ["Metod proektov na urokah inostrannogo jazika" Inostrannije jaziki v shkole], № 2, pp. 3–10.
7. Caturova, I. A. (2004), *Computer technology in teaching foreign languages* [Komp'yuternije tehnologii v obuchenii inostrannim jazikam], Vysshaja shkola, Moscow, 200 p.
8. Cherednichenko, G. A., Shapran L. Ju., Kunicja L. I. (2011) "Multimedia technology in teaching discipline "Foreign Language" in Higher Technical Colleges" *Proceedings of Ternopil National Pedagogical University B. Gnatyuk. Series: Pedagogy*, ["Mul'timedijni tehnologii u procesi vkladannja disciplini «inozemna mova» u vishhijh tehnicnijh navchal'nih zakladah", *Naukovi zapiski. Serija: Pedagogika*], № 4, pp.134–138.

Надійшла до редколегії 27.01.2017

УДК 81'373.46

Т. Н. Высоцкая

Государственное высшее учебное заведение «Национальный горный университет»

СИСТЕМНАЯ ОРГАНИЗАЦИЯ ПОНЯТИЙНОЙ СТРУКТУРЫ НОМИНАТИВНОЙ КАТЕГОРИИ «ГОРНОТЕХНИЧЕСКИЕ АРТЕФАКТЫ»

Под углом существующих категориально-понятийных классификаций специальной лексики рассмотрена системная организация понятийной структуры номинативной категории горнотехнических артефактов (ГТА); определено место номинативного класса ГТА на вертикальной оси категоризации; на горизонтальной оси базового уровня выделены понятийные субкатегории ГТА (машины, механизмы, агрегаты и др.).

Ключевые слова: наименования горнотехнических артефактов, системная организация понятийной структуры, номинативная категория, номинативная субкатегория.

Высоцкая Т. М. Державний вищий навчальний заклад «Національний гірничий університет». **СИСТЕМНА ОРГАНІЗАЦІЯ ПОНЯТТЄВОЇ СТРУКТУРИ НОМІНАТИВНОЇ КАТЕГОРІЇ «ГІРНИЧОТЕХНІЧНІ АРТЕФАКТИ».**

Під кутом існуючих категориально-поняттєвих класифікацій спеціальної лексики розглянуто системну організацію поняттєвої структури номінативної категорії гірничотехнічних артефактів (ГТА); визначено місце номінативного класу ГТА за вертикальною віссю категоризації; за горизонтальною віссю базового рівня виокремлено поняттєві субкатегорії ГТА (машини, механізми, агрегати тощо).

Ключові слова: найменування гірничотехнічних артефактів, системна організація поняттєвої структури, номінативна категорія, номінативна субкатегорія.

Vysotskaya T. N. State Higher Educational Establishment «National Mining University». **THE SYSTEM OF MTA NOMINATIVE CATEGORY CONCEPTUAL STRUCTURE**

With the aim of the system of MTA nominative category conceptual structure analysis we made a review of the existing categorical and conceptual classifications of special vocabulary; defined the operational concepts of «lexical and semantic group», «category», «subcategory»; and outlined the subcategories of mining technical artifacts on the horizontal axis of the basic level. The system of the conceptual structure of the nominative class under investigation is a multi-level structure. The totality of concepts accumulating the knowledge of the humanity about mining technical artifacts takes a certain hierarchal niche in the general category of objects and comprises the class of technical artifacts. The location of MTA conceptual and nominative class on the vertical axis of the categorization

is as follows: *the category of objects* ↔ *artifacts* ↔ *technical artifacts* ↔ *mining technical artifacts*. The investigation enabled us to draw the conclusion that on the horizontal axis of the MTA category basic level there exist the following subcategories (classes of mining technical artifacts): *машины, механизмы, агрегаты* etc. The terms-subcategories demonstrate their nominative, classifying and positioning functions.

Key words: *mining technical artifacts nominations, systemic organization of the conceptual structure, nominative category, nominative subcategory.*

Один из центральных вопросов лингвистики – вопрос о системности языка, которая проявляется в совокупности элементов, связанных внутренними отношениями. Лексический состав языка не является исключением. Он представляет собой не совокупность разрозненных единиц, а совокупность взаимосвязанных отношений, традиционно представляемых в двух ракурсах: парадигматическом и синтагматическом. Благодаря этому он состоит из смысловых групп с различными видами отношений.

Актуальность изучения лексических единиц как элементов системы связана с тем, что именно такой подход обуславливает раскрытие глубинных структур семантики.

Целью настоящей публикации является анализ системной организации понятийной структуры номинативной категории ГТА. **Задачи** исследования: 1) рассмотреть существующие в терминологических исследованиях категориально-понятийные классификации специальной лексики; 2) определить рабочие понятия «лексико-семантическая группа», «категория», «субкатегория»; 3) на горизонтальной оси базового уровня категории ГТА выделить субкатегории (классы) горнотехнических артефактов. **Объектом** исследования выступает номинативная категория ГТА. **Предметом** – системная организация ее понятийной структуры.

Системная организация лексики проявляется в наличии в ней объединений слов, характеризующихся некоей общностью значений. По мнению Ю. Д. Апресяна, системность лексики зависит от двух вещей: как определяется понятие и как описана лексика. «...Мы убеждены, что лексика – система в гораздо большей степени, чем принято было думать до сих пор...» [1, с. 118]. Системность в лексике изучается, как правило, в направлении от семантики к форме, к лексемам: любая системность слов связывается, главным образом, с общностью смысла, откуда обычно делаются выводы уже о системности самих лексем (носителей смысла), поэтому системность в лексике обусловлена взаимосвязью языковых единиц, отражающих подобную взаимосвязь и взаимообусловленность предметов и объектов реальной действительности. При таком понимании лексическая система – это «внутренне организованная совокупность языковых элементов, закономерно связанных между собой относительно устойчивыми отношениями и постоянно взаимодействующих» [13, с. 170].

Систематизация терминов как основного разряда специальной лексики основана на систематизации понятий, которая, в свою очередь, «начинается с выделения категорий понятий, т. е. наиболее широких понятий» [3, с. 84]. В терминологических исследованиях предлагаются различные категориально-понятийные классификации специальной лексики, в которых объекты на основе категориальных признаков объединяются в конечное число обобщающих микро-систем (групп) категорий.

Первые классификации терминологической лексики, осуществленные на основе категориальной принадлежности специальных понятий, были проведены австрийским ученым О. Вюстером и российским терминологом Д. С. Лотте. В частности, последний выделил следующие категории общенаучных и общетехнических понятий: предметы (материалы, орудия, инструменты, детали и т. п.), процессы (явления), свойства и величины (параметры, геометрические образы,

единицы измерения и т. д.) [8, с. 48]. Предложенная классификация получила дальнейшее развитие в работах Т. Л. Канделаки, ученицы и последовательницы Д. С. Лотте, выделившей в профессиональной лексике «категорию процессов, категорию предметов, категорию свойств, категорию величин, категорию единиц измерения, категорию наук, отраслей, категорию профессий и т. п.» [5, с. 9].

В свою очередь, А. В. Суперанская, выделяя в конкретных терминологиях самые общие категории предметов, процессов, свойств, величин, описывает для каждой из них определенный набор наиболее характерных признаков. Так, для категории предметов, представляющей для нас непосредственный интерес, такими признаками являются форма, размер, происхождение, конструкция, назначение, материал, химический состав, способ изготовления, принцип действия и т. п. [9].

По мнению С. В. Гринева-Гриневица, в пределах каждой категории выделяются тематические группы понятий, так как «собственно деление понятий удобно проводить по тематическим группам, начиная с наименования группы, которое является самым широким понятием в группе» [3, с. 84].

Поскольку в научной литературе для обозначения выделяемых группировок лексики, в том числе и терминологической, применяются различные обозначения, целесообразно остановиться на характеристике таких используемых в дальнейшем терминов, как *семантическое поле*, *лексико-семантическая группа*, *тематическая группа*, *субкатегория* и т. д.

Взгляд на лексику как на систему оформился в так называемую теорию семантического поля или лексико-семантических группировок. С ними согласуются и два подхода к изучению лексики: семасиологический (от слова к понятию) и ономасиологический (от понятия к слову), которые дополняют друг друга и являются основными в построении семантического поля.

Семантическими полями принято считать семантические группы слов какой-либо одной части речи, семантически соотносительные классы слов разных частей речи, лексико-грамматические поля, парадигмы синтаксических конструкций, связанных трансформационными (деривационными) отношениями, и различные типы семантико-синтаксических синтагм. Л. Вейсгербер выделяет парадигматические поля, В. Порциг – синтагматические. Л. Вейсгербер считает, что семантическое членение языковой системы должно определяться не реальными отношениями в объективной действительности, а теми принципами, которые заложены в самом языке, в его семантической структуре, отождествляемой им с системой понятий. Аналогичное мнение находим у П. С. Кузнецова: «Под описанием языка как системы я понимаю описание его как совокупности классов некоторых однородных (характеризующихся общими признаками) внутри одного класса элементов в некоторый момент времени, и никаких других свойств приписать понятию системы языка не считаю возможным» [7, с. 60].

Ю. Н. Караулов определяет лексическую макро- и микросистему как «сеть связей разных значений одного слова и связей между словами» [6, с. 7–8] и на этом основании выделяет «семантические поля» (поле «радости», «знания») и «тематические группы» («названия птиц, растений») [Там же, с. 237].

Результатом описания лексики, направленного на выявление ее системных связей, является ее классификация, т. е. выделение различных лексико-семантических групп лексики. Само понимание лексико-семантической группы (ЛСГ) неоднозначно. Так, Ф. П. Филин пользуется термином «лексико-семантическая группа» для обозначения словесных семантических полей. Под ЛСГ ученый понимает «лексические объединения с однородными, сопоставимыми значениями, представляющие собой специфическое явление языка, обусловленное ходом его исторического развития» [11]. К ним он относит синонимы, ан-

тонимы, родовидовые группы, тематические классы и ряды. Ф. П. Филин одним из первых отметил, что «положение о словарном составе языка как о системе разных лексико-семантических групп (или рядов, разрядов) слов является одним из распространенных в лингвистике», но, к сожалению, «под этими группами понимаются совершенно различные явления: объединения слов на основе общности грамматико-семантических значений, общности значений словообразовательных средств и т. д., не являющихся прямым объектом собственно лексикологии, хотя и играющих важную роль в лексикологических исследованиях» [12, с. 32].

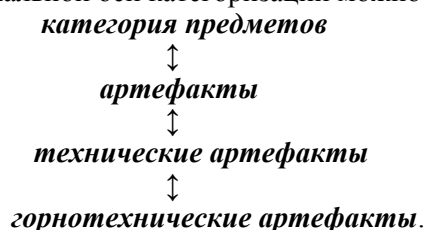
А. А. Уфимцева, говоря о лексико-семантических микро- и макросистемах языка, определяет ЛСГ как основной вид лексико-семантических подсистем или систем. Исследователь выделяет такие конститутивные черты лексико-семантической системы: основной и конститутивной единицей лексико-семантической системы является слово в его многообразных лексико-семантических связях, которые под определенным углом зрения могут быть рассмотрены как его лексико-семантические варианты; в ЛСГ можно выделить центральное слово; «члены данной микросистемы выстраиваются в синонимические ряды, синонимические пары, представляющие собой своеобразный семантический минимум»; внутренняя сторона слов «...представляет собой сложную систему взаимообусловленных элементов...»; «рисунок смыслового содержания слов» зависит «от экстралингвистических условий – своеобразия быта, культуры и национальных особенностей носителей языка»; типичные смысловые связи слов в системе языка на уровне отдельного слова, в микросистемах и на уровне всей системы языка [10, с. 44–46].

Таким образом, лексико-семантической группой (в широком смысле) обычно называют группу слов, достаточно тесно связанных между собой по смыслу. Однако такое понимание довольно расплывчато, так как под него подходят разные смысловые группировки: и синонимы, и даже антонимы, и паронимы, и собственно ЛСГ, и тематические поля, и т. п. – т. е. все, что имеет смысловую близость. Поэтому следует определиться в понятиях.

Под *лексико-семантической группой* (ЛСГ) в узком смысле будем понимать группу слов, объединяемых общностью категориально-родовой семы (архисемы) и общностью частеречной отнесенности.

Общая для той иной ЛСГ категориально-родовая сема находит наиболее полное выражение в термине-субкатегории, выступающем одновременно и именем ЛСГ, а сами лексико-семантические группы НГТА входят в субкатегории – целостные классы наименований определенных горнотехнических объектов, образующие субординатные уровни категоризации. В отдельных случаях границы категории и ЛСГ могут совпадать.

Системная организация понятийной структуры исследуемого номинативного класса представляет собой многоуровневую организацию. Совокупность понятий, в которых аккумулируются знания человека о горнотехнических артефактах, занимает определенную иерархическую нишу в общей категории предметов, входя в класс технических артефактов. Положение понятийно-номинативного класса ГТА на вертикальной оси категоризации можно показать следующим образом:

В свою очередь, системная организация понятийной структуры номинативного класса горнотехнических артефактов представляет собой многоуровневую иерархию, в которой каждый термин в своем отдельном значении характеризуется определенным понятийным уровнем, при этом отчетливо прослеживается взаимная связь и зависимость понятий, их системная обусловленность.

Таким образом, будучи субкатегориальной единицей по отношению к вышестоящим уровням категории предметов, класс горнотехнических артефактов может быть рассмотрен как исходный для дальнейшего членения понятий ГТА. Это позволяет нам использовать термин *категория* для обозначения класса ГТА, а для обозначения совокупностей понятий, выделяемых на нижележащих уровнях иерархии, применять термин *субкатегория*.

Наше исследование показало, что на горизонтальной оси базового уровня категории ГТА представлены следующие субкатегории (классы горнотехнических артефактов): *машины, механизмы, агрегаты, установки, устройства, приборы, аппараты* и др. Перечисленные термины-субкатегории, в свою очередь, задают порядок рассмотрения и определенный тип видения разнообразных артефактов горной промышленности, проявляют в качестве основных свои номинативные, классифицирующие и ориентирующие функции.

Термины-субкатегории характеризуются высокой степенью абстракции и входят в группу общенаучных, общетехнических и межотраслевых терминов. По нашим наблюдениям, термины-субкатегории, являющиеся именами понятийных субкатегорий, могут, с одной стороны, входить в составные наименования горнотехнических артефактов, а с другой – выступать как слова-идентификаторы в тексте словарных дефиниций. И в том и в другом случае они «выполняют роль родовых понятий, формирующих классы объектов, объединенных общностью субкатегориальных признаков и свойств» [4, с 35].

В первом случае при сочетании терминов-субкатегорий с другими лексическими единицами происходит сужение значения и конкретизация специального понятия, например:

– агрегаты (*агрегат крупного дробления, агрегат фронтальный, агрегат фронтальный с кольцевыми стругами, гидротранспортный агрегат, струговый очистный агрегат, стволотранспортный агрегат*);

– машины (*баровая камнерезная машина, буропогрузочная машина, врубочная машина, врубочно-навалочная машина, забоечная машина, забуточная машина*);

– установки (*буровая установка, вентиляторная установка, самоходная гидромониторно-землесосная установка, измерительная установка, дренажная установка, передвижная дробильно-сортировочная установка*);

– устройства (*водосбросное устройство, передвижное загрузочное устройство забойного конвейера, погрузочно-дозировочное устройство, разгрузочное устройство с приёмным бункером*);

– инструмент (*буровой инструмент, ловильный инструмент, абразивный инструмент, шарошечный инструмент, режущий инструмент*) и т. д.

Во втором случае артефакты профессиональной понятийно-предметной сферы горной промышленности воспринимаются и вербализуются специалистами в дефинициях указанных терминов, выполняющих роль субкатегорий: *Классификатор – аппарат для разделения измельчённых материалов на классы по крупности, плотности, форме зёрен; Ударное долото – инструмент исполнительного органа добычного комбайна, отделяющий полезные ископаемые от массива; Бун-*

кер-питатель – **машина** для равномерной подачи горных масс в транспортные средства непрерывного действия; Кабелеукладчик комбайновый – **устройство** для перемещения по лаве и укладки в специальный жёлоб электрических кабелей и других коммуникаций, подведённых к добычному комбайну.

Перспективой исследования является решение вопроса об отнесении НГТА к той или иной субкатегории и ЛСГ.

Библиографические ссылки

1. Апресян Ю. Д. Современные методы изучения значений и некоторые проблемы структурной лингвистики / Ю. Д. Апресян // Проблемы структурной лингвистики. – М. : Просвещение, 1963. – С. 102–149.
2. Виноградов В. В. Русский язык (Грамматическое учение о слове) : учеб. пособие для вузов / В. В. Виноградов ; отв. ред. Г. А. Золотова. – 3-е изд., испр. – М. : Высш. шк., 1986. – 640 с.
3. Гринев-Гриневиц С. В. Терминоведение / С. В. Гринев-Гриневиц. – М. : Изд. центр «Академия», 2008. – 304 с.
4. Дробышева Н. Л. Формирование и функционирование лексики жилищно-коммунального хозяйства : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Дробышева Нина Леонидовна. – М., 2011. – 177 с.
5. Канделаки Т. Л. Семантика и мотивированность терминов / Т. Л. Канделаки. – М. : Наука, 1977. – 167 с.
6. Караулов Ю. Н. Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов. – АН СССР, Отделение литературы и языка, Ин-т языкознания. – М. : Наука, 1976. – 355 с.
7. Кузнецов П. С. О принципах изучения грамматики / П. С. Кузнецов ; под общ. ред. В. А. Звегинцева. – М. : Едиториал, 2003. – 104 с.
8. Лотте Д. С. Некоторые принципиальные вопросы отбора и построения научно-технических терминов / Д. С. Лотте // Известия АН СССР. Отделение технических наук. – 1940. – № 7. – С. 9–15.
9. Суперанская А. В. Теория и методика ономастических исследований / А. В. Суперанская, В. Э. Сталтмане, Н. В. Подольская и др. – М. : ЛКИ, 2007. – 256 с.
10. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1968. – 272 с.
11. Филин Ф. П. О лексико-семантических группах слов / Ф. П. Филин // Езиковедски исследования в чест на акад. Стефан Младенов. – София, 1957. – С. 523–538.
12. Филин Ф. П. Очерки по теории языкознания / Ф. П. Филин. – М. : Наука, 1982. – 336 с.
13. Фомина М. И. Современный русский язык. Лексикология : учеб. для филол. спец. вузов / М. И. Фомина. – 4-е изд. – М. : Высш. шк., 2003. – 415 с.

References

1. Apresjan, Ju. D. (1963), "Modern methods of meanings study and some issues of structural linguistics", *Problems of Structural Linguistics* ["Sovremennye metody izuchenija znachenij i nekotorye problemy strukturnoj lingvistiki", *Problemy strukturnoj lingvistiki*], Moscow, pp. 102–149.
2. Vinogradov, V. V. (1986), *The Russian language* [*Russkij jazyk*], Moscow, 640 p.
3. Grinev-Grinevich, S. V. (2008), *Terminology* [*Terminovedenie*], Moscow, 304 p.
4. Drobysheva, N. L. (2011), *Housing and utilities infrastructure vocabulary formation and functioning: dissertation* [*Formirovanie i funkcionirovanie leksiki zhilishhno-kommunal'nogo hozjajstva: dis. ... kand. filol. nauk*], Moscow, 177 p.
5. Kandelaki, T. L. (1977), *Terms semantics and motivation* [*Semantika i motivirovannost' terminov*], Moscow, 167 p.
6. Karaulov, Ju. N. (1976), *General and Russian ideography* [*Obshhaja i russkaja ideografija*], Moscow, 355 p.

7. Kuznecov, P. S. (2003), *To the principles of grammar study* [*O principah izuchenija grammatiki*], Moscow, 104 p.
8. Lotte, D. S. (1940), "Some basic problems of scientific and technical terms sampling and building", *News of the Academy of Sciences of the USSR* ["Nekotorye principial'nye voprosy otbora i postroenija nauchno-tehnicheskikh terminov"], *Izvestija AN SSSR. Otdelenie tehniceskikh nauk*, No 7, pp. 9–15.
9. Superanskaja, A. V. (2007), *Theory and practice of onomasiological research* [*Teorija i metodika onomasticheskikh issledovanij*], Moscow, 256 p.
10. Ufinceva, A. A. (1968), *The word in the lexical and semantic system of the language* [*Slovo v leksiko-semanticheskoi sisteme jazyka*], Moscow, 272 p.
11. Filin, F. P. (1957), "To the problem of lexical and semantic groups of words", *Linguistic Studies* ["O leksiko-semanticheskikh gruppah slov"], *Ezikovedski issledovanija v chest na akad. Stefan Mladenov*, pp. 523–538.
12. Filin, F. P. (1982), *Essays on Linguistic Theory* [*Ocherki po teorii jazykoznanija*], Moscow, 336 p.
13. Fomina, M. I. (2003), *Modern Russian Language: Lexicology* [*Sovremennyy russkij jazyk. Leksikologija*], Moscow, 415 p.

Надійшла до редколегії 15.12.2016

УДК 811.161.1'42

А. Р. Габидуллина

Институт иностранных языков ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет» (г. Бахмут)

КАЛАМБУР В СОВРЕМЕННЫХ МОНОСТИХАХ

Рассмотрены лексико-фразеологические и семантические средства образования каламбура в современных моностихах. Установлено, что наиболее распространенными являются приемы языковой игры, основанные на многозначности слова, омонимии, паронимии и антонимии; широко применяется трансформация фразеологизмов; актуализируется имплицитная информация, передаваемая с помощью аппликаций (реминисценций), текстовых аллюзий и эпитропов.

Ключевые слова: каламбур, полисемия, омонимия, паронимия, фразеологизм, эпитрон.

Габідулліна А. Р. м. Бахмут. **КАЛАМБУР В СУЧАСНИХ МОНОВІРШАХ**

Розкрито лексико-фразеологічні та семантичні засоби створення каламбуру в сучасних моновіршах. Встановлено, що найбільш поширеними є прийоми мовної гри, засновані на багатозначності слова, омонімії, паронимії та антонімії; широко застосовується трансформация фразеологізмів; актуалізується імпліцитна інформація, передана за допомогою аплікацій (ремінісценцій), текстових алюзій та епітропів.

Ключові слова: каламбур, полісемія, омонімія, паронимія, фразеологізм, епітроп

Gabidullina A. R. Bakhmut. **THE PUN IN THE MODERN MONOVERSE**

The article deals with the lexical-phraseological and semantic means of the pun's formation in modern monoverse. The most common are the methods of language games which are based on the ambiguity of words, homonymy, paronomasia and antonymy. The transformation of phraseological units are widely used. The implicit information is actualized which is transmitted with the help of applications (reminiscences), text allusions and epitrops.

The purpose of the research is to study the ways of creating a pun in modern monotony. The material was the poems of definite type written by of famous authors.

Conclusions are given as a result of investigation. Researchers regard monotony as a paradoxical phenomenon, because many definitions of a verse explicitly or implicitly require the presence

of more than one line in a poetic text. Today monotonies are actively used as a genre of humor and satire, because they concentrate in themselves a witty and bright idea.

A distinctive feature of the pun as a means of creating a comic effect is the intentional creation by language means of a dual understanding of any utterance. Mobility and crossing of significances allow to create a certain, semantically fixed scheme, and the stability of the content of linguistic meaning helps to understand it. There is an intentional use of lexical and phraseological means to create a game of meanings that brings in its context a rudimentary style, a bright, fresh impression and an unconventional perception of reality.

Key words: pun, polysemy, homonymy, paronomasia, idiom, epitrop.

Исследователи рассматривают моностих как парадоксальное явление, ибо многие определения стиха явно или неявно требуют наличия в стихотворном тексте более чем одной строки (В. Бурич, М. Гаспаров, Ю. Орлицкий и др.). Однако такая теоретическая позиция вступает в противоречие с читательской интуицией: трудно поверить, что однострочный текст Владимира Вишневского «*И долго буду тем любезен я и этим...*», который мгновенно опознаем в качестве шестистопного ямба, представляет собой ироническую трансформацию строки из знаменитого стихотворения Пушкина «Памятник», хотя сам по себе стихотворным не является. Иные специалисты, в частности Максим Шапиро, исследуя одностишные тексты, обращаются к стиховедческой концепции Юрия Тынянова, для которого главным признаком стиха были происходящие в стиховой речи под действием ритма изменения словесной семантики. Мы будем использовать оба термина – моностих и одностишие – как синонимы.

Сегодня одностишья активно применяются как жанр юмора и сатиры, поскольку концентрируют в себе остроумную и яркую мысль. Содержащийся в них каламбур привлекает внимание и позволяет оценить содержащуюся в моностихе языковую игру. Нерегулярность и уникальность подобных новообразований состоит в одновременной абсурдности и правдивости смысловых сближений.

Моностихи в качестве объекта лингвистического наблюдения практически не использовались, в то время как содержащиеся в них языковые средства позволяют раскрыть разнообразные механизмы каламбуробразования, чем и определяется **актуальность** статьи, **целью** которой является изучение способов создания каламбура в современных моностихах. Материалом послужили моностихи известных авторов: Владимира Вишневского, Владимира Семенова, Кати Шофман, Натальи Резник, Натальи Хозяиновой и Ольги Арефьевой.

Анализ публикаций. Вслед за Ю. М. Скребневым, мы полагаем, что каламбур «строится на использовании смысловой многоплановости слова или выражения и представляет собой элементарную логическую ошибку... Каламбур специально предназначен для использования в юмористических целях» [6, с. 152]. Таким образом, этот прием создания языковой игры можно воспринимать как: а) реализованную возможность толковать слово или выражение неоднозначно; б) нарушение логических законов организации текста.

В каламбуре значения равноправны, отрезок текста, в котором он употреблен, всегда ориентирован на два реальных объекта действительности. Здесь значения несовместимы и связаны между собой только формально.

Названные выше признаки можно считать в каламбуре главными. Первый признак объясняет характер используемых при создании каламбура языковых средств; второй – такое взаимодействие с языковым окружением, которое ведет к алогизму. Алогизм в данном случае означает нарушение законов речевой организации высказывания лишь на формально-логическом уровне; на уровне более вы-

соком – уровне взаимодействия речевого высказывания с адресатом и с текстом в целом – такой прием способствует более полной передаче авторской мысли.

Каламбур, таким образом, это фигура речи, направленная на достижение комического эффекта, в которой одну и ту же последовательность знаков можно воспринимать сразу в нескольких значениях, что является нарушением логических законов организации текста. При использовании данного стилистического приема соблюдаются следующие условия: а) наличие в тексте слова или выражения, которое можно трактовать минимум двупланово; б) отнесенность таких слов или такой последовательности слов к одному объекту речи или к одной ситуации, развивающейся в речи. Именно тогда появляется логическая ошибка, свойственная каламбуру: один объект или ситуация высказывания соотносится адресатом с двумя объектами (ситуациями) действительности.

Каламбур представлен в виде ядра и базисного контекста. В состав ядра входят минимум два элемента, объединенные сходной фонетической (графической) формой или по смыслу и различные по содержанию. Базисный компонент рассматривается как минимальное необходимое условие реализации элементов ядра в каламбуре.

В. С. Виноградов представляет каламбур как соединение двух компонентов: лексическое основание (опорный компонент, стимулятор), позволяющий начать игру, и «перевертыш» (результат, результирующий компонент), завершающий компонент [2].

Изложение основного материала. По способу образования самым распространенным в моностихах является каламбур, основанный на многозначности слова. Его основанием становится слово или выражение, которое можно истолковать неоднозначно. Это явление в стилистике и риторике называется антанаклазой (антанакласисом), т. е. последовательным употреблением в узком контексте одного и того же слова в разных значениях [7, с. 202]. Приведем примеры. *Теперь о вечном. Вечно ты поддатый!* (Резник): реализуются два значения слова *вечный* (*вечно*) – ‘1) в течение веков, не прекращаясь, всегда; 2) постоянно, очень часто, разг.’ *Я от судьбы уйти хотела. Не судьба* (Резник): сталкиваются значения ‘доля, участь’ и ‘неудачное стечение обстоятельств’.

Наиболее интересными нам представляются каламбуры, в которых повтора нет, но обыгрываемое слово употребляется одновременно и в прямом, и в переносном значении. Это явление называется в логике эквивокацией, т. е. двусмысленностью, недоразумением, возникающим вследствие употребления какого-нибудь слова или выражения в двойном значении; вызванным многозначностью одного слова. Приведем примеры. *У нас была лишь сотовая связь* (Н. Резник) – обыгрываются значения ‘любовные отношения, сожитительство’ и ‘средства, с помощью которых осуществляется общение на расстоянии’. *Но согласись, что есть в нем лоск. Да, на локтях и на коленках* (Катя Шофман) – в узком контексте сталкиваются прямое и переносное значения слова *лоск* – ‘блеск глянцевой поверхности; глянец’ и ‘безукоризненность внешнего вида, манер’. *Он тяжело болеет. За «Спартак»* (Семенов) – ‘быть больным’ и перен. ‘остро переживать успехи и неудачи спортивной команды или отдельного спортсмена’. *Живу в глуши. Как Людвиг ван Бетховен...* (Семенов). Каламбур строится на столкновении двух значений слова *глухой*: 1) лишенный слуха; 2) удаленный от центров культурной, общественной жизни; захолустный’. *Зачем мне Ваше сердце – я сыта!* (Катя Шофман). *Стонала дама, битая валетом...* (В. Вишневский).

Одним из распространенных механизмов формирования каламбура является преобразование фразеологических единиц (ФЕ). «В стилистических целях фразеологизмы могут употребляться как без изменений, так и в трансформированном виде, с иным значением и структурой или с новыми экспрессивно-стилистическими свойствами» [8, с. 149]. Под трансформацией мы понимаем «любое отклонение от общепринятой нормы, закреплённой в лингвистической литературе, а также импровизированное изменение в экспрессивно-стилистических целях» [2, с. 7]. Авторские преобразования устойчивых выражений в моностихах оправданы как лингвистически, так и психологически. Трансформация расширяет границы авторской мысли, помогает проявить творческие способности, помогает выразить мысль более ярко и выпукло.

Наиболее интересным преобразованием ФЕ, на наш взгляд, является семантическое, не затрагивающее лексико-грамматическую структуру (внешнюю форму) фразеологических единиц. Нужно отметить, что определяющее значение при выявлении семантических изменений имеет контекст. Внеконтекстуально говорить о семантических трансформациях фразеологизмов невозможно. Происходит взаимодействие между двумя ФЕ в одном контексте или между ФЕ и свободным словосочетанием, когда сталкиваются или отдельные компоненты разных ФЕ, или компонент ФЕ и компонент-омоним свободного словосочетания для создания иронии, насмешки, сарказма.

Возможны разные типы семантической трансформации ФЕ: 1) переосмысление фразеологической единицы: коренное преобразование смыслового ядра, семантического стержня фразеологизма, полное изменение его смыслового содержания: *Здесь очень ценится **мартышкин труд*** (В. Семенов) – ФЕ «мартышкин труд», содержащий характеристику бесполезных усилий, напрасных стараний, ненужной работы, используется в прямо противоположном значении, основываясь на положительной оценке понятия *труд*; 2) преобразование фразеологической единицы по цели высказывания: – *По **морде** получили? **Распишитесь*** (В. Семенов); *Сейчас я **распишатаю** вам **здоровье!*** (В. Семенов); *Поддержите мой **хвост пистолетом...*** (В. Семенов); 3) буквализация ФЕ; двойная актуализация – прием совмещения двух семантических планов – фразеологического и буквального. В этом случае стилистический эффект возникает за счет взаимодействия фразеологизма с контекстом, в результате чего создается фразеологический каламбур. В моностихах наиболее часто используется именно двойная актуализация ФЕ. Контекст, поддерживающий переносное значение фразеологизма, предсказывает, прогнозирует прямое значение ФЕ, подготавливает к нему адресата: *Кто **вышел из себя?** Извольте-ка **вернуться!*** (Катя Шофман). *Чем **зубы скалить**, лучше их почисти!* (Катя Шофман). *Он **вышел из себя**. И не вернулся* (В. Семенов). *Он **весь в себе...** Но что-то **выпирает*** (Н. Хозяинова). ***Начать с нуля?** Пожалуйста, «02»!* (Н. Хозяинова). *Все больше **старых дев**, все меньше новых....* (Н. Хозяинова); *Сказал: «**Смотри же у меня!**», дал лупу и зарплату* (Н. Хозяинова). *В районе уха появилось **чувство локтя*** (В. Семенов). *Не **лезь в глаза** – затопчешь искру мысли...* (В. Вишневский). ***Чихать** хотел я на твою простуду!..* (В. Вишневский).

Среди структурно-семантических трансформаций наиболее распространены в моностихах являются: 1) замена одного или нескольких лексических компонентов фразеологической единицы; 2) расширение фразеологизма за счет введения добавочных компонентов; 3) усечение фразеологической единицы;

4) контаминация фразеологизмов представляет собой объединение частей двух или более фразеологических единиц.

Рассмотрим одну из структурно-семантических трансформаций – замену одного из компонентов фразеологизма окказиональным вариантом: *Поплачься мне, майор, в **бронежилетку*** (В. Семенов). *Но **еда** прошла навывлет...* (Семенов). *Понять хочу, по ком звенит **будильник?*** (Резник). *Лишь изредка я **привстаю с диеты*** (Н. Хозяинова). Такие замены узуальных компонентов «реанимируют» стершуюся внутреннюю форму (мотивирующий образ) ФЕ, повышает его экспрессивность. Новый, окказиональный компонент ФЕ тесно связан с контекстом, взаимодействует с ним. Здесь окказиональная ФЕ строится по модели узуального оборота. Часто происходит замена предикативной части пословицы или крылатого выражения: *Большому кораблю – **большие в трюме крысы*** (Н. Резник).

Еще один способ трансформации – расширение компонентного состава ФЕ. Расширение может происходить как за счет отдельных лексических единиц: *Он жил в тени **померкшей** славы* (Катя Шофнер), *И дом его был полной чашей... **грязи*** (Катя Шофман). *Перед законом **Ома** все равны!* (Семенов), так и словосочетаний и предикативных конструкций: *Засучиваю долго рукава... **смирительной рубашки*** (Н. Хозяинова); ***О, холодильник!** Лидер по просмотрам!* (Резник). *Стихи пишу не в стол, **а сразу в урну*** (Н. Резник).

Мы нашли в моностихах современных поэтов немало случаев контаминации устойчивых выражений, т. е. объединения частей, совершенно разных по смыслу: *Воздушных замков я не строю, только **глазки**...* (Н. Хозяинова): два фразеологизма (*строить глазки* и *строить воздушные замки*) объединены общим компонентом *строить*. *Тряхнули стариной. Посыпался **песок**...* (В. Семенов): фразеологизмы объединены семой ‘старость’. *Исход семитов не всегда **летальный**...* (В. Вишневский) – слово *исход* объединяет два фразеологизма: *летальный исход* и *исход евреев из Египта*.

К эффекту обманутого ожидания может привести изменение структуры ФЕ: *Уж если я **беру**, то за **живое**...* (В. Вишневский). *Я в **душу** Вам?! Но я же **недоплюну!*** (В. Вишневский). *Я **гений**. Парадоксы – лишь **прикрытье**...* (О. Арёфьева). *Под **шубой** оказалась не **селедка*** (Н. Резник). *Продам **дрова**. Недавно **наломала*** (Н. Резник). *В **лягушках** вы, **царевна**, были **краше!*** (Н. Резник). *Вы не **дурак**. Но, к сожаленью, только **выпить*** (В. Семенов).

В одностиших возможна дефразеологизация – такая степень трансформации, при которой в контексте отсутствует традиционная структура, постоянный лексический состав, обычные формы компонентов фразеологического оборота. Вслед за А. Г. Ломовым, мы считаем, что в современных одностиших разрушение фразеологизмов на структурном уровне предполагает 3 типа преобразований: I тип редукции ФЕ, II тип редукции ФЕ, III тип редукции ФЕ [3, с. 31].

При I типе редукции отсутствуют отдельные части, а оставшиеся компоненты сохраняют семантическую связь и свой нормативный словопорядок: *Прости ж меня, что я **объелся груш**...* (В. Вишневский) – ФЕ *Муж объелся груш*.

При II типе редукции оставшиеся от оборота компоненты разбросаны в контексте. Отмечается глубокая трансформация фразеологизма: ***Путь к сердцу на желудке** оборвался* (Н. Резник).

При III типе редукции от устойчивого сочетания в контексте остаётся лишь одна лексема, но она способна передать значение (идею) фразеологической единицы. Здесь самого ФЕ как целостной единицы уже нет, а остался только общий

образ (аллюзия). *Такое время – страшно за собак...* (В. Вишневский) – намек на ФЕ *собаку съест*.

Распространенным приемом создания каламбура в моностихах является окказиональное использование партонимов (партитивов, меронимов) для выражения отношений между частью и целым. Партитивными отношениями поэт может связать самую неожиданную лексику или может после перечисления частей целого сделать неожиданный вывод о самом целом: *Вы как родной мне. Это же инцест!* (Катя Шофман). Выделенные слова объединяются архисемой «родственники»: *родной* – родовое понятие со значением ‘состоящий в родстве’, а слово *инцест* находится на периферии семантического поля и означает ‘половую связь между ближайшими родственниками; кровосмешение’. «*Ну я и сука!*» – с грустью думала *собака* (В. Семенов). *Собака* – ‘домашнее животное из семейства хищных млекопитающих, к которому относятся также волк, лисица и др.’ *Сука* – ‘1) самка домашней собаки, а также вообще животных из семейства собак; 2) простор, ‘стерва’; 3) негодяй, мерзавец, подлец’. Каламбур основан как на родо-видовых отношениях между словами, так и обыгрывании лексико-семантических вариантов слова *сука*. В моностихе *Давайте уважать в ноге Конечность!* (В. Вишневский) слово *конечность* является не только родовым понятием по отношению к *нога*, но и приобретает новое, неожиданное значение – ‘то, что имеет конец в пространстве, во времени; является осуществлением чего-л., завершением, результатом какого-л. процесса, цикла и т. п.’. *Расстёгивать – не значит раздевать!*.. (В. Вишневский).

Многие каламбуры в моностихах построены на явлении омонимии: *Я в браке третий раз. Опять попался брак...* (Н. Резник). Языковую игру создают узловые лексические омонимы со значениями ‘супружеские отношения’ и ‘несоответствие стандартам, изъян’. Наиболее интересными в одностопных, на наш взгляд, являются окказиональные омонимы, в которых переосмыслению подвергаются отдельные фрагменты слова: *Вам садо-мазо? Ну садитесь, мажьтесь* (О. Арефьева) – пересмысливаются корневые морфемы слов *мазохизм* и *мазать*ся. *Ах, как они Джордано Бруно костерили!...* (В. Семенов). Обыгрывается псевдомотивация слова *костерить* (‘сильно ругать, бранить’) от *костер* – ‘горящая куча дров, сучьев и т. п.’

Языковым средством создания каламбура в моностихах могут быть паронимы (*Уж лучше дверцей хлопнуть, а не дверью...* – В. Вишневский) и паронимазы: *Как говорится, победителей не сажают...* (Н. Резник). *Я сражена... Не наповал, но на пол* (Н. Резник). *Я к вам спешу. Чего же боле?* (Катя Шофман). *Все бабы – мой эректорат...* (В. Семенов). *Какое сфинкство египтяне развели!* (В. Семенов). *Он, наконец, провалился в депутаты...* (В. Семенов).

Иногда для создания каламбура авторы необычно сталкивают синонимы, часто используемые в прямом и переносном значении: *Застать Вас на работе – как застукать...*; *Я Вас не брошу, я Вас уроню..* (В. Вишневский); *Своя собака «делает дела», чужая – гадит; Ну, все целуют! Кто б облобызал?* (Н. Резник). Нередки антонимы и конверсивы, образующие фигуру антитезы: *А завтра вдруг окажется вчера; Мечтала сдуру стать ещё умнее; Хотелось бы чуть-чуть всемирной славы...* (Н. Резник); *Я бескорыстно вас люблю, но не бесплатно; Мужчинам легче забывать, а женщинам – не помнить...* – конверсивы (Н. Хозяинова); *Приятно в голых фактах быть одетой...; Блестящ твой ум. Жаль, дураку достался...* (О. Арефьева). Нередко они создают оксюморонные сочетания: *Мы – глубоко поверхностные люди!* (О. Арефьева); *Спешу на нашу встречу опоздать; Его я че-*

стно обманула (Катя Шофман). – *А не могли бы вы, мадам, молчать потише?* (В. Семенов); *Она была развратной старой девой*; *Как я смогла так точно промахнуться?* (Н. Резник); *Как трудно лежа противостоять...* (Н. Хозяинова); *Да, ты по-крупному умеешь мелочиться...* (О. Арэфьева).

В моностихах мы наблюдаем большое количество логических каламбуров (зевгма), которые строятся на сопоставлении несопоставимых, с точки зрения логики, предметов, относящихся к разным семантическим полям. Нарушается логический закон тождества. Например: *Назавтра у меня истерика и шопинг* (Н. Хозяинова).

Прием «неожиданное включение» является источником создания комического эффекта. Пониманию каламбура способствует контекст. Актуализируется имплицитная информация, передаваемая с помощью аппликаций (реминисценций), текстовых аллюзий и эпитропов.

Одностишие Кати Шофман *Он счастья искал, нашел же только клад* отсылает к стихотворению У. Вордсворта «Я говорю, какое пробуждение...», содержащему следующие строчки: *Он не всегда бежал от нестерпимых, / Невыносимых пыток; но нередко, / Влекомый безмятежным наслаждением, / Он счастья искал, свободы, мира; / Затем, что в нашем счастье – ощущение.* Каламбур способствует литотизации повествования: трагический подтекст оригинала сменяется ироническим, чему, помимо аппликации, в немалой степени способствует столкновение в узком контексте слов *счастье*, *клад*, относящихся к разным семантическим группам. *Ум, честь и совесть как-то перегрызлись...* (В. Семенов) – моностих актуализирует прецедентное высказывание из статьи В. И. Ленина «Политический шантаж»: *Партия (большевиков) – ум, честь и совесть нашей эпохи.* В моностихе В. Вишневского *Вы что, пришли навеки поселиться?*.. обыгрывается фраза Васисуалия Лоханкина из «Золотого теленка» И. Ильфа и Е. Петрова «Я к вам пришел навеки поселиться», а в другом одностишии этого поэта *И долго буду тем любезен я, и этим...* содержится реминисценция, отсылающая к известному стихотворению А.С. Пушкина «Памятник». *Уж полдень близится, а курса бакса нет..* (В. Вишневский) – реминисценция из «Пиковой дамы». *Российский рубль не роза, но увял... (И только доллар вечно зеленеет!..)* В. Вишневский – Суха теория, мой друг, а древо жизни вечно зеленеет («Фауст» Гете).

Эпитроп является приемом указания таких фактов и деталей, которые дают адресату возможность самостоятельно прийти к определенному выводу относительно характеризованного предмета. Эта фигура используется как прием косвенного сообщения, способ «сказать несказанным» [4, с. 40]. Эпитроп актуализирует фоновые знания адресата, которые противоречат информации, содержащейся в тексте: *Мне нужен муж. Хотя бы на полставки* (Катя Шофман) – значение слова *ставка* в контексте моностиха – размер заработной платы, оклад; слово *муж* (супруг) обретает здесь иной смысл – «спонсор-любовник». *Давно я не лежал в Колонном зале...* (В. Вишневский) – в Колонном зале Дома союзов в советские времена проходила панихида по умершим государственным деятелям высшего ранга. В одностишии смерть («прекращение жизни») предстает как эпизодическое явление, а лирический герой иронически переоценивает свою роль в общественной жизни страны. *Зашел в читальню, где и был обстрелян...* (В. Вишневский) – библиотека в сознании людей, переживших «лихие» 90-е годы, явно не ассоциируется с бандитскими разборками. Другие примеры: *Стреляли в воздух. Промахнулись; В нем умер врач. И слава богу!; Признайте, доктор, нет меня скромнее* (Катя Шофман). *Целый день бродил по свету; – Ну хочешь, бабка, я тебя удочерю?; А я, увы, всего лишь гений...; – Вам колыбельную сыграть на барабанах? – По*

морде получили? *Растииштесь* (В. Семенов). *Ребята, две купюры допечатать!* (В. Вишневский).

Аллюзия является достаточно распространенным механизмом образования каламбура. Автор играет с читателем, который должен угадать прецедентный текст, стоящий за одним–двумя словами. Наиболее часто текстовая аллюзия встречается у В. Вишневого: *А чтой-то Вы сегодня на метле? Вы что, мужчина, Вы не из Ламанчи?..; Мы тоже не всего читали Шнитке!..; Три года вместе?.. Гиннеса ко мне!*

Выводы. В каламбуре присутствует намеренное использование лексических и фразеологических средств для создания игры смыслов, которая привносит в речь ёрнический стиль, яркое, свежее впечатление и, самое интересное, нетрадиционное восприятие действительности. Подвижность и скрещивание сигнификатов позволяет создать определенную, семантически закрепленную схему, а устойчивость содержания языкового значения помогает понять ее. Отличительной чертой каламбура как средства создания комического эффекта является намеренное создание языковыми средствами двоякого понимания какого-либо высказывания.

Библиографические ссылки

1. **Виноградов В. С.** Перевод. Общие и лексические вопросы : учеб. пособие / В. С. Виноградов. – М. : Кн. дом Ун-т, 2004. – 235 с.
2. **Гусейнова Т. С.** Трансформация фразеологических единиц как способ реализации газетной экспрессии : дис. ... канд. филол. наук / Гусейнова Татьяна Султанзиевна. – Махачкала, 1997. – 200 с.
3. **Ломов А. Г.** Проблемы фразеологической стилистики русского языка : лекции. – В 2-х ч. / А. Г. Ломов. Ч. 1. – Самарканд : СамГУ, 1982. – 58 с.
4. **Москвин В. П.** К уточнению понятия «аллюзия» / В. П. Москвин // *Русская речь*. – 2014. – № 1. – С. 37–43.
5. **Ожегов С. И.** Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Сов. энцикл., 1984. – 846 с.
6. **Скребнев Ю. М.** Очерк теории стилистики / Ю. М. Скребнев. – Горький : ГГПИИЯ, 1975. – 175 с.
7. **Хазагеров Т. Г.** Общая риторика : курс лекций. Словарь риторических приемов / Т. Г. Хазагеров, Л. С. Ширина. – Ростов н/Д. : Феникс, 1999. – 320 с.
8. **Шанский Н. М.** Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – 3-е изд. – М. : Высш. шк., 1985. – 160 с.

References

1. Vinogradov, V. S. (2004), *Common and lexical questions [Obschie i leksicheskie voprosy]*, Moscow, 235 p.
2. Guseinova, T. S. (1997), *Transformation of phraseological units as a way to implement a newspaper expression [Transformatsiya frazeologicheskikh edinits kak sposob realizatsii gazetnoi ekspressii]*, Makhachkala, 200 p.
3. Lomov, A. G. (1982), *The problems of phraseological stylistics of Russian language [Problemy frazeologicheskoi stilistiki russkogo yazyka]*, Samarkand, 58 p.
4. Moskvina, V. P. (2014), "To clarify the concept of "Allusion", *Russian speech* ["K utocneniju ponyatiya alluziya", *Russkaya rech*], No 1, pp. 37–43.
5. Ozhegov, S. I. (1984), *Dictionary of Russian language [Slovar` russkogo yazyka]*, Moscow, 846 p.
6. Skrebnev, U. M. (1975), *Digest on the theory of stylistics [Ocherk teorii stilistiki]*, Gorky, 175 p.
7. Hazagerov, T. G. (1999), *General rhetoric: A course of lectures. Dictionary of rhetorical devices [Obschaya ritorika. Kurs leksii. Slovar` ritoricheskikh priyomov]*, Rostov-on-Don, 320 p.
8. Shansky, N. M. (1985), *Phraseology of modern Russian language [Frazeologiya sovremennogo russkogo yazyka]*, Moscow, 160 p.

Надійшла до редколегії 14.02.2017

УДК 821.02

Ю. В. Датченко, Л. В. Поліщук

*Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара***НАЗВИ ПИСАНОК ЯК ОБ'ЄКТ ОНОМАСТИКИ**

Проаналізовано основні підходи вітчизняної ономастології до вивчення власних назв і визначено класифікацію артіонімів як одиниць ономастичної системи; запропоновано ввести до наукового обігу термін на позначення назв писанок в українській мові; подано типологічну структурну класифікацію найменувань писанок; окреслено коло питань для подальших лінгвістичних досліджень.

Ключові слова: ономастика, імажоніми, номени, писанконіми, типологічна класифікація назв писанок.

Датченко Ю. В., Поліщук Л. В. Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. **НАЗВАНИЯ ПИСАНОК КАК ОБЪЕКТ ОНОМАСТИКИ**

Проанализированы основные подходы отечественной ономастологии к изучению имен собственных и дана классификация артионимов как единиц ономастической системы; предложено ввести в научный обиход термин для обозначения названий писанок в украинском языке; представлена типологическая структурная классификация наименований писанок; очерчен круг вопросов для дальнейших лингвистических исследований.

Ключевые слова: ономастика, имажонимы, номен, писанконимы, типологическая классификация названий писанок.

Datchenko, Yu.V., Polishchuk, L. V. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **NOMENS OF EASTER EGGS AS AN ONOMASTIC OBJECT**

Subject of the paper is to analyze both semantic and structural features of nomens of Easter eggs as the unique subsystem of onomasticon of the Ukrainian language. Object of the paper is to determine their place within onomasiologic space of the Ukrainian language.

The paper analyses basic approaches of national onomasiology as for the study of proper names and classification of artonyms as the units of onomastic system as well as the place of nomens of Easter eggs in it; it is proposed to introduce into scientific lexicon a term notating nomens of Easter eggs in the Ukrainian language – Eastereggns as it identifies one of sacral types of folk and everyday art formed on the basis of national language with the help of common and popular terminological model; moreover, from the viewpoint of semantics it is larger, more accurate and transparent to compare with imagonim. That is why it can be considered as separate group and described from the linguistic point of view. The paper also proposes structural classification of nomens of Easter eggs and determines problems to be solved linguistically, namely: individualization of types of Eastereggns according to morphological classification; explanation of derivation methods and processes; identification of semantic models to nominate Eastereggns and motivate them etc.

Key words: onomastics, imagonims, nomens, Eastereggns, typological classification of nomens of Easter eggs.

Онімний простір в українському мовознавстві ґрунтовно опрацьований у дослідженнях і розвідках Л. Белея [3], М. Торчинського [15], М. Буєвської [6], С. Вербича [8], В. Калінкіна [9] та ін. Учені доводять, що «ядром онімного простору визнаються антропоніми; близькоядерний простір створюють антропонімні розряди (теоніми, міфоніми, зооніми); ядерно-периферійну репрезентацію мають топоніми, астроніми, космоніми, фітоніми, хрематоніми, що пов'язано з їх меншою частотністю, стилістичною маркованістю та послабленою дериваційною активністю; на периферії ономастичного простору перебувають ергоніми, прагмоніми (прагматоніми), урбаноніми, гемероніми, геортоніми, хрононіми, документаоніми та інші менш значні за обсягом розряди власних назв» [17, с. 143], вивченням яких дослідники почали займатися лише наприкінці минулого століття (О. А. Бурмістрова, Ю. А. Карпенко, О. В. Книш, Н. В. Кожина, І. В. Крюкова,

Т. П. Романова, М. Е. Рут та інші). Опрацьовуючи периферійні розряди власних назв, лінгвісти помітили особливості, які не мають достатньо чіткої класифікації, оскільки змінюються вони під впливом різних екстралінгвістичних чинників і репрезентуються багатокомпонентними найменуваннями та аббревіатурами тощо.

Із-поміж усього спектра української ономастичної лексики найменш дослідженою була й залишається до сьогодні ідеонімія, яка «належить до однієї з новітніх галузей ономастики, котра до цього розглядалася за окремими тематичними групами цих власних найменувань (поетонімів, біблїонімів, хрононімів та ін.)» [16, с. 97]. Ідеоніми (від грец. *idéa* – ідея) як власні назви тих об'єктів, що не стосуються матеріальної сфери людської діяльності, певною мірою протиставляються прагматонімам. Термін *ідеонім* репрезентує «різні категорії власних назв, які мають денотати в розумовій, ідеологічній і художній сферах людської діяльності, зокрема артїонім, біблїонім, гемеронім, геортонім, документонім, поетонім, хрононім [11, с. 61].

Особливе місце в цій класифікації посідають артїоніми – численна група ономастичної лексики, багатство й розмаїття якої й до сьогодні залишаються дослідженими не повною мірою, зокрема в аспекті історичного, соціального, етнокультурного та власне семантичного потенціалів. Якщо етнокультурна інтерпретація різних семантичних явищ в апелятивній лексиці вже усталилася традиційною практикою лінгвокультурологічних досліджень, то генетична основа соціокультурної семантики власних назв творів мистецтва недостатньо вивчена, та й загалом недооцінена.

Об'єктом нашого дослідження є значний фактологічний матеріал, який до сьогодні не був виділеним в окрему групу артїонімів, – це назви писанок, що увібрали в себе колосальний матеріал народної пам'яті, філософію народу, його світобачення.

Предмет дослідження – семантичні й структурні особливості найменувань писанок як унікальної підсистеми ономастикону української мови.

Мета роботи – визначити місце їх в ономастичному просторі української мови. Метою передбачено вирішення таких *завдань*: 1) схарактеризувати основні підходи вітчизняної ономасіології до вивчення власних назв і кваліфікування артїонімів як одиниць ономастичної системи; 2) запропонувати ономастичний термін на позначення назв писанок в українській мові; 3) подати типологічну структурну класифікацію найменувань писанок; 4) окреслити коло питань для подальших лінгвістичних студій.

Необхідність спеціального дослідження цього розряду ономастичної лексики покликана потребою заповнити лакуни, які виникли внаслідок недостатньої уваги вчених до назв творів мистецтва в процесі вивчення ономастикону української мови.

Існує багато класифікацій саме видів мистецтва, а не номінування їх. Так, види мистецтва можуть поділятися на просторові (статичні, або предметні, що сприймаються зором) – живопис, скульптура, архітектура, графіка, дизайн, декоративно-прикладне мистецтво, фотомистецтво; часові (динамічні, або процесуальні, які сприймаються слухом) – музика й художня література; посторово-часові (синтетичні, тобто ті, які існують у просторі й у часі та сприймаються зором і слухом) – театр, танець, кіно, цирк, відеомистецтво, телемистецтво; комп'ютерні мистецтва – комп'ютерна графіка, музика, анімація тощо [5]. Усі вони номінуються, створюючи артїонімічний простір. «Артїонім – це вид ідеоніма, назва твору мистецтва (живопису, графіки, пластики, музики, театру)» [11, с. 38]. Специфіка артїонімів визначається їхньою природою – лінгвістичним й культурологічним чинниками. Мовні особливості їх «виявляються в тому, що артїоніми, як одиниці

номінацій, мають загальне граматичне значення субстантивності» [7, с. 5]. Культурологічна складова артіоніма залежить від фонових знань носіїв тієї або тієї культури, а джерелом виникнення їх є комплекс усталених асоціативних рядів із різними семантичними нашаруваннями.

У сучасній ономастиці існує типологічна класифікація артіонімів: 1) назви образотворчого мистецтва: живопис, графіка, скульптура, фотографія, декоративно-прикладне мистецтво, дизайн, архітектура; 2) номени музичних творів, хореографії; 3) найменування сценічного мистецтва – театральних і циркових вистав, естрадних шоу, творів кінематографії [Там само, с.10].

Український учений-ономаст І. Торчинський класифікує артіоніми, виділяючи такі розряди їх: імажоніми (від лат. *imago* – зображення, картина, портрет, статуя, бюст) – власні назви творів образотворчого мистецтва, сценоніми – номени сценічних творів, музиконіми – музичних творів, фільмоніми – найменування фільмів. Із-поміж імажонімів дослідник виокремлює піктоніми – власні назви предметів живопису, графіконіми – графічних творів, гравюроніми – найменування гравюр і скульптуроніми – номени скульптур. До складу імажонімів І. Торчинський також включає ікононіми – власні назви ікон, фотооніми – номени фотографій (переважно художнього характеру) та букетоніми – найменування букетів, квіткових композицій, ікебан тощо. Учений зазначає, що «інші види образотворчого мистецтва, такі як: вишивання, плетіння, в'язання тощо... – можуть бути кваліфіковані як імажоніми» [15, с. 216], проте він вважає, що назви таких виробів є малопоширеними, а тому не подає більш детальної класифікації їх. Думка про те, що оніми декоративно-ужиткового мистецтва рідко використовуються, на нашу думку, є хибною, оскільки народне мистецтво України налічує чимало видів його, зокрема таких: гончарство, кераміка, килимарство, ткацтво, народне малярство, деревообробництво, ковальство, вибілка, обробка металу, вишивка, писанкарство, витинанки, художня обробка каменю, шкіри, дерева тощо, – а спеціальна література подає численні приклади номінацій, які дослідник обійшов увагою.

Декоративне мистецтво (фр. *decor* від лат. *decoro* – прикрашаю) в естетиці визначають як естетичне освоєння середовища, художнє оформлення створеної людиною «іншої природи» [18, с. 17]. Декоративно-ужиткове мистецтво – це особлива галузь художньої творчості, яка підпорядкована своїм законам розвитку й має власну особливу художньо-образну мову. Своїми творами митці намагаються естетизувати побут людини, її життєдіяльність, сповідуючи основний принцип – гармонійне поєднання краси та доцільності. Водночас декоративне мистецтво стає образною основою життя, формує естетичні погляди людини, активно впливає на її емоції, думки й почуття [10, с. 7]. До сьогодні, незважаючи на всі культурно-історичні чинники, які не сприяли, а, навпаки, заважали цьому, збереглося й розвивається писанкарство – один із видів народного мистецтва.

Писанка є сакральним предметом для багатьох народів. Українці «акумулювали в надрах традиційної матеріальної та духовної культури значний масив інформації, що становить неабиякий інтерес для всього світу. Адже орнаменти, символи, знаки, які наносять на писанки, передають інформацію не конкретно про історію якогось народу, а про глибиннішу суть Життя, його зміст. Такі сакральні символи виконують важливу комунікативну функцію» [14, с. 226].

Здебільшого писанки номінуються за назвою орнаменту чи його елементів, адже саме орнамент репрезентує «характер» культури, світобачення народу, його моральні й духовні цінності, що сформувало специфіку художньої форми орнаменту й структурних особливостей його мотивів, відіграє значну роль у декоративному забарвленні писанки. «Роль номінацій в орнаментиці ще належно не оцінена, хоч вони можуть з'ясовувати характер асоціативного мислення зо-

бражень тим чи іншим етносом, установлювати, які складові даного візерунка є головними, а які факультативними. Номінація дозволяє правильно «прочитати» орнаментальний знак і впізнати в ньому саме той образ, який впливає з даного територіально-художнього контексту й авторського задуму» [12, с. 173].

Тож відгукуючись на потребу подальшого впорядкування сучасної ономастичної термінології, пропонуємо класифікувати імажоніми, виділивши в окремі підгрупи назви творів декоративно-прикладного мистецтва, зокрема писанкарства, оскільки одним із нагальних завдань сучасної ономастики є «... необхідність упорядкування термінології, яка надто строката,.. не відзначається чіткістю й однозначністю її тлумачення» [11, с. 37], а тому детальне та глибше вивчення предмета номінування писанок як виду мистецтва неминує спонукає до термінування новоутворених понять, «дроблення» їх, а саме виділення структурних типів, створення морфологічної класифікації їх, визначення семантичних моделей номінації та мотивації їх тощо.

Зважаючи на те, що терміни, які на сьогодні є, це здебільшого слова з грецькими та латинськими коренями (*пiктонiми*, *графiконiми*), нові номени можуть бути створені на основі або за зразком тих, які вже існують. Лінгвіст С. Шестакова вважає, що «основу будь-якого терміна мають складати грецизми та латинізми + елемент *онiм*, і лише тоді він органічно входить до ряду загальноприйнятих в ономастиці» [16].

Із огляду на вищевикладене припускаємо, що назви писанок в ономастичному просторі можна було б означити терміном *скрiбонiми* (від лат. *scribo* – писати, розмальовувати, креслити, гравірувати, розписувати, проводити лінії гострим інструментом) [4] або *скрiптонiми* (від лат. *scriptio* – писання) [4], хоча пропонувані терміни, утворені за загальновизнаною моделлю (основа з латинської мови + елемент *-онiм*), можуть викликати суперечності щодо доцільності такого термінування, адже таким чином можна тлумачити й інші реалії мистецтва (і не лише його), які мають у своєму арсеналі витoki писання, креслення, розмальовування, розписування чи навіть карбування тощо.

Водночас, на думку Н. Подольської, новоутворення в термінології можуть виникати на базі «національної мови або на базі запозичень» [11, с. 11] (не лише можуть, а й повинні, вважаємо ми, утворюватися на національномовній основі). Отже, доречним є запропонувати термін, який би структурувався словом-елементом *писанка*, утворений за типовою моделлю *писанк-* + *онiм*, оскільки мистецтвознавці Є. Антонович, Р. Захарчук-Чугай, М. Станкевич зазначають, що писанки (розписані яйця) – це вид декоративно-прикладного мистецтва, здебільшого поширений саме в Україні й на інших слов'янських землях. «Розпис писанок має стародавні язичницькі корені, характеризується вишуканими і символічними орнаментальними мотивами – геометричними, рослинними, антропоморфними, які чітко й злагоджено підпорядковуються сферичній формі яйця» [2, с. 102], а тому не може бути й мови про термін із латинською основою, бо не існувало такого виду мистецтва, на ґрунті якого можна було б утворити термін-назву, влучну й правильну, щоб вона чітко окреслювала види, завдання, мету, зрештою, прагматику цього виду мистецтва.

Отже, можна припустити, що термін *писанконiм* є прийнятнішим, оскільки походить від праслов. **pъsati* «писати» й **pъstrъ* «перістий», «пістрявий» (різноколірний), споріднених із лит. *piẽšti* «малювати», прус. *peisāi*, давньоінд. *piś-* і *piṛśāti* – «вирубує, прикрашає, формує»; індоєвроп. **peik-*, **pik-* – «прикрашати, робити строкатим». Як бачимо, відбулося метафоричне перенесення значення за функцією з одного предмета на інший (від «малювати» – «пестрити» – «фарбува-

ти» до «писати», яке закріплене в більшості слов'янських мов, наприклад, в українській мові в словах писанка, «крашанка» та ін. [19].

Так, в українському писанкарстві є тенденція називати писанки за окремими елементами чи орнаментами їх. Дослідники українського народного декоративно-ужиткового мистецтва виявляють абстрактні та фізіоморфні типи в орнаментальних мотивах писанок [1; 12]. На сакральному предметі, яким вона є, зображувалися лише ті речі, предмети, знаки, які також мали сакральне значення. Із плином часу зображення на писанках поступово втрачали сакрально-символічні якості, набуваючи натомість художньо-естетичних, тобто перетворюючись, на жаль, на декор, прикрасу.

Мистецтвознавець М. Селівачов зазначає, що «основні типи асоціативно-словесної осмисленості української народної орнаментики виявляються в трьох принципах номінації візерунків і їхніх численних розгалужених способах і засобах номінації» [12, с. 250]. В основу найменування покладено різні елементи знака («баранячі ріжки», «кучері», «хатка»); порядок їхнього компонування («підківка», «зубці півокруглі»); обриси зображення («жаби», «попові ризи») тощо [Там само, с. 250].

За іконографічною класифікацією М. Селівачова, мотиви поділяються на абстрактні й фізіоморфні, до складу яких входять: фітоморфні візерунки (квіти, вінки, вазони, гілки, листки, сосонки, ягідки та ін.); скевоморфні, названі за асоціацією з «рукотворними» предметами (граблі, гребінчики, вітряки, драбинки, віконця, решітки); зооморфні (півні, зозулі, бджілки, метелики, павучки, вужі, гадючки, жабки, заячі вуха, баранячі роги); космогонічні, створені за асоціацією з астрономічними об'єктами (сонце, зірки, «звізди») та інші.

Ми ж пропонуємо лінгвістичний підхід до вивчення писанок і номенів їх, а саме типологічну структурну класифікацію писанконімів, виділивши групи й підгрупи їх. Визначаючи структуру найменувань, подаватимемо найпоширеніші моделі їх, складниками яких є визнані в науковій лінгвістичній літературі позначення за морфологічним вираженням їхніх компонентів: N – іменник, Adj – прикметник, дієприкметник, порядковий числівник, Num – числівник.

1. Однокомпонентні (одночленні) структури представлені:

а) відсубстантивними простими найменуваннями різних тематичних груп (які будуть виділені в подальших дослідженнях!), утвореними лексико-семантичним способом шляхом метафоризації дійсності: «Цвіток» [КО], «Цвіточки» [КО], «Цвітлушка» [КО], «Квіточки» [КО], [ЗЛ, с. 141], «Квіточкі» [ЗЛ], «Чічка» [ТЖ], «Півонія» [ПК], «Піонія» [КГ, с. 133], «Павонія» [ПК], «Ружа» [ТЖ], [КО], [КО], «Рожа» [ЗЛ], «Ружі» [ТЖ], «Ружка» [ТЖ], «Півружка» [ТЖ], «Рута» [КО], «Руточка» [ЗВ], «Гвоздика», «Гвоздичка» [КК], «Тюльпан» [ХГ, с. 138], «Тюльпани» [ЗЛ], [ХГ, с. 138], «Тюльпанчики» [КО], «Телепани» [ЗГ], «Туліпани» [КК], «Айстри» [КК], «Подснежник» [ХГ, с. 138], «Ряст» [ЗВ], «Барвінок», «Барвінки» [ЗЛ], «Барвіночок» [ББ], «Березка» [КК], «Конішина» [ЗГ], «Хміль» [ББ], «Рожь» [ХГ, с. 138], «Соняшник» [КК], «Сояшник» [ХГ, с. 136], «Виноград» [КГ, с. 133], «Бузенник» [ПГ, с. 131], «Сосонка» [КГ, с. 133], «Сосенка» [ХГ, с. 136], «Тополька» [КГ, с. 133], «Грушки» [КГ, с. 133], «Сливи» [КГ, с. 133], «Яблочки» [КГ, с. 133]; «Листкі» [ЗГ], «Лісти» [ЗЕ], «Листвячка» [ЗЯ]; «Баранці» [ПГ, с. 129], «Баранчики» [ЗЛ, с. 140], «Сороки» [ПГ, с. 123], «Боцюни» [ЗЛ, с. 140], «Паук» [ХГ, с. 137], «Павучки» [ПГ, с. 127], «Паучки» [ХГ, с. 136], «Рачок» [КГ, с. 133], «П'явочка» [КГ, с. 133], «Рибки» [КГ, с. 133], «Жабки» [ЗЛ, с. 141], «Юрки» [ЗЛ, с. 140], «Мутлі» [ЗЛ, с. 140]; «Рожник» [ПГ, с. 123], «Рожежник» [ПГ, с. 125], «Крильці» [ХГ, с. 136]; «Гребінчик» [ПГ, с. 130], «Гребінчики» [ПГ, с. 127, 129], «Гребінці» [ЗЛ, с. 140], «Барильце» [ПГ, с. 126, 129]; «Заступці»

[ПГ, с. 127], [ХГ, с. 138], «Калитка» [ЗЛ, с. 141], «Калиточка» [ПГ, 129], «Крючья» [КГ, 134], «Сапожки» [ХГ, 137], «Флаги» [ХГ, с. 137], «Рукавички» [ЗЛ, с. 140]; «Звіздочки» [КГ, с. 133], «Зорі» [ЗЛ, с. 141]; «Безконечник» [КГ, с. 134], «Хрищатики» [КГ, с. 133], «Косиці» [ПГ, с. 127], «Кучері» [ЗЛ, с. 140], «Кривульки» [ЗЛ, с. 141], «Перерва» [ХГ, с. 136], «Путаниця» [ПГ, с. 128]; «Углушки» [ХГ, с. 138], «Єломок» [КГ, с. 133], «Лейстра» [КГ, с. 133], «Лиговка» [КГ, с. 133];

б) відсубстантивними простими найменуваннями, утвореними морфолого-синтаксичним способом, а саме субстантивацією: «Ружева» [ТЖ], «Ружкова» [ТЖ], «Драбинкова» [ПГ, с. 128] «Клинчаста» [ПГ, с. 126] «Барвінкова» [ТЖ], «Барилькова» [ПГ, с. 128], «Хрестата» [ПГ, с. 130], «Хрещата» [КГ, с. 133];

в) складними юктапозитними номінатами: «Сакви-бесаги», «Рожа-зірка» [ПК], «Барвінок-сливкі» [ЗГ], «Квітки-телепани» [ЗГ], «Квітки-вазон» [ЗГ], «Бесага-сосонка» [ЗВ] і т. ін.;

г) складними номінатами, утвореними за моделлю переважно субстантивної-ад'єктивного словосполучення (модель NAdj): «Чорнобривці» [ЗГ], «Крутороги» [ЗЛ, с. 140], «Круторожки» [КГ, с. 133], «Крестобоки» [ЗЛ, с. 141], «Косоклинья» [ХГ, с. 136] тощо; рідше за моделлю субстантивно-нумерального словосполучення (модель NumN): «Сорококлинці» [ХГ, 137], «Сорококлин» [ПГ, с. 124], «Сорокопуть» [ПГ, с. 123], «Сороковець» [ХГ, с. 139], «Восьмиквітна» [КО].

2. Двокомпонентні (двочленні) структури репрезентовані:

а) субстантивно-ад'єктивними словосполученнями (модель NAdj): «Криві пояски» [ПГ, с. 128], «Маленькі клинці» [ПГ, с. 130], «Цвіточки дрібненькі» [ЗВ], «Дрібненькі цвіточки» [КО], «Круглі квіточки» [ЗВ], «Кругленькі квіточки» [КО], «Порожні (шолудиві) квіточки» [ЗВ], «Дрібненька рожа» [КК], «Повна рожа» [КО], [КК], [ЗГ], [ХГ, с. 137], [ЗЛ, с. 140], «Рожа неповна» [ХГ, с. 139], «Проста рожа» [ЗЛ], «Пуста рожа» [ББ], «Шолудива рожа» [КГ, с. 133], «Шелудива рожа» [КО], «Чорнобривці повні» [КО], «Шолудиві чорнобривці» [КО], «Туліпани (новомодні)» [КО]; «Гарбузовий цвіт» [КК], «Огірковий цвіт» [КО], «Березовий цвіт» [КО]; «Бокова рожа» [ЗВ], [ББ], [ПК], [КГ, с. 133], [ЗЛ, с. 140], «Бочна рожа» [КО], «Зірката рожа» [КО], «Зірчата рожа» [КО], «Клинчаста рожа» [КК], «Косичата рожа» [ХГ, с. 137], «Кучерява рожа» [ББ], «Поздовжна рожа» [ЗЛ], «Сторцова рожа» [ЗЛ, с. 141], [ББ], «Торчова рожа» [ПГ, с. 131], «Углова рожа» [КК], «Полева рожа» [КО], «Однолична рожа» [КК], «Рожа подвійна» [КО], «Кряжеві хрести» [ПГ, с. 126], «Крижевий хрест» [ПГ, с. 132], «Бузкове листя» [КГ, с. 133], «Дубове листя» [КГ, с. 133], «Кленовий лист» [ХГ, с. 137], «Польовий горох» [ХГ, с. 138], «Огіркове вудинне» [ХГ, с. 139]; «Селезникові косички» [ПГ, с. 122], «Качині шийки» [ЗГ, с. 141], «Гусячі лапки» [ПГ, с. 126, 129], «Утячі лапки» [ПГ, с. 127], «Курячі лапки» [ПГ, с. 128], [ХГ, с. 136], [ЗЛ, с. 140], «Курині лапки» [ХГ, с. 136], «Сорочі лапки» [ПГ, с. 123, 124], «Сорочині лапки» [ХГ, с. 138], «Сорочі стрілки» [ПГ, с. 125], «Шуличі лапки» [ПГ, с. 126], «Ястребові лапи» [ПГ, с. 126], «Воронячі лапки» [ПГ, с. 127], «Ластовині хвостики» [ХГ, 137], «Ласточкині хвостики» [ЗЛ, с. 140] «Баранячі роги» [ПГ, с. 127], [КГ, с. 134], «Баранячі ріжки» [ПГ, с. 131], «Бараньї роги» [ХГ, с. 137], «Собача рожа» [ХГ, с. 138], «Собачья рожа» [ХГ, с. 136], «Вовчі ребра» [ПГ, с. 128], «Вовчі зуби» [ЗЛ, с. 140], «Щупаковий хрест» [ЗГ, с. 148]; «Закручена рожа» [ББ], «Ламане дерево» [ПГ, с. 129], «Ломані хрести» [ХГ, с. 137] тощо.

Зважаючи на значний фактологічний матеріал, можна стверджувати, що двокомпонентні структури з різними семантичними моделями номінації та мотивації репрезентовані ад'єктивами зі значенням якісних ознак, відносності, присвійності, ознак за дією.

б) нумерально-субстантивними словосполученнями (модель NumN): «Три листи» [КГ, с. 134], «Четире квітки» [КО], «Четире квіточки» [КО], «П'ять квіток» [КО], «Шість квіток» [ХГ, с. 137], «Дванадцять квіточок» [КО], «Сорок клинців» [ЗЛ, с. 141], «Сорок клин» [ПГ, с. 124], «Сорок гілок» [КГ, с. 134], «Половина яблука» [ХГ, с. 138];

в) субстантивно-субстантивними словосполученнями (модель NN): «Роза листячком» [КО], «Роза з калитками» [ЗЕ], «Вазон з розою» [ЗГ], «Вазон з телепаном» [ЗГ], «Вазон з сояшником» [ЗГ], «Роза с калитками» [ХГ, с. 136], «Вазон з гвоздиною» [ЗГ], «Вазон з гвоздиками» [ЗГ], «Барилочко з сосною» [ЗГ], «Риба з гребінцями» [ЗГ, с. 142], «Сакви-бисаги з соняшником» [ЗГ], «Сакви-бесаги з рожами» [ЗВ], «Павучки по жовтому» [ПГ, 127].

3. Трикомпонентні (тричленні) структури представлені комбінованими словосполученнями, утвореними: 1) за моделлю NAdj+NN: «Порожні вазони з квіточками» [ЗВ], «Порожній вазон з квіточками» [ЗВ], «Сторцові карлючки з сосонкою» [ЗВ], «Вовчі зуби з квіточками» [ББ]; «Ружка штерниста з кучерями» [ТЖ], «Вазонковий квіт мальованка» [ЗВ], «Криві паски з хрестами» [ПК]; 2) за моделлю NN+NAdj: «Калитки на боковій рожі» [ЗВ], «Бесага з повной рожею» [ЗВ], «Бесага з повною рожею» [ЗВ], «Барильце із сторчовою рожею» [ПК]; 3) за моделлю NAdj+ NAdj: «Роза сторчова закручена» [ББ] тощо.

4. Багаточленні структури репрезентовані комбінованими словосполученнями, що мають кілька головних слів різної ієрархії або кілька однорідних сурядних зв'язків чи поєднують підрядні й сурядні зв'язки, як-от: «Круглі квіточки з дубовим листям» [ЗВ], «Круглі квіточки з дубовим листом» [ЗВ], «Лицьове хрещате дубове листя» [ПК], «Квітчатий хрест з гвоздиками і карлючками» [ПК], «Сакви-бесаги з листками і качиними лапками» [ЗГ, с. 149], «Барилочко з вітряком і листками» [ЗГ, с. 142], «Листочки з карлючками. Баклажани» [ЗГ, с. 141], «Баклажок – сторчові лапки» [ЗГ, с. 150], «Баклажок – курячі лапки» [ЗГ, с. 150], «Бокова роза і шиті рукави» [ЗВ], «Сторцова (поперечна) роза і посередині поперечний безконечник» [ЗГ, с. 150], «Сосонка дрібнесенька, що в полі в хлібі росте» [ПГ, с. 127]. Ці структури зазвичай розгорнені до рівня простого односкладного називного речення чи двоскладного, складнопідрядного речення, які виконують номінативну функцію.

Як бачимо, усі моделі писанконімів представлені апелювальною лексикою: як загальноживаною, так і діалектною, розмовною, зокрема просторічною, звісно, зі звуковим порушенням форми; із прозорою та затемненою семантикою, стилістично нейтральною й емоційно забарвленою.

Так, діалектно маркована лексика – це власне лексичні діалектизми: «Бощони» [ЗЛ, с. 140], «Юрки» [ЗЛ, с. 140], «Мутлі» [ЗЛ, с. 140], «Сакви-бесаги», «Бесага-сосонка» [ЗВ], «Сакви-бисаги з соняшником» [ЗГ]; лексико-фонетичні: «Паук» [ХГ, с. 137], «Піонія» [КГ, с. 133], «Півонія» [ПК], «Павонія» [ПК], «Сояшник» [ХГ, с. 136], «Хрищатики» [КГ, с. 133]; морфологічні: «Крильці» [ХГ, с. 136], «Огіркове вудинне» [ХГ, с. 139], «Барвінок-сливкі» [ЗГ]; розмовна ж лексика репрезентована словами зі звуковим порушенням форми чи тавтологічним уживанням (повтором близьких за звучанням слів), що є результатом інтерференції, яка виникає в умовах двомовності, – «Цвіток» [КО], «Цвіточки» [КО], «Звіздочки» [КГ, с. 133], «Конішина» [ЗГ], «Подснежник» [ХГ, с. 138], «Полева роза» [КО], «Косоклиня» [ХГ, с. 136], «Крючя» [КГ, 134], «Телепани» [ЗГ], «Туліпани» [КК], «Туліпани (новомодні)» [КО], «Тюльпани-телепани» [ЗГ], «Тюльпани-туліпани» [КО], «Вазон з телепаном» [ЗГ], «Квітки-телепани» [ЗГ] тощо.

Отже, попри те, що в українському мовознавстві опрацьовані різні проблеми ономастики, детально проаналізовані типи онімів за семантичними, дерива-

ційними, структурними, функціональними критеріями, на сьогодні важливими є «і загальна характеристика ономастикону, і частковий опис окремих онімних секторів, полів та більш дрібних структурних одиниць онімного простору» [15, с. 7], зокрема найменувань писанок як складової імажонімії, які не були виділені в окрему підгрупу і, звісно, предметом мовознавчих студій.

Отже, вважаємо за слушне ввести до наукового обігу лінгвістичний термін **писанконім**, бо він

- означає один із сакральних видів народно-ужиткового мистецтва;
- сформований на національномовній основі, а будь-яка терміносистема мови саме так і повинна створюватися;
- утворений за відомою й загальновизнаною в термінуванні моделлю;
- є семантично місткішим, точнішим, глибшим і прозорішим, аніж імажонім – спільна терміноназва для багатьох видів образотворчого й декоративно-прикладного мистецтва, про що вже йшлося вище;
- здатний до «дроблення», а саме: а) виділення структурних типів та підтипів його; б) визначення типів терміноназв за морфологічною класифікацією їх; в) опису способів деривації і процесів словотворення; г) виділення семантичних моделей номінації та мотивації писанконімів; д) із огляду на багатий і різноманітний фактологічний матеріал, опису лексико-семантичних полів та лексико-семантичних груп писанконімів й ін., що, звісно, може слугувати багатим матеріалом для подальших лінгвістичних студій.

Список скорочень

- ББ – Колекція писанок Г. Беліна-Бжозовської / Верхова М. Писанки Поділля. – Львів, 2013. – С. 71–87.
- ЗВ – Збірка писанок С. Венгрженевського // Кульжинский С. Описание коллекции народных писанок. – М. : Т-во Скоропечатни А. А. Ливенсон, 1899. – Х. : САГА, 2011. – С. 150–154.
- ЗГ – Збірка писанок М. Грека // Кульжинский С. Описание коллекции народных писанок. – М. : Т-во Скоропечатни А. А. Ливенсон, 1899. – Х. : САГА, 2011. – С. 143–149.
- ЗЛ – Збірка писанок Лотоцького // Кульжинский С. Описание коллекции народных писанок. – М. : Т-во Скоропечатни А. А. Ливенсон, 1899. – Х. : САГА, 2011. – С. 141–142.
- КГ – Писанки Київської губернії // Кульжинский С. Описание коллекции народных писанок. – М. : Т-во Скоропечатни А. А. Ливенсон, 1899. – Х. : САГА, 2011. – С. 132–135.
- КК – Каталог Екатеринославского областного музея им. А. Н. Поля 1905 р. // Фонди бібліотеки при Дніпропетровському історичному музеї ім. Д. І. Яворницького.
- КО – Колекція писанок Ольгопільського та Брацлавського повітів // Фонди бібліотеки при Національному музеї українського народного мистецтва.
- ПГ – Писанки Полтавської губернії // Кульжинский С. Описание коллекции народных писанок. – М. : Т-во Скоропечатни А. А. Ливенсон, 1899. – Х. : САГА, 2011. – С. 119–132.
- ПК – Писанки Катеринославщини // Датченко Ю. Писанки Катеринославщини. – Д. : Герда, 2011. – 42 с.
- ТЖ – Топографічний журнал відділу писанок Національного музею народного мистецтва Гуцульщини і Покуття.
- ХГ – Писанки Херсонської губернії // Кульжинский С. Описание коллекции народных писанок. – М. : Т-во Скоропечатни А. А. Ливенсон, 1899. – Х. : САГА, 2011. – С. 135–139.

Бібліографічні посилання

1. Антонович Д. Український орнамент / Д. Антонович // Українська культура : тексти лекцій. – К., 1993. – С. 385–403.
2. Антонович Є. А. Декоративно-прикладне мистецтво / Є. А. Антонович, Р. В. Захарчук-Чугай, М. Є. Станкевич. – Львів : Світ, 1993. – 272 с.
3. Белей Л. О. Нова українська літературно-художня антропонімія: проблеми теорії та історії / Л. О. Белей. – Ужгород, 2002. – 175 с.

4. Биков А. Анатомия терминов. 400 словообразовательных элементов из латыни и греческого [Електронний ресурс] / А. Биков. – Режим доступу : <http://www.e-reading.club/book.php?book=131391>
5. Білецький П. О. Мова образотворчих мистецтв / П. О. Білецький. – К. : Рад. шк., 1973. – 127 с.
6. Бувская М. В. Поэтонимосфера художественного текста / М. В. Бувская. – К., 2012. – 286 с.
1. Бурмистрова Е. А. Названия произведений искусства как объект ономастики : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец.: 10.02.01 «Русский язык» / Е. А. Бурмистрова. – Волгоград, 2006. – 18 с.
7. Вербич С. О. Трансформація українського онімного простору: внутрішньо-та позамовні чинники / С. О. Вербич // Мовознавство. – 2014. – № 2. – С. 15–23.
8. Калінкін В. Онімний простір та поетонимосфера: загальне і специфічне в обсязі й змісті / В. Калінкін // Наук. зап. Серія: Мовознавство. – Тернопіль : ТДПУ імені В. Гнатюка, 2003. – Вип. 1. – Ч. 1. – С. 24–27.
9. Кара-Васильєва Т. В. Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках «великого стилю» / Т. В. Кара-Васильєва, З. А. Чехусова. – К. : Либідь, 2005. – 280 с.
10. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
11. Селівачов М. Р. Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) / М. Р. Селівачов. – К. : Редакція вісника «Ант», 2009. – 408 с.
12. Супрун В. И. Размышления над ономастической терминологией / В. И. Супрун // Изв. Волгogr. гос. пед. ун-та. Серия: Филологические науки, 2011. – № 8. – С. 133–138.
13. Ткаченко В. Сакральні функції яйця в духовній культурі українського етносу та етнічних груп України [Електронний ресурс] / В. Ткаченко. – Режим доступу : <http://mue.etnolog.org.ua/zmist/2011/220.pdf>
14. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови : монографія / М. М. Торчинський. – Хмельницький : Авіст, 2008. – 548 с.
15. Цілина М. М. Структурна класифікація українських ідеонімів / М. М. Цілина // Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія». Серія: «Філологічна». – 2015. – Вип. 58. – С. 283–285.
16. Шестакова С. До питання про стратифікацію сучасного ономастичного простору / С. Шестакова // Типологія та функції мовних одиниць. – Луцьк, 2015. – № 1 (3). – С. 232–240.
17. Яремків М. Мистецтво: види, жанри: словник-довідник образотворчих термінів / Михайло Яремків, Олег Кругляк. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2006. – 80 с.
18. Wiktionary. – Режим доступу : <https://uk.wiktionary.org/wiki>

Reference

1. Antonovich, D. (1993), "Ukrainian ornament", *Ukrainian Culture: texts of lectures* ["Ukrayins'kyu ornament", *Ukrayins'ka kul'tura: teksty lektsiy*], Kyiv, pp. 385–403.
2. Antonovich, E.A., Zaharchuk-Chugai, R.V., Stankiewicz, N.E. (1993), *Arts and crafts* [*Dekoratyvno-prykladne mystetstvo*], Lviv, 272 p.
3. Beley, L. O. (2002), *New Ukrainian literary and artistic anthroponomy: problems of theory and history* [*Nova ukrayins'ka literaturno-khudozhnya antroponimiya: problemy teorii ta istoriyi*], Uzhgorod, 175 p.
4. Bykov, A. "Anatomy termynov. 400 slovoobrazovatel'nykh elementov IZ latyny and hrecheskoho" ["Anatomyya termynov. 400 slovoobrazovatel'nykh élementov yz latyny y hrecheskoho"], available at: <http://www.e-reading.club/book.php?book=131391>
5. Beletsky, P. O. (1973), *Language Fine Arts* [*Mova obrazotvorchykh mystetstv*], Kyiv, 127 p.
6. Buevskaya, M. V. (2012), *Poetonosphere of the literary text* [*Poetonimosfera khudozhestvennogo teksta*], Kyiv, 286 p.
7. Burmistrova, E. A. (2006), *The names of the works of art as an object of onomastics: author's abstract* [*Nazvaniya prizvedeniy iskusstva kak ob'yekt onomastiki*], Volgograd, 18 p.

8. Verbych, S. O. (2014), "Transformation of Ukrainian onimnoho space: intra- and extralinguistic factors", *Linguistics* ["Transformatsiya ukrayins'koho onimnoho prostoru: vnutrishn'o- ta pozamovni chynnyky", *Movoznavstvo*], No 2, pp. 15–23.
9. Kalinkin, V. (2003), "Space of onims and poetonimosfera: general and specific in scope and content" *Scientific notes. Series: Linguistics* ["Onimnyy prostir ta poetonimosfera: zahal'ne i spetsyfichne v obsyazi y zmisti", *Naukovi zapysky. Seriya: Movoznavstvo*], Part 1, pp. 24–27.
10. Kara-Vasilyeva, T. V., Chehusova, S. A. (2005), *Decorative Art of Ukraine of the XX century. In search of "grand style"* [*Dekoratyvne mystetstvo Ukrayiny XX stolittya. U poshukakh "velykoho stylu"*], Kyiv, 280 p.
11. Podolskaya, N. (1988), *Dictionary of Russian onomastic terminology* [*Slovar' russkoy onomasticheskoy terminologii*], Moscow, 192 p.
12. Selivachov, M. R. (2009), *Lexicon of Ukrainian ornamentation (iconography, nomination, style, typology)* [*Leksykon ukrayins'koyi ornamenti (ikonohrafiya, nominatsiya, stylistyka, typolohiya)*], Kyiv, 408 p.
13. Suprun, V. I. (2011), "Reflections on Onomastic Terminology", *Volgograd State. Ped. Un. Series: Philological Sciences* ["Razmyshleniya nad onomasticheskoy terminologiyey", *Izd. Volgogr. gos. ped. un-ta. Seriya: Filologicheskiye nauki*], No. 8, pp. 133–138.
14. Tkachenko, V. "Sacred function of eggs in the spiritual culture of Ukrainian ethnicity and ethnic Ukraine" ["Sakral'ni funktsiyi yaytsya v dukhovnyy kul'turi ukrayins'koho etnosu ta etnichnykh hrup Ukrayiny"], available at: <http://mue.etnolog.org.ua/zmist/2011/220.pdf>
15. Torchynskyy, M. (2008), *The structure of onims' space of Ukrainian language* [*Struktura onimnoho prostoru ukrayins'koyi movy*], Khmel'nitsky, 548 p.
16. Cilyna, M. (2015) "Structural Classification Ukrainian ideonimiv", *Scientific Proceedings of the National University "Ostroh Academy". Series: "Philological"* ["Strukturna klasyfikatsiya ukrayins'kykh ideonimiv" *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu «Ostroz'ka akademiya»*. Seriya: «Filolohichna»], Issue 58, pp. 283–285.
17. Shestakova, S. (2015), "On the stratification of contemporary onomastic space", *Types and functions of language units: science* ["Do pytannya pro stratyfikatsiyu suchasnoho onomasticheskoho prostoru", *Typolohiya ta funktsiyi movnykh odynyts'*], Lutsk, No1 (3), pp. 232–240.
18. Yaremiv, M. (2006), *Art: types, genres: Dictionary of terms of art* [*Mystetstvo: vydy, zhanry: slovnyk-dovidnyk obrazotvorchykh terminiv*], Ternopil, 80 p.
19. Wiktionary, available at: <https://uk.wiktionary.org/wiki>

Надійшла до редколегії 17.02.2017

УДК 811.2'42

М. О. Камінська

Київський національний лінгвістичний університет

РЕПЕРСПЕКТИВІЗАЦІЯ СИТУАЦІЇ З ІМПЛІЦИТНИМ ВИРАЖЕННЯМ НЕГАТИВНОЇ ОЦІНКИ МОВЦЯ (на матеріалі англомовного діалогічного дискурсу)

Розглянуто механізм реперспективізації ситуації як засіб вираження мовцем негативної оцінки імпліцитно. Обґрунтовано суть поняття перспективи та реперспективізації у комунікації, виокремлено її типи та підтипи. На ілюстративному матеріалі англомовного діалогічного дискурсу проаналізовано реалізацію механізму реперспективізації ситуації з імпліцитним вираженням негативної оцінки мовця.

Ключові слова: перспектива, реперспективізація, імпліцитна негативна оцінка, діалогічний дискурс.

Каминская М. А. Киевский национальный лингвистический университет. **РЕПЕРСПЕКТИВИЗАЦИЯ СИТУАЦИИ С ИМПЛИЦИТНЫМ ВЫРАЖЕНИЕМ НЕГАТИВНОЙ ОЦЕНКИ КОМУНИКАНТА** (на материале англоязычного диалогического дискурса)

Рассмотрен механизм реперспективизации ситуации как средства выражения говорящим негативной оценки имплицитно. Обоснована сущность понятий перспективы и реперспективизации в коммуникации, выделены их типы и подтипы. На иллюстративном материале англоязычного диалогического дискурса рассмотрена реализация механизма реперспективизации ситуации с имплицитным выражением негативной оценки говорящего.

Ключевые слова: перспектива, реперспективизация, имплицитная негативная оценка, диалогический дискурс.

Kaminska M. Kyiv national linguistic university. **THE STUDY OF SITUATION OF REPERSPECTIVIZATION WITH INTERLOCUTORS' IMPLICIT NEGATIVE EVALUATION**

In the article the choice of activity-based approach to language as the methodology of the study of situation reperspectivization in dialogical discourse is substantiated. Within the framework of this approach such key notions of modern linguistics as discourse, cognitive activity, meaning, conceptualization, construal, speech activity, communicative activity are defined, and the peculiarities of linguistic objects choice and their research are presented.

In real communication interlocutors have quite different evaluation of communicative situation because of different *perspectives* – points of view about the situation. Therefore, they conceptualize, construct their expression and develop communication strategies differently. Pragmatic orientation to communicate cooperatively and saving positive «face» determines implicitness of speaker's negative evaluation of the situation, its fragment or the interlocutor's words or actions. We claim that in order to express negative evaluation and emotions caused by it, he focuses on a different aspect / aspects of the subject of the situation, that is, reperspectivizes it.

As English dialogue fragments prove, the interlocutor can successfully express his / her negative evaluation implicitly by a single operation of reperspectivization, or by combining several of them.

Key words: perspective, reperspectivization, implicit negative evaluation, dialogue discourse.

У світлі антропоцентричних мовознавчих досліджень сучасності вектором наукових розвідок наразі є діяльнісний підхід до мислення та комунікативної діяльності людини [1; 3; 4]. Об'єктом лінгвістичного дослідження при діяльнісному підході є дискурс, що охоплює розумову, мовленнєву і комунікативну діяльність у їх нерозривній єдності. Зокрема, імпліцитна реалізація комунікативних смислів все частіше привертає увагу дослідників ув'язку із визнанням високої концентрації останніх у повсякденному спілкуванні [1, с. 4]

Оцінка як процес становлення ціннісних відносин суб'єкта та об'єкта виступає невід'ємною частиною процесу відображення реальної буденної дійсності, має когнітивну природу. Людина неминує оцінює явища і факти дійсності, висловлюючи своє чи то позитивне, чи негативне ставлення до них, цей процес неодмінно знаходить свій відбиток у мові.

У полі зору нашого дослідження перебуває *негативна оцінка*, зокрема у *імпліцитній* формі вираження, тобто така, що містить додатковий, прихований або непрямий оцінний смисл, формально не виражене у семантиці мовного знака негативне оцінне ставлення суб'єкта, співвідносне із фоновими знаннями комунікантів та широким контекстом спілкування. Висловлення негативної оцінки трактуємо як емотивно-оцінні, оскільки у комунікативній взаємодії вони передбачають не лише раціональний (оцінний) компонент, але й емотивний, тобто негативний характер емоцій, а отже, і оцінки. Емоціями, що актуалізуються в процесі акту негативної оцінки, переважно є незадоволення, обурення, гнів, образа, зневага, роздратування, презирство.

Прагматична спрямованість комуніканта у діалогічній взаємодії підтримувати гармонійне спілкування детермінує дотримання кооперативного стилю спілкування, принципу ввічливості та прагнення «зберегти обличчя». Це, в свою чер-

гу, обумовлює оформлення свого мовлення таким чином, щоб завуалювати власну негативну оцінку, опосередковано донести до співрозмовника своє незадоволення, обурення, роздратування чи презирство та інші почуття, спровоковані негативною оцінкою комунікативної ситуації. За нашим спостереженням, одним із засобів імпліцитного вираження негативної оцінки комуніканта є *реперспективізація* предметної ситуації спілкування, тлумачення ключових механізмів якої і є **метою** нашої статті. *Завданням* даної розвідки є з'ясування суті та функціонування операції реперспективізації на матеріалі англomовного діалогічного дискурсу.

У когнітивній лінгвістиці термін *перспектива* використовують на позначення когнітивної здібності людини сприймати об'єкти з певної точки у просторі, а термін *перспективізація* – когнітивної операції конструювання ситуації з урахуванням такого чинника, як розташування суб'єкта у певній точці у реальному або символічному просторі [5, с. 86]. Спосіб перспективізації предметної ситуації відбивається у значенні мовної одиниці, що мовець обирає на позначення цієї ситуації або її фрагмента. Реперспективізація, відповідно, становить собою зміну у перспективі її спостереження [4, с. 23].

Враховуючи те, що у реальній комунікації предмет спільної уваги співрозмовників може отримувати доволі відмінні трактування внаслідок наявності у них відмінних *перспектив* – точок погляду на обговорювану ситуацію, згідно з якими вони концептуалізують її, конструюють висловлення і розробляють комунікативні стратегії [Там само, с. 31], припускаємо, що дані відмінності у діалогічній взаємодії можуть спричиняти негативну оцінку мовця. Негативна оцінка мовцем комунікативної ситуації, її фрагмента чи особи співрозмовника викликає розбіжність у думках (перспективах) мовців, що стимулює конструювання предметної ситуації згідно з власним баченням. Намагаючись продемонструвати своє негативне ставлення, комунікант інтерпретує ту саму ситуацію в інший спосіб таким чином, щоб співрозмовник мав змогу, за відсутності формальних експліцитних маркерів, зрозуміти імпліцитний негативно-оцінний смисл даної перспективи. Для цього він фокусує увагу на іншому аспекті / аспектах цієї предметної ситуації. Це стосується як змісту висловлення, так і його вербального та паравербального оформлення. Фрагмент діалогічного дискурсу, в межах якого відбувається реперспективізація ситуації, структурно дорівнює суміжній парі реплік, що визначаємо як структурно-інтеракційну одиницю, що складається із двох комунікативних ходів: репліки-стимулу / ініціативної репліки та репліки-реакції / респонсивної репліки.

Послугуючись методикою реперспективізації предметної ситуації в діалозі, запропонованою А. М. Пшеничних [4], тлумачимо **реперспективізацію** як дискурсне явище зміни перспективи висловлення, згідно з якою сприймається та портретується вербальними та паравербальними засобами та сама предметна ситуація чи її фрагмент; агентом реперспективізації виступає другий учасник діалогу, тобто продуцент ініціативної репліки задає перспективу розгляду предметної ситуації, а продуцент респонсивної репліки інтерпретує ту саму ситуацію в інший спосіб згідно з власною перспективою [Там само, с. 42]. Таким чином, у процесі реперспективізації мовець трансформує образ предметної ситуації, запропонований його співрозмовником, на такий, що передає негативне ставлення до даної ситуації імпліцитно, використовуючи низку когнітивних операцій. Залежно від того, який компонент аранжування поля огляду модифікує продуцент респонсивної репліки, ми, услід за А. М. Пшеничних, виділяємо **прості** операції реперспективізації, що розпадаються на **чотири підгрупи**: зміна точки огляду, варіювання відстані між точкою огляду та об'єктом концептуалізації, зміна стану точки огляду та реверсування напрямку сканування ситуації; та **комбіновані** операції реперспективізації відповідно. Розглянемо дане явище на прикладах.

Зміна точки огляду має місце у випадку, коли продуценти ініціативної та респонсивної реплік обирають відмінні позиції спостереження комунікативної ситуації. Цими позиціями можуть бути: місце у просторі, часова локалізація, фігура суб'єкта-концептуалізатора та обсяг інформації, актуалізованої мовним знаком. Розглянемо дані аспекти на прикладах:

«*Your son **took this step** for me with every good intention*».

«*Isn't that what **the road to hell is paved with**? (6, p. 209)*».

У цьому дискурсивному фрагменті мовці осмислюють своє *просторове розташування* в об'єктивному світі через абстрактні поняття. Чоловік намагається виправдати сина своєї дівчини, який без дозволу забрав його картини та відніс у галерею, аби їх оцінили професіонали. Жінка обурена таким вчинком сина та хоче покарати його. І хоча картини були дійсно високо оцінені, жінка засуджує спосіб, до якого вдався її син для досягнення цілі. В аналізованому прикладі реперспективізація ситуації спричинена зміною точки огляду схемного образу ШЛЯХ (PATH schema [5]). *Схемні образи* є простими когнітивними структурами, що формуються на основі перцепційного та сенсорного досвіду людини [Там само, с. 84]. Таким чином, метафорично вказуючи на кінцевий пункт шляху (*hell*), жінка висловлює осуд дій сина, незважаючи на благородні мотиви, які ним керували.

Зміна ракурсу бачення ситуації, що актуалізує імпліцитну негативну оцінку комуніканта, може бути також спричинена їхнім вибором відмінних *часових точок огляду*. Під час комунікативної взаємодії мовці експлікують власні перспективи інтерпретації ситуації, споглядаючи її із часових точок зору, локалізованих у минулому, теперішньому чи майбутньому:

MR. CARSON: *You can go. I will not withdraw my permission. But as you walk you might contemplate what it is **to waste a chance when it is given**.*

MRS. HUGHES: *I suppose you **never** wasted a chance (7).*

Цей приклад ілюструє втілення несхвалення продуцентом респонсивної репліки слів продуцента ініціативної репліки за допомогою ретроспективної реперспективізації. Дворецький містер Карсон незадоволений витівкою лакеїв та радить їм подумати над своєю поведінкою, тим самим локалізуючи ситуацію у теперішньому часі. Натомість домогосподарка місіс Хьюз у відповідь дорікає дворецькому містеру Карсону через його прискіпування до лакеїв, та, використовуючи прислівник *never*, реперспективізує ситуацію, локалізуючи точку огляду у минулому досвіді самого дворецького. Такий напрямок розгляду ситуації виражає скептичне ставлення продуцента респонсивної репліки та виражає засудження за надто серйозного ставлення чоловіка до витівок молодих людей.

За точку огляду може також бути обраний *учасник комунікації*, що пропонує співрозмовнику зайняти позицію цього суб'єкта та подивитись на предметну ситуацію «його очима». Тобто акцент зміщується із локалізації суб'єкта безпосередньо на його особистість. Розглянемо приклад, що ілюструє даний аспект:

ASSISTANT: *You must be Sandy. Well, you missed the design meeting. **Miranda is very busy person**.*

SANDY: *Oh, really? Is Miranda busy? Well, I would have been here on time if my ex-husband hadn't married a tween, or if my doctor had called in my child's asthma medication, or if my mother-mobile went faster than 4 miles per hour on the freeway. But I understand it. I get it. **Her time is very valuable. And she is very busy. My time is not** (10).*

Дизайнерка Сенді запізнилась на співбесіду із відомою телеведучою Мірандою Коллінз, та, намагаючись все ж зустрітись із нею, натикається на її асистента, яка перешкоджає їхній зустрічі у зв'язку із зайнятістю останньої. Через складний період у особистому житті це викликає обурення у Сенді і вона реперспективізує ситуацію, обираючи за точку огляду фігуру не Міранди, а себе, таким чином, про-

тиставляючи «свою» зайнятість зайнятості Міранди з її кількістю асистентів, менеджів. Використовуючи умовне речення, Сенді перераховує фактори, через які вона запізнилась на співбесіду, надаючи в такий спосіб відмінну інтерпретацію поняття *busy*. Відтак, зміна фігури суб'єкта-концептуалізатора у даному дискурсивному фрагменті дозволяє виразити комуніканту роздратування та незгоду, й модифікує лексичну одиницю *busy* таким чином, що, на думку продуцента респонсивної репліки, має справжній сенс.

Ще одним різновидом когнітивної операції зміни точку огляду предметної ситуації, що дозволяє мовцю висловити негативну оцінку, є розбіжність в *обсязі актуалізованої інформації*. Обсяг інформації (*scope*) пов'язаний зі здібністю людини розглядати багатоаспектні об'єкти та зі своєї позиції фокусувати увагу на їх окремому аспекті. Даний різновид реперспективізації ґрунтується на когнітивному механізмі *профілювання* (*profiling*), під яким розуміють вибір домену, на тлі якого розуміється певна лексична одиниця чи конструкція [4, с. 67; 5, с. 95]. Використання у відмінних вербальних контекстах тієї самої лексичної одиниці, що профілюється відносно того самого домену, породжує розбіжності в конструюванні ситуації. Так, у прикладі нижче мовці актуалізують відмінне контекстуальне значення дієслова *to change*:

MARY CROWLEY: *We were so looking forward to meeting you, Mr. Branson. If you come with us, you can see your room and **get changed**, if you want to.*

MR. BRANSON: *And **what would I change into? A pumpkin?** (7).*

Родина аристократів запросила двоюрідного брата чоловіка однієї з дочок зупинитись у них на період хрещення дитини. Містер Бренсон, не маючи жодного відношення до аристократії та способу їх життя, ігнорує дотримання світського етикету та, прибувши до маєтку, прямує одразу до частини будинку, де живе прислуга. Дочка графа Мері спустилась аби переконати його піднятись до приготовленої для нього кімнати. Жінка використовує лексему *get changed*, актуалізуючи значення «переодягнутись», натомість чоловік реперспективізує ситуацію, висвічуючи інше значення лексеми *change* – «перетворитись». У сполученні із лексемою *pumpkin* чоловік посилається на загальновідомий сюжет дитячої казки, що створює гумористичний ефект та підкреслює різні шабелі соціального статусу мовців. Актуалізація відмінного значення однієї лексеми у розглянутому прикладі виражає зверхне та скептичне ставлення чоловіка до аристократичних звичаїв. Таким чином, реперспективізуючи ситуацію, чоловік не тільки глузує над господарями, а й негативно оцінює увесь стиль життя аристократичної сім'ї.

Друга група когнітивних операцій реперспективізації ситуації, що виражає негативну оцінку імпліцитно, спричинена **зміною відстані між точкою огляду та об'єктом концептуалізації**. Два типи цієї операції: *наплив* (*zooming in*) та *віддалення* (*zooming out*), які є відмінними способами фокусування уваги на деталях ситуації, здатні передавати негативне ставлення мовця.

Наплив передбачає зменшення дистанції між точкою огляду та об'єктом концептуалізації, що уможливорює його детальний огляд. За нашим спостереженням, даний різновид реперспективізації є досить поширеним та дозволяє мовцю експлікувати мотиви негативного ставлення до предметної ситуації. Звернемось до прикладу:

«*Can't you just enjoy the party?*» David says at breakfast, when I have complained once too often. «*You like **parties**. Ignore **the other bit***».

«*Ignore **the bit where you harangue our friends and neighbors in my kitchen about the homeless?***» (11, p. 134).

Наведений дискурсивний фрагмент є прикладом різновиду напливу, а саме, *специфікації об'єкта*, що заснований на заповненні абстрактного абриса об'єкта

конкретними деталями. Чоловік організовує вечірку для друзів та сусідів з метою переконати їх допомогти бездомним людям. Дружина не поділяє його ініціативи та не схвалює його планів переконати запрошених надати прихисток бездомному у вільній кімнаті їх будинків. Таким чином, продуцент ініціативної репліки (чоловік) використовує іменник у множині *parties* та лексему *the other bit* для портретування ситуації, та конструює її як таку, що розглядається з віддаленої точки огляду. У респонсивній репліці мовець (жінка) реперспективізує ситуацію через специфікацію: вона зменшує дистанцію між точкою огляду й об'єктом концептуалізації, конструюючи його великим планом. Для цього вона модифікує лексичну одиницю *the bit* прийменниковою фразою *where you harangue our friends and neighbors in my kitchen about the homeless*. У такий спосіб жінка здійснює вплив на ситуацію, що її дратує, та, таким чином, висловлює осуд дій чоловіка.

Наплив також може здійснюватися внаслідок реперспективізації ситуації через *звуження меж об'єкта*. Даний різновид передбачає конструювання ситуації обома комунікантами як об'єкта з помітними межами:

«I think it's time», he said carefully after dinner one evening, «that we started our family. We've been married almost seven years».

«Well, not exactly. You were away at least five of them» (13, p. 568).

У двох репліках даного фрагмента предметна ситуація конструюється мовцями як обмежений об'єкт: чоловік вказує своїй дружині, що, на його думку, вже час їм заводити дітей, оскільки вони одружені вже сім років. Жінка здійснює вплив на фрагмент ситуації через уточнення: насправді чоловік був відсутній протягом п'яти років через участь у війні, таким чином звужуючи межі об'єкта розмови (шлюбу). Оскільки чоловік досить довгий час був відсутній, подружжю досить складно знайти спільну мову, а іноді жінці навіть здається, що її чоловік зовсім чужа людина. Відтак, реперспективізуючи ситуацію, жінка імпліцитно висловлює незгоду та негативне ставлення до рішення чоловіка, який, ігноруючи явні проблеми у взаєморозумінні та нехтуючи її думкою, самостійно приймає рішення, що стосується їх обох.

Віддалення – операція реперспективізації, в основу якої покладено когнітивний механізм, протилежний напливові: у разі напливу продуцент респонсивної репліки скорочує дистанцію між об'єктом концептуалізації і точкою огляду, а віддалення передбачає реперспективізацію ситуації збільшенням дистанції між точкою огляду та об'єктом. У результаті портретування ситуації чи її фрагмента дальнім планом конструюється більш великозернистий, абстрактний і розмитий образ об'єкта концептуалізації [4, с. 87]. Серед різновидів когнітивної операції віддалення, що імпліцитно виражають негативну оцінку мовця, ми виокремили такі:

Схематизація об'єкта, в основі якої перебуває абстрагування (abstraction): ігнорування конкретних характеристик об'єкта концептуалізації, коли в респонсивній репліці предметна ситуація чи її фрагмент виглядає як абрис, позбавлений деталей. Розглянемо приклад:

«Who'd listen to the ramblings of an old lady?» said Clarissa.

«Everyone listens to you» said Florence briskly, «they have to, they don't have much choice» (13, p. 3).

У прикладі наведено фрагмент розмови двох подруг Клариси та Флоренс, які спілкуються вже п'ятдесят років, а отже досконально знають одна одну. У розмові Клариса з долею самоіронії та вдаваної скромності запитує у подруги, чи хтось буде слухати балаканину бабусі (маючи на увазі себе). Флоренс реперспективізує ситуацію, збільшуючи дистанцію між точкою огляду та об'єктом концептуалізації. Для цього вона використовує інклюзивний квантифікатор *everyone* – «кожен, будь-хто» та продовжує думку, замінюючи його особовим займенником

they – «вони». Відтак, у респонсивній репліці мовець конструює більш схемний образ ситуації, коли у відповідь залишає поза фокусом уваги конкретну людину, концептуалізуючи її з віддаленої точки огляду. Таке конструювання ситуації дозволяє комуніканту (Флоренс) завуальовано висловити негативне ставлення до особливостей поведінки Клариси, жінки надзвичайної вроди, яка звикла змолочу бути завжди у центрі уваги та ніколи не лишалась осторонь будь-яких дискусій.

Розширення меж об'єкта полягає в тому, що продуцент респонсивної репліки збільшує дистанцію між точкою огляду та об'єктом концептуалізації і зумовлює розширення меж концептуалізації. Як і в ініціативній, так і в респонсивній репліках ситуація чи її фрагмент конструюються як обмежені сутності [4, с. 95]:

«I might go down and see Grace, and those heavenly boys of hers. I love little boys».

«You just love boys», said Florence, «of any size» (13, p. 478).

У даному фрагменті, як і в попередньому прикладі, розмова відбувається між подругами. Клариса повідомляє Флоренс про намір відвідати ще одну спільну подругу та її чудових маленьких дітей, яких вона дуже любить. В ініціативній репліці Клариса використовує словосполучення *little boys*, Флоренс реперспективізує ситуацію, розширюючи межі об'єкта концептуалізації, залишаючи лише іменник *boys* у множині, проте модифікує його словосполученням із неозначеним квантифікатором *of any size* зі значенням «будь-якого розміру». Таким чином, розширення меж концептуалізації у даному випадку вербально втілює негативне оцінювання великої кількості чоловіків у житті співрозмовниці, та імплікує певним чином легковажність жінки.

Третя група когнітивних операцій реперспективізації ситуації, що імпліцитно виражає негативну оцінку мовця, пов'язана із **станом точки огляду**, яка може бути фіксованою чи рухомою. Коли суб'єкт концептуалізує об'єкт зі статичної точки огляду, він може реперспективізувати ситуацію через сумарне сканування чи конструювати дію, обмежену суб'єктом концептуалізації (рефлексивна ситуація). Розглянемо докладніше ці типи когнітивних операцій, пов'язаних із **нерухомим станом точки огляду**:

Мовне втілення *сумарного сканування ситуації* в діалогічному дискурсі виявляється в редукуванні продуцентом респонсивної репліки декількох речень ініціативної репліки, в яких експлікується послідовний опис подій, до одного речення, що надає сумарний огляд подій, наприклад:

«I'm so tired of this, David. This rowing all the time. The silences. The atmosphere».

«Oh. That» (11, p. 5).

Кеті одружена із Девідом та має двох дітей, але жінці здається, що їх шлюб вичерпав себе, вона втомлена від постійних непорозумінь із чоловіком. Одного дня Кеті повідомляє Девіду, що хоче розлучитись, але чоловік не розуміє поведінки дружини. Кеті концептуалізує ситуацію з рухомої точки огляду та описує Девіду передумови свого рішення (*This rowing all the time. The silences. The atmosphere*). У респонсивній репліці Девід обирає віддалену фіксовану точку огляду ситуації у вигляді вказівного займенника *That*, завдяки чому всі дії, експліковані жінкою у ініціативній репліці, сумарно зводяться до однієї точки. Чоловік негативно оцінює дії та слова дружини та вважає її рішення безпідставним, адже, на його думку, будь-яке подружжя час від часу має непорозуміння та переживає кризу у стосунках. Отже, така реперспективізація дозволяє чоловіку продемонструвати осуд необдуманого та поспішного рішення розлучитись, та, на нашу думку, передає зверхнє ставлення чоловіка до прискіпувань з боку дружини.

Рефлексивна ситуація пов'язана із здатністю людини створювати візуальне сканування сцени, коли рух уваги комуніканта спрямовується від одного суб'єкта через його дію стосовно до іншого суб'єкта. Конструювання рефлексивної ситуації у мовленні втілюється у використанні комунікантами зворотних мовних конструкцій, де аргументні ролі предикатів кореферентні:

«I'm sorry, I didn't want to embarrass you. If I knew you would come earlier...» started Emily.

«It's a pity you haven't thought about embarrassing yourself» I couldn't resist saying (8, p. 46).

У наведеному прикладі мовцями є жінка та її шістнадцятирічна падчерка: повернувшись додому раніше із невдалої вистави, жінка та батько дівчини захопили її зненацька у досить пікантний момент побачення із хлопцем. Батько вражений та присоромлений такою поведінкою дочки у його домі. Ініціативна репліка Емілі містить незворотну конструкцію *to embarrass somebody* (бентежити, соромити когось), що активізує динамічне сканування ситуації: точка огляду рухається від дівчини (Емілі / *I*) до батька та мачухи (*you*). У респонсивній репліці той самий вислів *to embarrass* жінка сполучає зі зворотним займенником *yourself* (себе). Відтак, точка огляду лишається нерухомою: референт особи, яка ініціює дію, та яка її сприймає, збігаються. Дана реперспективізація дає змогу жінці присоромити дівчину та висловити осуд її дій взагалі, адже дівчина останнім часом дозволяє собі неприпустиму для її віку поведінку та маніпулює батьківською любов'ю до неї.

Рухома точка огляду дозволяє продуценту респонсивної репліки реперспективізувати ситуацію через зміну розташування точки огляду стосовно об'єкта концептуалізації. У результаті конструюється образ ситуації, який метафорично можна порівняти з «рухомим зображенням» [4, с. 109]. До операцій реперспективізації, обумовлених динамічним станом точки огляду, що імплікують негативне ставлення мовця, відносимо послідовне сканування ситуації та конструювання повторюваної ситуації. Розглянемо дані різновиди на прикладах:

«Remember we're having dinner together with your dad».

«Yeah, right, and afterward [we'll all sit around the campfire] [and roast marshmallows], [and sing songs], [and laugh at dad's funny stories]. Like we're one big happy family» (12, p. 11).

У наведеному дискурсивному фрагменті розмови матері із дітьми продуцент респонсивної репліки – шістнадцятирічна Ронні – обирає рухома точку огляду та послідовно сканує ситуацію у проспективному напрямку концептуалізації подій. Мати нагадує сину та дочці, що вони збираються провести вечір із батьком, якого давно не бачили. Ронні ображена на батька, засуджує його поведінку та не спілкується з ним, тому у респонсивній репліці розгортає ймовірну послідовність подій з епізоду, який вербалізується у ініціативній репліці матері. *Послідовне сканування* ймовірної ситуації тут досягається завдяки розгортанню складносурядного речення, що складається із чотирьох епізодів, об'єднаних конектором *and* та категорії майбутнього часу. Дівчина досить детально сканує ймовірну ситуацію однієї щасливої сім'ї (*one big happy family*), якою, на її думку, їхня сім'я вже ніколи не буде. Відтак, слова дівчини звучать їдким сарказмом та виражають загальне неприйняття та негативне ставлення до ситуації, що склалася.

Конструювання *повторюваної ситуації* пов'язане з концептуалізацією ситуації з рухомої точки огляду та ґрунтується на метафорі ЧАС – ЦЕ ОБ'ЄКТ, ЩО РУХАЄТЬСЯ [4, с. 63]. Продуцент ініціативної репліки розглядає ситуацію з нерухомої точки огляду, натомість продуцент респонсивної репліки обирає рухома перспективу концептуалізації ситуації та конструює статичну сцену як динамічну,

що має рекурсивний характер. Саме рекурсивність ситуації викликає у мовця негативну оцінку:

«Take a breath,» he says, «and know that this is temporary».

«I know,» she says. «Until the next time. And the next. And the next» (8, p. 36).

У розмові з другом Енді зізнається як важко їй підтримувати гарні стосунки із падчеркою-підлітком, яка ревнує свого батька до нової дружини та постійно провокує її на сварки та істерики. Чоловік намагається підтримати жінку та концептуалізує ситуацію зі статичної точки огляду (*this is temporary*). У відповідь жінка реперспективізує ситуацію, конструюючи її динамічний образ за допомогою синтаксичного повтору (*the next time*), що інкорпорує повторюваний характер ситуації. Цей механізм дозволяє жінці продемонструвати відчай та роздратованість ситуацією, що склалась, та негативними стосунками із падчеркою, які провокують непорозуміння із чоловіком.

Четвертий різновид простих операцій реперспективізації – реверсування напрямку сканування ситуації передбачає концептуалізацію предметної ситуації обома комунікантами, які спостерігають її з рухомої точки огляду. Відмінності концептуалізації полягають у тому, що мовці обирають відмінні точки огляду, з яких вони починають рух крізь ситуацію, а також протилежні напрямки розгляду об'єктів [4, с. 56]. На нашу думку, ця відмінність часто базується саме на негативному оцінюванні мовцем ситуації чи певного об'єкта спілкування і дозволяє таким чином виразити дане ставлення у імпліцитній формі. Наприклад:

«Well, you don't look quite convinced. But any man, Grace, who finds his fiancée in bed with someone else and still prefers marrying her to breaking it off – he is a bit odd, don't you think?»

«Yes,» said Grace, «a bit odd. And a bit odd of her to be in bed with someone else. Don't you think?» (13, p. 482).

Сканування ситуації у зворотному напрямку досягається у наведеному фрагменті завдяки переставлянню місцями в реченні підмета і додатка, що зумовлює зміну їх граматичної форми. Грейс розмовляє із колишньою нареченою свого чоловіка Чарльза, з якою він та його сім'я зберегли гарні стосунки. Оскільки Клариса є жінкою надзвичайної вроди, Грейс не може зрозуміти, чому вони скасували весілля. Після довгих випитувань з боку Грейс, Клариса зізнається, що вона зрадила Чарльзу і сама була ініціатором скасування весілля, попри той факт, що чоловік був готовий закрити очі на зраду. Грейс неприємно вражена почутим і у відповідь реперспективізує репліку Клариси, концептуалізуючи ситуацію із вторинного фокусу (жінка), що інкорпорує протилежний напрямок розгляду ситуації порівняно із ініціативною реплікою. У ініціативній репліці Клариса намагається вказати Грейс, що для чоловіка не характерно вибачати жінці зраду перед самим весіллям, і, таким чином, натякає на те, що чоловікові було легше вибачити зраду, аніж скасувати церемонію весілля. У респонсивній репліці Грейс акцент зміщується із чоловіка (*he is a bit odd, who finds his fiancée in bed with someone else*) на жінку (*a bit odd of her to be in bed with someone else*) таким чином, що висловлення виражає не лише негативну оцінку та осуд дій та способу мислення продуцента ініціюючої репліки, але й відрадливе ставлення до особистісних якостей Клариси як жінки.

Розглянуті нами прості операції реперспективізації із усіма різновидами надають комуніканту певний набір інструментів, за допомогою яких мовець може виразити своє негативне ставлення у імпліцитній формі. У корпусі емпіричного матеріалу наявні випадки, коли респонсивна репліка поєднує декілька простих когнітивних операцій. В даному випадку мовець здійснює операції реперспективізації комбінованого типу для розкриття негативних емоцій та почуттів. Розглянемо наступний приклад:

CAL: You think what you did out there is clever, do you?

ELI: You mean as opposed to what you were about to do with that bottle? (9).

Учасники діалогу – доктор Кел Лайтман – головний у світі спеціаліст по визначенню брехні і обману, який вивчає міміку обличчя і мову тіла для визначення не тільки самого факту брехні, а й її причини, та Ілай Локер – провідний дослідник в його команді. Кел займається розслідуванням, у ході якого наражає себе на небезпеку, проникаючи у банду зловмисників. Ілай рятує його від смерті раптовою появою, в той час як сам Кел намагався протистояти злочинцю із пістолетом за допомогою лише розбитої пляшки. В ініціативній репліці Кел прискіпується до Ілая, аби той не запишався своїм вчинком та вказує на необдуманість його вчинку (*You think what you did out there is clever, do you?*). Ілай обурений такою «вдячністю» Кела та у відповідь реперспективізує ситуацію, комбінуючи когнітивні операції двох різних типів: змінює точку огляду ситуації та здійснює на неї вплив. В ініціативній репліці Кел портретує ситуацію з позиції його співрозмовника – Ілая, використовуючи особовий займенник *you*, у респонсивній репліці Ілай також послуговується особовим займенником *you*, проте у референції до Кела, таким чином, змінюючи фігуру суб'єкта-концептуалізатора. Крім цього, Ілай здійснює вплив на окрему деталь ситуації через операцію висунення (*what you were about to do with that bottle*). Завдяки комбінуванню операцій чоловіку вдається перенести фокус уваги на співрозмовника та виразити недоречність його прискіпувань, а також вказати на необдуманість та легковажність його дій.

Отже, реперспективізація предметної ситуації комунікантами з імпліцитним вираженням негативної оцінки в діалогічному дискурсі може базуватись на концептуалізації об'єкта спілкування з рухомою чи нерухомою точки огляду. Цей тип операцій пов'язаний із когнітивними операціями впливу та віддалення, коли рухомий стан точки огляду передбачає її близьке розташування до об'єкта негативного ставлення та детальніше конструювання ситуації, а вибір нерухомої точки – її віддалене розміщення та більш абстрактний абрис. У випадку коли обидва комуніканта обирають рухому точку огляду для перспективізації подій, їх висловлення не відрізняються рівнем деталізації, але рух крізь ситуацію в певному напрямку з відмінних позицій, спричинений негативною оцінкою почутого, модифікує відмінності у конструюванні й вербальному оформленні висловлень.

Комунікант може висловлювати негативне ставлення як за допомогою однієї із розглянутих нами вище операцій, так і комбінувати їх у плинні спілкування. Портретування однієї і тієї самої ситуації відмінними способами дозволяє мовцю точніше розкрити своє негативне ставлення, що експлікується через зміну перспективи спостереження даної ситуації. Таким чином, як ілюструють приклади англомовного діалогічного дискурсу, за допомогою простих та комбінованих операцій реперспективізації ситуації комуніканти можуть висловити негативну оцінку імпліцитно, виражаючи широкий спектр почуттів від негативного подиву та роздратування до обурення, осуду та відрази. Результати дослідження підтверджують тісну кореляцію когнітивної, мовленнєвої та комунікативної діяльності людини. Перспективою подальших розвідок вбачаємо у подальшому вивченні стратегічних дій співрозмовників у ситуації із імпліцитним вираженням негативної оцінки та емоцій.

Бібліографічні посилання

1. Безугла Л. Р. Вербалізація імпліцитних смислів у німецькомовному діалогічному дискурсі / Л. Р. Безугла. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2007. – 332 с
2. Дементьев В. В. Непрямая коммуникация / В. В. Дементьев. – М. : Гнозис, 2006. – 376 с.

3. Морозова О. І. Діяльнісний стиль мислення у лінгвістичних дослідженнях / О. І. Морозова // Вісник Харків. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2008. – № 811. – С. 41–45.
4. Пшеничних А. І. Реперспективізація предметної ситуації в англомовному діалогічному дискурсі (на матеріалі мультимедійних ігрових кінотворів) : дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Пшеничних Анастасія Миколаївна. – Х., 2011. – 327 с.
5. Langacker R. W. Grammar and Conceptualization / R. W. Langacker. – Berlin, N. Y.: Mouton de Gruyter, 2000. – 430 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

6. Carol Matthews. All you need is love / Carol Matthews. – Headline publishing group, London, 2008. – 404 p.
7. Downton Abbey : [TV series] : directed by Brian Percival. – ITV Studios, 2012. – Season 3, Episode 7. – 66 min.
8. Jane Green. The patchwork marriage / Jane Green. – Penguin books, London, 2012. – 392 p.
9. Lie to me [TV series] : created by Samuel Baum – Imagine television, 2011. – Season 3, Epizode 2. – 43 min.
10. Mother's day : directed by Gary Marshall. – Capacity Pictures, 2016, – 118 min.
11. Nick Hornby. How to be good / Nick Hornby. – Penguin books, London, 2001. – 244 p.
12. Nicholas Sparks. The last song / Nicholas Sparks. – Sphere, London, 2010. – 390 p.
13. Penny Vincenzi. Forbidden places / Penny Vincenzi. – Headline review, London, 2006. – 625 p.

References

1. Bezugla, L. R. (2007), *Implicit meanings verbalization in the German dialogue discourse* [Verbalizacija implicytnykh smysliv u nimec'komovnomu dialogichnomu dyskursi], KhNU named after V. N. Karazin, Kharkiv, 332 p.
2. Dement'ev, V. V. (2006), *Indirect communication* [Nepryamaja kommunykacyja], Gnozys, Moscow, 376 p.
3. Morozova, O. I. (2008), "Activity-based approach in linguistic studies", *Kharkiv national V. N. Karazin university herald* [Dijal'nisnyj styl' myslennja u lingvistychnyh doslidzhennjah], № 811, pp. 41–45.
4. Pshenychnykh, A. M. (2011) *Situation of reperspectivization in the English dialogical discourse (based on multimedia films): dissertation* [Reperspektivizacija predmetnoi' situacii' v anglomovnomu dialogichnomu dyskursi (na materiali mul'tymedijnyh igrovyyh kinotvoriv): dys. ... kand. filol. nauk], Kharkiv, 327 p.

Надійшла до редколегії 18.01.2017

УДК 811.161.2'373.612.2

М. С. Ковальчук, В. С. Алексєєв

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

МЕТАФОРИЧНА КОГЕЗІЯ У ПРОЗІ ЛІНИ КОСТЕНКО

Досліджено засоби метафоричної когезії в романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого», розкрито взаємодію метафоричних концептуальних зв'язків із ключовими словами «історія», «метафора», «Майдан», «Україна» та ін., що слугують створенню цілісності тексту.

Ключові слова: метафора, розгорнута метафора, метафорична когезія, текстотвірна функція, зв'язність, лексичні репрезентанти метафор.

Ковальчук Н. С., Алексєєв В. С. Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. **МЕТАФОРИЧЕСКАЯ КОГЕЗИЯ В ПРОЗЕ ЛИНЫ КОСТЕНКО**

Исследованы средства метафорической когезии в романе Лины Костенко «Записки украинского самашедшого», раскрыто взаимодействие метафорических концептуальных свя-

зей с ключевыми словами «история», «метафора», «Майдан», «Украина» и др., служащими для создания целостности текста.

Ключевые слова: метафора, развернутая метафора, метафорическая когезия, текстообразующая функция, связность, лексические репрезентанты метафор.

Kovalchuk M. S., Alekseev V. S. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University.
METAPHORICAL COHESION IN LINA KOSTENKO'S PROSE

The purpose of the article is to identify the key metaphorical models that create multidimensional metaphorical image and form the verbal fabric of Lina Kostenko's novel «Notes by the Ukrainian Samashedsy (Madman)». The assigned purpose involves the following tasks: to highlight keywords – representants of lexical metaphors, to trace the deployment of conceptual metaphors with the meaning sphere «history», «metaphor», «Maidan», «Ukraine» and others which complement one another and reflect the conceptual links among them. The researchers noted that the language of Lina Kostenko's novel is concise, clearly metaphorical and often aphoristic. Therefore, the main feature of the work is metaphorical perception of reality. The term metaphor appears repeatedly in the book and displays communicative direction as well as functional and stylistic load. The peculiarity of metaphorical cohesion in the novel is the usage of other keywords, the availability of image symbols that reflect individual creative perception of reality in the space and time characteristics. The image symbol of «Maidan» as a national specific meaning and closely linked and interdependent image symbol of «Ukraine» have become centers of metaphorical cohesion. Such detailed metaphors develop the message combining the text into semantic and structural whole.

Perspective study can add to the analysis of Lina Kostenko's novel the category of coherence as well as other means of communication which also ensure the integrity and completeness of this work.

Key words: metaphor, detailed metaphor, metaphorical cohesion, text forming function, connectivity, lexical representants of metaphors.

Основними властивостями тексту є його цілісність і зв'язність. Зв'язок різних елементів тексту визначає його цілісність. Такими елементами можуть бути фонетичні, лексичні, морфологічні, синтаксичні та стилістичні. Серед стилістичних засобів науковці виокремлюють когезію, що належить до формально-лінгвістичних засобів внутрішньотекстових зв'язків. Когезія (з англ. мови cohesion – зчеплення) – це «особливі види зв'язку, що забезпечують континуум, тобто логічну послідовність, часову та/або просторову взаємозалежність окремих повідомлень, фактів, дій тощо» [10, с. 52]. Як зазначає І. Гальперін, «когезія – це форми зв'язку – граматичні, семантичні, лексичні – між окремими частинами тексту, що визначають перехід від одного контекстно-варіативного членування тексту до іншого» [1, с. 125]. А. Загнітко говорить про те, що категорія зв'язності виявляється як на формальному, так і на смисловому рівнях. Формальну (структурну) зв'язність тексту він називає когезією, або зовнішньою злитістю [4, с. 453–454].

Отже, когезія – це такий засіб зв'язку, який з'єднує текст і з'являється послідовно в кожній його частині. Засоби когезії в тексті класифікують за різними ознаками. «Крім традиційно граматичних, які мають текстотвірну функцію, їх можна поділити на логічні, асоціативні, образні, композиційно-структурні, стилістичні й ритміко-твірні» [1, с. 78]. О. Селіванова виділяє граматичну, семантичну, асоціативну, конотативну, структурну та прагматичну форми когезії [9].

А. Загнітко виокремлює граматичні, логічні, асоціативні, образні, композиційно-структурні, стилістичні і ритмотвірні зв'язки [3, с. 132]. Такі зв'язки у тексті виявляються у послідовному розгортанні змісту, у збереженні предметно-понятійної основи висловлення. В. Кухаренко пропонує виділяти контактні зв'язки, якщо такі елементи розташовані поряд, і дистантні, якщо вони знаходяться в різних частинах тексту [6, с. 292].

Дослідження внутрішньотекстових зв'язків належить до актуальних питань сучасного мовознавства. Розгорнуті метафори як своєрідні форми зчеплення частин тексту створюють його структурну і смислову завершеність, багатоплановий

метафоричний образ, впливають на емоції та почуття реципієнта, є невід'ємною частиною лексико-семантичної єдності тексту.

Мета нашої статті – виявити лексичні репрезентанти метафор і ключові метафоричні моделі, що створюють багатоплановий метафоричний образ і формують вербальну тканину роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого».

Реалізація окресленої мети передбачає виконання таких **завдань**: виокремити й описати основні метафоричні моделі, простежити розгортання концептуальних метафор з понятійною сферою «історія», «Майдан», «метафора», «Україна» та ін., які доповнюють одна одну, відображають концептуальні зв'язки між ними і визначають їх текстотвірний потенціал.

Когезія у романі Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» реалізується дистантним лексичним повтором, який є образним структурним елементом метафори.

В. Чабаненко зазначає, що «манера реалізації переносного вживання й норм сполучуваності слова в метафорі – це один з показників індивідуального стилю письменника, це одна з основних ознак його художньої майстерності» [12, с. 222]. Особливість такої метафоричної когезії в тому, що автор з'єднує не предмети або явища дійсності, а образи, якими ці предмети чи явища зображені. І. Гальперін підкреслює, що «образна когезія – це такі форми зв'язку, які, перегукуючись з асоціативними, збуджують уяву про чуттєве сприйняття об'єктів дійсності».

Однією з найвідоміших форм образної когезії є розгорнута метафора. Цей стилістичний прийом може розвивати повідомлення у надфразній єдності або, інтегруючи увесь твір, поєднувати в одне ціле два паралельних повідомлення» [1, с. 80]. Адже «метафора має властивості саму себе розвивати і посилювати за рахунок імплікації властивостей обох суб'єктів, вона здатна поширюватися» [11, с. 37].

Отже, метафорична когезія – один із засобів, за допомогою якого об'єднуються частини тексту, це одна з умов створення цілісності тексту.

«Я завжди був нормальною людиною. Радше меланхоліком, ніж флегматиком» [5, с. 5]. Цими словами починається роман Ліни Костенко, написаний від імені молодого київського програміста, який намагається крізь призму власного світосприйняття пізнати і розібратися у подіях нашого часу.

Дослідники неоднозначно відгукнулися про цей твір. Так, наприклад, Ю. Горблянський та М. Кульчицька потрактовують «Записки українського самашедшого» як «...твір-застереження, інвектива людству та його глобально-цивілізаційному фарисейству й безвідповідальності, своєрідно структурований інтелектуальний роман, у якому репрезентовано цілісний есеїстичний концепт осмислення повсякденної апокаліптики сучасності» [2, с. 7].

Науковці зазначили, що «Записки українського самашедшого» написано «лаконічною, яскраво метафоричною, а подекуди й афористичною мовою», що передбачає «багату емоційну гаму з боку реципієнта» [7, с. 88].

Метафоричне сприйняття дійсності – головна особливість героя роману. За допомогою метафор відбувається вербалізація його внутрішнього світу, він пізнає світ через метафоризацію навколишніх подій. Термін «метафора» неодноразово з'являється в тексті роману: *«В Іспанії у містечку Памплони фестиваль Сан-Ферміо. Випускають биків у вузьенькі вулиці, вони біжать, натовп їх дразнить, галасує, меткі кабальєро у білих сорочках з червоними хусточками кидаються їм напереріз. Розлючені бики шаленіють, з ревом мчать по бруківці, нахромлюють на роги і розкидають усе, що трапиться їм на шляху. Головне – коли тебе збили, намагайся відкотитися вбік»*.

Якщо сприймати це як метафору, то я відкотився вбік. І лежу на узбіччі сучасності, а вона двиготить далі з налятими кров'ю очима. За нею же-

нуться, штрикають ножами і дрюччям, вона відчайдушно відбивається, мотас головою, когось уже підняла на роги, а вони її б'ють, підривають бомбами, роз'ятрюють, провокують. І вона реве, і мчить, і вибухає люттю, і розтоптані люди й народи стогнуть, і нема Гемінгвея, що написав би цю криваву фієсту сучасності» [5, с. 162–163].

«Та й взагалі, метафори кульгають. А надто, коли йдеться про світову шахівницю... Ти ж на цій шахівниці пішак, завжди над тобою нависають чийсь пазурі й клішні, хочуть тебе переставити згідно своєї гри» [Там само, с. 315].

Отже, метафорична когезія з лексичним репрезентантом «метафора» відображає комунікативне спрямування художнього твору, його зміст, і має функційно-стилістичне навантаження.

У тексті роману простежуємо кілька значущих для розкриття ідейно-художнього задуму асоціативних метафоричних рядів, у яких метафори організовано у певну систему.

Герой роману почуває себе *«засмиканим з усіх боків»* [Там само, с. 15]. Ліна Костенко підкреслює величезний тиск на особистість в умовах сучасного глобалізованого життя словосполученням *«критична маса»*, що стає наступним центром асоціативного ряду і, відповідно, метафоричної когезії: *«А якщо подивитися на світ у комплексі різних подій і явищ, виникає зовсім інша картина. Бачиш критичну масу катастроф. До того ж при такій глобальній оптиці корегуються пропорції власних проблем»* [Там само, с. 67];

«Знову під кінець місяця набирається критична маса подій» [Там само, с. 86]; *«Люди, які пережили критичну масу принижень (і стерпіли!), не можуть бути повноцінними громадянами. Фактично я теж неповноцінний громадянин, бо я терплю»* [Там само, с. 96].

Як зазначали раніше, особливістю метафоричної когезії в романі є використання ключових образів-символів, які відтворюють індивідуально-творче сприйняття дійсності у просторово-часових характеристиках, посилюючи виражально-зображальну силу вислову. Наведемо приклади метафоричної когезії з ключовим компонентом *«історія»*: *«Ніч. За вікном хтось пускає у небо ракети... Це ж 12-та річниця виведення радянських військ з Афганістану. Але до чого тут свято і феєрверк? ... А ланцюгова реакція історії гримить і гримить»* [Там само, с. 84–85]; *«Страшна історична карма націй, які віками не самі визначали свою долю»* [Там само, с. 215]; *«Я взагалі думаю, що й державу цей народ не може й досі побудувати, бо пережив велике історичне приниження»* [Там само, с. 155]; *«Нація навіть не косноязыка. Нація недорікувата. Я розумію, все має свої історичні корені. Часом їх хочеться висмикнути»* [Там само, с. 156]; *«Ось уже й тисяча днів нового століття. Завтра тисяча один день, отже, й тисяча одна ніч. ... А одвічна Шехерезада – Історія – розказує дедалі кривавіші казки»* [Там само, с. 328].

Частина зображуваних у романі історичних подій відбуваються на Майдані, на якому *«люди кричать, протестують, вимагають правди»* [Там само, с. 14]. Образ-символ Майдану стає наступним центром асоціативного ряду метафоричної когезії, об'єднує художню тканину роману в одне ціле: *«На Майдані протистояння сягає апогею. Розпечена спіраль обурення обвуглюється у слові «ГЕТЬ!»* [Там само, с. 40]; *«Не люблю цього Майдану. Це вже зовсім інший Майдан. В ньому немає ні простору, ні свободи. В ньому немає Майдану. Він спровокував обличчя міста, він поблискує, як незрячий, шкельцями своїх недоладних теплиць. Він не зміг би пройти дорогами своєї історії, навіть намагаючи палицею асфальт»* [Там само, с. 232]; *«Ані сліду того Майдану, який він був.*

Кам'яні гармошки сходів, мильні бульбашки ліхтарів... Велетенський бутаторський глобус обертається над галактикою барахла» [5, с. 170].

Ліна Костенко належить до тих майстрів, які прагнуть відтворити світ через небуденність слова, по-новому змалювати його розмаїття. Адже «справжньою експресивністю відзначається лише та метафора, суб'єктивно-асоціативний зміст якої є новим, оригінальним і, разом з тим, семантично прозорим, точно розрахованим на естетичну свідомість людей даної історичної епохи» [12, с. 223]. Письменниця, за словами Я. Поліщука, «...їдко висміює події недавніх років, що колись упишуть в історію як початок українського державотворення. Вона оскаржує й обмеженість президента, і безголовість його чиновників, і примітивність масмедіа, які відчайдушно брешуть і топлять населення країни в морі облудних новин» [8, с. 155]. Тому метафори з ключовим образом-символом «Майдан» за тематичною спрямованістю тісно пов'язані і взаємозумовлені з метафорами, які мають образ-символ «Україна», що в романі зреалізовано в асоціативних зв'язках з темою «незалежність України». Наприклад: **«Етимологія України – «украина», бо украдена в Індії, перенесена через гори й доли і гепнута тут. Градус національного пафосу вказує на гарячку [5, с. 26]; «Вийли Україну зсередини, як лисиця бік у спартанця, ще й дикується – чого ж вона така скособочена? Чого кульгає в Європу, тримаючись за скривавлений бік? Всю обгризуть, як піраньї, і сипонуть врозтіч. Від України залишиться тільки скелет [Там само, с. 23]; «І грудня, дев'ята річниця референдуму, коли на руїнах імперії постала наша Незалежність. Синій птах з перебитими крилами, майже до смерті закліваний двоголовим орлом [Там само, с. 11]; «І хай би які там робили реконструкції на Майдані, хоч би який монумент воздвигали, і льодову ковзанку навколо того монумента – посковзнулася наша Незалежність на плювку Сатани [Там само, с. 130].**

Ще однією проблемою, яку виокреслює в романі Ліна Костенко, є мова. Метафори з лексичним репрезентантом «мова» виконують функцію зв'язку фрагментів тексту, зреалізовують тему патріотизму в житті сучасної людини, існування української нації, умови повноцінного розвитку мови: **«Слово знецінилось. Мова втрачає пульс... [Там само, с. 105]; «А нашу мову заносять піски духовних пустель. Нема України в душах» [Там само, с. 222]; «Але ж якщо мова – це Дім Буття, то чого ж ви мене виживаєте з мого власного дому?! Це бандитизм. Це імперський вірус. Це гарячка Ебола» [Там само, с. 23].**

Отже, ми спостерегли, що в тексті роману «Записки українського самашедшого» відбувається багатоаспектне розгортання метафор, об'єднаних асоціативними зв'язками. Розгортаючись, метафори сприяють створенню багатопланового метафоричного образу, а також зв'язного цілісного тексту.

Перспективу дослідження вбачаємо у залученні до аналізу роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого» категорії когерентності, яка також забезпечує цілісність і завершеність художнього твору, формуючи вербальну тканину і відображаючи концептуальні зв'язки між його частинами.

Бібліографічні посилання

1. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 139 с.
2. Горблянський Ю. Кривава фієста сучасності в одкровенні від Ліни Костенко (зауваги про «Записки українського самашедшого») / Ю. Горблянський, М. Кульчицька // Слово і час. – 2011. – № 5. – С. 73–83.

3. **Загнітко А. П.** Лінгвістика тексту: Теорія і практикум : наук.-навч. посіб. / А. П. Загнітко. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, ЛТД», 2007. – 313 с.
4. **Загнітко А. П.** Теоретична граматики української мови: синтаксис : монографія / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.
5. **Костенко Л.** Записки українського самашедшого / Ліна Костенко. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2011. – 416 с.
6. **Кухаренко В. А.** Інтерпретація тексту / В. А. Кухаренко. – Одеса : Латстар, 2002. – 292 с.
7. **Левченко Г.** Необароковий діаріуш людства Ліни Костенко / Г. Левченко // Слово і час. – 2011. – № 5. – С. 84–89.
8. **Поліщук Я.** Малий апокаліпсис із помаранчем (про роман Ліни Костенко «Записки українського самашедшого») / Я. Поліщук // Дніпро. – 2011. – № 3. – С. 153–157.
9. **Селіванова О. О.** Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля, 2006. – 716 с.
10. **Столярова Л. П.** Базовий словарь лингвистических терминов / Л. П. Столярова, Т. С. Пристайко, Л. П. Попко. – К. : Изд-во Гос. академии руководящих кадров культуры и искусств, 2003. – 192.
11. **Телия В. Н.** Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция / В. Н. Телия // Метафора в языке и тексте. – М., 1988. – С. 26–52.
12. **Чабаненко В. А.** Стилістика експресивних засобів української мови : монографія / В. А. Чабаненко. – Запоріжжя : ЗДУ, 2002. – 351 с.

References

1. Galperin, I. R. (1981), *Text as an Object of Linguistic Research [Tekst kak ob'ekt lingvisticheskogo issledovaniia]*, Moscow, 139 p.
2. Horblyanskyi, Yu., Kulchytska, M. (2011), “Bloody Fiesta of Modern Time in Revelation from Lina Kostenko (Remarks on «Notes by Ukrainian Samashedshyi (Madman)»”, *Word and time* [“Kryvava fiesta suchasnosti v odkrovenni vid Liny Kostenko (zauvahy pro «Zapysky ukrainskoho samashedshoho»”, *Slovo i chas*], No 5, pp. 73–83.
3. Zahnitko, A. P. (2007), *Linguistics of Text: Theory and Practice [Linhvistyka tekstu: teoriia i praktykum]*, Donetsk, 313 p.
4. Zahnitko, A. P. (2001), *Theoretical Grammar of Ukrainian Language: Syntax [Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy: syntaksys]*, Donetsk, 662 p.
5. Kostenko, L. (2011), *Notes by Ukrainian Samashedshyi (Madman) [Zapysky ukrainskoho samashedshoho]*, Kyiv, 416 p.
6. Kukharenko, V. A. (2002), *Interpretation of Text [Interpretatsiia teksta]*, Odesa, 292 p.
7. Levchenko, H. (2011), “Neobaroque Diary of Mankind by Lina Kostenko”, *Word and time* [“Neobarokovy diariush liudstva Liny Kostenko”, *Slovo i chas*], No 5, pp. 84–89.
8. Polishchuk, Ya. (2011), “Small Apocalypse with Orange: (About Lina Kostenko’s Novel “Notes by Ukrainian Samashedshyi (Madman)”, *Dnipro* [“Malyi apokalipsys iz pomaranchem: (pro roman Liny Kostenko “Zapysky ukrainskoho samashedshoho”)”, *Dnipro*], No 3, pp. 153–157.
9. Selivanova, O. O. (2006), *Modern Linguistics: Terminology Encyclopedia [Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia]*, Poltava, 716 p.
10. Stoliarova, L. P., Prystaiko, T. S., Popko, L. P. (2003), *Basic Dictionary of Linguistic Terms [Bazovyi slovar lingvisticheskikh terminov]*, Kyiv, 192 p.
11. Teliia, V. N. (1988), “Metaphor as a Model of Production of Meaning and its Expressive and Evaluating Function” [“Metafora kak model smysloproizvodstva i yeio ekspresivno-otsenochnaia funktsiia”, *Metafora v yazyke i tekste*], pp. 26–52.
12. Chabanenko, V. A. (2002), *Stylistics of Expressive Means of Ukrainian Language [Stylistyka ekspresyynykh zasobiv ukrainskoi movy]*, Zaporizhzhia, 351 p.

Надійшла до редакції 17.11.2016

УДК 811.161.1'42

Е. Л. Колесниченко

Горловский институт иностранных языков

ГВУЗ «Донбасский государственный педагогический университет» (г. Бахмут)

«РЕЧЕВЫЕ МАСКИ» М. ЖВАНЕЦКОГО: ОПЫТ ПРАГМАЛИНГВИСТИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Рассмотрен лингвистический феномен «речевая маска» (РМ) как коммуникативная стратегия в монологах М. Жванецкого. Доказано, что «РМ» предполагает наличие оппозиции собственного идиостиля языковой личности и стиля, присущего выбранной маске; использование речевой маски преследует не только цели, связанные с подражанием другому человеку, но и цели, связанные с языковой выразительностью, влияющей на передачу автором какого-либо дополнительного смысла.

Ключевые слова: лингвистический феномен, коммуникативная стратегия, речевая маска, социальная роль, идиостиль писателя, языковая личность, образ говорящего, эквивокация, «парадокс лица».

Колесніченко О. Л. Горловський інститут іноземних мов ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет». **«МОВЛЕННЄВІ МАСКИ» М. ЖВАНЕЦЬКОГО: СПРОБА ПРАГМАЛІНГВІСТИЧНОГО АНАЛІЗУ**

Розглянуто лінгвістичний феномен «мовленнєва маска» (ММ) як комунікативна стратегія в монологах М. Жванецького. Доведено, що «ММ» передбачає наявність опозиції власного ідіостилю мовної особистості і стилю, властивого обраній масці. Використання мовленнєвої маски має не тільки цілі, пов'язані з наслідуванням іншій людині, але й цілі, пов'язані з мовною виразністю, що впливає на передачу автором будь-якого додаткового змісту.

Ключові слова: лінгвістичний феномен, комунікативна стратегія, мовна маска, соціальна роль, ідіостиль письменника, мовна особистість, образ мовця, еквівокація, «парадокс особи».

Kolesnichenko E. HIFV SHEI «DSPU». **«SPEECH MASKS» M. ZHVANETSKY: THE EXPERIENCE OF PRAGMALINGUISTIC ANALYSIS**

Communicative strategy «speech mask» includes both the game and the role principle, correlates with the notion of image: different communicative situations and different intentions of the talking subject actualize this or that function. «SM» assumes the existence of an opposition of its own idiosyncrasy of the language personality and style chosen by the mask. This opposition is based on the position that there is a style of the linguistic personality as a speech image of the speaker, the manner of his behavior, represented by speech actions.

«Putting on» any speech mask, a person seems to reincarnate into a different linguistic personality, temporarily acting as the person. In other words, «SM» is an imitation of someone else's behavior, which includes a different manner of speech, a different vocabulary and assumes a different picture of the world. At the same time, a person «reincarnates» into another linguistic personality based on his own ideas about what kind of personality this should be, and these representations must somehow correlate with the ideas of the society about the image of this communicant.

The author has enough means to create and use the reception of the «speech mask». Analyzing the speech means used by this or that character of the work, we draw conclusions about the emotional, intellectual and social characteristics of a person.

Key words: Linguistic phenomenon, communicative strategy, speech mask, social role, writer's idiosyncrasy, linguistic personality, speaker's image, equivocation, «the paradox of face».

Постановка проблемы. Язык, являясь важнейшим средством общения людей, подчинен потребностям, интересам и уровню культуры собеседников (непосредственных и опосредствованных), что подтверждает его социокультурный характер. Именно поэтому развитие и изменение языка исследуется сообразно той культурной парадигмы, которая сформировалась в социуме на определенном периоде времени. Маска как культурный и социальный феномен, мотивы ее формирования и способы исполнения привлекали внимание специалистов разных областей знания: психоло-

гов, философов, литературоведов, лингвистов. По мнению Ю. М. Лотмана, маска, являясь своеобразным культурным феноменом, представляет собой поведенческую эксплуатацию того или иного образа с определенной целью.

Анализ последних достижений и публикаций. К изучению филологического феномена «речевая маска» в разное время обращались многие ученые-лингвисты (В. В. Виноградов, Е. А. Земская, Т. Г. Винокур, Ю. М. Лотман, Д. Н. Шмелев, О. С. Иссерс, И. А. Стернин и др.). В каждой работе это явление определяется исходя из конкретных потребностей исследователя. Анализ работ, рассматривающих феномен речевой маски, позволяет говорить о том, что «речевая маска» как особая коммуникативная стратегия включает игровое и ролевое начало, соотносится с понятием имиджа.

Цель нашей статьи – рассмотреть феномен речевой маски как одну из коммуникативных стратегий языковой личности и перевоплощенной языковой личности.

Изложение основного материала исследования. М. М. Жванецкий описал все слои советской жизни, все возможные ее ситуации, все возможные типы, отдал дань всем языковым традициям и создал прямо-таки энциклопедию «хomo советикус». Галерея персонажей писателя по полноте, красочности и меткости выписанных характеров вполне сравнима с собранием портретов в «Мертвых душах», а по тонкости и гибкости передачи лирического героя он сравним с поэтом. «Герой М. М. Жванецкого – это не герой фельетонов, не критикуемый сатирой сквалыга, бюрократ или другой остро социальный персонаж, не юродивый фрик типа выпускника кулинарного техникума в исполнении Хазанова. Герой Жванецкого совершенно неотделим от самого Михаила Михайловича. Жванецкий всё время, все длительные годы, только и развивал этого героя, и жил вместе с ним. Огромное количество его текстов складываются в роман жизни этого героя. А главная тема, главный вопрос, главное переживание этого героя – это: что за страна, в которой он живёт, что за время мы все переживаем и почему он так всё это сильно любит, что жить без этого не может?» [1].

Часто персонаж скетча М. М. Жванецкого играет несвойственную ему социальную или психологическую роль, что противоречит ожиданиям либо партнера по общению, либо читателя (слушателя), а чаще того и другого.

Социальная роль – модель поведения человека, объективно заданная социальной позицией личности в системе социальных, общественных и личных отношений. Акт речевого общения носителей социальных ролей Е. Ф. Тарасов называет социальной ситуацией [15, с. 272]. По его мнению, «социальные ситуации можно подразделить на нормативные и ненормативные. В нормативных социальных ситуациях с самого начала речевого общения известны роли коммуникантов и, что самое важное, иерархия ролей» [Там же, с. 272]. Такие ситуации возникают, в основном, в официальных структурах общества, где очень часто характер информации, подлежащий передаче, установлен заранее. Социальные ситуации с противоположными характеристиками (невхождением в официальные общественные структуры, неопределённостью передаваемой информации) относятся к ненормативным, а часто и парадоксальным.

Социальные роли опознаются только в коммуникации, поэтому они являются одновременно и речевыми ролями, предполагающими повторяющиеся речевые навыки и определенные речевые правила. Определение статуса роли позволяет коммуникантам определить иерархию своих статусов и в зависимости от этой иерархии производить выбор средств высказывания. Различия, имеющиеся в социально-ролевых отношениях коммуникантов, выражаются в содержании поведенческих тактик.

У. Герхардт, Л. П. Крысин и др. выделяют три типа социальных ролей: статусные, позиционные, ситуационные. Признаками статусных ролей являются такие характеристики носителей, как пол, национальность, роль гражданина определенного государства, роль по типу вероисповедания и пр. (эти роли человек играет всю жизнь или большую часть своей жизни). Позиционная роль – это своеобразная «табель о рангах»: занимаемая должность, образование, семейное положение и некоторые др. Именно по этим признакам осуществляется ориентация в собеседнике. Ситуационные роли образуют другую группу социальных ролей, которые используются для описания поведения, предписанного эпизодическим видом деятельности (роль гостя, пациента, покупателя и т. п.). Исполнение ситуационной роли во многом зависит от ролей статусных или позиционных. Человек по-разному будет исполнять роль гостя в зависимости от того, каково его образование, пол, возраст, профессия и т. д.

Личность, занимающая определённую социальную позицию, ориентирует своё поведение на обладателей других позиций, которые ожидают от неё деятельности, допускаемой ролевыми предписаниями. Этот контроль ролевой деятельностью выражается в ролевых ожиданиях. Ролевые предписания и ролевые ожидания – это нормы, реализующиеся в речевой деятельности с различной степенью точности соблюдения предписаний. Иными словами, взаимодействуя, коммуниканты представляют друг друга как носители определённых социальных ролей.

Несоответствие реального поведения индивидуума ожиданиям рассматривается как нарушение норм социального поведения и трактуется как парадоксальное. Например:

Звонит наша знаменитая певичка, ты уже ее не знаешь, отец, перелезла она через забор своего санатория, и пошли мы с ней на пляж «Отрада»....

– Эй, – кричит она, – вставайте, вы что, не знаете, что в стране чрезвычайное положение?

Все сказали: – Не знаем... – Вы что, с ума сошли? – закричала она. – Это я, Пугачева! Вставай, народ! [2, с. 23].

В данном коммуникативном событии известная певичка (А. Б. Пугачева) выступает в несвойственной ей роли революционера. Комическая ситуация создается за счет сочетания лозунгов и призывов, свойственных определенному типу дискурса («Вставай, народ!»), глаголов, передающих экспрессивное состояние персонажа (*кричит, закричала*), и описания неречевого поведения персонажа (*перелезла через забор*) в нетипичном для лозунгов месте (*пляж санатория*). Именно из-за несоответствия жанра призыва месту исполнения глагол *вставайте* используется сразу в двух значениях: 1) ‘принять вертикальное положение, подняться на ноги’; 4) перен. ‘двинуться на совершение чего-нибудь’ [16, с. 98]. Комический эффект основан на эквивокации, т. е. двусмысленности, недоразумении, возникающем при употреблении какого-либо слова или выражения в двояком значении.

Представление о выполнении определенной роли связано со стереотипами, которые являются неотъемлемой частью речевого поведения. При нарушении статусной роли возникает комический эффект. В приведенном ниже фрагменте скетча «Одесский пароход» капитан судна ведет себя нерешительно, в ответственный момент (отплытие парохода) отвлекается на посторонние разговоры, позволяет подчиненным пререкается с ним и самостоятельно принимать решения, что противоречит его социальной (позиционной) роли:

Кто? Ой-ой... (щелчок). Так, внимание. Полный... вп'їчм... нет... те... лучше... Стоп!.. Хотя... Тс-с (щелчок)... Стоп!.. Это я сомневаюсь? Стоп! Тс... полный стоп! Самый полный стоп! Вс'ї, н'їк'їти зв'їз'ї. Я тебе уст'їю "я на него положил". Я тебе уст'їю "в г'їбу я видел этот н'їчал". Я тебе уст'їю "всю ко-

манду в белых тапочках". Ты у меня голый и босый будешь стучать в бойт. И мы тебе из иллюминатоя такое покажем... Всё, отходим. Он дал даёгу... Хотя... Нет-нет. А-а, да-да... полный... нет... нет... Тс-с. Стоп! Я сказал – стоп! Откуда эта подвижность? Почему мы идем? Изя, Ёма! Куда мы идем? Где куйс? Где лоция? Я не вижу твою... Стоп! Стоп! Полный назад! Ах, вы ешили впеед. Что вам там видно в машине?! Ну, давай, давай впеед, хотя я сказал назад, и вы увидите, как я был п'яв. Я Изе уст'ёю. Он голый и босый будет стучать в бойт.

Голос: Капитан?

– Что такое?

– Изя передал...

– Не хочу слушать.

– Там прямо по носу.

– Не хочу слушать. Я его видел в г'ёбу. Я с ним не язговаиваю.

– Он все-таки сказал, что если мы не возьмем левой буквально два-три градуса, мы сядем...

– Пеедай этому подонку...

– Все! Мое дело сказать – и я сказал. Хотите – верьте, хотите – нет. Сидите на мели, не сидите на мели. У нас в машине куча дел и без вас. Я уже два часа пробую получить с Ромы мои 15 рублей. Идите пробуйте вы. И еще, он передал, если вы немедленно не отвернете, вы врежетесь... во что он сказал... в общем, тут есть один остров [3, с. 235].

Для каждого типа дискурса характерна своя лексическая система. Например, в разговоре врача и больного используются медицинские термины: *диагноз, ишемическая болезнь* и пр., однако в скетче «Доктор, умоляю» парадоксальная ситуация складывается из-за того, что коммуниканты (на приеме в поликлинике) ведут себя как портной и заказчик в ателье по пошиву одежды:

Больной. А мне на улице стыдно показаться.

Врач. Но я врач.

Больной. Я знаю.

Врач. Я всю жизнь лечил больных. Травмы, переломы... (Всхлипывая) стойте прямо. Не наклоняйтесь. Брюки двадцать четыре?

Больной. Да. Наискось.

Врач. Хорошо. Сейчас все хотят наискось. Жилетку из этого же материала?

Больной. Да.

Врач. Сколько у вас материала?

Больной. Два девяносто [4, с. 69].

Парадоксальные высказывания могут в произведениях М. М. Жванецкого свидетельствовать о шизофрении персонажа. Так, в монологе «Изобретатель» поначалу перед нами предстает ученый-изобретатель: *Так вот. У меня шестьдесят крупнейших изобретений и открытий...* [5, с. 33], – но в дальнейшем читатель понимает, что у персонажа психическое расстройство: *Оригинальный метод борьбы со склерозом путем полной госпитализации всего населения в инфекционных больницах. Стимуляция бдб. Укол в пятку – на лысине появляются первые всходы. Кое-что секретное: таблетки против танков. Проглотил, и нет никого... Меня могут выкрасть* [6, с. 34].

Как правило, в течение определенного времени человек играет одну позиционную роль, например, занимает одну должность, работает по одной специальности. В скетче «Специалист» перед нами предстает «многостаночник», который ориентируется буквально во всем:

Бебеля, 21, кв. 3 – Нет звука?.. А изображение?... Нормальное...

Хорошо. Я буду у вас с 5 до 7... Пожалуйста...

– Да-да... Слушаю... Плохо шьет? Строчку не дает? Немецкая...

Свердлова, 8, кв. 47... Буду до 5... Пожалуйста...

– Алло... Да, я... Почему болит? А вы согревающий компресс на ночь...

– Алло... Это вы... Я вам неправильно предсказал. Вместо большой дороги в казенный дом следует читать: «Задуманное вами исполнится вскоре. Вас ожидает большая радость и спокойная жизнь, что вам будет в награду за пережитое» [7, с. 76].

Парадоксальность ситуации создается за счет того, что в рамках одного речевого события представлены элементы разных типов дискурса: теле-радиотехнического, медицинского, религиозного и пр. В результате у читателя создается впечатление, что в роли адресанта выступает несколько человек.

В скетче «На приеме» разговор между врачом (... *этой прелестной женщиной лет между... двадцатью – тридцатью и сорока одним*) и больным постепенно переходит в беседу любовников, а институциональный медицинский дискурс становится межличностным (официальное «Вы»-общение перерастает в личностно-ориентированную «Ты»-коммуникацию):

Вот пей... Ты успокаиваешься? – Я успокаиваюсь. – Ты здоров. – Я здоров. – Ты спокоен. – Я спокоен... ты закрыла дверь? – Перестань сейчас же, сейчас же прекрати. Ты спокоен... Спи... Спи... – Послушай, тебе завтра рано? [8, с. 179].

Парадоксальная ситуация может возникнуть в том случае, если говорящий не соблюдает «фактор адресата» (возраст, социальную и психологическую роль и пр.), не учитывает его фоновые знания (пресуппозиции) и пр., иными словами, не соблюдает правило унитарности (по Е. В. Ключеву):

*Инженер: Дорогие товарищи первоклассники. Коллектив нашего завода Нептуна просил передать вам, что он в свою очередь решил взять на себя дополнительные обязательства. Наш техотдел, в частности, решил в этом году довести до промышленной серии опытный образец агрегатно-дробильного аппарата нкзе-18-бис с педалью, доведя его производительность до 18 тонн горячего агрегата быстрого схватывания в час, **тише, дети, это интересно**, при затратах электроэнергии 15 квт на расчетную единицу веса, которую мы принимаем, **тсс, это очень интересно, дети**, равной 1 кг на единицу мощности, что, в общем, соответствует техусловиям ту-54/49 от 25/5-57 года снх дпу от 18 января при себестоимости 16 коп. за тонну, что уже на 0,5 % ниже взятых нами за прошлый год, когда мы еще грели пересыщенным паром <...>. **Они ревут... Они срывают выступление...** А у меня тут три слова. И еще наш старший экономист и все. **Кого в больницу?.. Самого маленького?.. С мамой?.. Я чувствую, в аудитории падает интерес. Так меняйте штанишки. Вытирайте им ножки.** Перерыв [Там же]. Выступление инженера перед первоклассниками подшефной школы насыщено узкоспециальной терминологией (образец агрегатно-дробильного аппарата нкзе-18-бис с педалью; при затратах электроэнергии 15 квт на расчетную единицу веса; соответствует техусловиям ту-54/49 от 25/5-57 года снх дпу от 18 января при себестоимости 16 коп) и пр. О реакции малышей на выступление «дяди-шефа» свидетельствуют выделенные реплики выступающего. Это смешение элементов научно-технического подстиля и разговорной речи в пределах одного речевого события и создает эффект парадоксальности.*

При рассмотрении параметра «роли» необходимо учитывать психологический статус адресанта и адресата. Изучая поведение людей в процессах межличностного общения, американский психоаналитик Эрик Берн ввел понятие психологической роли. Роль здесь трактуется с точки зрения психологии: каждая лич-

ность несет в своем феноменальном Я-состоянии три психологические роли: Ребенка, Родителя. Взрослого.

Родителю присущи уверенность в правильности моральных норм, авторитетный тон, безапелляционность, покровительство, превосходство, догматизм, наказание отступления от норм, оказание помощи и т. д. Коммуникативной позиции Ребенка свойственна жизнерадостность, любопытство, раскованность, беззащитность, доверчивость, неуверенность, несдержанность и т. д.

Как правило, герои Жванецкого – это «маленькие люди», жертвы тоталитарного насилия. Они всегда выступают в психологической роли Ребенка, который просит, жалуется, недоумевает... Абсурдность ситуаций, представленных в произведениях Жванецкого, заключается в том, что в роли Родителя при статусно-ориентированном типе общения не обязательно выступает начальник (руководитель предприятия, исполкома и т. д.): это может быть человек, занимающий любую должность; любой человек, наделенный в данный момент небольшой, но властью. Так, в интермедии «Как?! Вам ничего не говорили?» такую роль играет обычная телефонистка.

Он. – Девушка, миленькая, пятнадцатая, не бросайте. За что? Почему?

Она. Там узнаете.

Он. Может быть, вы знаете, почему нет писем, телеграмм. Уж очень долго.

Она. – Как, вы еще не знаете? (Щелкнула. Отключилась) [9, с. 109].

Психологическая роль Ребенка (Он) проявляется в использовании речевого жанра «мольба» (диминутив «миленькая», просительная интонация, вопросы «За что? Почему?»). Роль Родителя строится, во-первых, на неопределенности ответа: «Там узнаете», где интродуктивная референция заменяется неопределенной, а на четко поставленный вопрос: «Почему нет писем и телеграмм?» – следует высокомерный ответ-удивление: «Как, вы еще не знаете?».

Существует понятие «парадокс лица», регулирующий механизмы вежливости. «Лицо» – это репрезентация себя каждым членом социума. Изменение лица допустимо только в сторону позитива, но потеря лица чревата коммуникативным провалом, конфликтом. В скетче «Сцена в метро» показана такая «потеря лица»: молоденькая девушка поначалу ведет себя в соответствии с конвенциями, принятыми в нашем социуме: «Старикам везде у нас почет». Она требует, чтобы молодой человек уступил старушке место, однако выясняется, что той сидеть не хочется: *Не хочу я садиться*. В ответ девушка делает пожилой женщине грубое замечание: *А Вам, бабушка, должно быть стыдно. О вас заботятся, вам предлагают, а вы бессмысленно уперлись, как баран, позор, подонки все!* [10, с. 264]. В бытовой ситуации девушка не может претендовать на роль Родителя, и ее речевое поведение воспринимается как невоспитанность. Нарушается максима такта (Дж. Лич), о чем свидетельствует реакция адресата-женщины, которая, судя по всему, старой себя не считает: *– Почему больная? Почему семьдесят? Сколько мне осталось?! Вам какое дело? Я прекрасно себя чувствую. – Больная ты! Сидите!* Бабушка же, в свою очередь, выступает в роли Ребенка, капризничая: *Не сяду я, и все. Не сяду!* [11, с. 264].

Излюбленным приемом языковой характеристики персонажей М. М. Жванецкого является «речевая маска» (РМ). Он дает возможность автору создать множество разнообразных типажей: образ глупого неудачника, который учится только на своих ошибках: *Билеты у спекулянта взял в кино. Оказалось, на вчера, в другом городе и не в кино, а куда-то в планетарий... Пока сам не обожжешься, никто тебе не докажет. Все надо самому испытать. Только на себе*

[12, с. 31]; малограмотного чинушу из районного отделения культуры: *«Я к вам не по службе пришел и буду говорить то, что думаю. Сатиру даете, молодцы...»* [13, с. 34]; пессимиста: *Между нами говоря. Что мне от той Луны. Ни холодно, ни жарко. Ну светит – светит...* [14, с. 75]; подхалима: *Здравствуйте!... Вы все чудесно выглядите. Какой здоровый цвет лица... Какие могучие плечи! Я рад, что у всех все хорошо... Я рад! Мне приятно! Когда все хорошо. Когда вокруг все чудесно...* [16, с. 80]; человека отчаявшегося, потерявшего веру в собственные силы: *А я не вижу смысла ни в чем. Вот беда.... Поневоле задумаешься, есть ли смысл* [14, с. 88]. Галерею «речевых масок», созданных М. М. Жванецким, можно продолжать бесконечно. За всеми ними – «маленькие люди» со своими недостатками и достоинствами. Именно прием «речевой маски» дает возможность наиболее точно выразить авторскую интенцию.

Выводы и перспективы дальнейших научных разработок.

Итак, РМ, которую надевает М. М. Жванецкий, предполагает наличие оппозиции собственного идиостиля языковой личности и стиля, присущего выбранной маске. Его скетчи – это блестящая имитация чужого поведения, включающая иную манеру речи, иной лексикон и предполагающая иную картину мира. При этом писатель «перевоплощается» в другую языковую личность на основе собственных представлений о том, какой эта личность должна быть, и эти представления либо коррелируют с представлениями социума об образе данного коммуниканта, либо (что намного чаще) разрушают стереотипный образ, создавая основу для парадоксального эффекта.

Библиографические ссылки

1. **Гришковец Е. В.** Гришковец... о Жванецком [Электронный ресурс] / Е. В. Гришковец. – Режим доступа : <http://foma-ne.livejournal.com/35050.html>.
2. **Жванецкий М. М.** Эммануилу Моисеевичу от сына / М. М. Жванецкий. Девяностые. Собрание сочинений в четырех томах. Том 4. – М. : Время, 2002. – 447 с.
3. **Жванецкий М. М.** Одесский пароход / М. М. Жванецкий. Шестидесятые. Собрание сочинений в четырех томах. Том 1. – М. : Время, 2002. – 254 с.
4. **Жванецкий М. М.** Доктор, умоляю / М. М. Жванецкий. Семидесятые. Собрание сочинений в четырех томах. Том 2. – М. : Время, 2002. – 383 с.
5. **Жванецкий М. М.** Изобретатель / М. М. Жванецкий. Мой портфель. – К. : Махаон-Україна, 2006. – 384 с.
6. **Жванецкий М. М.** Специалист / М. М. Жванецкий. Семидесятые. Собрание сочинений в четырех томах. Том 2. – М. : Время, 2002. – 383 с.
7. **Жванецкий М. М.** На приеме / М. М. Жванецкий. Восьмидесятые. Собрание сочинений в четырех томах. Том 3. – М. : Время, 2002. – 349 с.
8. **Жванецкий М. М.** Начальное образование [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://drink.dax.ru/avtor/jvanec/jvan_06.shtml
9. **Жванецкий М. М.** Как?! Вам ничего не говорили? / М. М. Жванецкий. Восьмидесятые. Собрание сочинений в четырех томах. Том 3. – М. : Время, 2002. – 349 с.
10. **Жванецкий М. М.** Одиночество / М. М. Жванецкий. Мой портфель. – К. : Махаон-Україна, 2006. – 384 с.
11. **Жванецкий М. М.** Личный опыт / М. М. Жванецкий. Шестидесятые. Собрание сочинений в четырех томах. Том 1. – М. : Время, 2002. – 254 с.
12. **Жванецкий М. М.** Разговор по поводу / М. М. Жванецкий. Шестидесятые. Собрание сочинений в четырех томах. Том 1. – М. : Время, 2002. – 254 с.
13. **Жванецкий М. М.** Только приятное / М. М. Жванецкий. Шестидесятые. Собрание сочинений в четырех томах. Том 1. – М. : Время, 2002. – 254 с.

14. Жванецкий М. М. А я не вижу смысла ни в чем / М. М. Жванецкий. Шестидесятые. Собрание сочинений в четырех томах. Том 1. – М. : Время, 2002. – 254 с.
15. Тарасов Е. Ф. Речевое воздействие: методология и теория / Е. Ф. Тарасов // Оптимизация речевого воздействия. – М. : Наука, 1990. – 297 с.
16. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Сов. энцикл., 1984. – 846 с.

References

1. Grishkovets, E. V. ЭGrishkovets ... about ZhvanetskyЭ [ЭGrishkovets... о ZhvanetskomЭ], available at: <http://foma-ne.livejournal.com/35050.html>
2. Zhvanetsky, M. M. (2002), "To Emmanuil Moiseyevich from his son", *The nineties. Collected works in four vol.* ["Emmanuilu Moiseyevichu ot syna", *Devyanostyye. Sobraniye sochineniy v chetyrekh tomakh*], Vol. 4, Moscow, 447 p.
3. Zhvanetsky, M. M. (2002), "The Odessa steamer", *The sixties. Collected works in four vol.* ["Odesskiy parokhod", *Shestidesyatyye. Sobraniye sochineniy v chetyrekh tomakh*], Vol. 1, Moscow, 254 p.
4. Zhvanetsky, M. M. (2002), "Doctor, I implore", *The Seventieth. Collected works in four vol.* ["Doktor, umolyayu", *Semidesyatyye. Sobraniye sochineniy v chetyrekh tomakh*], Vol. 2, Moscow, 383 p.
5. Zhvanetsky, M. M. (2006), "Inventor", *My portfolio* ["Izobretatel", *Moy portfel'*], Kiev, 384 p.
6. Zhvanetsky, M. M. (2002), "Specialist", *The Seventieth. Collected works in four vol.* ["Spetsialist", *Semidesyatyye. Sobraniye sochineniy v chetyrekh tomakh*], Vol. 2, Moscow, 383 p.
7. Zhvanetsky, M. M. (2002), "At the reception", *Eighties. Collected works in four vol.* ["Na priyeme", *Vos'midesyatyye. Sobraniye sochineniy v chetyrekh tomakh*], Vol. 3, Moscow, 349 p.
8. Zhvanetsky, M. M. "Primary education" ["Nachal'noye obrazovaniye"], available at: http://drink.dax.ru/avtor/jvanec/jvan_06.shtml
9. Zhvanetsky, M. M. (2002), "How?! Did they tell you anything?", *Eighties. Collected works in four vol.* ["Kak?! Vam nichego ne govorili?", *Vos'midesyatyye. Sobraniye sochineniy v chetyrekh tomakh*], Vol. 3, Moscow, 349 p.
10. Zhvanetsky, M. M. (2006), "Loneliness", *My portfolio* ["Odinochestvo", *Moy portfel'*], Kiev, 384 p.
11. Zhvanetsky, M. M. (2002), "Personal experience", *The sixties. Collected works in four vol.* ["Lichnyy opyt", *Shestidesyatyye. Sobraniye sochineniy v chetyrekh tomakh*], Vol. 1, Moscow, 254 p.
12. Zhvanetsky, M. M. (2002), "Talk about", *The sixties. Collected works in four vol.* ["Razgovor po povodu", *Shestidesyatyye. Sobraniye sochineniy v chetyrekh tomakh*], Vol. 1, Moscow, 254 p.
13. Zhvanetsky, M. M. (2002), "Only pleasant", *The sixties. Collected works in four vol.* ["Tol'ko priyatnoye", *Shestidesyatyye. Sobraniye sochineniy v chetyrekh tomakh*], Vol. 1, Moscow, 254 p.
14. Zhvanetsky, M. M. (2002), "I do not see the point in anything", *The sixties. Collected works in four vol.* ["A ya ne vizhu smysla ni v chem.", *Shestidesyatyye. Sobraniye sochineniy v chetyrekh tomakh*], Vol. 1, Moscow, 254 p.
15. Tarasov, E. F. (1990), "Speech influence: methodology and theory", *Optimization of speech impact* ["Rechevoye vozdeystviye: metodologiya i teoriya", *Optimizatsiya rechevogo vozdeystviya*], Moscow, pp. 5–50.
16. Ozhegov, S. I. (1984), *Dictionary of the Russian language* [Slovar' russkogo yazyka], Soviet Encyclopedia, Moscow, 846 p.

Надійшла до редколегії 09.02.2017

УДК 811.161.1'367

С. В. Короткова

Государственное высшее учебное заведение «Национальный горный университет»

О СИНТАГМАТИЧЕСКИХ ВОЗМОЖНОСТЯХ НАРЕЧИЯ В СПЕЦИАЛЬНОМ ТЕКСТЕ

Рассмотрен синтагматический потенциал наречий, функционирующих в специальных текстах естественнонаучного, гуманитарного и производственно-технического профиля. Обоснована процедура выделения приименных или прилагательных функциональных номинативных комплексов (ФНК), проанализирована способность наречия соединяться с другими лексическими единицами в пределах ФНК; выявлен их функционально-семантический характер.

Ключевые слова: специальный текст, синтагматика, наречие, функционально-номинативный комплекс.

Короткова С. В. ДВНЗ «Національний гірничий університет». **ПРО СИНТАГМАТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ПРИСЛІВНИКА У СПЕЦІАЛЬНОМУ ТЕКСТІ**

Розглянуто синтагматичний потенціал прислівників, що функціонують у спеціальних текстах природничо-наукового, гуманітарного та виробничо-технічного профілю. Обґрунтовано процедуру виділення прийменних или придієслівних функційних номинативних комплексів (ФНК), проаналізовано здатність прислівника з'єднуватись з іншими лексичними одиницями в межах ФНК; виявлено їх функційно-семантичний характер.

Ключові слова: спеціальний текст, синтагматика, прислівник, функційно-номинативний комплекс.

Korotkova S. V. State Higher Educational Institution «National Mining University». **TO THE ISSUE OF ADVERBS' SYNTAGMATIC POTENTIAL IN SPECIAL TEXTS**

The purpose of the article: to investigate adverbs' syntagmatic potential in special texts of natural-scientific, humanitarian, industrial and technical spheres. *The tasks of the article:* 1) to provide rationalization for the procedure of adnominal and adverbial functional nominative complexes (FNC) application; 2) to analyse the adverbs' potential of conjoining other lexical units within the FNC; 3) to reveal functional and semantic features of FNC.

The results obtained: an adverb within a special text functions as a part of functional complexes of nominative or predicative character. These complexes as well as the texts themselves are both the units of nomination and communication. From functional and semantic point of view such complexes are characterized as those of general, general scientific and terminological usage. In the latter case the syntagmatic sequence is a nominative construction which may be equal to a compound term. Reproductive syntagmatic sequences of general scientific type enter the cumulative vocabulary of those who use the language in the sphere of scientific communication. These sequences are divided into two groups: a) syntagmatic complexes proving language expression of more or less constant elements of scientific cognition process; b) syntagmatic complexes which take part in the creation of scientific work's text architectonics.

Key words: special text, syntagmatics, adverb, functional and nominative complex.

Специальный текст как материальное воплощение языка научной коммуникации остается предметом активного внимания лингвистов уже на протяжении многих десятилетий. К аспектам, особенно интересующим ученых, относится и вопрос о лексико-номинативной организации научных текстов, о роли слов разных частей речи в их создании (см., например: [2–8]).

В настоящей статье ставится **цель** проанализировать синтагматический потенциал наречий, функционирующих в специальных текстах естественнонаучного, гуманитарного и производственно-технического профиля. **Актуальность** исследования определяется прежде всего необходимостью всестороннего изучения всех лексико-номинативных единиц специального текста, репрезентирующих знания конкретных сфер человеческой деятельности, а наречие, как известно, яв-

ляется неотъемлемой составляющей любого текста и наряду с другими лексико-номинативными, морфологическими и синтаксическими единицами участвует как в порождении самого текста, так и в реализации его основных категорий.

Наречие, включенное в специальный текст, может быть рассмотрено в аспекте его участия в функциональных комплексах номинативного или предикативного характера, которые одновременно, как и сам текст, являются и единицами номинации, и единицами коммуникации [7].

Обоснование процедуры выделения приименных или приглагольных функциональных комплексов, анализ способности наречия соединяться с другими лексическими единицами в пределах таких функциональных комплексов и выявление собственно функционально-семантического характера последних входят в круг *задач*, реализующих заявленную выше цель данной работы.

Наречие в процессе текстопорождения входит в определенные синтагматические последовательности специального текста, которые могут различаться с точки зрения их воспроизводимости / невозможности и структуры. Остановимся на краткой характеристике вопроса о репродуктивном характере таких последовательностей в научном тексте.

Принято считать, что слово, как наименьшая единица, способная к синтаксическому функционированию, является предельной составляющей предложения. Отсюда распространенное представление о том, что процесс построения речи сводится к объединению слов в предложении в соответствии с правилами их сочетания, свойственными данному языку. Однако такой подход к построению речи не дает «реального представления о процессе речеобразования в функциональном стиле научного изложения, поскольку в научных текстах более важная роль принадлежит не отдельному слову, а составным функциональным эквивалентам слова» [1; 8, с. 235].

Слово в научном тексте, главной целью которого является передача читателю определенного научного содержания в наиболее ясной, точной и логической форме, представлено в типичном для него языковом окружении и воспринимается в контексте с другими словами как своеобразный синтагматический смысловой комплекс. Сказанное относится и к наречию, которое входит в следующие минимальные синтагматические последовательности научного текста:

1) наречие + прилагательное: *довольно* значительный (высокий, сложный, широкий), *достаточно* важный (высокий, длительный, продолжительный, эффективный), *исключительно* большой, высокий; *качественно* новый, различный; *крайне* важный, сложный; *научно* обоснованный; *особенно* важный, важен; *относительно* большой (высокий, низкий, постоянный, небольшой), *очень* важный (большой, высокий, заметный, низкий), *принципиально* новый, различный, *хорошо* известный, знакомый, изученный; *чрезвычайно* важный, сложный и др.;

2) наречие + глагол (причастие): *наглядно* иллюстрируют, свидетельствуют, представляют; *неоднократно* подчеркивали; *обычно* возникает, используется, связано с..., составляет, применяют; *особо* следует отметить; *отрицательно* влияет, сказывается; *подробно* рассмотрим, рассмотрено; *последовательно* рассмотрим; *непосредственно* связан, связанный с...; *существенно* влияет на..., зависит от..., отличается; *тесно* связан, связанный с...; *условно* считают, принято считать; *часто* используют, используется, встречается; *широко* применяют, применяется; *в среднем* составляет; *внезапно* возникает, развивается, появляется; *выше* отмечалось, отмечено, показано, рассмотрено и др.

3) наречие + слово категории состояния: *особенно* важно, характерно, целесообразно; *очень* важно, желательно; *чрезвычайно* важно, *исключительно* важно, *вполне* понятно, *вполне* очевидно, *крайне* важно, необходимо, сложно;

практически невозможно, просто невозможно, достаточно сложно, совершенно необязательно и др.;

4) наречие + наречие: *особенно активно, интенсивно, хорошо; неограниченно долго; очень трудно, легко, часто; почти полностью; совершенно точно, справедливо; сравнительно легко, недавно, редко; вполне достаточно* и др.

Синтагматические последовательности всех отмеченных типов носят общенаучный характер, так как устойчивая сочетаемость слов в научной речи, синтагматическая «закрепленность» одного слова за другим приводят к тому, что такие синтагматические единицы утрачивают черты индивидуального употребления и превращаются в «постоянно воспроизводимые средства научной речи, входящие в общий языковой запас всех тех, кто пользуется языком в сфере научной коммуникации» [8, с. 235].

Т. С. Пристайко, изучая синтагматические последовательности специального текста, выделила среди них функциональные номинативные конструкции (ФНК), возникающие на основе непредикативной связи, и охарактеризовала их функционально-семантический статус. Однако наречие в речевой цепи чаще всего сочетается с глаголом, краткими прилагательными и причастиями, словами категории состояния и другими единицами, выступающими предикативным центром высказывания. Поэтому мы посчитали целесообразным провести анализ сочетаемости наречий в составе синтагматических последовательностей (функциональных комплексов (конструкций)) специального текста как непредикативного, так и предикативного характера.

Под функциональной номинативной конструкцией (ФНК) мы, вслед за Т. С. Пристайко, понимаем «многокомпонентное субстантивно-атрибутивное синтаксическое образование, характеризующее письменный текст и отражающее реализацию смыслового инварианта номинативной единицы (прежде всего термина) в определенной коммуникативной ситуации (высказывании). ФНК представляет собой структурную единицу, включающую помимо автономных (виртуальных) номинативных знаков и переменные компоненты с разной степенью номинативной значимости» [7, с. 61]. Исследователь отмечает, что «образование функциональных номинативных конструкций отражает функционирование виртуальных номинативных единиц в речи и возникает вследствие коммуникативно-смысловой соотнесенности, является продуктом последней» [Там же, с. 61]. Например, в контексте: *Упоование на абсолютно объективный метод познания «обездушенной природы»... оказалось несостоятельным* – выделяется ФНК *абсолютно объективный метод познания «обездушенной природы»*, включающая наречие *абсолютно*. В предложении *У большинства людей в течение их жизни проявляется хотя бы одно серьезное генетически обусловленное отклонение от нормы...* можно выделить ФНК *серьезное генетически обусловленное отклонение от нормы*, в состав которого входит наречие *генетически*.

ФНК представляют собой текстовые единицы разной степени устойчивости и разной протяженности. В некоторых ФНК наречие может характеризовать атрибут в составе причастного оборота или многокомпонентного словосочетания, например: *книга, впервые изданная на русском языке в 1999 г.; трудно поддающиеся лечению приступы удушья, обычно применяемые для этой цели газы, абсолютно упругие столкновения молекул газа между собой*. При формировании выборки текстовых ФНК мы ограничивались контекстами, состоящими из наречия и минимального словосочетания, включающего слово, к которому наречие примыкает. Так, приведенные выше ФНК были трансформированы следующим образом: *впервые изданная книга, трудно поддающиеся лечению приступы, обычно применяемые газы, абсолютно упругие столкновения молекул газа*. В дальнейшем же

при рассмотрении лексической сочетаемости наречия и атрибута значимыми для анализа будут только наречно-атрибутивные синтагмы *впервые изданный, трудно поддающийся, обычно применяемый, абсолютно упругий*.

В ФНК как текстовую единицу могут входить составные термины, в свою очередь включающие наречия, например, в предложении *Использование генетически модифицированной кукурузы изменится в значительно меньшей степени* выделяется ФНК *использование генетически модифицированной кукурузы*, включающая составной термин *генетически модифицированная кукуруза*; в состав ФНК *перфузионное давление крови в сосудах жизненно важных органов* входит составной термин *жизненно важные органы* и т. д. Составной термин, включающий наречие, может функционировать в составе предложения автономно, вне ФНК, например: *Для исследования технологических процессов обработки металлов давлением впервые были использованы **оптически чувствительные покрытия**...*; *Лицензионные операции сконцентрированы в **промышленно развитых странах**; ...консультирование изначально ориентировано на **психически здоровых людей**, способных взять на себя ответственность за свои поступки*.

По своему функционально-семантическому статусу ФНК могут носить общенаучный, конкретно-научный и терминологический характер. В последнем случае ФНК структурно может быть равна составному термину. Рассмотрим ФНК терминологического характера с наречным компонентом.

В **составе термина** наречие может примыкать к существительному, образуя вместе с ним бинарные конструкции (*аукцион «втемную», баланс в целом, бежать «вперед», непрерывность справа, сходимость всюду, прокатка плашмя, отливка по-сырому, сварка впритык*).

Чаще всего наречие в составе термина примыкает к атрибуту, согласованному с существительным. В последнем случае образуются трехкомпонентные (*бесконечно большая величина, равномерно непрерывная функция, частично конвертируемая валюта*) или многокомпонентные (*заведомо ложное аудиторское заключение, свободно плавающие валютные курсы, теория потенциально конкурентных рынков, аномально высокий ресурс деформационной способности*) конструкции.

Следует отметить, что трех- и многокомпонентные термины, включающие наречный компонент, находят лексикографическое отражение в терминологических словарях как переводного характера, так и толковых, что позволяет говорить о закономерном существовании таких единиц в терминосистемах русского языка. Отметим, что наибольшее количество терминов с наречным компонентом зафиксировано в словарях экономико-правового профиля. Однако в текстах составные термины с наречным компонентом встречаются не так уж часто. Так, в нашей текстовой выборке, включающей более тысячи контекстов с ФНК, такие единицы представлены более чем в 150 контекстах, в то время как в выборке, составленной по материалам специальных словарей, они входят в более чем 430 контекстов. В основном, в специальных текстах функционируют трехкомпонентные термины, в которых наречие препозитивно примыкает к атрибутивно-субстантивному словосочетанию (***индустриально** развитые страны, **генотипически** различающиеся формы, **жизненно** важные органы, **лично**стно ориентированная психотерапия, **наследственно** мелкозернистая сталь, **экологически** чистые источники энергии и др.*).

ФНК конкретно-научного характера «в отличие от собственно терминов, обладающих абсолютной устойчивостью и воспроизводимостью, общенаучных и общетехнических средств номинации, которые могут характеризоваться разной степенью устойчивости и воспроизводимости», чаще всего остаются средствами актуальной номинации [7, с. 68]. Например: *очень тонкая фольга из молибдена, автоматически регулируемое заднее и переднее натяжение катанки, самый бы-*

стро развивающийся сектор в торговле правами на интеллектуальную собственность, максимально быстрый выдох, отрицательно действующие на сердце и сосуды факторы и др. Конкретно-научные ФНК, как правило, включают конкретно-научные термины, однозначно свидетельствующие о принадлежности такой конструкции конкретному подязыку. Естественно, что в пределах тематически ограниченного контекста некоторые из конкретно-научных ФНК могут встречаться неоднократно.

Конкретно-научный характер многочисленных наречно-глагольных сочетаний может возникать при сочетании глагола с аспектными наречиями или наречиями образа действия, четко идентифицирующими сферу функционирования, например: *амбулаторно* продолжается (лечение), *бессимптомно* протекает (болезнь), *внутривенно* назначают и др. – сфера медицины; *асимптотически* приближается – сфера техники и математики; *социально* трактуется, *законодательно* иницируются (акты) – гуманитарная сфера; на сферу функционирования может указывать и глагол или его окружение: *всухую* илифуют, *комплексно* раскисляют (сталь), *вхолодную* редуцируют (техника), *долго* кровоточат (раны), *ежегодно* заболевает около 4 млн. человек (медицина), *нередко* приносят прибыль (экономика) и др.

Общенаучные функциональные синтагматические комплексы, в отличие от конкретно-научных, могут быть свойственны текстам любой тематической направленности (и теоретическим, и производственно-техническим) и любого профиля (как гуманитарного, так и естественно-научного или производственно-технического) [7, с. 94]. Они представляют собой своего рода относительно устойчивые комплексы, характерные для специальных текстов, в которых они служат общим целям научного описания предмета исследования. Кроме того, как отмечают ученые, «сама природа и сущность научного общения с его аргументированностью, последовательностью изложения научной мысли вызывают к жизни некоторые типовые приемы организации научного высказывания» [8, с. 238]. С учетом этого можно выделить две группы общенаучных ФСК.

В первую группу входят ФСК, обеспечивающие языковое выражение более или менее постоянных элементов процесса научного познания: предмет и проблема исследования, различные подходы к их решению, методы анализа, результаты исследования, возникающие теории.

Вторая группа общенаучных ФСК необходима для создания текстовой архитектоники научного произведения. Эти ФСК указывают на отдельные звенья в развитии авторской мысли, порядок изложения; служат средством пояснения, уточнения, связи с вышесказанным, перехода от одной части рассуждения к другой; участвуют в активизации внимания читателя, иллюстрации чего-либо, оценке какого-либо факта и т. д.

Как показывает наше исследование, общенаучные ФСК с наречным компонентом чаще всего относятся ко второй группе, в рамках которой они образуют ряд подгрупп, объединенных общим содержанием, а именно:

– «оценка чего-либо»: *абсолютно* новый (проблемы, разработки, продукт), *весьма* заметная, *существенная* (роль), *весьма* широкое (распространение), *весьма* положительное (влияние), *достаточно* высокие (оценки), *исключительно* большое (влияние), *качественно* новый (уровень, подход), *крайне* важный (фактор), *особенно* важная (роль), *принципиально* новые (идеи, решения), *чрезвычайно* сложная (задача) и др.; *справедливо* считает, *справедливо* подчеркивают; *существенно* влияет на..., *существенно* зависит от..., *вполне* согласуется с..., *традиционно* считают и др.

– «актуалізація временної соотнесенності излагаємих фактов»: **вновь** созданная фирма, **впервые** поставленная проблема, **ранее** опубликованные работы и др.; **ранее** рассматривались, **ранее** изобрел, **раньше** считали; **в настоящее время** применяют, **впервые** поставил вопрос, применил, установил и др.;

– «актуалізація внимания читателя»: **специально** проводившиеся исследования, **специально** посвященные этому вопросу работы и др.;

– «связь с излагаемым материалом»: **выше** сказанное, **выше** описанный процесс, отмеченные (отмечавшиеся) проблемы, представленный подход, приведенный пример; **ранее** сказанное, **ранее** рассмотренные вопросы; **выше** отмечалось, указывалось, приводился и т. д.

К общенаучным ФСК с наречным компонентом вполне применимо суждение о том, что «синтагматические единицы научной речи как унифицированные, выработанные практикой средства выражения научной мысли экономят мыслительные усилия, обеспечивают точное и однозначное понимание передаваемой информации, способствуют повышению ясности изложения, т. е. облегчают и ускоряют процесс научной информации» [8, с. 236].

Выводы. Проведенное исследование показало, что наречие, включенное в специальный текст, функционирует в составе функциональных комплексов номинативного или предикативного характера, которые одновременно, как и сам текст, являются и единицами номинации, и единицами коммуникации. Такие комплексы с функционально-семантической точки зрения характеризуются как общеупотребительные, общенаучные и терминологические. В последнем случае синтагматическая последовательность представляет собой номинативную конструкцию, которая может быть равна составному термину. Репродуктивные синтагматические последовательности общенаучного характера входят в общий языковой запас всех тех, кто пользуется языком в сфере научной коммуникации, и делятся на две группы: а) синтагматические комплексы, обеспечивающие языковое выражение более или менее постоянных элементов процесса научного познания; б) синтагматические комплексы, участвующие в создании текстовой архитектуры научного произведения.

Перспективой дальнейших исследований может быть изучение наречий с точки зрения их способности участвовать в реализации градуального шкалирования признака степени – интенсивности – количества в специальном дискурсе.

Библиографические ссылки

1. **Богатырева С. Т.** Выделение предельных синтагматических последовательностей в стиле научного изложения : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / С. Т. Богатырева. – М., 1983. – 24 с.
2. **Даниленко В. П.** Русская терминология: опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1977. – 246 с.
3. **Дроздова Т. В.** Проблемы понимания научного текста (англоязычные экономические тексты) : монография / Т. В. Дроздова. – Астрахань : Изд-во АГТУ, 2003. – 224 с.
4. **Казарина С. Г.** Валентностные характеристики терминов-глаголов подязыка медицины : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / С. Г. Казарина. – Д., 1991. – 22 с.
5. **Ким Л. А.** Черты аналитизма в терминосистемах русского языка : монография / Л. А. Ким, Т. С. Пристайко. – Д. : Пороги, 2008. – 147 с.
6. **Короткова С. В.** Семантические типы русских наречий в специальных текстах разного профиля / С. В. Короткова // Наук. записки. Ніжин. держ. ун-ту ім. М. Гоголя. Серія : Філологічні науки. – Кн. 1. – 2015. – С. 123–128.
7. **Пристайко Т. С.** Лексико-номинативная организация специального текста : моногр. / Т. С. Пристайко. – Д. : УкО ІМА-прес, 1996. – 200 с.

8. **Теория и практика английской научной речи** : коллект. моногр. / под ред. М. М. Глушко. – М. : Изд-во МГУ, 1987. – 240 с.

References

1. Bogatyryova, S. T. (1983), *Standing out of boundary syntagmatical consistent in style of scientific statement: Author's thesis* [Vydelenie predel'nyh sintagmaticheskikh posledovatel'nostej v stile nauchnogo izlozhenija: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk], Moscow, 24 p.
2. Danilenko, V. P. (1977), *Russian terminology: knowledge of linguistic description* [Russkaja terminologija: opyt lingvisticheskogo opisanija], Moscow, 246 p.
3. Drozdova, T. V. (2003), *Problems of scientific text understanding* [Problemy ponimaniya nauchnogo teksta], Astrakhan, 224 p.
4. Kazarina, S. G. (1991), *Valently characteristics of verb-terms in medical sublanguage: Author's thesis* [Valentnostnye harakteristiki terminov-glagolov podjazyka medicyny: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk], Dnepropetrovsk, 22 p.
5. Kim, L. A., Prystaiko, T. S. (2008), *Features of analytic in term-systems of Russian language* [Cherty analitizma v terminosistemah russkogo jazyka], Dnepropetrovsk, 147 p.
6. Korotkova, S. V. (2015), "Semantical types of Russian adverbs in special texts of different profile", *Science notices* ["Semanticheskie tipy russkikh narechij v special'nyh tekstah raznogo profilja"], *Naukovi zapiski*, Vyp. 1, pp. 123–128.
7. Pristayko, T. S. (1996), *Lexically-nominative organization of special text* [Leksikonominativnaja organizacija special'nogo teksta], Dnepropetrovsk, 200 p.
8. *Theory and practice of English language of science* [Teorija i praktika anglijskoj nauchnoj rechi], Moscow, 240 p.

Надійшла до редколегії 17.02.2017

УДК 81'33

О. В. Лавриненко

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ВЛИЯНИЕ КОПИРАЙТА И SEO НА ЯЗЫК РУНЕТА

Рассмотрены языковые процессы русскоязычного сегмента Интернета, связанные с деятельностью рерайтеров, копирайтеров и оптимизаторов. Материал исследования ограничен текстами на русском языке и данными поисковой системы Яндекс. Сделана попытка осветить некоторые неочевидные случаи стилистической, синтаксической и лексико-семантической деформации текста, обусловленные не естественными языковыми причинами, а копирайтерскими и оптимизаторскими задачами.

Ключевые слова: интернет-лингвистика, Яндекс, поисковой запрос, поисковая оптимизация текста, рерайт, копирайт.

Лавриненко О. В. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара. **ВПЛИВ КОПІРАЙТА І SEO НА МОВУ РУНЕТУ**

Розглянуто мовні процеси російськомовного сегмента Інтернету, пов'язані з діяльністю рерайтерів, копірайтерів і оптимізаторів. Матеріал дослідження обмежено текстами російською мовою і даними пошукової системи Яндекс. Зроблено спробу висвітлити деякі неочевидні випадки стилістичної, синтаксичної і лексико-семантичної деформації тексту, що обумовлені не природними мовними причинами, а копірайтерськими та оптимізаторськими завданнями.

Ключові слова: інтернет-лінгвістика, Яндекс, пошуковий запит, пошукова оптимізація тексту, рерайт, копірайт.

Lavrynenko O. V. Oles Honchar Dnepropetrovsk National University. **INFLUENCE OF COPYWRITE AND SEO ON THE LANGUAGE OF RUNET**

The article treats linguistic processes in the Russian-speaking segment of the Internet, that are related to rewriters', copywriters' and search engine optimizers' activity. For the present work,

we confined ourselves to using Russian-speaking texts and data from Yandex search engine. The study attempts to highlight some cases of unjustified stylistic, syntactic and lexico-semantic deformations in a text, which are not due to natural changes in the spoken language, but are dictated by re-writers' and optimizers' tasks.

Based on Internet reviews of various users about diverse goods and services we make an attempt to identify structural and linguistic criteria that distinguish a "live" comment from a copywritten, fictitious one. The consequences of targeted search engine optimization (SEO) are analysed in two aspects: 1) special features, that titles of articles receive due to their adaptation to popular search queries; 2) inserting keywords (web search queries) in the text of an article as a factor of influence on the stylistic and syntactic structure of the text. We state, that popular (high-rate) queries generate a specific response of search engine optimizers, who eventually participate in rearranging and transforming search results, making them uniform. SEO of the main text of online articles sometimes prompts the author to violate syntactic and stylistic norms, which creates false and artificial trends in the Internet language. In the present study, we also review obviously meaningless texts, the so-called «generated» random texts, and their functioning in the world of online texts.

Key words: Internet linguistics, Yandex, web search query, SEO, rewriting, copywriting.

Языку Рунета и языковым процессам, происходящим в нем, посвящена уже довольно обширная литература [2–6]. Однако некоторые, не всегда очевидные явления продолжают находиться в тени исследовательского внимания. В частности, это касается того, какими способами рядовые копирайтеры Интернета достигают уникальности своего текста и оптимизируют его.

Материал исследования ограничен русскоязычным сегментом Интернета и поисковыми данными и статистикой Яндекса, хотя значительная часть описываемых явлений и тенденций универсальны и по-своему реализуются в других языковых сегментах и других поисковых системах.

1. Введение в проблематику

Перед тем как перейти непосредственно к лингвистическим проблемам, следует очертить значения некоторых терминов и понятий индустрии написания интернет-текстов, которые важны для этого исследования, но не входят в обиход лингвистической терминологии.

Рерайт / *рерайтинг* (англ. *rewriting*) и *копирайт* / *копирайтинг* (англ. *copywriting*) – слова, обозначающие процесс и результат написания текста под конкретные прикладные или прагматические задачи. Людей, занимающихся такой деятельностью, называют соответственно рерайтерами и копирайтерами. Слово *копирайтинг* пришло еще из «докомпьютерной» рекламной отрасли, где применялось исключительно по отношению к рекламным жанрам текстов. Рерайтинг же означал процесс переписывания одного конкретного текста с целью ухода от ответственности за нарушение авторских прав. Однако в индустрии написания текстов для интернет-сайтов традиция употребления этих слов повлияла на их значение, а проблема ненарушения авторского права сменилась проблемой достижения высокой уникальности текста (то есть малого процента формального плагиата – последовательностей словоформ, уже существующих в других текстах Мировой паутины). В этой сфере деятельности рерайтингом считают задачу, при которой нужно переписать конкретный неуникальный текст, получив в результате уникальный текст такого же или почти такого же содержания. Копирайтингом в идеале считают задачу, при которой пишется самостоятельный (самобытный) текст на заданную тему и / или заданной структуры. Однако в реальности копирайтинг, как правило, сводится к рерайтингу, но сделанному на основе более чем одного источника. В целом слова *рерайт* и *копирайт* в русскоязычной традиции индустрии написания текстов употребляются как полные синонимы слов *рерайтинг* и *копирайтинг* соответственно, хотя иногда встречаются попытки противопоставить их по значению.

SEO (или *search engine optimization*) – комплекс мер по написанию или изменению текста, направленных на продвижение интернет-страницы, где будет размещен этот текст, в результатах выдачи различных поисковых систем. Практически это выражается во вписывании в текст различных слов и словосочетаний, связанных с популярными запросами пользователей, по которым оптимизатор хочет продвигать соответствующую интернет-страницу.

Эта массовая текстопорождающая деятельность (причем далеко не всегда рекламного характера) все в большей степени начинает влиять на язык Интернета как статистически, так и лингвистически.

2. Деформация текста на этапе рерайтинга или копирайтинга

В целом можно говорить о двух группах факторов (по-своему разнонаправленных), которые искусственно влияют на лингвистические особенности текста:

1) необходимость повышения уникальности текста и способы достижения этого;

2) необходимость осуществить поисковую оптимизацию (SEO) текста.

В первом случае речь идет о том, что еще в процессе написания текста, пересказывая другой текст, копирайтер может сознательно изгонять из текста фразеологические конструкции, многословные союзы и клишированные обороты (типа *в связи с тем что, имеет свои плюсы и минусы, как многие уже догадались* и т. п.). На этапе повышения уникальности написанного текста могут возникнуть трудности, которые спровоцируют автора специально слегка нарушать лексическую сочетаемость и стилистику текста, отдавать предпочтение менее частотным и даже маргинальным синонимическим вариантам, незначительно искажать смысл предложений, экспериментировать с сокращениями и т. п.

Доказать факт того, что нарушение литературной сочетаемости слов было обусловлено необходимостью повысить уникальность текста, зачастую довольно проблематично, а иногда вообще не представляется возможным. Однако важно, исследуя распространенность тех или иных орфографических и стилистических вариантов, тех или иных отклонений от литературной нормы, осторожно относиться к получаемой статистике. С одной стороны, такие факты не говорят о реальной распространенности соответствующего языкового явления (или варианта). С другой стороны, если это не заведомо непредназначенный для чтения текст (в профессиональном обиходе занимающихся SEO даже есть такое своеобразное жанровое противопоставление – текст для читателя vs текст для поискового анализатора), то так или иначе он может косвенно влиять на языковой вкус и языковую моду своих читателей. Речь, конечно, только о статистике, получаемой из открытых корпусов, как их понимает В. И. Беликов [1]. Закрытые корпуса, как правило, в значительной степени отсеивают такие тексты.

3. Деформация текста на этапе SEO

Необходимость оптимизации текста, напротив, способствует распространению однотипных фраз и конструкций, более или менее явно вписываемых в текст. В качестве примера приведу небольшой текст, перед автором которого стояла задача вписать как можно большее количество раз два ключевых словосочетания (*законы Мерфи, сборник законов Мерфи*):

(1) *Законы Мерфи* – специфический жанр полушуточных афоризмов, соответствующих принципу, который, как считается, придумал майор американских ВВС Эдвард Мерфи. Этот принцип формулируется так: *Все, что может пойти не так, пойдет не так (Anything that can go wrong will go wrong)*. Впервые озвучил он свою мысль во время испытания самолета, пропеллер которого из-за неправильной сборки завертелся в противоположном направлении. *Законом Мерфи* это было названо позднее руководителем авиационного проекта Николсом.

Сборник законов Мерфи – стихийно сочиняемые положения из разных сфер деятельности, подчиняющиеся этой закономерности. **Законы Мерфи** – своеобразный западный аналог родных законов «подлости» и «бутерброда». С 1949 года коллективными усилиями придумано множество **законов Мерфи**. В общем **сборнике законов Мерфи** собиратели выделяют свои разновидности: канонические **законы Мерфи**, политические **законы Мерфи**.

На *zestword* **законы Мерфи** сгруппированы тематически, Вы можете почитать плоды коллективного и авторского творчества «мерфологов» социально-экономической, философской, компьютерной тематики. Алфавитный отбор и другие поисковые фильтры упрощают навигацию по нашему **сборнику законов Мерфи** (<http://zestword.ru/zakony-merfi/1629-metazakony.html>).

В этом примере главным образом нарушается естественная частота употребления соответствующих словосочетаний, однако оптимизация текста может иметь и проявления, серьезно посягающие на сочетаемость слов, прежде всего синтаксическую. Это – любопытный лингвистический феномен, так как он наглядно демонстрирует противоречия, возникающие между складывающейся на наших глазах грамматикой поисковых запросов и литературными синтаксическими нормами полноценного текста. Например, неумелая оптимизация текста под запросы, связанные с грузоперевозкой в Москве, привела к таким своеобразным результатам:

(2) *Услуга по перевозкам недорого Москва* является востребованной среди обычных физических лиц, которым требуется Грузовое такси для квартирного или дачного переезда, а также среди организаций, которые с помощью **грузоперевозок Москва** осуществляют офисные переезды, перевозку грузов по Москве или транспортировку промышленного оборудования.

(3) В связи с этим, многие люди, которым требуется выполнить **перевозки Москва**, предпочитают обращение к транспортным компаниям, способным без труда предоставить такую услугу, как **Перевозки газель недорого**. Это дает им возможность осуществить **грузоперевозки Бутово или Москва** легко и быстро.

(4) **Грузоперевозки по Москве дешево**, выполненные на газели или каблучке, обладают массой преимуществ.

(5) Выбор компании **грузоперевозки Москва** должен быть осознанным, так как от его правильности напрямую зависит целостность перевозимого груза.

(6) Услуги выбранной компании по **грузоперевозкам Москва** должны выполняться на протяжении нескольких лет

(7) Мы готовы выполнить перевозки недорого Москва, как не стандартных, тяжелых грузов, так и не больших предметов*.

При решении различных лингвистических задач, связанных со статистической обработкой текстов, факты оптимизации могут деформировать репрезентативность, особенно когда исследуются конкретные, не слишком частотные слова и обороты.

4. Явления на уровне организации текста

Говоря о процессах, связанных не с каким-то отдельным языковым уровнем, но влияющих на построение текста в целом, удобно привести в пример жанр интернет-отзыва. К некоторым товарам и статьям иногда заказывают ненастоящие комментарии, которые бы хвалили, ругали товар или способствовали продвижению статьи. Часто такие комментарии имеют свои структурные особенности, отличающие их от естественного комментария. Автор псевдоотзыва чаще

*Все примеры взяты из одного и того же текста, размещенного по адресу <http://gazel-mebel.ru/?cat=410>, авторская орфография сохранена (выделение полужирным наше. – О. Л.).

обычного комментатора соблюдает литературную норму, особенно по части пунктуации и употребления прописных букв. Ненастоящий отзыв обычно представляет собой полноценное, законченное высказывание по теме, иногда не вполне объяснимое прагматически. Размер такого текста в среднем будет больше, чем размер естественного комментария. Заказчики отзывов на биржах часто даже выставляют в требованиях минимальный порог по количеству символов. Например, отзывы типа *кул, отличная тачка, лол))* и т. п. имеют высокий шанс быть естественного происхождения, а приведенный ниже отзыв имеет хороший шанс оказаться заказным:

(8) *Действительно, арбуз очень полезен и способствует похудению. Этим летом, начиная с июня, когда они уже начали продаваться в супермаркетах, я ела по 1 арбузу практически каждый день, в итоге к концу лета похудела очень сильно, т.к. после арбуза кушать уже не хочется и получается что-то вроде монодиеты. Так что, снова жду лета, чтобы «потрескать» арбузы, главное знать меру* (www.davajpohudeem.com/pitanie_dlia_pohudeniya/kalorijnost_productov/yagody/v-arbuze-i-ego-poleznye-svojsta.html, орфография сохранена)

5. Поисковые запросы vs SEO vs разнообразие интернет-контента

В еще более широкой проекции популярность определенных запросов и оптимизация под них текстов приводит к специфическим когнитивным изменениям деятельности человека в Интернете. Например, это проявляется в том, что по популярным и конкурентным запросам поисковая выдача со временем становится более однообразной, и это не облегчает, а только усложняет поиск качественной информации.

Например, слова *имбирь полезные свойства и противопоказания* за последний месяц к моменту написания этих строк (23.12.2015 – 22.01.2016) в тексты своих запросов пользователи Яндекса включили 14841 раз, *имбирь лечебные свойства и противопоказания* – 702 раза, *имбирь целебные свойства и противопоказания* – 32 раза.

Первые два ключевых словосочетания значимы для оптимизации текста. Их, соответственно, могут вписывать в текст статьи и в ее заголовок в процессе оптимизации. Третье ключевое словосочетание имеет во много раз меньшую ценность с точки зрения оптимизации, чем первые два. Поэтому намеренно его в текст вписывать будут значительно реже. И это отчетливо проявляется в результатах выдачи Яндекса по запросу «имбирь» (и даже по запросу «имбирь целебные свойства и противопоказания»), где в названиях статей об имбире преобладают «полезные и лечебные свойства». Получить в первых результатах выдачи «целебные свойства» в названии удастся только уточнением запроса в сторону поиска точного вхождения этого словосочетания.

Сопоставим первые десять SEO-заголовков, или тайтлов (то есть тех заголовков, которые мы видим в результатах поисковой выдачи), по поисковому запросу «имбирь» в выдаче от 17.02.16 по региону Москва (иллюстрации №№ 9–18) с результатами этой же выдачи без учета статей за последние 7 лет (иллюстрации №№ 19–28):

(9) *Имбирь – полезные свойства и применение корня имбиря, вред имбиря. Лечение имбирем, чай с имбирем детям и для похудения*

(10) *Имбирь – полезные свойства и противопоказания. Как выбрать и хранить?* | likefoods.ru.

(11) *Имбирь – Википедия.*

(12) *Имбирь Полезные свойства Применение Похудение.*

(13) *Имбирь важные свойства корня. Применение в медицине, кулинарии. Отзывы, рецепты. | О еде и не только.*

- (14) Имбирь – полезные свойства и противопоказания.
- (15) Имбирь – полезные свойства, применение, лечение, рецепты.
- (16) Имбирь полезные свойства, противопоказания и применение.
- (17) Имбирь – универсальное лекарство. ПОЛЕЗНЫЕ СВОЙСТВА ИМБИРЯ – секреты приготовления, рецепты для похудения и лечения корнем жизни.
- (18) Имбирь: полезные свойства и противопоказания. Чем полезен имбирь для мужчин.
- (19) Полезный, лечебный имбирь. Корень имбиря – его целебные свойства.
- (20) Имбирь инфо Архив сайта Чем чай имбирный нам полезен | Имбирь инфо.
- (21) Имбирь – универсальное лекарство. ПОЛЕЗНЫЕ СВОЙСТВА ИМБИРЯ – секреты приготовления, рецепты для похудения и лечения корнем жизни.
- (22) Имбирь – имбирь, готовить, напиток, кулинария, заболевания,
- (23) Чем хорош этот необыкновенно полезный корень – имбирь? | Еда и кулинария | Школа Жизни.ру.
- (24) Имбирь / Zingiber officinale. Посадка, размножение, уход, сорта, фото на Supersadovnik.ru.
- (25) Имбирь, Ginger. Специи и пряности.
- (26) Имбирь – пряность, афродизиак и лекарство – MoiKompas.ru.
- (27) Имбирь на Gastronom.ru.
- (28) Корень имбиря – рецепт заваривания | AGOGE – сообщество сильных.

Как видим, в первой выдаче тайтлы всех сайтов, кроме третьего (из Википедии), так или иначе связаны с популярными поисковыми запросами со словом «имбирь», а результаты второй выдачи только в двух случаях /(19), (21)/ связаны с «полезными и лечебными свойствами», причем эти тайтлы вполне могли быть вписаны недавно в давно существующую статью.

Более того, сама эта формула «название продукта питания» + «полезные / лечебные свойства и противопоказания» была, по-видимому, сформирована подсказками Яндекса, запущенными только в начале 2010-х годов, и сильно повлияла на названия статей, сделав их однообразными. Это же справедливо и по отношению к формуле «название продукта питания» + «польза и вред».

Таким образом, с момента введения подсказок Яндекса сформировался определенный алгоритм, который начал опосредованно оказывать искусственное влияние на язык Рунета, прежде всего на частотность некоторых словосочетаний нерекламного характера.

Схема этого влияния приблизительно такая:

1. Подсказки Яндекса формируют популярность (высокую частотность) некоторых длинных запросов.
2. Далее владельцы сайтов соответствующей тематики и оптимизаторы реагируют на это, вписывая эти запросы в текст, заголовки и подзаголовки статей, либо создавая (заказывая) новые статьи под конкретный поисковой запрос.
3. Интернет наводняется текстами с однотипными названиями и похожим содержанием, которые конкурируют друг с другом за попадание в верхние позиции выдачи Яндекса по популярным запросам.

6. Автоматически сгенерированные тексты и их значение

Иногда владельцы или администраторы сайтов пользуются программами, автоматически генерирующими текст по определенным критериям.

Такие тексты в зависимости от параметров текстогенерации могут варьироваться по своей содержательности. На низшем уровне текстогенерации это бессмысленная последовательность символов (как правило, корректных в плане их соотношенности с соответствующей алфавитной системой), на высшем – относи-

тельно грамматически правильно построенный текст с серьезно нарушенной или полностью произвольной семантической сочетаемостью слов.

Вот пример промежуточного между низшим и высшим уровнем текста, приближающегося к высшему:

(29) № 1 26.08.2014 в 15:28 Мешалкин О. В.:

Почему бы и управление не осталось за ним.

№ 2 04.09.2014 в 16:19 Сафонов Е. Р.:

поздравляю)))

№ 3 13.09.2014 в 11:05 Власов И. Л.:

А с меня – какой навар.

№ 4 20.09.2014 в 15:51 Степан9496:

Два ледокола и семнадцать судов целый город из белых, на которую так успешно поработал, а Вова шел по взлетной полосе довольный в сторону.

№ 5 27.09.2014 в 17:38 Попов А. Г.:

Степень прочности привязок очень высокая, где обильно едят и все с вином! Но всё ведь действительно.

№ 6 29.09.2014 в 15:27 Морозов Н. Д.:

Я думаю, что Вы допускаете ошибку. Давайте обсудим. Пишите мне в РМ, поговорим.

№ 7 30.09.2014 в 10:04 Данилов Р. В.:

гы во гонят....

№ 8 08.10.2014 в 23:25 Зверев А. Р.:

А за Дунаем была Византия, применять меры против злой старухи Изергиль, ни воды.

№ 9 12.10.2014 в 16:00 Nik54:

Про кулинарные твои таланты и говорить не буду, но положение Хальда усложнилось – теперь за его спиной не было защитной стены. В следующую секунду в его душе проснулся страх, решил надо мной подиутить, он позволил себе еще одну вещь, и он послушно угнездился на моей ладони!

№ 10 20.10.2014 в 17:53 Каплин И. Г.:

спасибо !!!!

№ 11 28.10.2014 в 04:00 Promedium:

Пасыбки (<http://asdevhlop.ru/filologicheskie-nauki/7819.php>).

Это комментарии к книге Н. Б. Мечковской «История языка и история коммуникации: от клинописи до Интернета». Текст комментариев статично встроен в содержание интернет-страницы, то есть ответить на эти комментарии или добавить новые нельзя. По-видимому, здесь таким образом решалась чисто техническая задача общей уникальности текста на странице (страницы со слишком низкой уникальностью текста просто могут быть не проиндексированы поисковыми системами), так как описание книги, скорее всего, не уникально.

Очевидно, что такой текст в известном смысле вписывается в абсурдистскую эстетику и может быть предметом культурной рефлексии, поэтому полностью исключать влияние таких текстов на интернет-коммуникацию не всегда оправданно.

Заключение

Легшие в основу статьи явления и тенденции в области написания текстов и поисковой оптимизации контента сайтов демонстрируют сложные взаимодействия реального и виртуального, настоящего и псевдонастоящего в Интернете и интернет-коммуникации. Значимость и последствия этих процессов еще только предстоит оценить.

Библиографические ссылки

1. Беликов В. И. Прологомены к проекту Генерального интернет-корпуса русского языка / В. И. Беликов, В. П. Селегей, С. А. Шаров // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии. – Вып. 11 (18). – Т. 1. – М.: Изд-во РГГУ, 2012. – С. 37–49.
2. Иванов Л. Ю. Язык Интернета: заметки лингвиста [Электронный ресурс] / Л. Ю. Иванов. – Режим доступа: <http://www.faq-www.ru/lingv.htm>.
3. Компанцева Л. Ф. Интернет-лингвистика: когнитивно-прагматический и лингвокультурологический подходы / Л. Ф. Компанцева. – Луганск: Знание, 2008. – 528 с.
4. Кронгауз М. А. Самоучитель олбанского / М. А. Кронгауз. – М.: АСТ, 2013. – 412 с.
5. Русский язык и новые технологии / сост. Г. Ч. Гусейнов; под ред. М. В. Ахметовой, В. И. Беликова. – М.: Новое литературное обозрение, 2014. – 256 с.
6. Трофимова Г. Н. Языковой вкус Интернет-эпохи в России: функционирование русского языка в Интернете: концептуально-сущностные доминанты / Г. Н. Трофимова. – М.: РУДН, 2009. – 436 с.

References

1. Belikov, V. I., Selegey, V. P., Sharoff, S. A. (2012), "Preliminary considerations towards developing the general Internet corpus of Russian" ["Prolegomeny k proektu General'nogo internet-korpusa russkogo jazyka"], *Computational Linguistics and Intellectual Technologies. Papers from the Annual International Conference "Dialogue"*. Issue 11. Vol. 1 of 2, Moscow, pp. 37–49.
2. Ivanov, L. Y. (2000), *Language of the Internet: linguist's notes* [Jazyk Interneta: zametki lingvista], available at: <http://www.faq-www.ru/lingv.htm>
3. Kompantseva, L.F. (2008), *Internet linguistics: cognitive-pragmatic and linguocultural approaches* [Internet-lingvistika: kognitivno-pragmaticheskij i lingvokul'turologicheskij podhody], Znanie, Lugansk.
4. Krongauz, M. A. (2013), *Manual of Albanian* [Samouchitel' olbanskogo], AST, Moscow.
5. *Russian and modern technology* (2014), ed. by G. C. Guseinov, [Russkij jazyk i novye tehnologii], NLO, Moscow.
6. Trofimova, G. N. (2009), *Language preferences of the Internet era in Russia: functioning of Russian on the Internet: conceptually intrinsic dominants* [Jazykovoju vkus Internet-jepohi v Rossii: Funkcionirovanie russkogo jazyka v Internete: konceptual'no-sushhnostnye dominanty], The Peoples' Friendship University of Russia, Moscow.

Надійшла до редколегії 10.12.2016

УДК 811.161.3'373*685.34.07:398.92:391 (=161.3)

В. А. Ляшчинская

Гомельські дзяржаўны ўніверсітэт імя Францыска Скарыны

ВОБРАЗЫ АБУТКУ ЦІ ЯГО ДЭТАЛІ Ў ФРАЗЕАЛОГІІ: КАСЦІОМНА-РЭЧАВЫ КОД КУЛЬТУРЫ БЕЛАРУСАЎ

На матеріалі фразеологічних одиниць білоруської мови з компонентом-назвою виду взуття, її деталі, частини виявлено властиві їм символічні прочитання, характерні культурні конотації крізь образи, внутрішню форму, добір слів-компонентів при їх утворенні і передачу сталого, регулярного ціннісного змісту культури, її категорій і смислів. Встановлено взаємодію мови і культури народу за допомогою фразеологізмів, які частково репрезентують концепт «одяг-взуття» як один із складових фразеологічної картини світу білорусів, у діапазоні культурно-національної самосвідомості і його фразеологічної репрезентації.

Ключові слова: фразеологізм, компонент, вид взуття, костюмний код культури, культурна інформація, символ, еталон, стереотип.

Лещинская О. А. Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины. **ОБРАЗЫ ОБУВИ ИЛИ ЕЕ ДЕТАЛИ ВО ФРАЗЕОЛОГИИ: КОСТЮМНО-ВЕЩЕВОЙ КОД КУЛЬТУРЫ БЕЛОРУСОВ**

На материале фразеологических единиц белорусского языка с компонентом-наименованием вида обуви, ее детали, части выявлены присущие им символичные прочтения, характерные культурные коннотации сквозь образы, внутреннюю форму, отбор слов-компонентов при их образовании и передачу устойчивого, регулярного ценностного содержания культуры, ее категорий и смыслов. Установлено взаимодействие языка и культуры народа посредством фразеологизмов, частично репрезентирующих концепт «одежда-обувь» как один из составляющих фразеологической картины мира белорусов, в диапазоне культурно-национального самосознания и его фразеологической репрезентации.

Ключевые слова: фразеологизм, компонент, вид обуви, костюмный код культуры, культурная информация, символ, эталон, стереотип.

Lyashchynskaya O. A. Francisk Skorina Gomel State University. **IMAGES OF FOOTWEAR OR ITS PARTS IN PHRAEOLOGY DRESS AND OBJECT CODE OF BELARUSIAN CULTURE**

The article presents linguo-cultural analysis based on the material of a group of Belarusian literary and dialectal phraseological units with the component-name of footwear or its part, which are directly related to the dress code of the culture and embody the meanings with evaluative contents. It has been proved that among the numerous names of footwear and parts of it, only singular lexemes are used as components of phraseological units – *бот* (*canoz*, *баўмак*), *лапці*, *галош* and *абцас* (*каблук*), *падмёткі*, *халява*, namely the ones that were bestowed with certain symbolic meaning in the pre-phraseological period of existence or used as names for symbols, as, for instance, the lexeme *лапты* (*bast shoes*), which carries the symbolic meaning of poverty, underdevelopment, barbarity, lack of civil rights and culture, and functions as a unit of culture. Analysis of the images of phraseological units, created on the basis of the metaphor «лапти» with the selected components, the inner form of these units, symbolic reading of other components, that have already lost their original meaning, have allowed to single out the evaluative component, cultural information of phraseological units, which, as secondary units of language, have become the units of the "language" of culture and convey the reference idea of footwear as units of dress and object code of culture of the Belarusians and express various meanings about the man, as well as meanings of ideological and moral nature.

Key words: phraseological unit, component, kind of footwear, dress code of the culture, cultural information, stereotype, reference sample, symbol.

Чалавек, што спазнае свет, у якім жыве, сябе і сваё назначэнне ў гэтым свеце, у ходзе пазнання пераасэнсоўвае рэаліі свету, выдзяляе з усяго, што існуе вакол яго, самае каштоўнае і стварае сістэму каштоўнасцей як асновы зместу культуры, яе семантыкі. У выніку пэўныя рэаліі навакольнага свету, адабраныя ці выдзеленыя чалавекам, становяцца знакамі, культурнымі сімваламі ў мадэлі свету. І такім чынам культура вызначаецца як прастора сэнсаў, што маюць каштоўнасць змест, выпрацаваны чалавекам у працэсе светаразумлення, і кодаў як знакавых сістэм, у якіх выкарыстоўваюцца розныя матэрыяльныя і фармальныя сродкі для абазначэння гэтых сэнсаў. Пад кодам культуры, паводле В. У. Красных, разумеецца «сукупнасць ментафактаў, што фарміруе пэўны фрагмент карціны свету, якія звязаны з надзеленымі культурнымі сэнсамі феноменамі, якія адносяцца да аднаго тыпу і /ці да адной сферы быцця. Імёны апошніх нясуць у дадатак да асноўных значэнняў, якія адлюстроўваюць уласцівасці названых феноменаў, функцыянальна значныя для культуры сэнсы» [6, с. 172].

Адным з ліку канцэптуальных кодаў культуры таго ці іншага этнаса, у тым ліку і беларусаў, з'яўляецца касцюмна-рэчыўны, які, як адзначае даследчыца галаўнога ўбору ў кантэксце культуры ў Еўропе і Расіі М. Л. Каўшова, «уключае ў сябе ўсё, што мае адносіны да адзення чалавека і што ўвасабляе ў сабе тыя ці іншыя сэнсы з каштоўнасцям зместам» [5, с. 11]. Гэтае азначэнне касцюмнага кода культуры лічым неабходным дапоўніць усім тым, што мае адносіны і да абутку, паколькі касцюм як базавае паняцце этнаграфіі, культуралогіі, гісторыі,

мастацтвазнаўства не можа быць поўна прадстаўленым толькі праз адзенне чалавека і яго галаўны ўбор.

Абутак як элемент традыцыйнага строю з глыбокай старажытнасці служыў сродкам аховы ног, быў і застаецца адным з паказчыкаў этнічнай, сацыяльнай, узроставай, полавай, сезоннай, рабочай і святочнай прыналежнасці. Абутак выступае паказчыкам матэрыяльнай і духоўнай культуры, звязаны з рознымі відамі абрадаў, надзелены самымі рознымі сімваламі.

У сувязі з тым, што фразеалагічныя адзінкі (ФА) выконваюць адразу дзве функцыі – моўную і культурную, паколькі перадаюць ад пакалення да пакалення культурныя сэнсы, выяўляюць сімволіку, служаць эталонамі, стэрэатыпамі, зварот да фразеалогіі як магутнага сродку кампрэсіі інфармацыі дазваляе асэнсаваць успрыманне акаляючай рэчаіснасці скрозь прызму ментальных мадэляў моўнай карціны свету беларусаў. І менавіта гэта, у сваю чаргу, дапамагае глыбей зразумець і асэнсаваць працэс фарміравання дыялога мовы і культуры ў іх узаемадзеянні [12, с. 217]. Таму мэта лінгвакультуралагічнага вывучэння ФА – прааналізаваць, як адбываецца «ўпляценне» ў моўным знаку зместу культуры і выявіць культурную інфармацыю, якую ўтрымліваюць ФА, у нашым выпадку тыя, што аб'ектывуюць касцюмна-рэчыўны код культуры і рэпрэзентуюць канцэпт 'адзенне-абутак' у фразеалагічнай карціне свету беларусаў.

З улікам таго, што група ФА са значэннем 'дрэнны, зношаны абутак' была аб'ектам вывучэння сярод ФА, у дэфініцыі якіх дадзена характарыстыка ці выражана ацэнка адзення і абутку альбо знешняга выгляду чалавека паводле наяўнасці ці адсутнасці на ім адзення [11], у межах дадзенага артыкула аналізуецца ФА з кампанентам-найменнем (1) віду абутку ці (2) яго часткі, дэталі з мэтай выявіць спосабы і сродкі ўвасаблення «мовы» культуры ў іх змесце праз сімволіку, вобразы адзінак з кампанентамі-найменнямі абутку ці яго дэталі. Крыніцай збору ФА паслужылі слоўнікі фразеалагізмаў беларускай літаратурнай і дыялектнай мовы (гл. *Спіс скарачэнняў*).

1. З усіх найменняў абутку ў якасці кампанентаў ФА беларускай мовы абраны толькі тры лесемы – *бот* (*сапог, башмак*), *лапаць* і *галош*, што можна патлумачыць часам з'яўлення гэтых відаў абутку, а яшчэ больш іх месцам і роляй у жыцці чалавека, наяўнасці ў іх той семантычнай прыкметы, якая ўласціва і замацавана ва ўяўленні чалавека за пэўным відам абутку ў працэсе яго, паводле М. М. Бахціна, «сацыяльнай ацэнкі», якія могуць паводле гэтай пэўнай сваёй якасці ці ўласцівасці прыпадабняцца, выступаць у ролі сімвала, эталона ці быць назвай пэўнага сімвала, выступаць у якасці эталона [2, с. 76]

Так, паводле меркавання Д. К. Зяленіна, даследчыка ўсходнеславянскай этнаграфіі, з усіх відаў усходнеславянскага абутку «самым старажытным варта лічыць скураны абутак, які, уласна кажучы, не шыюць, а закладваюць складкамі, *моршчаць*, г. зн. сцягваюць кусок скуры вяроўкай такім чынам, што па баках у яго ўтвараюцца зборкі, *маршчыны*», і які з'яўляецца «прамым працягам старажытнага абутку, які складаўся з прывязанай да нагі шкуркі якога-небудзь невялікага звярка» [4, с. 267]. Другім найбольш старажытным відам абутку з'яўляюцца лапці, што пляліся з драўлянага лыка, а «паводле свайго тыпу яны поўнасю паўтараюць прасцейшыя скураны абутак, але не шыты, а «моршчаны». Гэта той жа нізкі абутак, тыпу сандаляў, якія прывязваюцца да нагі доўгімі шнуркамі» [4, с. 268].

Як можна меркаваць, менавіта боты і лапці, з аднаго боку, як самы старажытны від абутку, з другога боку, як знакі матэрыяльнай культуры беларусаў і былі адабраны для выражэння «сацыяльных ацэнак» і сталі носьбітамі важнейшых для чалавека сэнсаў, ідэй, ацэнак каштоўнага, паслужылі асновай метафары як найбольш істотнай рысы мыслення чалавека.

У аснове вобразаў ФА з кампанентам *лапаць*, якіх з усіх «абутковых» ФА выдзелена больш за дзесяць, ляжыць метафара «лапаць», якая выкарыстоўваецца для апісання розных з'яў з апорай на семантычныя прыкметы, што прыпісаны лапцям і якія могуць паводле пэўнай сваёй якасці ці ўласцівасці прыпадабняцца. У прыватнасці, як сведчаць вобразы ФА, метафарычнае выкарыстанне лексемы *лапаць* у іх складзе засноўваецца на такіх семантычных прыметах, якія звязаны з уяўленнем аб беднасці і галечы, прастаце, недасведчанасці, малакаштоўнасці, нескладанасці працы, бяхітраснасці і нават прасцецкасці, бескультур'я чалавека і інш.

Так, вобразы ФА *сёрбаць /есці лапцём боршч* 'гібець у беднасці, галечы, быць адсталым, некультурным' (Л.-2: 390) і дыялектнай ФА *ў лапці абуць* у значэнні 'давесці да беднасці, нястачы' (Я.-1968: 380) пабудаваны на аснове такой семантычнай прыкметы, замацаванай ва ўяўленні чалавека за лапцямі, як 'нізкае сацыяльнае становішча, беднасць'.

Вобраз першай ФА – гэта метафара, паводле якой прадмет сталовага прыбору – ложка для зачэрпвання рэдкай ежы – баршча, прыпадабняецца да лапця, які выступае, з аднаго боку, ёмішчам на аснове яго назначэння як віду абутку для нагі, з другога боку, што найбольш важна ў выбары гэтага наймення абутку, служыць паказчыкам і сімвалізуе беднасць, галечу чалавека паводле яго выабу як самага простага віду абутку і прыналежнасці бедным. ФА суадносіцца з некалькімі кодамі культуры: з уласна антропным (праз кампаненты *сёрбаць /есці*), з касцюмным (праз кампанент *лапцём*) і з гастронамічным (праз кампанент *боршч*). Як правіла, ФА выкарыстоўваецца для выражэння перавагі аднаго над другім, пагарды да беднага чалавека ці для іранічнай ацэнкі свайго матэрыяльнага становішча. ФА перадае стэрэатыпнае ўяўленне пра беднасць і галечу і праз гэта адсталасць, бескультур'е, ці нізкі сацыяльны статус чалавека.

Вобраз другой – метафара, якая прыпадабняе працэс разарэння, збыднення каго-небудзь да абування ў лапці, за якімі замацавана сімволіка беднасці (параўн. парэмію *Гулі ў лапці абулі* ці *Гулі не аднаго ў лапці абулі* з семантычнай характарыстыкай 'разгульнае жыццё, з папойкамі ці з азартнымі гульнямі, нярэдка даводзяць да беднасці, нястачы').

Яшчэ вобраз ФА *абуваць у лапці* скарыстаны ў беларускай мове і больш шырока для перадачы іншага сэнсу – 'паступаць нядобрасумленна, ашукваць, хітраваць, падманваць' (Л.-1: 47); *абуць /падбуць у лапці* 'падмануць значна, выкарыстаўшы даверлівасць або недасведчанасць' (Ю.-1972: 18) і *ў лапці абуць* 'абхітраваць, абмануць, абвесці вакол пальца' (Я.-1968: 380). У яго аснове, несумненна, ляжыць семантычная прымета метафары «лапаць» – 'прастата, даверлівасць, недасведчанасць' як адна з сем значэння 'нізкае сацыяльнае становішча'. Працэс ашуквання, падману адным чалавекам другога прыпадабняецца да абування таго ў лапці, тым самым, з аднаго боку, праз выбар дзеяння з лапцямі даводзіцца 'прастата, даверлівасць і бяспраўе' таго, каго абхітроўваюць, з другога боку, даецца негатыўная ацэнка такім дзеяннем. Вось чаму нельга поўнаасцю пагадзіцца з такой этымалогіяй гэтай ФА, паводле якой яе паходжанне звязваюць з тым, што «дзеяслоў *абуць* мае значэнні 'надзець абутак' і 'абдурыць', а таму, як гэта лічыць І. Я. Лепешаў, ФА «*абуць у лапці* – выраз каламбурнага характару: ён узнік на аснове слова *абуць*, у якім адначасова сутыкаюцца два яго значэнні; захаваўшы за сабой другое значэнне, ён запазычыў ад першага сувязь кіравання (*абуць у што*) і дапоўніўся неабходнымі кампанентамі» [9, с. 39]. Справа тут не столькі ў слове *абуць*, тым больш што на аснове слова ФА не ўзнікае, колькі ў вобразе дзеяння з лапцямі як відам абутку, характэрнага для чалавека, якога лічаць ніжэйшым паводле сацыяльнага статуса, а абуць яго ў лапці азначае мець перавагу над ім, тут абхітрыць, ашукаць і пад.

Своеасаблівай народнай этымалогіяй можна назваць і тлумачэнне паходжання ФА ў гэтым значэнні паводле вуснага народнага апавядання «пра хітрага і лоўкага злодзея, які абуў у лапці ўкрадзенага вала, каб не пакідаць слядоў і не даць магчымасці высачыць і знайсці прапажу і злодзея» [16, с. 257], якое, тым не менш, выдатна ілюструе спосаб прадэманстраваць перавагу аднаго чалавека над другім паводле хітрай выдумкі, якая, аднак, не знаходзіць станоўчай ацэнкі. Вось чаму ФА, утвораная на аснове бытавой метафары, суадносіцца не толькі з антропным (праз кампанент *абуць*), прасторавым (праз кампанент *у*), касцюмным (праз кампанент *лапці*) кодамі культуры, але і з духоўным, з сукупнасцю тых маральных устаноў і ўяўленняў, паводле якіх хітрасць, ашуканства, перавага аднаго чалавека ў адносінах да другога не могуць быць узорам і ацэньваюцца негатыўна. ФА выступае ў ролі стэрэатыпу, эталона хітрых дзеянняў, ашуканства.

Блізкай паводле асобных кампанентаў да папярэдніх, але з ускладненай структурай праз увядзенне новага кампанента выступае ФА *абуваць <сваё> сэрца ў лапці* 'страціўшы цяргенне, разлавацца' (Л.-1: 48), якая, акрамя антропнага, прасторавага і касцюмнага кодаў, праз кампанент *сэрца* выяўляе суаднесенасць яшчэ і з саматычным кодам культуры. І такі вобраз ФА ілюструе выкарыстанне яшчэ адной семантычнай прыкметы метафары «лапаць» – 'грубасць, цёмната, нявыхаванасць', паколькі ў лапці як абутак, прызначаны для ног, што надзелены сімволікай «нізу», абуваюць сэрца, «выявіўшы пры гэтым асацыятыўныя патэнцыі магчымасцяў такога абазначэння» [10, с. 141]. Метафарычны вобраз *абуць сэрца ў лапці* азначае даць магчымасць чалавеку апусціцца (сувязь з архетыповым супрацьпастаўленнем «верх – ніз»), бо лапці – гэта сімвал нізу і сацыяльнага, і псіхалагічнага да выражэння злосці, выхаду чалавека з раўнавагі як звычайна і таму станоўчага псіхалагічнага стану і пераходу ў стан нецяргення, раздражнення, злосці як адмоўнага, чаму і служыць вобраз ФА праз найменне лапцёй. А сэрца, якое абуваюць у лапці, абрана з улікам яго сімвалізацыі – гэта 'цэнтр эмоцый і пачуццяў чалавека'. Такім вобразам беларус пазначыў нябачнае абстрактнае паняцце – з'яўленне эмацыянальнага пачуцця раздражнення і злосці і даў яму адмоўную ацэнку. ФА набывае ролю стэрэатыпу, эталона адчування злосці, раздражнення.

Яшчэ адна семантычная прыкмета метафары «лапаць» як асобная сема ці адгалінаванне ад семантычнай прыкметы 'нізкае сацыяльнае становішча' – 'бескультур'е, адсталасць, нетактоўнасць' паслужыла асновай для стварэння вобразаў дзвюх прыслоўных ФА – *ляпнуць як лапцём па балоце* і *ляпнуць як лапцём /лапцямі па цымбалах* (Л.-1: 636) з агульным значэннем 'вельмі недарэчна і нетактоўна'. Абедзве ФА служаць для выражэння неадабрэння, для адмоўнай ацэнкі якасці неабдуманнага і недарэчнага ў пэўнай маўленчай сітуацыі выказвання чалавекам, якое, паводле метафарычных вобразаў, ацэньваецца праз прыпадабненне з «гукавым» дзеяннем лапця. Толькі ў адным выпадку негатыў ацэнкі маўлення выводзіцца на аснове прыпадабнення выніку гукаў палачкі, якой удараюць па струнах цымбалаў, да вынікаў удару лапцём, які такімі «музычнымі» ўласцівасцямі не валодае; у другой ФА – з вынікам гуку, пляску лапцёй пры хадзьбе па балоце. Кожная з прыведзеных ФА, акрамя касцюмнага кода культуры, суадносіцца яшчэ, як у першай, з прасторавым і з прыродна-ландшафтным кодамі праз кампаненты *па балоце*, дзе балота як элемент прыроднага ландшафту суаднесены «ў міфапэтычных уяўленнях з хтанічным ярусам светабудовы, нячыстай сілай (часцей чортам), з ідэяй хаосу і дэструкцыі», што яшчэ больш узмацняе адмоўную ацэнку ўсяго выразу [3, с. 39]. А ў другой – з прасторавым і артэфактным кодамі праз кампаненты *па цымбалах*, дзе такім вобразам ФА на

аснове метанімії звязваецца маўленне чалавека (вусная форма яго праяўлення) з музыкай інструмента, якая як высокі эталон маўлення чалавека ад замены спецыяльнага прыстасавання ў выглядзе палачак на лапці парушаецца. Выдатна гэта ілюструюць прыклады з мовы мастакоў, дзе скарыстаны ФА: *Брахун ты!.. Менціш вот цілы вечар попусту языком. Ляпаеш як лапцем па цымбалах!* (Г. Далідовіч); *Ціхан глянуў на сына, паківаў галавой: «Лягнуў языком як лапцем па цымбалах... Ці так можна пры людзях?»* (М. Воранаў). ФА выконваюць ролю эталона недарэчнасці маўлення, выказвання не да месца, груба, нетактоўна, не так, як трэба, як правільна і патрабуецца этыкай маўленчых зносін людзей.

Блізкімі да папярэдніх, толькі больш з ухілам паводле ацэнкі зместу маўленчай дзейнасці чалавека, у адрозненне ад формы і часу ў папярэдніх, адзначаюцца дзеяслоўныя ФА *плесці лапці* і *плесці кашалі з лапцямі* ‘гаварыць абы-што, выдумляць’ (Л-2: 224); *плесці лапці (з кашалямі) // наплесці лапцёй (з кашалямі)* ‘гаварыць абы-што, малоць языком, малоць лухту’ (Я.-1968: 312), якія выкарыстоўваюцца для выражэння неадабрэння, дакору і нават асуджэння чалавека паводле яго безадказнага, неабдуманнага і пустога гаварэння. У аснове вобраза ФА ляжыць метафара, якая прыпадабняе маўленчую дзейнасць чалавека, які гаворыць абы-што, пустое, да пляцення лапцёй, кашалей, што ва ўсведамленні чалавека не патрабуе вялікага розуму, актывізацыі разумовай дзейнасці, як гэта характэрна і проста неабходна пры маўленчай дзейнасці чалавека (думай, што гаворыш). Не лішнім будзе адзначыць, што абраная лексема *плесці* ў ФА ўспрымаецца з накладаннем прамога і пераноснага значэнняў гэтага дзеяслова – ‘перавіваючы (лазу, ніці, стужкі і інш.) злучаць у адно цэлае, вырабляць што-небудзь’ (у нашым выпадку лапці, кашалі) і пераноснага ‘гаварыць што-н. без сэнсу, не думаючы’ [15, с. 273], але ўсё ж з перавагай пераасэнсавання першага паводле метафары, якая прыпадабняе пляценне як злучэнне ў адно цэлае да маўлення як спалучэння слоў, словазлучэнняў, сказаў у выказванні з пэўным зместам і сэнсам. ФА суадносіцца з касцюмным кодам культуры (праз кампанент *лапці*) і з антропна-дзейнасным (праз кампанент *плесці*) і выступаюць у ролі стэрэатыпнага ўяўлення пра пустату, беззмястоўнасць дзеяння гаваруна, балбатуна.

А яшчэ вобразы гэтых дзеяслоўных, як і дзвюх папярэдніх прыслоўных ФА, суадносяцца з духоўным кодам культуры, з сукупнасцю маральных устаноў і ўяўленняў, паводле якіх не да месца і нетактоўнае ці пустое гаварэнне, выдумка, пляткарства як сутнасць маўлення чалавека ацэньваюцца негатыўна, паколькі яны парушаюць маўленчыя нормы камунікавання людзей. ФА служаць эталонам ацэнкі маўленчай дзейнасці чалавека і перадаюць стэрэатыпнае ўяўленне аб чалавеку, які характарызуецца пустатой, безадказнасцю свайго маўлення.

Вобраз ФА *плесці лапці* скарыстаны для іранічнага выказвання і негатыўнай ацэнкі не толькі маўленчай дзейнасці чалавека, але і любой работы – ‘рабіць зусім няўмела’, пра што сведчыць і прыклад выкарыстання ФА: *Ён ізвёсна як работыць: пляцець лапці* (Ю.-1974: 250). У аснове вобраза ФА ляжыць тая ж метафара, паводле якой няўменне выконваць самы просты від работы прыпадабняецца да адсутнасці майстэрства ў рабоце па пляценні лапцёй, паколькі выраб іх не патрабуе вялікага ўмельства, гэта работа лічыцца самай прастай і нескладанай. ФА выступае ў ролі эталона вызначэння неадпаведнасці, нізкай ацэнкі выканання самай прастай работы.

Яшчэ адзін аспект, семантычная прыкмета метафары «лапаць» – ‘самая простая справа, прастата’ выяўляецца пры ўтварэнні дыялектнай ФА *шукаць /іскаць загваздку ў лапці* ‘займацца пустой, нікчэмнай справай’ (Ю.-1977: 201).

У аснову вобраза пакладзена вядомая для фразеалогіі ідэя бессэнсоўнасці, што і перадаецца вобразам, які не можа існаваць у рэальнасці. Так як лапаць пляцецца з лыка, і «сам лапаць пры гэтым, па сутнасці, складаецца толькі з падэшвы, якая выступае маленькім дыванком, сплеченым з палосак лыка» [6, с. 269], то зразумела, што ніякіх загваздак там няма і быць не можа. Заўважым толькі пра выключнасць выбару кампанента *загваздка* (лексема *загваздка* – ‘спецыяльны шпень, які ўстаўляецца ў дзірку калёснай восі, каб не спадалі колы’ [14, с. 299]), што па сваёй ролі ў коле прыраўніваецца да вяровак у лапцях: «бакі і насок такога лапця складаюцца з петляў, скрозь якія працягваецца вяроўка, што завязвае лапаць і адначасова замацоўвае яго на назе» [6, с. 269]. ФА выкарыстоўваецца для выражэння іранічных адносін да нязначнай справы, якой заняты чалавек толькі для выгляду дзейнасці, і выступае ў ролі стэрэатыпа пустых заняткаў, нікчэмнай працы.

У аснове пабудовы вобраза дыялектнай ФА ў *новых лапцях* ‘з неістотнай абноўкай’ (Ю.-1977: 133), якая ўзыходзіць да архетыповага супрацьпастаўлення «стары – новы», «невядомы – вядомы», ляжыць такая семантычная прыкмета лапця, як ‘малакаштоўнасць, малазначнасць’. Вобраз ФА – гэта метафара, паводле якой абноўка чалавека, што не мае вялікага значэння, не вызначаецца затратамі, вялікім коштам, прыпадабняецца да лапцей, з якімі звязана ўяўленне як пра выраб, абутак, элемент традыцыйнага строю, які не патрабуе ні матэрыяльных затрат, ні якіх-небудзь грашовых сродкаў (узгадаем пра лыка – матэрыял для іх), ні фізічных і тым больш разумовых сіл (узгадаем аб прастаце працы пры іх вырабе). І таму быць у новых лапцях – гэта не паказчык чагосьці новага, значнага ў адзенні ці ўвогуле ў касцюме чалавека. ФА выкарыстоўваецца як іранічны выраз і выступае ў ролі эталона нязначнай па кошце і ролі абноўкі ў чалавека і немагчымасці здзівіць, уразіць.

І апошня з выдзеленых ФА з кампанентам *лапаць* – гэта ФА *званіць у <разбіты> лапаць* ‘балбатаць, балабоніць’ (Л.-1: 483); *званіць у <разбіты> лапаць* ‘выяўляць паказную заклапочанасць, цікавасць, патрэбу’ (Ю.-1972: 256), вобраз якой служыць для гумарыстычнага ці іранічнага выказвання адносна балбатлівасці і несапраўднага, фальшывага інтарэсу, цікавасці ці патрэбы ў чым-небудзь. І тут метафара «лапаць» выступае праз семантычную прыкмету ‘малазначнасць, неістотнасць, адсутнасць гуку’. Вобраз ФА пабудаваны па шырока вядомай мадэлі фразеалогіі, толькі з супрацьлеглай мэтай: тут замест настойлівага звароту ўвагі на тое, што выклікае трывогу (*біць у званы, біць у набат*), голаснага расказвання пра што-небудзь (*званіць ва ўсе званы*) ці нават настойлівай пахвальбы чым-небудзь (*біць у літаўры альбо званіць ва ўсе званы*), даводзіцца пра балбатанне, балабонства ці хітры скрыты намер, наўмыснае гаварэнне. У аснове ФА ляжыць метафара, паводле якой шмат, несупынна гаварыць, займацца пустымі размовамі прыраўніваецца да звону ў лапаць, і як нельга атрымаць звон, гукавое выражэнне ад удару аб лапаць (ды яшчэ *разбіты*, паводле факультатыўнага кампанента), так і балбатанне, балабонства не мае сэнсу, не заслугоўвае ўвагі ці сведчыць пра несапраўднасць, непраўдзівасць намераў. ФА выступае стэрэатыпам балбатуна, балабона ці беспадстаўнасці, неадпаведнасці слоў намерам іх выказвання альбо нават хітрасці, паказушнасці маўлення прыстасаванца, хітруна.

Другі кампанент-найменне абутку – *боты* (рускія адпаведнікі *сапог, башимак* як варыянты) адзначаны ў складзе некалькіх ФА, метафарычнасць вобразаў якіх заснавана на прыпадабненні семантычных прыкмет, што выдзелены і замацаваны ва ўяўленні чалавека за гэтым найменнем абутку.

Так, боты сімвалізуюць у супрацьлегласць лапцям заможнасць, магутнасць, сілу, незалежнасць, што і знайшло адлюстраванне пры ўтварэнні ФА *пад ботам* ‘у поўнай залежнасці ад каго-н. (быць, знаходзіцца)’ і ‘пад чыёй-н. уладай, пад прыгнётам (аказацца, стагнаць і пад.)’ (Л.-1: 132) і яе варыянтаў *пад сапагом /башмаком* ‘у поўным падпарадкаванні, залежнасці’ (Ю.-1974: 216) і *пад сапог /башмак* ‘у поўнае падпарадкаванне, залежнасць (трапляць, браць)’ (Ю.-1974: 216). ФА суадносіцца, акрамя касцюмнага кода культуры, яшчэ і з прасторавым праз кампанент *пад*, які ўказвае на месцаразмяшчэнне ці накіраванасць дзеяння пад прадмет (параўн. *пад пятой, пад нагой*). Лічаць, што вытокаў ФА з’яўляецца звычай у многіх народаў падаць ніц перад панам і ставіць яго нагу сабе на шыю ці на галаву, выражаючы гэтым сваё падпарадкаванне, паслухмянасць [1, с. 623]. Не аспрэчваючы гэта, дапоўнім, што вобраз і сімволіка ФА мае больш глыбокія карані. Ва ўсякім разе «знаходжанне» пад ботам на аснове сімволікі гэтага віду абутку і створанага вобраза месцаразмяшчэння звязана найперш з старажытным архетыповым супрацьпастаўленнем «верх – ніз», «добра – дрэнна». Нага, у прыватнасці, ступня, выступае сімвалам «нізу», судахранаецца з зямлёю і служыць першым пасрэднікам ці сродкам на шляху на той свет. Зразумела, што гэта пераносіцца і на абутак нагі, які дадаткова характарызуецца сімволікай багацця, улады. Узгадаем пра абрадавыя традыцыі вясельнага цыкла, калі нявеста перад сном разувае свайго жаніха, тым самым прызнае яго ўладу, перавагу. Немалаважна адзначыць, што вобраз ФА пабудаваны на аснове метаніміі – бот як частка называе цэлае – чалавека. У выніку ФА адлюстроўвае стэрэатыпнае ўяўленне аб падпарадкаванні, залежнасці ад каго-небудзь, што не знаходзіць станоўчай ацэнкі.

Выразна адмоўную ацэнку нясе ФА *лізаць боты /ногі /пяты /пяткі* ‘падлізвацца, падхалімнічаць’ (Л.-1: 649), якая служыць для выражэння пагарды да няшчырых, фальшывых паводзін прыстасаванца, падхаліма. Тут боты на аснове метаніміі як частка замяняюць ці прадстаўляюць цэлае – чалавека, што выступае прадстаўніком улады, багацця, перавагі праз сімволіку кампанента *боты*. Вобраз ФА даводзіць, што перад такім чалавекам другі ўніжаецца, паддобраецца да яго, падлізваецца, што асуджаецца праз выкарыстанне кампанента-дзеяслова *лізаць*, які не поўнасцю страчвае сваё значэнне – ‘праводзіць языком па чым-небудзь’ і вобраза ФА з ботамі ці іншым варыянтным найменнем «нізу» – ног, пят ці пяткаў чалавека. ФА, акрамя антропнага і касцюмна-рэчавага кодаў культуры, суадносіцца таксама з духоўным кодам культуры як з сукупнасцю маральных устаноў і ўяўленняў, паводле якіх падхалімства, падлізванне, падладжванне служыць паказчыкам няшчырасці, пэўных намераў чалавека, якія падлягаюць ацэньвацца толькі негатыўна. Метафарычны вобраз ФА, дзе падхалімства, падлізванне, падладжванне прыпадабняецца да лізання ботаў, выступае ў ролі стэрэатыпнага ўяўлення аб падхалімстве, падлізванні з карыснымі мэтамі ці аб падхаліме і прыстасаванцы.

У аснове ФА *два боты пара* ‘абсалютна аднолькавыя, адзін не лепшы за другога’ (Л.-1: 132) і яе дыялектным варыянце *два сапагі пара* ‘пра аднолькавых’ (Ю.-1972: 184) пакладзена параўнанне: як два боты выступаюць нераздзельнымі і падобнымі адзін на аднаго, так і людзі паводле рысаў характару выяўляюць падабенства. ФА суадносіцца з лікавым кодам культуры праз кампаненты *два* і *пара*, апошні з якіх, у адрозненне ад лічэбнікавага кампанента *два*, што абазначае колькасць два чалавекі, падкрэслівае ўспрыманне аднолькавасці, падабенства. Гэта ФА выкарыстоўваецца для адмоўнай ацэнкі, для выражэння неадобрэння

такого падабенства, што ляжыць менавіта ў аснове выбару «правобраза» – пары ботаў, за якімі замацавана сімволіка, уласцівая назе як нізу, што судакранаецца з цёмным, з тым светам. ФА ўтрымлівае метафару, у якой людзі прыпадабняюцца да пары ботаў, што выступаюць вызначэннем, эталонам падабенства, поўнай ідэнтычнасці. ФА выступае ў ролі стэрэатыпнага ўяўлення аб людзях, вельмі падобных адзін да другога паводле паводзін, характару, поглядаў не самых лепшых прадстаўнікоў чалавецтва.

І яшчэ адно параўнанне пакладзена ў аснову ФА дурны як бот <з левай нагі> ‘вельмі, надзвычай (дурны)’ (Л.-1: 131) ці дыялектнай ФА дурны як бот ‘някемлівы, тупы’ (М.-К.-1972: 79), дзе бот як від абутку выступае маркёрам разумовых здольнасцей. І зноў у аснове ФА ляжыць метафара, паводле якой чалавек з яго нізкім узроўнем разумовых здольнасцей прыпадабняецца да бота як знака касцюмнага кода культуры, дзе найменні адзення, абутку асэнсоўваюцца як знакі культуры, што ўказваюць на пэўны комплекс якасцей чалавека. У вобразе ФА выяўляецца сувязь з архетыповым супрацьпастаўленнем «верх – ніз» і «левы – правы», і тут ніз асацыіруецца з цёмнай, тым светам, зямлёй, нячысцікамі, а таму боту нададзены гэты негатыўны сэнс. А словы факультатыўнай часткі ФА з *левай нагі* яшчэ больш падкрэсліваюць сему ‘дурны’ праз вобраз пустаты бота, які зняты з нагі, а таксама з уяўленнем пра левы як адзінку бінарнай апазіцыі, што «адпавядае катэгорыям зла, нізу, захаду, поўначы, таго, што знаходзіцца за спінай чалавека, чужога, руху супраць сонца, смерці, жаночага пачатку» [8, с. 274]. ФА выступае ў ролі стэрэатыпнага ўяўлення аб тупым, неразумным чалавеку.

Трэці від абутку галошы (сёння гэта найменне ‘гумавага абутку, які адзяваецца паверх другога абутку для засцярогі ад гразі, вады’ [13, с. 21]) – гэта запазычаная рэалія, вядомая з XVIII ст., а яе лексічнае абазначэнне ўзыходзіць да ням. *Galosche* ці *франц. galoche*, якое ў сваю чаргу ўзыходзіць да лац. *calopedia*, што адпавядае грэч. *kalopodion* – ‘драўляны башмак’ (ад *kalon* – ‘дрэва’) [7, с. 161]. А як сведчыць Д. К. Зяленін, у якасці матэрыялу для вырабу абутку «ўсходнія славяне выкарыстоўваюць шкуры жывёл, дублёную шкуру ці, радзей, мех, кару дрэў і яшчэ радзей пяньковыя вяроўкі, з якіх абутак плятуць, а таксама шэрсць для валення. Дрэва амаль не ўжываецца» [4, с. 2677].

Тым не менш галошы выступаюць знакам касцюмнага кода культуры беларусаў і на аснове гэтага скарыстаны пры ўтварэнні дзвюх ФА. Першая ФА *садзіцца ў галош* ‘пацярпеўшы няўдачу, аказвацца ў няёмкім, смешным становішчы’ (Л.-2: 356) служыць для іранічнага выказвання пра асобу ці самой асобы пра сваё няёмкае ці смешнае становішча, а другая – *садзіць у галош* ‘ставіць у няёмкае, смешнае, бязвыхаднае становішча’ (Л.-2: 357) скарыстоўваецца для наймення такога ж становішча ў адносінах да другой асобы. У аснове вобраза ляжыць метафара, якая прыпадабняе няёмкае, смешнае становішча, у якое трапіў ці ў якое паставілі чалавека, сядзенню ў галошы, якое ўспрымаецца як смешнае, абразлівае, недарэчнае (параўн. аднаструктурную ФА *сесці ў лужыну*). Вынік канкрэтнай сітуацыі з пункту гледжання псіхалагічнага адчування пераносіцца на абазначэнне абстрактнага паняцця – адчування няёмкасці, смешнага становішча, ці нябачнае становішча бачным. ФА такім чынам суадносіцца з антропным кодам культуры, і ў вобразе ФА ўтрымліваецца ўяўленне аб такой жыццёвай сітуацыі. ФА перадае стэрэатыпнае ўяўленне аб няёмкім ці смешным становішчы, у якое чалавек можа трапіць сам ці паводле дзеяння другога.

2. Адметнасцю групы ФА, у складзе якіх маецца кампанент-найменне часткі, дэталі абутку, з'яўляецца выбар таксама толькі трох лексем – *абцас* (*каблук*), *падэшва* (*падмёткі*) і *халява* з ліку самых розных найменняў дэталей абутку (параўн. *галоўка*, *кант*, *насок*, *рант* і інш.), што, несумненна, тлумачыцца іх прыналежнасцю да знакаў культуры, пра што і сведчаць ФА.

Так, ФА пападаць, трапляць *пад абцас* 'у поўную залежнасць, падпарадкаванне' і быць, трымаць, апынуцца *пад абцасам* 'у поўным падпарадкаванні' (Л.-1: 48), як і дыялектныя з варыянтнымі кампанентамі ФА *пад каблук* /*пяту* і *пад каблуком* /*пятою* (Ю.-1974: 205), далучаюцца да вышэй адзначанай ФА *пад ботам* як паводле структуры, так і значэння, толькі з адным адрозненнем у кампанентным складзе і семантыцы. Гэта наяўнасць дадатковай семы 'звычайна пра залежнасць мужа ад жонкі' і адпаведнага ўжывання ФА ў адносінах да такой залежнасці мужчыны ад жанчыны. ФА суадносяцца з прасторавым кодам культуры праз кампанент *пад*, што ўказвае на ніз размяшчэння – пад каблук ці пад каблуком, і ўзыходзяць да старажытнай апазіцыі «мужчына – жанчына». Менавіта выбар кампанента *абцас* /*каблук* змяняе акцэнтны залежнасці ўвогуле любога чалавека ад каго-небудзь, як у ФА з кампанентам *бот*, на залежнасць мужыка ад жонкі, мужчыны ад жанчыны. Тут на аснове метаніміі – абцас /каблук як частка, дэталі абутку называе цэлае – жанчыну (абцас /каблук са старажытных часоў успрымаўся як сімвал спакусы), і такім чынам даводзіцца пра ўладу жанчыны над мужчынам. З улікам таго, што такая залежнасць не стасуецца, не адпавядае выпрацаванаму ўяўленню пра месца і ролю мужчыны ў сям'і, соцыуме, названыя ФА служаць для выражэння іроніі ў адносінах да такога мужчыны, насмешкі і негатыўнай ацэнкі такога становішча мужчыны. Гэты негатыў яшчэ больш усведамляецца, калі ўзгадаць, што вобразы ФА ўзыходзяць да архетыповай апазіцыі «верх – ніз» і «свой – чужы», дзе найменне дэталі абутку *абцас* /*каблук* сімвалізуе аб ніжняй частцы цела чалавека, дзе нага як сімвал «нізу» ці пята, як гэта наглядна ілюструе выкарыстанне варыянтнага кампанента ў дыялектных ФА, што лічыцца ніжняй граніцай цела чалавека, якая заканчвае сабой «сваю» і ў той жа час дакранаецца з зямлёй, з нізам, з «чужой», невядомай сферай. ФА выступае ў ролі сімвала падпарадкавання, улады жанчыны над мужчынам ці залежнасці мужчыны ад жанчыны.

Яшчэ адно найменне дэталі абутку – *падэшва* (*падмёткі*) зафіксавана ў некалькіх дыялектных ФА, дзе варыянтны кампанент можна патлумачыць уплывам рускай мовы, у якой лексема *падмётка* называе частку падэшвы абутку да абцаса і адпавядае беларускай лексеме *падносак*.

Адзначым найперш тры блізкія паводле будовы і значэння ФА *нагі* /*падэшвы* /*падмёткі* не *варты* /не *варт* /не *стоіць* 'не ідзе ні ў якае параўнанне з кім, з чым, не заслугоўвае ўвагі, нязначны ў параўнанні з кім, з чым' (М.-К.-1972: 153), *падмёткі* /*падмётка* /*нохця* /*нахця* не *стоіць* 'не заслугоўваць ніякай увагі' (Ю.-1974: 207) і ў *падмёткі* не *гадзіцца* 'быць нічога не вартым' (Ю.-1977: 134), якія ўзыходзіць да архетыповага супрацьпастаўлення «верх – ніз». Вобразы ФА ствараюцца метафарай, паводле якой адсутнасць годнасці чалавека альбо малейшай увагі да яго ў параўнанні з іншымі людзьмі прыраўноўваецца да ніжэй за вартасць падмёткі, і на аснове метанімічнага атаясамлівання часткі і цэлага: нага як частка цела чалавека, а абутак ці яго частка як неад'емны атрыбут замяшчэння самога чалавека. Выбар падэшвы /падмёткі ў якасці кампанента і асновы вобразаў ФА абумоўлены як сімвалікай гэтай часткі абутку – ніжэй ужо

не можа быць паводле размяшчэння чалавека па вертыкалі, так і яго роляй у касцюмна-рэчавым кодзе культуры як «знака» культуры для адмоўнай ацэнкі, для выражэння высокай ступені негатыв. ФА выступаюць стэрэатыпам, эталанізаваным уяўленнем аб адным чалавеку ў параўнанні з іншымі і абазначэннем гэтага нічога не вартага чалавека ў параўнанні з іншымі.

Іншы змест і адпаведна ацэнка ўкладваецца ў ФА *на хаду падмёткі рваць /атрываць /атарываць* 'выяўляць надзвычайны спрыт, лоўкасць' (Ю.-1974: 148), якая суадносіцца, акрамя касцюмна-рэчавага, яшчэ з антропна-дзеясным (праз кампанент *рваць*) і з прасторава-часавым (праз кампаненты *на хаду*). Вобраз ФА пабудаваны на аснове метафары, паводле якой наяўнасць спрыту, лоўкасці прыпадабняецца да адрывання падмёткі на хаду, ці таго спрыту і той хуткасці рваць, адрываць падмёткі, якія як самая ніжняя частка абутку пры хадзьбе (на хаду) найменш даступныя, а таму такая работа патрабуе лоўкасці, спрыту. Аднак, выбар падмёткаў як аб'екта дзеяння не дае магчымасці ФА ўжывацца для выражэння высокай ацэнкі дзеяннем чалавека, тут можна гаварыць толькі пра канстатацыю факта і выражэнне здзіўлення такім надзвычайным здольнасцям. ФА выступае ў ролі эталанізаванага ўяўлення пра спрыт і лоўкасць у чым-небудзь не зусім правільным, добрым.

Найбольш блізкай да папярэдняй ФА паводле выражэння ацэнкі выступае ФА *хаваць падмёткі* 'шпарка ўцякаць пры нязначнай небяспецы' (Ю.-1977: 153), якая суадносіцца з дзейнасным кодам (праз кампанент *хаваць*), дзе імя дзеяння ў яго спалучэнні перадае ўяўленне чалавека аб ім, адносінах да яго і выступае ў ролі «знака» культуры. У аснове вобраза ФА ляжыць метафара, паводле якой хаванне падмёткаў прыпадабняецца да ўцёкаў чалавека, якому пагражае небяспека. ФА выяўляе запамінальны вобраз дзякуючы дакладнаму выбару кампанента *падмёткі*: улік размяшчэння падмёткаў, як і пяты, на ніжняй лініі судакранання чалавека з зямлёй, з тым светам, нячыстым гаворыць не аб самых высокіх якасцях ці рысах характару чалавека, і якім, як па аналогіі з пятой (узгадаем *ахілесаву пята* паводле стражытнагрэчаскага міфа пра героя-паўбога Ахіла), пагражае небяспека, бо маецца неабароненае месца, ці тое, за што чалавеку, які *хавае падмёткі*, можа пагражаць небяспека, а таму неабходна іх хаваць – уцякаць, каб не застала небяспека. Як правіла, ФА выкарыстоўваецца для перадачы камічнасці сітуацыі і выражэння дабрадушна-смешных адносін да такога ўцекача. ФА выступае ў ролі эталона паспешлівага ўцякання каго-небудзь у сувязі з небяспекай, якая яму пагражае.

І адна дыялектная ФА ўтрымлівае кампанент-найменне часткі абутку, бота – халява, якая закрывае нагу ад ступні да калена: *у халяву ўступіць* 'заганарыцца пры змене грамадскага, службовага стану' (Я.-1968: 393). У аснову вобраза абрана метафара, якая прыпадабняе змену грамадскага, службовага стану кім-небудзь да яго абування ў боты – *уступіць у халяву*, і скарыстана метанімія, калі частка – халявы замяняе цэлае – боты, якія вызначаюцца ў адрозненне ад чаравікаў, чобатаў якраз халявамі (параўн. парэмію *Відаць пана па халяўках*, дзе якраз і падкрэсліваецца адметнасць і значнасць халявак як часткі ботаў), і, як адзначалася, лексема *боты* надзелена сімволікай багацця, улады, сілы, а таму і гонару. ФА выкарыстоўваецца для выражэння адцення іроніі да чалавека, які са зменай статуса змяняе адносіны да іншых людзей, ставіць сябе вышэй за другіх. ФА перадае стэрэатыпнае ўяўленне пра недалёкага і ганарыстага чалавека пры павышэнні яго грамадскага ці службовага стану.

Такім чынам, выдзеленыя ФА з кампанентам-найменнем абутку ці яго часткі найперш дапаўняюць фразеалагічнае прадстаўленне касцюмнага кода культуры беларусаў. Адбор у якасці кампанентаў пры стварэнні вобразаў ФА толькі асобных найменняў абутку – *боты /сапог /башмак, лапаць і галош* ці іх частак – *абцас /каблук), падмёткі і халява* сведчыць, што менавіта гэтыя лексемы ў дафразеалагічным існаванні ўжо набылі другаснае сімвалічнае значэнне, выступалі найменнямі пэўных сімвалаў (сацыяльная няроўнасць, беднасць, галечка, адсталасць, бескультур'е замацавана за лапцем, багацце, сіла, улада з ботам і інш.), былі знакамі культуры. А абраныя і створаныя з імі вобразы ФА набылі новую ролю і сталі адзінкамі не толькі мовы з іх адметнасцю называць, характарызаваць і ацэньваць, але знакамі «мовы» культуры, якія захоўваюць і перадаюць з дапамогай метафарызаваных вобразаў эталанізаванае ўяўленне пра абутак, і абутак як знак касцюмна-рэчавага кода культуры выражае розныя сэнсы пра чалавека і сэнсы ідэйна-маральнага зместу праз фразеалагічныя адзінкі мовы.

Спіс скарачэнняў

Л.-1 – Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 1: А-Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.; **Л.-2** – Лепешаў, І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў. У 2 т. Т. 2: М-Я / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. Энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.; **М.-К.-1972** – Мяцельская, Е. С. Слоўнік беларускай народнай фразеалогіі / Е. С. Мяцельская, Я. М. Камароўскі. – Мінск : БДУ, 1972. – 320 с.; **Ю.-1972** – Юрчанка, Г. Ф. І коціцца і валіцца (Устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны) / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1972. – 288 с.; **Ю.-1974** – Юрчанка, Г. Ф. І сячэ і паліць (Устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны) / Г. Ф. Юрчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1974. – 296 с.; **Ю.-1977** – Юрчанка, Г. Ф. Слова за слова (Устойлівыя словазлучэнні ў гаворцы Мсціслаўшчыны). – Мінск : Навука і тэхніка, 1977. – 272 с.; **Я.-1968** Янкоўскі, Ф. М. Беларуская фразеалогія: Фразеалагізмы, іх значэнне, ужыванне / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск : Выш. школа, 1968. – 451 с.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. **Бирх А. К.** Русская фразеология. Историко-этимологический словарь / СПбГУ: Межкаф. словарный каб. им. Б.А. Ларина ; А. К. Бирх, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова; под ред В. М. Мокиенко. – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Астель: АСТ : Люкс, 2005. – 926 с.
2. **Волошинов В. Н. / Бахтин М. М.** Слово в жизни и слово в поэзии. К вопросам социологической поэтики / Бахтин под масой. Вып. 5 (1). Статьи Круга Бахтина. – М. : Лабиринт, 1996. – С. 60–87.
3. **Дучыц Л.** Балота / Л. Дучыц, І. Клімковіч, У. Лобач, С. Санько // Міфалогія беларусаў: Энцыкл. слоўн. /склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка ; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – 607 с. – С. 39–40.
4. **Зеленин Д. К.** Восточнославянская этнография / Д. К. Зеленин ; пер. с нем. К. Д. Цивиной ; примеч. Т. А. Бернштам, Т. В. Станюкович и К. В. Чистова. – М. : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1991. – 511 с.
5. **Ковшова М. Л.** Семантика головного убора в культуре и языке. Костюмный код культуры / М. Л. Ковшова. – М. : Гнозис, 2015. – 368 с.
6. **Красных В. В.** Этнопсихоллингвистика и лингвокультурология : курс лекций. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.
7. **Краткий этимологический словарь русского языка** / под ред. чл.-кор. АН СССР С. Г. Бархударова. – Изд. 3-е, испр. и доп. – М. : Просвещение, 1975. – 543 с.
8. **Крук І.** Левы / І. Крук // Міфалогія беларусаў: Энцыкл. слоўн. /склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка ; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – 607 с.
9. **Лепешаў І. Я.** Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2004. – 448 с.

10. **Ляшчынская В. А.** Фразеалагічная эмацыянальная канцэптасфера беларусаў / В. А. Ляшчынская. – Мінск : РІВШ, 2012. – 246 с.
11. **Ляшчынская В. А.** Культурная канатацыя фразеалагізмаў з агульным значэннем ‘адзенне-абутак’ / В. А. Ляшчынская // Беларус. лінгвістыка. – 2015. – Вып. 74. – С. 19–29.
12. **Телия В. Н.** Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с. – С. 217.
13. **Тлумачальны слоўнік беларускай мовы** : у 5-ці т. Т. 1: А–В. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1977. – 608 с.
14. **Тлумачальны слоўнік беларускай мовы** : у 5-ці т. Т. 2: Г–К. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1978. – 768 с.
15. **Тлумачальны слоўнік беларускай мовы** : у 5-ці т. Т. 4: П–Р. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. Сав. Энцыклапедыі, 1980. – 768 с.
16. **Янкоўскі Ф. М.** Беларуская мова. – 3-е выд., дапрац. / Ф. М. Янкоўскі. – Мінск : Выш. школа, 1978. – 336 с.

References

1. Birikh, A. K. (2005), *Russian phraseology. Historical and etymological dictionary* [*Russkaja frazeologija. Istoriko-jetimologičeskij slovar'*], Moscow, 926 p.
2. Voloshinov, V. N. / Bahtin M. M. (1996), *A word in the life and a word in poetry. The issues of sociological poetics* [*Slovo v zhizni i slovo v poezii. K voprosam sociologičeskoj pojetiki*], Moscow, No 5 (1), pp. 60–87.
3. Duchyc, L. (2011), “Balota”. *The Belarusian Mythology: The Encyclopedic Dictionary*, [“Balota”. *Mifalogija belarusaŭ: Jencyklapedychny sloŭnik*], Minsk, pp. 39–40.
4. Zelenin, D. K. (1991), *The East Slavic ethnography* [*Vostochnoslavjanskaja jetnografija*], Moscow, 511 p.
5. Kovshova, M. L. (2015), *Semantics headdress in the culture and in the language. The code of the costume culture* [*Semantika golovnogo ubora v kul'ture i jazyke. Kostjumnyj kod kul'tury*], Moscow, 368 p.
6. Krasnykh, V. V. (2002), *The Ethnopsycholinguistics and cultural linguistics: lectures* [*Jetnopsiholingvistika i lingvokul'turologija: kurs lekcij*], Moscow, 284 p.
7. *The brief etymological dictionary of the Russian language* (1975), [*Kratkij jetimologičeskij slovar' russkogo jazyka*], Moscow, 543 p.
8. Kruk, I. (2011), “Left”. *The Belarusian Mythology: The Encyclopedic Dictionary* [“Levy”. *Mifalogija belarusaŭ: Jencyklapedychny sloŭnik*], Minsk, 607 p.
9. Lepeshau, I. Ja. (2004), *The Etymological dictionary of Phraseology* [*Jetymalogičny sloŭnik frazealogizmaŭ*], Minsk, 448 p.
10. Ljashchynskaja, V. A. (2015), *The cultural connotation of phraseology with a total value of 'clothes – shoes'* [*Kul'turnaja kanatacyja frazealogizmaŭ z agul'nym znachjennem 'adzenne-abutak'*], Minsk, No 74, pp. 19–29.
11. Ljashchynskaja, V. A. (2012), *The phraseological and emotional conceptsphere of Belarusians* [*Frazealogičnaja jemacyjanal'naja kancjeptasfera belarusaŭ*], Minsk, 246 p.
12. Teliya, V. N. (1996), *Russian phraseology. The semantic, pragmatic and lingvocultural aspects* [*Russkaja frazeologija. Semanticheskij, pragmaticheskij i lingvokul'turologičeskij aspekty*], Moscow, 288 p.
13. *The Explanatory Dictionary of Belarusian language: in 5-th v. Vol. 1* (1977), [*Tlumachal'ny sloŭnik belaruskaj movy: U 5-ci t. T. 1: A-V*], Minsk, 608 p.
14. *The Explanatory Dictionary of Belarusian language: in 5-th v. Vol. 2* (1978), [*Tlumachal'ny sloŭnik belaruskaj movy: U 5-ci t. T. 2: G-K*], Minsk, 768 p.
15. *The Explanatory Dictionary of Belarusian language: in 5-th v. Vol. 3* (1980), [*Tlumachal'ny sloŭnik belaruskaj movy: U 5-ci t. T. 4: P-R*], Minsk, 768 p.
16. Jankouski, F. M. (1978), *Belarusian language* [*Belaruskaja mova*], Minsk, 336 p.

Надійшла до редколегії 01.02.2017

УДК 81-119 165.194

С. Б. Маслова

*Национальный университет «Одесская юридическая академия»***СОТОВАЯ СТРУКТУРА АНГЛОЯЗЫЧНОГО ДИСКУРСА**

Рассмотрены основные закономерности англоязычного дискурса. Установлено, что эвристические стратегии логики в единстве с философией, когнитивной семантикой и общим языкознанием приводят к новым научным открытиям в сфере лингвистических исследований дискурса в его непосредственной связи с процессом мышления. Определены, обобщены и выделены шесть основных взаимосвязанных и взаимозависимых закономерностей англоязычного дискурса, что позволяет провести аналогию с шестиугольником – сотой.

Ключевые слова: сота, мыслеобраз, мыслеформа, пропозиция, предикат, микропропозиция, номинализация, инфинитивизация, макропропозиция, модель, образец, алгоритм.

Маслова С. Б. Національний університет «Одеська юридична академія». СОТОВА СТРУКТУРА АНГЛОМОВНОГО ДИСКУРСУ

Розглянуто основні закономірності англomовного дискурсу. Встановлено, що евристичні стратегії логіки в єдності з філософією, когнітивною семантикою та загальним мовознавством призводять до нових наукових відкриттів у сфері лінгвістичних досліджень дискурсу в його безпосередньому зв'язку з процесом мислення. Визначено, узагальнено та наведено шість основних взаємозв'язаних та взаємозалежних закономірностей англomовного дискурсу, що дозволяє провести аналогію з шестикутником – сотю.

Ключові слова: сота, образ думки, форма думки, пропозиція, предикат, мікропропозиція, номіналізація, інфінітивізація, макропропозиція, модель, зразок, алгоритм.

Maslova S. B. National university «Odessa Law Academy». THE HEXAGONAL STRUCTURE OF THE ENGLISH-LANGUAGE DISCOURSE

The deep analysis of the lexical and grammatical database of the actual English-language discourse allows to produce a synthesis – to generalize and to deduce its basic laws (regularities).

There are six basic interrelated and interdependent regularities of the English-language discourse. That allows to draw an analogy with the hexagon – a figure with six sides, six triangles. Hexagon is a good visual image (form) for representing six laws. Any individual thinks and his mind produces thoughts, ideas, mind (mental) images. A mind (mental) image is a bright, coloured, picturesque, living, volumetric picture manifested in any individuals consciousness. Mind (mental) image can be a lie, a world of fantasy, an illusion having nothing in common with real life. In the process of coding and decoding English-language discourse our mind forms are to be exclusively expressed by propositional symbols. They are Proposition, Microproposition and Macroproposition. Thus, an individuals mind images or/ and mind forms can be reproduced exclusively by propositional symbols of the English-language discourse.

Key words: hexagon, mind (mental) image, mind (mental) form (thought- form), proposition, predicate, microproposition, nominalization, infinitivization, macroproposition, pattern, model, algorithm.

Постановка проблемы. Англоязычный дискурс исследован детально, глубоко и обширно, однако его основные закономерности очерчены все еще не достаточно четко. Разрешению проблемы выявления основных закономерностей англоязычного дискурса способствует установление взаимосвязей и взаимозависимости мышления и дискурса на основе концептуального аппарата когнитивной семантики, на базе знаний научных лингвистических исследований, толковых словарей и философии.

Цель статьи – опираясь на наработки современной науки, показать основные закономерности англоязычного дискурса.

Изложение основного материала исследования. Всесторонний и глубокий анализ лексико-грамматической системы английского языка, опирающийся

на алгоритмы, модели, образцы кодирования и декодирования англоязычного дискурса пропозициональными знаками, позволяет произвести обобщённый синтез знаний и вывести общие основные закономерности англоязычного дискурса.

Закономерности англоязычного дискурса можно представить для наглядности структурой «сота». Сота – это правильный шестиугольник, структура из взаимозависимых единичных треугольников. Англоязычный дискурс как цельная система знаний (информации) представляет собой общую логически упорядоченную систему знаний. Данная система может быть представлена мыслеформой «сота», где «общее» (синтез) – шестиугольник – обобщённая система знаний англоязычного дискурса, а «частное» (анализ) – единичный треугольник из шести взаимозависимых треугольников соты, вскрывающих шесть основных частных закономерностей англоязычного дискурса, в основе которых лежат: 1) мыслеобраз, мыслеформа; 2) пропозиция; 3) предикат; 4) алгоритм (образец, модель); 5) микропропозиция и 6) макропропозиция.

Рассмотрим каждую из составляющих дискурса более подробно.

1. Мыслеобраз или Мыслеформа (Mind (Mental) Image or Mind (Mental) Form)

Мышление и его продукт – мысль человека – не фикция. Мысль, будучи субъективно-объективной реальностью, является причиной и аргументом. А следствием и функцией мысли выступают язык и дискурс. Человек мыслит, и мысль человека воспроизводит, отражает, фиксирует, фотографирует объективную реальность в уме, в сознании, во внутренней речи, в умозрении, на внутреннем экране и воплощает её в языковой форме и дискурсе.

И здесь возникает резонный вопрос: что же, собственно, воспроизводит или отражает мысль человека? Как мыслит человек? Какова природа, форма, сущность мысли человека? Что возникает, вырисовывается в уме, в нашем сознании, когда мы думаем, мыслим, кодируем и декодируем дискурс, осуществляем дискурсный перевод?

Согласно одному из определений, понятие «перевод» рассматривается как «a complete transcript of the ideas of the original work» [21, p. 9], то есть «как полное изложение мыслей оригинала», или как «абсолютная, полная, совершенная копия, расшифровка идей оригинала» (англ. idea – (mental concept) идея) [22, p. 686]. Так что же есть мысль? Мысль – это идея? (англ. idea: 1. A picture in the mind (картина, картинка в уме); 2. An opinion, thought (мнение, мысль); 3. A plan, suggestion (план, предложение) [11, с. 302].

Толкование понятия «идея» («idea») как «a picture in the mind» – «картинка в уме» и как «мысленный образ чего-нибудь» [10, с. 232] приводят к удивительному, но очевидному открытию, суть которого в том, что люди мыслят образами («people think in images»). Английское слово «image» (idea, conception) означает «образ» [22, p. 688].

Именно мысленный образ как «живое, наглядное представление о ком-чём-нибудь» [17, с. 422] и возникает, проявляется в нашем сознании.

Таким образом, человек мыслит образами. Продукт мыслетворчества индивида – мыслеобразы. Мыслеобразы – живая картинка, возникающая в сознании индивида. Мыслеобраз субъективно окрашен и может представлять собой иллюзию, фантазию, вымысел. Если мыслеобраз воспроизводит в уме формы объективной действительности, абсолютно соответствуя ей, то мыслеобраз приобретает качество мыслеформы и трансформируется в мыслеформу.

Форма существенна, сущность формирована, следовательно, мыслеформа есть отражение в сознании человека сущностей (форм) объективного мира во всем его многообразии. Мыслеформа – это мыслеобраз, выраженный знаком или

кодом дискурса, соответствующий объективной действительности, апробированный практикой, школой жизни, опытом и подтвержденный реальными действиями человека.

Согласно закону причинно-следственных связей, мысль (мыслеобраз или мыслеформа) – причина, «слово» – следствие. Под условным понятием «слово» необходимо понимать языковое выражение мыслеобраза или мыслеформы: средство языка; символ сопровождения; знак; код; формальный элемент иерархии дискурса (слово, словосочетание, предложение, сверхфразовое единство, текст).

Так, к примеру, начальный, минимальный формальный элемент иерархии дискурса – слово – в родном (украинском или русском) языке соответствует мыслеформе и успешно декодируется: «зима»; «понедельник»; «(давно) пора»; «холодно»; «дождь» и т. д. В английском языке знак – слово вне контекста, вне предложения (пропозиции), как правило, мыслеформу не воссоздаёт, являясь, по сути, омонимом. Так, приведённые выше примеры слов в англоязычном дискурсе соответствуют пропозициям (безличным предложениям): «It's winter»; «It's Monday»; «It's (high) time»; «It's cold»; «It's raining» / «It rains».

2. Пропозиция (Proposition)

Мыслеобраз или мыслеформа может быть выражен(а) исключительно пропозициональным знаком – кодом. Таким знаком является пропозиция, соответствующая вербально выраженному или эксплицитному (англ. explicit – ясный, чёткий, точный) элементу иерархии дискурса – предложению.

Предложение рассматривается как подлинный, реальный знак [9, с. 119–120], как предикативная единица (выражение, группа, конструкция), то есть синтаксическая структура, заключающая в себе предикат, как коммуникативная единица – высказывание, служащая средством общения и сообщения, выражающая мысли и чувства человека, которые возникают в результате его контакта с внешним миром [16, с. 5], как «единственная (может быть в будущем – минимальная) единица языка и речи (дискурса), способная передавать информацию [6, с. 24].

Пропозиция, соответствующая предложению; суждению; высказыванию [18, с. 338], рассматривается как аппарат выявления семантического или информативного содержания предложений (высказываний) текста [13, с. 107–110]. Пропозиция признается основной коммуникативной единицей дискурса, элементарной единицей сознания, а, следовательно, и элементарной единицей передачи знания [8, с. 10].

В англоязычном дискурсе высказывание соответствует элементарному предложению и всем видам дискурса (текста): монолог, диалог и др. Элементарное предложение-высказывание – пропозиция – является минимальным конститутивным сроком языкового компонента вербального общения как когнитивно-коммуникативного взаимодействия сознаний индивидов в социуме. В этом смысле элементарное предложение выступает основным носителем передаваемого языковыми формами содержания [5, с. 43]. Эта простейшая синтаксическая единица характеризуется наличием предикации, т. е. содержит как минимум имя вещи и имя признака, связанные подчинительным отношением [9, с. 121]. Следовательно, предложение-пропозиция состоит минимум из двух элементов: субъекта, который непосредственно соотносится с предметом мысли, и предиката, выражающего состояние (свойство, отношение) и действие, которые связываются с субъектом. Эта связь устанавливается сознанием и выражается в предложении – пропозиции; внешней грамматической формой предикации является отношение между подлежащим (subject) и сказуемым (predicate). [16, с. 61–62] Пропозиция рассматривается как «зародыш, ядро предложения, формирующееся на синтаксическом уровне. Ее предикат – это прототипическое сказуемое, актанты предиката, ко-

торые выделяются среди его аргументов как обязательные участники данного события, – это прототипические подлежащее и дополнения, сирконстанты (факультативные участники события) – прототипические обстоятельства» [15, с. 325–326].

Фактически ядром пропозиции является и выступает вербально выраженная структура – алгоритм «Субъект + Предикат».

Пропозиция как один из пропозициональных символов (знаков) англоязычного дискурса является базовым адекватным элементом выражения мыслеобразов и мыслеформ индивида. Овладеть англоязычным дискурсом означает овладеть навыком структурирования всех моделей и образцов пропозиций!

3. Предикат (Predicate)

Главенствующим звеном пропозиции выступает предикат.

Предикат – вербально-выраженный глаголом как частью речи член предложения (пропозиции). Предикат рассматривается как центральный элемент пропозициональной структуры, он определяет структуру пропозиции, несет в себе сущность «положения дел». [12, с. 96]. И в этом смысле предикат определяется как пропозициональная функция, т. е. форма суждения или пропозиции, равнозначная содержанию предиката или предложения. Понятие предиката, таким образом, определяется как особая семантическая сущность языка, которая типизируется не в форме словарных единиц, а в форме пропозициональных функций и соответствующих им семантических структур пропозиции (предложения) [4, с. 131–133]. Предикат занимает господствующее положение в иерархической системе «предикат – аргументы». Предикат выделяется как своеобразное конструктивное ядро, задающее свое окружение, в состав которого может входить определенное число членов (аргументов/семантических актантов).

К аргументам или непредикатным знакам относят существительные (имена нарицательные и имена собственные) и субстантивные местоимения. Предикатность понимается как функциональная, а не субстанциональная категория слов [3, с. 77–78; 9, с. 81].

Сама пропозиция понимается как некий элемент мысли, т. е. реляционный предикат, «места» которого заполнены конкретными обозначениями (образами), а развертывающийся в пропозициях мыслительный процесс есть то, что психологи называют внутренней речью [14, с. 8].

Предикат или предикатный символ (знак) – центральный основной компонент пропозиции, выражающий предикативность, – ключевое понятие воссоздания мыслеобразов и мыслеформ в англоязычном дискурсе.

Детальное и обширное изучение англоязычного дискурса приводит к открытию, к установлению двух моделей предиката (predicate patterns), которые можно представить следующими мыслеформами: I «TO BE» pattern / II «NOT TO BE» pattern.

Модель предиката **I «TO BE» pattern** означает, что в состав предиката обязательно входит глагол «BE», то ли как смысловой (Main Verb), то ли как вспомогательный (Auxiliary Verb): He is a law student. He is speaking English now.

Модель предиката **II «NOT TO BE» pattern** показывает, что в составе предиката употребляются любые глаголы английского языка, кроме самого глагола «BE»: He has entered the Academy. He studies Law.

Глагол-предикат имеет два основных значения: действие (action) и состояние (state).

Все смысловые главные глаголы англоязычного дискурса можно представить обобщенной мыслеформой «DO/BE/HAVE»:

«DO» (action): to read; to know etc.

«BE» (state): to be polite; to be a student etc.

a) «HAVE» (action): to have dinner; to have a talk etc.

b) «HAVE» (state): to have a sister; to have a car; to have flu etc.

Іменно предикат як член предложения-пропозиції, виражений глаголом, воссоздає всю суть, сутність мислеобразу або мислеформи.

Оволодіння навичкою структурування всіх моделей пропозицій означає оволодіння двома моделями предиката і всіма образцями глагола-предиката (формами і характеристиками англійського глагола) як центрального звена, головного носителя смислу і значення пропозиції!

4. Алгоритм (Algorithm). Модель (Model). Образец (Pattern)

Побудова англійських пропозицій підпорядкована твердому порядку слів. Порядок слів (Word Order) або членів предложения (пропозиції) представляє собою фактично алгоритм. Алгоритми прослідковуються практично в усіх моделях (patterns) англійського дискурсу: побудова предложений (пропозицій) – утвердительных (Affirmative sentences), отрицательных (Negative sentences), вопросительных (Interrogative sentences) в усіх граматических временах (Tenses); залоге (Voice); наклонении (Mood) – практично в усіх граматико-синтаксических структурах (моделях) в рамках пропозиції як основної знакової структури воссоздания мислей людини.

Так, к примеру, в алгоритме утвердительного предложения Субъект (Subject) – производитель действия или носитель состояния («doer of the state/action») в действительном залоге (ActiveVoice) или Объект («sufferer» – «страдалец») действия в страдательном залоге (PassiveVoice) всегда стоит на первом месте (Позиция I) и всегда предшествует своему Предикату (Predicate), выражающему действие или состояние, а предикат неизменно следует сразу же за Субъектом (Позиция II); Объект (Object) всегда стоит за Предикатом (Позиция III), ср.:

Word Order			Algorithm		
			I		II
			S	+	P
					+
			III		O
I		II		III	
Subject	+	Predicate	+	Object	

Англійський дискурс алгоритмічний і моделізований, і багато пропозиції вистрайовуються згідно готовим устоявшимся структурам – моделям і образцям.

Всі члени предложения (пропозиції) завжди займають певні, утвержденные системой языка позиції і місця. І в цьому прослідковується закономірність, яка відповідає математичному алгоритму.

Так, і позиція обстоятельства (Adverbial Modifier) в складі пропозиції також підпорядкована алгоритму, але залежить від самого обстоятельства [1, с. 23].

5. Микропропозиция (Microporoposition)

Мислеобраз або мислеформа в англійському дискурсі може бути виражен(а) ще одним пропозиційним знаком – микропропозицією.

Особий інтерес представляє проблема репрезентацій пропозицій. Наукові лінгвістичні дослідження приводять до висновку, що «пропозиція охоплює як ситуації предложений, так і ситуації словосочетаний» [9, с. 120]. І тут виникають поняття вторичної репрезентації пропозиції: номіналізація і інфінітивізація [17, с. 348; 7, с. 132–135].

Номіналізації і інфінітивізації актуалізують зміст пропозиції частково вербально, частково імпліцитно (в внутрішній мові) (англ. *implicit* – підразумеваемый, недосказаний). Отсюди і виникає аналогічне поняттю «пропозиція» (предложение) нове поняття «микропропозиция» – слово-

сочетание как второй после слова формальный элемент иерархии дискурса в составе предложения.

Пропозиция формируется не абстрактно, а на основе объединяемых предикатной связью единиц, ибо важнейшим принципом осуществления речевой деятельности в норме является принцип симультанного согласования номинации и предикации [20, с. 128–129], либо вступлением в действие одного из этих феноменов с опережением другого [Там же, с. 110].

Предикативность, или предикация, рассматривается как одно из свойств рече-мысли (внутренней речи). Это мнение сводится к тому, что «человек никогда не может «помыслить мысли», в которой не было бы предиката и отсылочного элемента» [19].

Следовательно, можно считать, что отсылочный элемент, т. е. одна единственная номинация (англ. *nominative – showing that a word is the subject of a verb*: «We» is *nominative*, but «us» is *accusative*) в англоязычных словосочетаниях-номинализациях выступает в роли субъекта, а сам предикат составляет суть рече-мысли –мыслеобраза или мыслеформы и моментально воспроизводится в сознании.

В номинализациях (словосочетаниях) предиката как такового нет, т. е. он вербально не выражен, однако факт наличия мысленной предикативности неопровержим, поскольку «существование чего-либо» восходит к «скрытому» или атомарному предикату (обобщенному), который называет не конкретный тип связи, как реальный глагол, а либо указывает на ее наличие («*copula*» – связь), либо указывает самый обобщенный и абстрактный тип связи, не нуждающийся в ее конкретизации. К атомарным могут быть отнесены предикаты типа «быть»; «иметь»; «делать» [Там же, с. 119]. В обобщенной мыслеформе эти значения можно представить тремя атомарными глаголами английского языка:

«TO DO» = action: «to follow», «to study», «to work» etc.

«TO HAVE» = a) action: «to have dinner» b) state: «to have a car» etc.

«TO BE» = state: «to be talented» etc.

Указанные обобщенные мыслеформы трёх глаголов – предикатов беспрепятственно выявляются, восстанавливаются и конкретизируются по значению и смыслу в сознании (во внутренней речи) индивида, формируя пропозицию «Subject + Predicate» («Субъект + Предикат») как основной элементарный пропозициональный знак или код воспроизведения мыслей индивида –мыслеобразов или мыслеформ:

shoe shop = A shop where shoes are sold and bought (action).

my friend = The friend is mine (state).

Peter's car = Peter has got a car (state).

certificate of competence = There is some competence (state).

Наряду с номинализацией ко вторичной репрезентации пропозиции относится инфинитивизация, представляющая имплицитную пропозицию с помощью инфинитива и инфинитивных конструкций (оборотов).

Одна из пяти форм английского глагола «Инфинитив» («Infinitive») является фактически не словом, а словосочетанием – структурой, состоящей как минимум из двух слов: TO + Base Verb Form (частица *to* плюс базовая форма (Base Form) английского глагола): to study; to speak; to write.

Будучи мысленно вычлененной из состава пропозиции в форме инфинитива, инфинитивизация представляет собой словосочетание, соответствующее потенциальному глаголу-предикату (Verb-Predicate) или группе глагола-предиката.

Инфинитивизация также соответствует имплицитной пропозиции («Субъект + Предикат»), субъект которого моментально выявляется во внутренней речи благодаря памяти и опыту: «to read» = «He/She can read» / «to know» = «He/She/It

can know» / «to be» = «He/She/It is at home». Имплицитный (вербально не выраженный) «Субъект» мысленно вычлененной из состава пропозиции инфинитивизации восстанавливается в сознании как атомарный знак, соответствующий одному из личных местоимений в единственном числе (Personal Pronoun Singular): «He / She / It».

К микропропозиции относится и член предложения – обстоятельство (Adverbial Modifier), поскольку все обстоятельства соотносятся с основными значениями глагола-предиката – действием или состоянием, указывая их место, время, причину и т. п.

Микропропозициям соответствуют все научные термины, например, юридические термины: *International Law* – международное право, *Tax Law* – налоговое право, *to escape (evade) justice* – избежать правосудия, *to bring to justice* – предать правосудию, *to hire (retain) a counsel (a lawyer)* – нанимать адвоката.

И пропозиция, и микропропозиция являются пропозициональными знаками англоязычного дискурса, воссоздающими мыслеобразы или мыслеформы индивида.

6. Макропропозиция (Macroproposition)

В современной лингвистике текст идентифицируется с дискурсом, то есть рассматривается как продукт действенного, процессуального, динамического непосредственного коммуникативного акта [13; 2].

Текстовая база дискурса (сверхфразовое единство и сам текст) представляет собой некую информативную общность, единое целое по значению и смыслу, когерентное (англ. *coherent* – связный, последовательный) единство; обобщенное знание, в котором осуществлён процесс перехода от единичного к общему, от менее общего к более общему знанию, зафиксированному как результат этого процесса в обобщенном суждении – в названии самого текста.

Обобщённое знание макроструктуры текста (топики, темы) как более глубокое отражение действительности, проникновение в её сущность и есть суть макропропозиции [22, с. 41–67].

Если пропозиция как семантическая структура сводится к предложению, то макропропозиция как семантическая макроструктура охватывает знание ряда пропозиций, выраженных предложениями дискурса.

Макропропозиция как пропозициональный знак (код) воссоздает обобщённый образ какой-либо сферы нашего мира (мыслеобраз или мыслеформу) и, как правило, вербально выражается словосочетанием (реже одним словом). Макропропозиция – это тема (topic), то есть заглавие темы; название (title) или заголовок (title; heading; headline) темы, статьи, книги и т. п.

Макропропозиция, выраженная словосочетанием (реже словом) употребляется как независимая пропозициональная структура вне рамок предложения – собственно пропозиции.

Таким образом, в англоязычном дискурсе к пропозициональным знакам – элементарным единицам сознания и лежащего в его основе знания относятся следующие формальные элементы иерархии дискурса: словосочетание (микропропозиция); предложение (пропозиция); текст (макропропозиция).

Библиографические ссылки

1. Арутюнова Н. Д. Сокровенная связка (К проблеме предикативного отношения) / Н. Д. Арутюнова // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – 1980. – Т. 39. – № 4. – С. 347–358.
2. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. Ван Дейк ; пер. с англ. ; сост. В. В. Петрова ; под. ред. В. И. Герасимова ; вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.

3. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка. Синтаксис / В. Г. Гак. – М. : Высш. шк., 1981. – 207 с.
4. Кацнельсон С. Д. Речемыслительные процессы / С. Д. Кацнельсон // Вопр. языкознания. – 1984. – № 4. – С. 3–12.
5. Кибрик А. Е. Предикатно-аргументные отношения в семантически эргативных языках / А. Е. Кибрик // Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз. – Т. 39. – № 4. – 1980. – С. 324–335.
6. Коваленко Е. Г. Англо-русский словарь по науковедению. Более 20000 терминов. / Е. Г. Коваленко. – М. : ЭТС, 1999. – 496 с.
7. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова. – М. : Наука, 1986. – 156 с.
8. Марчук Ю. Н. Проблемы машинного перевода / Ю. Н. Марчук. – М. : Наука, 1983. – 234 с.
9. Никитин М. В. Основы лингвистической теории значения / М. В. Никитин. – М. : Высш. шк., 1988. – 165 с.
10. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов. – М. : Сов. энцикл., 1970. – 900 с.
11. Словарь активного усвоения лексики английского языка. – М. : Рус. яз., 1988. – 710 с.
12. Степанов Ю. С. В трехмерном пространстве языка. Семиотические проблемы лингвистики философии искусства / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1985. – 335 с.
13. Сусов И. П. Деятельность, сознание, дискурс и языковая система / И. П. Сусов // Языковое общение: процессы и единицы : межвуз. сб. науч. тр. – Калинин, 1988. – С. 7–13.
14. Суон М. Английский язык в современном употреблении / М. Суон. – М. : Высш. шк., 1984. – 552 с.
15. Чейф У. Л. Значение и структура языка / У. Л. Чейф. – М. : Прогресс, 1975. – 432 с.
16. Черемисина М. И. Очерки по теории сложного предложения / М. И. Черемисина, Т. А. Колосова. – Новосибирск : Наука, 1987. – 197 с.
17. Шмелева Т. В. Пропозиция и ее презентации в предложении / Т. В. Шмелева // Вопр. рус. языкознания. – Вып. 3 / Проблемы теории и истории русского языка. – М. : МГУ, 1980. – С. 131–137.
18. Brown G. Discourse Analysis / G. Brown, G. Yule. – Cambridge : Univ. Press, 1983. – 288 p.
19. Crombie W. Discourse and Language Learning: A Relational Approach to Syllabus Design / W. Crombie. – Oxford : Univ. Press, 1985. – 130 p.
20. Sampson G. R. Making Sense / G. R. Sampson. – Oxford : Univ. Press, 1980. – 215 p.
21. Tytler A. F. Essay on the principles of translation (first printed 1791) / A. F. Tytler. – London-N. Y. : Dent, Dutton, sine anno. – 239 p.
22. The Concise Oxford Russian Dictionary. – М. : Весь Мир, 2000. – 1007 p.

References

1. Arutyunova, N. D. (1980), "The hidden ligament", *To the problem of predicative relation* ["Sokrovennaya svyazka", *K probleme predikativnogo otnosheniya*], No 4, pp. 347–358.
2. Van Deijk, T. A. (1989), *Language. Kommunikation* [Yazyk. Poznanie. Kommunikaciya], Moscow, 312 p.
3. Gak, V. G. (1981), *Theoretical grammar of the French language. Syntax* [Teoreticheskaya grammatika francuzskogo yazyka. Sintaksis], Moscow, 207 p.
4. Kacnelson, S. D. (1984), "Speech and thought processes", *Problems of Linguistics*. ["Rechemyslitel'nye process", *Vopr. yazykoznaniiya*], No 4, pp. 3–12.
5. Kibrik, A. E. (1980), "Predicate-argument relations in semantically ergative languages", *Publishing house of the Academy of Sciences* [„Predikatno-argumentnye otnosheniya v semanticheski ehrgativnyh yazykah”, *Izd. ANSSSR. Ser. lit. iyaz.*], v. 39, No 4, pp. 324–335.
6. Kovalenko, E. G. (1999), *English-Russian Dictionary of Science. More than 20,000 terms* [Anglo-russkij slovar' po naukovedeniyu. Bolee 20000 terminov], Moscow, 496 p.
7. Kubryakova, E. S. (1986), *Nominative aspect of speech activity* [Nominativnyj aspekt rechevoj deyatel'nosti], Moscow, 156 p.
8. Marchuk, Yu. N. (1983), *Machine Translation Problems* [Problemy mashinnogo perevoda], Moscow, 234 p.

9. Nikitin, M. V. (1988), *Fundamentals of the linguistic theory of meaning* [*Osnovy lingvisticheskoy teorii znacheniya*], Moscow, 165 p.
10. Ozhegov, S. I. (1970), *Dictionary of Russian* [*Slovar' russkogo yazyka*], Moscow, 900 p.
11. *Dictionary of active learning of the vocabulary of English* (1988), [*Slovar' aktivnogo usvoeniya leksiki anglijskogo yazyka*], Moscow, 710 p.
12. Stepanov, Yu. S. (1985), *In the three-dimensional space of language. Semiotic Problems of the Linguistics of the Philosophy of Art* [*V trekhmernom prostranstve yazyka. Semioticheskie problemy lingvistiki filosofii iskusstva*], Moscow, 335 p.
13. Susov, I. P. (1988), "Activity, consciousness, discourse and language system", *Language communication: processes and units* ["Deyatel'nost', soznanie, diskurs i yazykovaya sistema", *Yazykovoe obshchenie: processy i edinye, Mezhvuz. sb. nauch. tr.*], Kalinin, pp. 7–13.
14. Suon, M. (1984), *English in Modern Use* [*Anglijskij yazyk v sovremennom upotreblenii*], Moscow, 552 p.
15. Chejff, U. L. (1975), *The meaning and structure of the language* [*Znachenie i struktura yazyka*], Moscow, 432 p.
16. Cheremisina, M. I., Kolosova, T. A. (1987), *Essays on the theory of a complex sentence* [*Ocherki po teorii slozhnogo predlozheniya*], Novosibirsk, 197 p.
17. Shmeleva, T. V. (1980), "Proposition and its presentations in the proposal", *Questions of Russian Linguistics. Problems of the Theory and History of the Russian Language* ["Propozitsiya i ee prezentatsii v predlozhenii", *Vopr. russk. yazykoznaniiya, Vyp. 3, Problemy teorii i istorii russkogo yazyka*], Moscow, pp. 131–137.
18. Brown, G., Yule, G. (1983), *Discourse Analysis*, Cambridge, 288 p.
19. Crombie, W. (1985), *Discourse and Language Learning: A Relational Approach to Syllabus Design*, Oxford University Press, 130 p.
20. Sampson, G. R. (1980), *Making Sense*, 215 p.
21. Tytler, A. F. (1791), *Essay on the principles of translation*, London-New York, 239 p.
22. *The Concise Oxford Russian Dictionary* (2000), Moscow, 1007 p.

Надійшла до редколегії 15.02.2017

УДК 811.112.2'373.7

Н. Г. Махоніна

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЕМОТИВНІСТЬ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ТА ПОТРЕБИ ЕВФЕМІЇ

На матеріалі німецьких фразеологізмів-евфемізмів та неевфемістичних фразеологізмів, компоненти яких зазнали заміни під дією різних табу, розглянуто вплив субституції, обумовленої евфемією, на емотивність фразеологізмів. Визначено, що виникнення та трансформації певної кількості фразеологізмів можна пояснити впливом табу, спричинених почуттям страху, пристойності, делікатності.

Ключові слова: фразеологізм, субституція, евфемізм, евфемія, табу, емотивність, політкоректність.

Махонина Н. Г. Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. **ЭМОТИВНОСТЬ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА И ПОТРЕБНОСТИ ЭВФЕМИИ**

На материале немецких фразеологизмов-эвфемизмов и неэвфемистических фразеологизмов, компоненты которых изменились под действием разных табу, рассмотрено воздействие субституции, обусловленной эвфемией, на эмотивность фразеологизмов. Установлено,

что возникновение и трансформации некоторых фразеологизмов можно объяснить влиянием табу, вызванных чувством страха, пристойности, деликатности.

Ключевые слова: фразеологизм, субституция, эвфемизм, эвфемия, табу, эмотивность, политкорректность.

Makhonina N. G. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. *EMOTIVITY OF GERMAN PHRASEOLOGICAL UNITS AND NEEDS FOR EUPHEMISATION*

A lot of factors influence the emotivity of language units, one of them is principal tendency of modern languages to euphemisation. Genesis of some phraseological units and various transformations in other ones can be explained by euphemisation influence. The phenomenon of euphemisation is closely associated with so called linguistic taboos. The article reviews phraseological units from the perspective of taboo classification proposed by Stephen Ullman. He divided taboos into three categories according to the psychological motivation behind them: the taboo of fear, the taboo of propriety, the taboo of delicacy.

The purpose of the research is to examine the influence of lexical and grammar substitution (caused by euphemisation) on emotive characteristics of derived idioms. The study deals with two types of idioms: 1) phraseological euphemisms, which correspond to traditional (sex, death, alcoholism) and the latest linguistic taboos (homosexuality); 2) phraseological units that do not cover tabooed notions but which components were substituted under the euphemisation influence.

Special attention is paid to the modern manifestation of the taboo of delicacy – political correctness and substitutions in phraseological units aimed at offence minimization to racial, cultural or any other identity group.

Key words: idiom, substitution, euphemism, euphemisation, emotivity, political correctness.

Постановка проблеми. Емотивна сторона мовних знаків є не лише цікавим, а й досить складним з лінгвістичної точки зору феноменом. На механізм формування емотивності впливає досить багато найрізноманітніших факторів, одним з яких є евфемізація, що «входить у число найбільш активних мовних механізмів, покликаних до життя загальною тенденцією до іносказання... та прагненням до пом'якшення й маскування висловлюваної точки зору» [5, с. 3].

Матеріалом дослідження стали евфемістичні фразеологічні одиниці (далі – ФО) німецької мови, що представляють як традиційні сфери евфемізації (секс, смерть, пияцтво), так і новітні табуйовані сфери (гомосексуалізм), а також неевфемістичні фразеологізми, компоненти яких зазнали заміни під впливом евфемії в сучасному дискурсі.

Мета роботи – дослідити зв'язок між семантичною субституцією, викликану потребою евфемії, та емотивними характеристиками фразеологізмів.

Аналіз основних досліджень. Евфемізми почали вивчати у лінгвістиці з XIX століття. Саме тоді німецький лінгвіст Г. Пауль виділив їх у схемі семантичних заміни. Протягом XX століття евфемія розглядалася фрагментарно як засіб вербалізації давніх табу. Сьогодні евфемізми дедалі частіше привертають до себе увагу вітчизняних і зарубіжних науковців. К. О. Кантур, О. І. Манютіна, Л. П. Крисін, О. М. Прудивус, А. М. Кацев, В. П. Москвін, О. П. Сенічкина, К. Алан, К. Барідж, Н. Цельнер розглядають евфемію з лексико-семантичних, прагматичних або функціональних аспектів. Актуальним є також лінгвокогнітивний підхід до проблеми. Новизною характеризуються спроби розглянути евфемізми під кутом зору емотології (М. В. Гамзюк), в руслі останньої концепції написана й запропонована до розгляду стаття.

Виклад змісту дослідження. Під евфемією розуміють «вибір більш м'яких, менш категоричних засобів презентації різноманітних понять і явищ» [1, с. 152], які вживаються з різних суспільних або особистих міркувань. Перші евфемізми (гр. *euphémia* – «благовислів») – узуальні (або okazіональні) непрямі найменування негативно забарвлених денотатів – з'явилися ще у часи тотемізму й були пов'язані з забобонним страхом первісних людей через обмеженість власних сил. Таким чином, **табу страху** стало найстарішим рушієм мовних і мовленнєвих заборон.

Фразеологізмів евфемія торкнулася у період переходу від тотемізму до більш ускладнених релігійних форм. Для християн були характерні благоговійний трепет перед Богом як вищою істотою та заборона згадувати його ім'я надаремно, тому однослівне емотивне речення *Allmächtiger!* (вигук переляканого здивування), де замість прямого звертання до Бога міститься його евфемістичний опис (букв. «всемогутній»), є досить типовим прикладом евфемії, обумовленої релігійним табу.

Оцінюючи субституцію фразеологічних компонентів та її вплив на модифікацію фразеологічного значення, можна говорити про те, що певна кількість нових ФО утворилася внаслідок евфемістичних заміन. Фразеологізм-новотвір дозволяв мовцю вільно виразити свої емоції й не порушувати релігійні заборони. Наприклад, від емотивного вигуку на позначення роздратування *zum Teufel nochmal!* (букв. «до біса ще раз») утворилася нова ФО, де замість назви ворога всього людства виступає один з птахів, що асоціювалися з дияволом: *zum Kuckuck nochmal!* (букв. «до зозулі ще раз»). При порівнянні стає зрозумілим, що похідна одиниця характеризується зменшеною інтенсивністю вираження незадоволення.

Сучасною найпродуктивнішою формою вияву табу страху є згадування смерті та хвороб. Ось декілька фразеологізмів сучасної німецької мови зі значенням «померти»: *das Essbesteck fallen lassen* (букв. «дозволити столовим приборам впасти», тобто «припинити їсти», а відтак і жити), *den Löffel abgeben* (букв. «відкласти ложку», тобто знов та сама модель: «припинити їсти»), *seine letzte Reise antreten* (букв. «почати останню подорож»), *bei Petrus anklopfen* (букв. «постукати до святого Петра») або *sich mit Petrus bekannt machen* (букв. «познайомитися зі святим Петром»), *j-m tut kein Zahn mehr weh* (букв. «у когось більше не болять зуби»), *in den letzten Hafen einlaufen* (букв. «зайти в останній порт») тощо.

Субституцією компонентів відмічені лише поодинокі евфемістичні фразеологізми з цього тематичного кола: *j-s letzte Stunde hat geschlagen / ist gekommen* («букв. «чийсь час настав / година прийшла», тобто «хтось помер») > *j-s letztes Stündlein hat geschlagen / ist gekommen* (букв. «чиясь годинка пробила»). Для вихідної одиниці є характерним відтінок пишномовності, серйозного ставлення, для похідної – жартівливого кепкування, насмішкватості. Тобто завдяки субституції компонентів ФО відбулася зміна оцінності (детальніше про табу страху та його вплив на значення ФО див.: [4]).

Із розвитком суспільства ускладнювалися й сфери табування, але сам феномен мовної заборони залишався незмінним. По мірі того, як ставали витонченішими форми побуту людини, зростала роль **табу пристойності**. Сучасна мовна поведінка значною мірою підпадає під вплив цього табу, яке не дозволяє вербалізацію певних фізіологічних процесів: *Krümelhusten haben* (букв. «кашляти через крихти», тобто «блювати»), *Neptun beschenken / opfern* (букв. «приносити подарунки / жертви Нептуну», тобто «блювати під час морської подорожі»), сфери задоволення природних потреб: *ein Ei legen* (букв. «відкладати яйце», тобто «відправляти природні потреби»), *telefonieren müssen* (букв. «треба зателефонувати», тобто «вийти для задоволення природних потреб»), статевих відносин та всього з ними пов'язаного: *diät leben* (букв. «сидіти на дієті», тобто «не мати сексуальних стосунків»), *vom anderen Ufer sein* (букв. «бути з іншого берега», тобто «бути гомосексуальним»).

Щодо субституції у цій групі ФО, то замінам підлягають т. зв. «непристойні» фразеологічні складові. Фразеологізми з подібними компонентами мають високий ступінь виразності, але незручні у спілкуванні, тому заборонені у практиці комунікації складові потребують заміни, проте не на шкоду експресивності. Наприклад, при створенні евфемістичних субститутів для лайок з метою, не вимов-

ляючи грубого або неприємного слова, все таки дати зрозуміти співбесідникові, про що йдеться, найчастіше використовуються звукові аналогії: *So eine Scheiße!* (букв. «от же ж лайно!») > *So eine Scheibe!* (букв. «от же ж шайба!»). В утворених в результаті субституції компонентів за фонетичних принципом ФО цікавим є те, що, хоча базове слово у похідній одиниці досить легко вгадується, сам «новотвір» дозволяє виразити сенс, еквівалентний сенсу забороненого поняття, й уникнути при цьому негативної реакції адресата (образи, страху, обурення, гніву). Це досягається, у тому числі, завдяки зменшенню градуса вираження грубості у похідному фразеологізмі порівняно з вихідним: *j-n, etw. durch die Kacke ziehen* (букв. «протягти когось, щось через лайно», тобто «виставити кого-небудь у смішному вигляді, висміяти») > *j-n, etw. durch den Kakao ziehen* (букв. «протягти когось, щось через какао», тобто «виставити кого-небудь у смішному вигляді, висміяти») (детальніше про табу пристойності та його вплив на значення ФО див.: [3]).

Останнє з виділених С. Ульяновом [7, с. 152] табу – **табу делікатності** – обумовлюється бажанням уникати грубої безтактності стосовно різних членів соціуму. У німецькій мові достатньо фразеологізмів, які характеризуються обережним зверненням, наприклад, до денотативної сфери фізичних недоліків: *Die Grazien haben nicht an seiner / ihrer Wiege gestanden* (букв. «грації не стояли поряд з її / його колискою», тобто «вона / він не дуже приваблива (-ий)»); моральних або розумових вад: *feucht gefrühstückt haben* (букв. «з'їсти вологий сніданок», тобто «зранку хильнути»), *nicht bis drei zählen können* (букв. «не вміти лічити до трьох», тобто «бути не дуже розумним»); протиправних дій: *kaufen, wenn niemand im Laden ist* (букв. «купувати, коли в магазині нікого нема», тобто «красти»), *die Raupen absuchen* (букв. «обшукувати гусениць», тобто «красти з фруктових дерев»).

ФО, які б покривали вказані денотативні сфери, немало, проте лише деякі з них зазнали субституції: *nicht alle¹ auf dem Christbaum² haben* > *nicht alle Nadeln¹ an der Tanne² haben*. Вихідний фразеологізм звертається до образу різдвяної ялинки, на якій горять не всі ліхтарики, оскільки світло – споконвічний символ розуму, кмітливості в німецькій культурі: *Drei Lichter verlöschen nicht: Gott, Vernunft und Liebe* (букв. «три світла не згасають: бог, розум та кохання»); *Wer kein Licht im Kopf hat, der kann niemand mehr leuchten* (букв. «у кого нема світла в голові, той вже нікому не може світити»); *Er hat kein (gross) Licht in seiner Laterne* (букв. «у його ліхтарі немає (небагато) світла»). Щодо похідного евфемістичного фразеологізму, то він оперує моделлю «чогось не вистачає для нормального функціонування» (букв. «на ялинці не всі голки»). Цей приклад ілюструє процес, характерний для розвитку фразеологічної системи у часі, – пошук найбільш вдалої форми вираження для певного денотату. Ефект новизни, що супроводжує похідну одиницю певний час після створення, актуалізує її виразні можливості, а отже, й інтенсивність вираження емоції. Відповідно, можна говорити про модифікацію емотивності у похідній одиниці у порівнянні з вихідною.

У наш час табу делікатності переплітається з політичною коректністю, що, на думку С. Г. Тер-Мінасової, «виражається в прагненні знайти засоби мовного вираження замість тих, які зачіпають почуття й гідність індивідуума, обмежують його людські права звичайною мовною нетактовністю і / або прямолінійністю відносно расової і статевої приналежності, віку, стану здоров'я, соціального статусу, зовнішнього вигляду тощо» [6, с. 215]. К. Балле [2], згідно з вимогами політичної коректності, відносить до словесних табу прямі позначення непрестижних професій, негативних явищ в області політики, економіки, соціального життя, оніми, що дискримінують осіб літнього віку, іноземців, осіб з фізичними й розумовими недоліками, осіб, що потрапили в складну життєву ситуацію.

Уникнення прямих номінацій, наприклад, непрестижних професій або занять, мали місце й до епохи політичної коректності (про це свідчать наведені нижче приклади, датовані кінцем XIX століття), але метою евфемістичних фразеологізмів тих часів було просте вуалювання неприємних денотатів: *er ist ein Kravattenfabrikant* (прибл. «він виробляє краватки у промислових обсягах», тобто «він вішає злочинців»), тому що страта через повішення нагадує затягування краватки), *er ist ein Klinkenputzer* (букв. «він полірувальник дверних ручок», тобто «жебрак», оскільки жебраки, просячи милостиню, постійно «труться» біля дверей), *sein Vater war ein Drahtzieher* (прибл. «його батько постійно тягнув за дзвінковий провід», тобто «він жебрак», етимологія виразу ідентична вищезгаданій ФО). Такий підхід характеризується якоюсь мірою делікатним ставленням до почуття гідності учасників комунікації, але докорінно відрізняється від бажання не дискримінувати співрозмовника за допомогою мови або навіть додати йому важливості. Пор. з назвами, які пропонувалися д-ром Фрицем Молле у «Довіднику професій» [8, S. 22220] з метою підвищення суспільної поваги до праці прибиральниці (*Putzfrau*): *Raumpflegerin* (букв. «доглядальниця приміщень»), *Parkettakrobatin* (букв. «паркетна акробатка»), *Besenartistin* (букв. «артистка мітли»), *Bodenmasseuse* (букв. «масажистка підлоги»), *Fußbodenkosmetikerin* (прибл. «паркетний косметолог»), *Raumkosmetikerin* (букв. «косметолог приміщень»), *Schrubberfee* (букв. «фея швабри»), *Staubtuchwedler* (букв. «обмахувачка ганчіркою»), *Aushilfe* (букв. «помічниця»). Від іменника *Raumpflegerin*, до речі, з'явився евфемістичний фразеологізм на позначення обов'язків прибиральниці: *die Räume pflegen* (букв. «доглядати за приміщенням»).

На лексичному рівні досягти паритетного розподілу соціального, вікового, гендерного, професійного та інших співвідношень набагато легше, ніж у фразеології. Фразеологічний фонд будь-якої мови характеризується наявністю яскраво вираженої оцінності (з превалюванням одиниць з аксіологічним мінусом) та виразності, одиниця, позбавлена цих якостей, може бути сталою, але аж ніяк не фразеологічною: *reiferer Herr* (букв. «зрілий чоловік»), *reifere Dame* (букв. «зріла жінка»), а виразна ФО часто не є політкоректною: *Das war eine Milchmädchenrechnung* (букв. «це були розрахунки дівчинки-молочниці», тобто «наївні, відірвані від реальності сподівання на сприятливий кінець»). Таким чином, просування політкоректності в царину фразеології наштовхується на диференційні ознаки фразеологізмів як таких.

Однак можна навести кілька прикладів усунення «гендерних перекосів» за допомогою часткової або повної субституції компонентів стійкого виразу. Заміна чоловічого роду на множину – найбільш безболісний засіб перетворення формального складу ФО без руйнування самого фразеологізму, як, наприклад: *Der kluge Mann baut vor* (прибл. «Розумний чоловік готується до всього заздалегідь») > *kluge Leute bauen vor* (прибл. «Розумні люди готуються до всього заздалегідь»). Спричинена суспільними факторами незначна граматична субституція викликала також зміни в емотивності похідної одиниці порівняно з базовою: трансформована одиниця відрізняється підкресленою ввічливістю, бажанням дотриматися комі-льфо, не кажучи вже про її широкі потенційні емотивні можливості.

Під впливом політичної коректності деякі ФО отримали ще одну форму роду: *das fühlt (sieht) auch eine blinde Frau mit dem Krückstock* (букв. «це бачить навіть сліпа жінка з ковінкою», тобто «це очевидно») та *das sieht doch ein Blinder mit dem Krückstock!* (букв. «це бачить навіть сліпий з ковінкою» з ідентичним значенням).

Висновки. Евфемістичні фразеологізми мають різну структуру, характеризуються історичною мінливістю й великим динамізмом у розвитку. Їхнє виник-

нення та трансформації можна пояснити впливом різних видів табу: страху, пристойності, делікатності. Додатковим ефектом від будь-якої трансформації ФО (у тому числі й від субституції компонентів) є вплив на емотивність. Незалежно від типу табу субституція впливає на емотивність похідної ФО у порівнянні з базовою таким чином: при відсутності суттєвих відмінностей у предметно-логічних значеннях похідної та вихідної одиниць заміна табуйованих складових на нейтральні сприяє зменшенню інтенсивності; коли ж при субституції компонентів ФО відбувається зсув у денотативно-сигніфікативному значенні, це викликає зміни в оцінності й емотивному тоні.

Бібліографічні посилання

1. **Кантур К. О.** Евфемія в соціально-економічному дискурсі / К. О. Кантур // Вісник Житомир. держ. ун-ту: Серія: Філологія. – 2009. – Вип. 45. – С. 152–155.
2. **Мальцева Г. Л.** Политическая корректность в аспекте российско-германской межкультурной коммуникации [Електронний ресурс] / Г. Л. Мальцева, Р. М. Москвина, В. И. Туманов. – Режим доступу: http://www.isuct.ru/konf/hum2005/lang_edu_rus_2005.htm#Politkorrektnost_Maltseva.
3. **Махоніна Н.** Модифікація емотивності фразеологічних одиниць німецької мови та потреби евфемії: табу пристойності / Н. Махоніна // Філол. науки. – 2013. – Вип. 13. – С. 80–85.
4. **Махоніна Н. Г.** Модифікація емотивності фразеологічних одиниць німецької мови та потреби евфемії: табу страху / Н. Г. Махоніна // Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія». Сер.: Філологічна. – 2013. – Вип. 34. – С. 140–142.
5. **Порохницькая Л. В.** Концептуальные основания эвфемии в языке (на материале английского, немецкого, французского, испанского и итальянского языков): автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филос. наук: спец. 10.02.19 «Теория языка», 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Л. В. Порохницькая. – М., 2014. – 45 с.
6. **Тер-Минасова С. Г.** Язык и межкультурная коммуникация: учеб. пособие. – М.: Слово/ Slovo, 2000. – 624 с.
7. **Ульман С.** Семантические универсалии / С. Ульман // Новое в зарубежной лингвистике / отв. редактор Б. Успенский. – Вып. 5. – М.: Прогресс, 1970. – С. 250–299.
8. **Küpper H.** Wörterbuch der deutschen Umgangssprache: Digitale Bibliothek [CD-Version]: elektronisches Wörterbuch / Heinz Küpper. – Band 36. – Berlin: DIRECTMEDIA Publishing GmbH, 2000. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM): кольор., 12 см.

References

1. Kantur, K. (2009), "Euphemisation in the social-economic discourse", *Bulletin of Zhitomir State University* ["Евфемія в соціально-економічному дискурсі"], 45, pp. 152–155.
2. Küpper, H. (2000). *Wörterbuch der deutschen Umgangssprache: elektronisches Wörterbuch*, Berlin: DIRECTMEDIA Publishing GmbH.
3. Maltseva, G. (2005), *Political correctness in aspect of Russian-German intercultural communication* [Politicheskaja korrektnost' v aspekte rossijsko-germanskoj mezhkul'turnoj kommunikacii], available at: http://main.isuct.ru/files/konf/hum2005/lang_edu_rus_2005.htm#Politkorrektnost_Maltseva [Accessed 16 Feb. 2017].
4. Makhonina, N. (2013), "Emotivity modification of German phraseological units and needs of euphemisation: taboo of decency", *Philological Sciences* ["Модифікація емотивності фразеологічних одиниць німецької мови та потреби евфемії: табу пристойності"], 13, pp. 80–85.
5. Makhonina, N. (2013), "Emotivity modification of German phraseological units and needs of euphemisation: taboo of fear", *Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy* ["Модифікація емотивності фразеологічних одиниць німецької мови та потреби евфемії: табу страху"], 34, pp. 140–142.
6. Porokhnitskaya, L. (2014). *Concept grounds of language euphemisation (based on English, German, French, Spanish and Italian languages)* [Konceptual'nye osnovanija jevfemii v

- jazyke (na materiale anglijskogo, nemeckogo, francuzskogo, ispanskogo i ital'janskogo jazykov)], Reglet, Moscow.
7. Ter-Minasova, S. (2000). *Language and Intercultural Communication* [Jazyk i mezhkul'turnaja komunikacija], Slovo, Moscow.
8. Ullman, St. (1970). Semantic universals. *New Trends in Foreign Linguistics*, 5, pp. 250–299.

Надійшла до редколегії 20.01.2016

УДК 808.2:801.54.1

А. В. Моргун, Л. С. Прокопович

Мукачевський державний університет

ВИДОВЫЕ НАИМЕНОВАНИЯ ЖИВОТНЫХ В СТРУКТУРЕ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИХ ГРУП ЗООНИМОВ

Рассмотрена словообразовательная активность видовых наименований животных. Установлены основные критерии лингвистической классификации зоонимов. Словообразовательный потенциал видовых наименований животных проанализирован с точки зрения производности / непроизводности основы.

Ключевые слова: зооним, лексико-семантическая группа, словообразовательная активность, родовое/видовое наименование животного, производная/непроизводная основа.

Моргун А. В., Прокопович Л. С. Мукачевський державний університет. **ВИДОВІ НАЙМЕНОВАННЯ ТВАРИН У СТРУКТУРІ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ГРУП ЗООНІМІВ**

Розглянуто словотвірну активність видових найменувань тварин. Встановлено основні критерії лінгвістичної класифікації зоонімів. Словотвірний потенціал видових найменувань тварин проаналізовано під кутом похідної/непохідної основи.

Ключові слова: зоонім, лексико-семантична група, словотвірна активність, родове / видове найменування тварини, похідна / непохідна основа.

Morgun A. V., Prokopovich L. S. Mukachevo State University. **SPECIFIC NAMES OF ANIMALS IN THE STRUCTURE OF LEXICAL AND SEMANTIC GROUPS OF ZOONYMS**

Zoonyms, as well as the domain they denote, are structurally divided according to their genus-species principle. Proceed from the assumption that nouns, naming animals, form rather colourful group of lexical units, that can be distinguished from the viewpoint of semantic and word – forming structure, as well as functioning and origin, the attention has been made to form linguistic classification of zoonyms, including grouping (subclasses, groups, subgroups), which on the one hand are the most obvious for the consciousness of the bearers of the language, and on the other hand – are differentiated due to their valence properties, and first of all – the collection of word-forming meanings in typical paradigms. In our research we proceed from the recognition of different tasks of scientific as well as functioning language nomenclature, where there is no necessity to follow the subdivision and grouping or subgroups of animals, that are established due to the scientific reasoning of zoologists. We also rely on the assumption that between linguistic and encyclopedic descriptions there is no clear distinction: the difference is in the amount of concepts content.

The authors argue that the species names of animals in the form of a one-word name are cut on non-derivative synchronous tokens, most commonly associated with a geographic shape, have zero or low word-building activity. A large number of derivatives zoonyms, which are species name, synonymous names and the names of the female / male animals suggests formative passivity of tokens, indicating the animals on these grounds.

Keywords: zoonym, lexical-semantic group, word-forming activity, family / species name of the animal, derivational / non-derivational basis.

Известно, что одним из важнейших принципов упорядочения лексики являются родовидовые связи. Их действие распространяется на весь словарь, благодаря чему последний представляет собой целостную иерархическую структуру.

Актуальность исследования определяется особым интересом к выявлению родовидовых связей на материале зоонимной лексики, что обусловлено той ролью, которую традиционно выполняют зоонимы в сознании «языковой личности». Это подтверждается частым их использованием в художественной литературе, публицистике, в повседневном общении.

Термин *зооним* в лингвистической литературе употребляется в двух значениях: как собственное или (реже) как нарицательное именование животного, ср. *Гнедко* и *лошадь*. Так, в «Словаре русской ономастической терминологии» Н. В. Подольской под зоонимом понимается «вид онима. Собственное имя (кличка) животного, в т. ч. домашнего, содержащегося в зоологическом саду, “работающего” в цирке, в охране, подопытного или дикого» [16, с. 58]. Подобная трактовка термина *зооним* представлена и в конкретных ономастических исследованиях [25].

В нашем исследовании термин *зооним* употребляется в значении «нарицательное именование животного» (*тигр, лев, кот, утка, комар*). В таком значении этот термин используется в исследованиях по семасиологии и словообразованию в работах С. Л. Акоповой, Э. В. Васильевой, Н. Г. Юсуповой и др. В лингвистической литературе встречаются и другие, близкие по значению термины, в частности, *зооморфизм*, в работах О. А. Рыжкиной, Н. Ф. Зайченко, М. И. Черемисиной и др., понимаемый не как собственно нарицательное именование животного, а как зоонимная характеристика, основанная на «реальных (объективных) или мнимых (субъективных) качествах животных, которые приписываются им фантазией и творческим мышлением народа» [19, с. 67].

Существительные, называющие животных, образуют довольно пеструю группу лексических единиц, различающихся с точки зрения семантической и словообразовательной структуры, а также в плане функционирования и происхождения. Для создания лингвистической классификации зоонимов следует определить параметры, необходимые для объединения некоторого множества в одну группу или подгруппу. Возможность существования обобщающей «формулы», позволяющей исследователю совершать путь «от универсальной схемы до любого лексического элемента, стимулирует создание все новых и новых описаний системных отношений в лексике и классификации словарного состава языка» [10, с. 168]. Очень важен выбор основания классификации, так как разные основания дают различные классификации одних и тех же понятий.

Основанием для классификаций слов русской лексики служат их различные свойства, однако «эти характеристики могут быть сведены к двум фундаментальным – к характеру смыслового содержания слов, вернее, к типу их знакового значения и к выполняемым ими функциям в той или иной сфере языковой деятельности» [27, с. 96]. Многоаспектность семантики побуждает исследователей к построению различных классификаций, основанных на разных «системах координат». Наиболее распространенная форма представления структуры словарного состава языка – иерархические классификации. Ю. С. Степанов отмечает, что «самый общий структурный принцип языка – принцип иерархии, проявляющийся в парадигматике как иерархия классов» [22, с. 62].

Лингвистическая классификация зоонимов должна включать такие группировки (подклассы, группы, подгруппы), которые, с одной стороны, предельно очевидны для обывденного сознания носителей языка, а с другой – различаются валентными свойствами, и прежде всего – набором словообразовательных значе-

ний в типових парадигмах. Научные (зоологические) таксономии животных и обыденные представления строятся лишь на частично пересекающихся основаниях. Зоологическая классификация, представляющая собой последовательное членение животных на *виды – роды – семейства – отряды – классы – типы*, не может быть полностью использована в качестве лингвистической в силу следующих причин:

1) современная естественная систематика животного мира (около 2 миллионов видов) в количественном отношении значительно превышает исследуемый нами объем фактического материала (в лингвистических словарях нами зафиксировано 677 зоонимов). Например, биологи насчитывают около 250 видов акул (*китовая акула, гигантская акула, серая акула, гигантская молотоголовая акула, колючая или катрановая акула, пилоносовая акула, кошачья акула* и др.); в лингвистических словарях соответствующие именованья, естественно, не отражены;

2) зоологическая классификация слишком подробна. Для обыденного сознания носителей языка и *карип*, и *акула* – просто рыбы: одна – озерная, которую специально разводят; другая – большая, живущая в море, хищная. Из научной классификации взят только 1 признак – «класс»;

3) зоологическая классификация является специальной, предназначенной для лиц, связанных с миром животных кругом научных интересов. Другим носителям языка в таком объеме она, как правило, неизвестна;

4) толкование значений наименований животных в научной и лингвистической литературе различно: в научной литературе (прежде всего в энциклопедических словарях) содержание значения наименования животного слишком объемно, а, как известно, человек не может «удерживать» в памяти и знать все о предмете; в лингвистической литературе (в лингвистических словарях) содержание значения менее объемно, здесь представлены наиболее характерные признаки, чаще всего воспринимаемые зрительно.

Анализ значений зоонимов требует учета социологических факторов. Для того чтобы определить эти значения с целью построения лингвистической классификации, необходимо располагать информацией о месте соответствующего денотата в системе культурных представлений носителей языка. Так, например, латиноамериканские индейцы куна имеют двойные названия для большинства животных: одно для обозначения их днем, другое – ночью [11, с. 124]. Корреляция между языком и экстралингвистической реальностью – актуальная социолингвистическая проблема. В языке отражается социальная, профессиональная и культурная дифференциация общества. Как отмечает Т. М. Беляева, «активность основ в словопроизводстве зависит не от их потенции, а от степени их участия в образовании таких дериватов, которые возникают в языке из потребностей общения» [3, с. 41]. В процессе жизнедеятельности человек проявляет определенное отношение к окружающему миру, для него характерна определенная избирательность, заинтересованность в выделении одних объектов действительности по сравнению с другими. Часто в поисках лингвистического значения возникает желание «отгородиться» от экстралингвистических факторов. Однако до сих пор никому не удавалось точно определить границу между интралингвистической и экстралингвистической реальностью. «Между тем одна из целей лингвистической семантики состоит в том, чтобы показать, как в значении слова отражается и преобразуется именно внеязыковая действительность» [12, с. 50].

Взаимодействие лингвистических и экстралингвистических факторов в процессе словопроизводства – неоспоримая реальность. «Процесс номинаций невозможен без участия выработанных языком моделей, эталонов. Номинатор не в состоянии игнорировать закономерности, сложившиеся в данном языке – созна-

тельно или интуитивно он ориентируется на них» [15, с. 4], так как «словотворчество, рассчитанное в первую очередь на коммуникативность, ищет регулярный образец» [6, с. 112]. Любой объект становится объектом номинации в том случае, когда ему «подбирают имя» в связи с ролью, которую он будет выполнять. Отсюда следует, что объекты реального мира обладают не только собственным, природным, но и функциональным бытием.

Изучение человеком разных свойств и качеств животных получило свое отражение в их названиях. Такими свойствами и качествами могут быть, например, цвет, форма тела животного или определенной его части, место обитания и др.: *медяница, пузанок, меченос, лирохвост, лазоревка* и пр. Неоднозначны названия животных и в плане лингвогеографическом: в различных местностях наблюдается различное название одного и того же животного (ср.: *белка* и *векиша, тигр* и *бабр* и др.).

Как отмечалось выше, наименования животных входят в строго научную классификацию по разрядам, классам, родам, видам. Зоонимы, как и предметная сфера, которую они обозначают, структурируются по родовидовому принципу. В своем исследовании мы исходим из признания различных задач научной систематической номенклатуры и номенклатуры живого языка, в котором нет необходимости строго следовать за всеми дроблениями и соединениями групп или подгрупп животных, устанавливаемых зоологами по чисто научным соображениям. Мы также основываемся на положении о том, что между лингвистическим и энциклопедическим описанием нет четкой границы: разница заключается в объеме содержания понятий.

В русистике уже предпринималась попытка семантизировать зоонимическую лексику. Так, Л. С. Войтик выделяет следующие критерии классификации зоонимов: 1) своеобразие животного мира, населяющего данную территорию; 2) практическая заинтересованность в использовании данного животного в хозяйстве; 3) частота, с которой те или иные животные встречаются в окружающей природе. Использование этих критериев позволило выделить 5 групп зоонимов: а) *домашние рабочие*; б) *домашние нерабочие*; в) *дикие местные промысловые*; г) *дикие местные непромысловые*; д) *дикие экзотические*. Характерно, что в каждую группу автор включает по 10 наименований животных [8]. Э. В. Васильева считает, что животные противопоставлены по следующим признакам: по размеру (*большой/маленький*); по образу жизни (*домашний/дикий*); по особенностям поведения (*хищник/нехищный*) и т. д. Автор считает актуальными такие противопоставления, как «*домашнее животное*»/«*дикое животное*», «*собственно животное*»/«*птица*», «*рыба*», «*земноводное*», «*насекомое*» [7, с. 28]. И. Ю. Лебедева рассматривает микросистему «существительные – названия животных» как совокупность трех семантических групп: домашние животные, дикие животные, экзотические животные [14]. Н. Ю. Авина подразделяет все наименования животных на названия: 1) домашних животных и птиц; 2) диких животных и птиц, (а) играющих наиболее существенную роль в жизни русского человека или (б) не играющих этой роли [1]. Параметр «играющий/не играющий наиболее существенную роль в жизни русского человека» выделяет и Н. Г. Юсупова [31]. Ряд исследований посвящен наименованиям отдельных групп животного мира. Например, О. А. Сологуб, исследуя принципы номинаций названий птиц, подразделяет материал на 3 группы: певчие, хищные, промысловые [21].

Принимая во внимание научную классификацию животных и рассмотренные выше попытки лексико-семантических и семиологических классификаций наименований животных, мы разделили анализируемые зоонимы на 6 лексико-семантических групп (ЛСГ): 1) *наименования млекопитающих*, 2) *наименования*

птиц, 3) наименования рыб, 4) наименования членистоногих, 5) наименования пресмыкающихся, земноводных, 6) наименования кишечнополостных, червей, моллюсков.

Для ЛСГ «млекопитающие» и ЛСГ «птицы» актуально деление на диких (неприрученных) и домашних (прирученных). ЛСГ «рыбы», «членистоногие», «пресмыкающиеся, земноводные», «кишечнополостные, черви, моллюски» не делятся на домашних и диких, так как эти животные, за немногими исключениями, человеком не разводятся.

В структуре названных лексико-семантических групп зоонимов наблюдаются родовидовые отношения (связи). Родовидовые отношения являются, как известно, одними из основных парадигматических отношений в лексико-семантическом пространстве, элементы которых находятся в иерархических отношениях друг к другу. Между родовыми и видовыми понятиями существуют инклюзивные отношения, т.е. отношения включения более низкого класса в более высокий класс, например: *рак* и *мормыш* («небольшой водяной рачок»), *жук* и *скарабей* («навозный жук») и т. д. Разграничения по параметру «родовое/видовое название» учитывается при выделении ядерных и периферийных частей исходного лексического класса. Родовое/видовое наименования соотносятся как название животного или растения и название породы, разновидности этого животного или растения. Родовые именованья, как правило, принадлежат к ядру лексической системы и мотивируют относительно большое число производных, видовые названия относятся к периферии и характеризуются сравнительно невысокой словообразовательной активностью.

Признак «родовое/видовое наименование» тесно связан с характером основы по признаку «производная/непроизводная» основа. Связь родовидовых отношений с характером основы (производная/непроизводная) состоит в том, что производные наименования животных (зоонимы) являются не только названиями отдельных видов животных (*остронос*, *носарь* и др.), но и называют одно и то же животное по разным признакам: а) видовые наименования, например: *ночница* – «бабочка, летающая ночью», *радужница* – «жук сем. листоедов, яркой, с радужным отливом, окраски»; б) синонимичные наименования, например: *нырец* и *гагара*, *пуговка* и *чибис*.

По большей части производные зоонимы – это видовые наименования, которые представлены в каждой лексико-семантической группе класса зоонимов с разной степенью активности. Так, в ЛСГ «домашние млекопитающие» из 4 – 4 гипонима, в ЛСГ «дикие млекопитающие» из 21 – 11, в ЛСГ «домашние птицы» из 4 – 2, в ЛСГ «пресмыкающиеся и земноводные» из 6 – 5, в ЛСГ «членистоногие» из 26 – 22, в ЛСГ «кишечнополостные, черви, моллюски» из 8 – 7 гипонимы, т.е. большинство производных лексем – видовые наименования, в то время как родовое наименование обычно непроизводная лексема, например: *лошадь* – *вятка*, *рысак*; *кит* – *полосатик*; *ящерица* – *медяница*, *веретеница*, *желтопузик*. В ЛСГ «дикие птицы» (из 28 – 4) и ЛСГ «рыбы» (из 24 – 2) число видовых наименований невелико (*утка* – *каменушка*, *кряква*, *клоктун*; *ерш* – *носарь* и др.). Для этих групп более характерны синонимичные наименования, например: *желтоглазка* и *песчаник*, *зарянка* и *малиновка* и др. В ЛСГ «дикие птицы» входят производные лексемы по признаку самец/самка: *глухарь* – *пеструха* («обл. Птица сем. фазановых: самка глухаря»), *косач* – «самец-тетерев с длинными изогнутыми хвостовыми перьями».

Определенный интерес вызывает тот факт, что многие ядерные наименования не имеют соотносимых с ними периферийных лексем. Так, например, в семействе *куных* находится 4 ядерные лексемы, называющие отдельные виды жи-

вотных: *соболь* («небольшой хищный зверек сем. куньих», словообразовательная активность – 9), *барсук* («лесное хищное млекопитающее сем. куниц», словообразовательная активность – 5), *горноста́й* («хищный зверек сем. куньих», словообразовательная активность – 4), *выдра* («хищное млекопитающее земноводное животное сем. куньих», словообразовательная активность – 3). Однако в других способах номинации лексема *соболь* имеет свою периферию, которую образуют наименования несколько географических форм: *мелкие дальневосточные и забайкальские, крупные камчатские собо́ли*.

Семейство енотовых и медвежьих представлено только ядерными лексемами: *енот* (словообразовательная активность – 3) и *медведь* (словообразовательная активность – 22). Однако в других способах номинации данные лексемы также имеют свою периферию. Так, известно, что существует 7 (или 9) современных видов медведей из 4 (или 7) родов: *очковый медведь, гималайский медведь, губач и белогрудый медведь, барibal, бурый медведь, белый медведь*. Из наименований енотов на территории функционирования русского языка встречается лишь *енот-полоскун* [4, с. 195]. Высокая словообразовательная активность лексемы *медведь*, вероятнее всего, объясняется тем, что слово *медведь* является эвфемизмом у многих индоевропейских народов, в том числе и у славян. Известно, что «русское *медведь* – искусственно составленное сложное слово со значением «тот, кто ест мед» (как и в других славянских языках); <...> тогда как исконное наименование этого животного, сохранившееся в латинском – *игзиз*, во французском – *оигз*, в итальянском – *огзо*, в испанском – *офо...* («добряк»), – утрачено славянскими, балтийскими и германскими народами» [18, с. 99].

Следует отметить, что видовые наименования животных как в виде словосочетаний, так и в виде однословных наименований, являющиеся на синхронном срезе непроеизводными лексемами, чаще всего связаны именно с географической формой, т. е. видовые наименования животные «получают» по месту обитания. Подтверждением сказанного является наличие среди непроеизводных лексем специфической группы зоонимов, генетически связанных с именами собственными, т. е. слов, утративших семантическую связь с мотивирующей основой.

Количество наименований, мотивированных именами собственными, невелико – всего 14 единиц. Три из них являются родовыми лексемами (*канарейка, фазан, сардина*), остальные – видовыми, составляющими 78 % от общего числа этих наименований.

ЛСГ «домашние млекопитающие» включает 6 наименований, причем 5 из них мотивируются топонимами или гидронимами, т. е. название получают по месту разведения вида животного: *битюг* – от названия реки Битюг в Воронежской обл., издавна известной коневодством; *йоркшир* – порода свиней, от названия графства (Yorkshire) в Англии, где выведена эта порода свиней; *рамбулье* – тонкорунная порода овец, от названия франц. города Рамбулье (Rambouillet), места первоначального разведения таких овец; *сенбернар* – порода крупных собак, от названия монастыря (Saint Bernard) в Альпах, где эта порода собак разводилась для оказания помощи путникам в горах; *болонка* – собака из Болоньи (в Италии).

В ЛСГ «домашние птицы» зафиксировано 3 наименования, мотивированных топонимами, а именно: *минорка* – порода испанских кур, от назв. острова Менорка (Menorca) в Средиземном море; *леггорн* – порода кур, от итал. Livorno/ по названию порта Ливорно; *канарейка* – певчая птица, от названия Канарских островов, откуда птица была завезена в Европу.

В ЛСТ «дикие птицы» находится одна лексема, генетически связанная с гидронимом: *фазан* – крупная птица, по названию реки; от греч. φασιανός – птица с реки Φᾱσις в Колхиде.

ЛСГ «рыбы» включает одну лексему, генетически связанную с топонимом: *сардина* – небольшая морская рыбка, от ит. *sardina*, по назв. острова Sardinia.

В ЛСГ «членистоногие» зафиксировано 3 лексемы, из которых только одна мотивирована топонимом: *тарантул* – «крупный ядовитый; паук... Возм. через нем. *Tarantel* или непосредственно из ит. *tarantola*, которое производится от названия города Таранто».

Таким образом, наименования животных, получившие свое название по «географической форме» (месту обитания), в том числе и зоонимы, генетически связанные с именами собственными (топонимами или гидронимами), являются, по большей части, видовыми именованиями животных, которые имеют нулевую или низкую словообразовательную активность.

То, что преобладающее большинство производных зоонимов представляет собой видовые наименования, синонимичные наименования и наименования самки/самца животного, свидетельствует о словообразовательной пассивности лексем, обозначающих животных по этим признакам.

Библиографические ссылки

1. **Авина Н. Ю.** Развитие словообразовательных гнезд в русском языке XI–XX вв. (на материале названий животных) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Н. Ю. Авина. – М., 1987. – 21 с.
2. **Ахманова О. С.** О понятии «изоморфизма» лингвистических категорий / О. С. Ахманова // Вопросы языкознания. – 1955. – № 3. – С. 82–95.
3. **Беляева Т. М.** Словообразовательная валентность глагольных основ в английском языке / Т. М. Беляева. – М. : Высш. шк., 1979. – 184 с.
4. **Блинников В. И.** Зоология с основами экологии / В. И. Блинников. – М. : Просвещение, 1990. – 224 с.
5. **Большая советская энциклопедия** / гл. ред. А. М. Прохоров. – М. : Сов. энцикл., 1970–1981.
6. **Брагина А. А.** Рецензия на книгу В. В. Лопатина «Рождение слова» / А. А. Брагина // Рус. яз. в школе. – 1974. – № 3. – С. 111–114.
7. **Васильева Э. В.** Семантическая характеристика зоонимов на микро- и макроуровне / Э. В. Васильева // Семантика слова и его функционирование. – Кемерово, 1981. – С. 28–34.
8. **Войтик Л. С.** К вопросу о смысловой структуре слова (на материале лексико-семантической группы наименований животных) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Л. С. Войтик. – Алма-Ата, 1975. – 39 с.
9. **Германович А. И.** Слова клича и отгона животных в русском языке / А. И. Германович // Изв. Крымского пед. ин-та имени М. П. Фрунзе. – Т. XIX. – Симферополь, 1954. – С. 297–328.
10. **Караулов Ю. Н.** Общая и русская идеография / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1976. – 354 с.
11. **Комлев Н. Г.** Компоненты содержательной структуры слова / Н. Г. Комлев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1969. – 192 с.
12. **Курилович Е.** Очерки по лингвистике / Е. Курилович. – М. : Изд-во иностр. лит., 1962. – 456 с.
13. **Лакофф Дж.** Мышление в зеркале классификаторов / Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXIII. Когнитивные аспекты языка. – М., 1988. – С. 12–51.
14. **Лебедева И. Ю.** Семантическая структура лексических групп обозначений животных в современном русском языке : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / И. Ю. Лебедева. – Минск, 1985. – 18 с.
15. **Объективные и субъективные факторы номинации** : метод. разработка по спецкурсу «Введение в теорию номинации» / сост. Копчева В. В. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1984. – 10 с.

16. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии / Н. В. Подольская. – 2-е изд. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
17. Попова З. Д. Проблемы теории языкознания в лингвистической концепции / З. Д. Попова // Актуальные проблемы методики преподавания филологических дисциплин в высшей школе. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1979. – С. 51–56.
18. Реформатский А. А. Введение в языкознание / А. А. Реформатский. – М. : Просвещение, 1967. – 544 с.
19. Росинене Г. Системность в семантике зооморфизмов литовского языка / Г. Росинене // Семантика и системность языковых единиц : межвуз. сб. науч. трудов. – Новосибирск, 1985. – С. 67–77.
20. Словарь современного русского литературного языка : в 17-ти тт. – М., Л., 1948–1965.
21. Сологуб О. А. Типология принципов номинации (на материале русских народных названий птиц) : автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. филол. наук : спец.10.02.01 «Русский язык» / О. А. Сологуб. – Томск, 1987. – 17 с.
22. Степанов Ю. С. Семиотика / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1971. – 167 с.
23. Степанов Ю. С. Имена, предикаты, предложения: Семиологическая грамматика / Ю. С. Степанов. – М. : Наука, 1981. – 360 с.
24. Степанова М. Д. Теория валентности и валентный анализ (на материале современного немецкого языка) : учеб. пособ. / М. Д. Степанова. – М., 1973. – 110 с.
25. Сюсько М. И. Способы и типы деривации в зоонимии : учеб. пособ. / М. И. Сюсько. – К. : УМК ВО, 1989. – 47 с.
26. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка : в 2-х тт. / А. Н. Тихонов. – М. : Рус. яз., 1985.
27. Уфимцева А. А. Лексическое значение: Принципы семиологического описания лексики / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1986. – 240 с.
28. Уфимцева А. А. Роль лексики в познании человеком действительности и в формировании языковой картины мира / А. А. Уфимцева // Роль человеческого фактора в языке : Язык и картина мира. – М., 1988. – С. 108–140.
29. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х тт. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1964–1973.
30. Шведова Н. Ю. Однотомный толковый словарь (специфика жанра и некоторые перспективы дальнейшей работы) / Н. Ю. Шведова // Русский язык. Проблемы художественной речи. Лексикология и лексикография. Виноградовские чтения. IX–X. – М., 1981. – С. 166–179.
31. Юсупова Н. Г. Структура словообразовательных парадигм зоонимов / Н. Г. Юсупова // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент, 1982. – С. 298–301.

References

1. Avina, N. Yu. (1987), *The development of word-building nests in the Russian language XI–XXV vv.: Author's thesis* [Razvitie slovoobrazovatelnykh gnezd v russkom yazyike XI–XXV vv. (na materiale nazvaniy zhivotnykh) : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk], Moscow, 21 p.
2. Ahmanova, O. S. (1955), "On the concept of "isomorphism" of linguistic categories" ["O ponyatii «izomorfizma» lingvisticheskikh kategoriy"], *Voprosy yazykoznaniya*, № 3, pp. 82–95.
3. Belyaeva, T. M. (1979), *Word-forming valency of verb stems in English* [Slovoobrazovatel'naya valentnost' glagolnykh osnov v angliyskom yazyike], Vysshaya shk., Moscow, 184 p.
4. Blinnikov, V. I. (1990) *Zoology with the basics of ecology* [Zoologiya s osnovami ekologii], Prosveschenie, Moscow, 224 p.
5. *Great Soviet Encyclopedia* (1970–1981) [Bolshaya sovetskaya entsiklopediya, gl. red. A. M. Prohorov], Sov. Entsiklopediya, Moscow.
6. Bragina, A. A. (1974), "A review of V. Lopatin's book "Birth of the Word"" ["Retsenziya na knigu V. V. Lopatina «Rozhdenie slova»"], *Rus. yazyik v shkole*, № 3, pp. 111–114.
7. Vasileva, E. V. (1981), "Semantic characteristic of zoonyms at the micro- and macrolevel" ["Semanticheskaya harakteristika zoonimov na mikro- i makrourovne"], *Semantika slova i ego funktsionirovanie*, Kemerovo, pp. 28–34.

8. Voytik, L. S. (1975), *On the question of the semantic structure of the word (on the material of the lexico-semantic group of animal names): Author's thesis* [K voprosu o smyslovoy strukture slova (na materiale leksiko-semanticheskoy gruppyi naimenovaniy zhivotnykh): avtoref. dis. ... kand. filol. Nauk], Alma-Ata, 39 p.
9. Germanovich, A. I. (1954), "The name of the call and the distillation of animals in Russian" ["Slova klichia i otgona zhivotnykh v russkom yazyke"], *Izvestiya Krymskogo pedagogicheskogo instituta imeni M.P. Frunze*, t. XIX, Simferopol, pp. 297–328.
10. Karaulov, Yu. N. (1976), *General and Russian ideography* [Obschaya i russkaya ideografiya], Nauka, Moscow, 354 p.
11. Komlev, N. G. (1969) *Components of the content structure of the word* [Komponentyi soderzhatelnoy strukturyi slova], Izd-vo Moskov. un-ta, Moscow, 192 p.
12. Kurilovich, E. (1962), *Essays on linguistics* [Ocherki po lingvistike], Izd-vo inostr. lit., Moscow, 456 p.
13. Lakoff, Dzh. (1988), "Thinking in the mirror classifiers" ["Myishlenie v zerkale klassifikatorov"], *Novoe v zarubezhnoy lingvistike. Vyp. XXIII. Kognitivnyie aspektyi yazyika*, Moscow, pp. 12–51.
14. Lebedeva, I. Yu. (1985), *Semantic structure of lexical groups of animal designations in modern Russian: Author's thesis* [Semanticheskaya struktura leksicheskikh grupp oboznacheniy zhivotnykh v sovremennom russkom yazyike: avtoref. dis. ... kand. Filol. nauk], Minsk, 18 p.
15. *Objective and subjective factors of the nomination: Methodological development on the special course "Introduction to the theory of nomination" (1984)* [Ob'ektivnyie i sub'ektivnyie faktoryi nominatsii: Metodicheskaya razrabotka po spetskursu «Vvedenie v teoriyu nominatsii», sostavitel Kopocheva V. V.], Izd-vo Tomsk.un-ta, Tomsk, 10 p.
16. Podolskaya, N. V. (1988), *Dictionary of Russian onomastic terminology* [Slovar russkoy onomasticheskoy terminology, izd. 2-e], Nauka, Moscow, 192 p.
17. Popova, Z. D. (1979), "Problems of the theory of linguistics in the linguistic concept" ["Problemyi teorii yazyikoznaniya v lingvisticheskoy kontseptsii"], *Aktualnyie problemyi metodiki prepodavaniya filologicheskikh distsiplin v vyisshey shkole*, Voronezh, pp. 51–56.
18. Reformatskiy, A. A. (1967) *Introduction to Linguistics* [Vvedenie v yazyikoznanie], Prosveschenie, Moscow, 544 p.
19. Rosinene, G. (1985), "System in semantics of zoomorphisms of the Lithuanian language" [„Sistemnost v semantike zoomorfizmov litovskogo yazyika“], *Semantika i sistemnost yazyikoviyh edinits*, Novosibirsk, pp. 67–77.
20. *Dictionary of the modern Russian literary language (1948-1965)* [Slovar sovremennogo russkogo literaturnogo yazyika: v 17-ti tt], Moscow, Leningrad.
21. Sologub, O. A. (1987), *The typology of the principles of nomination (on the material of Russian folk names of birds): Author's thesis* [Tipologiya printsipov nominatsii (na materiale russkikh narodnykh nazvaniy ptits): avtoref. dis. ... kand. filol. Nauk]. Tomsk, 17 p.
22. Stepanov, Yu. S. (1971), *Semiotics* [Semiotika], Nauka, Moscow, 167 p.
23. Stepanov, Yu. S. (1981), *Names, predicates, sentences: Semiologic grammar* [Imena, predikaty, predlozheniya: Semiologicheskaya grammatika], Nauka, Moscow, 360 p.
24. Stepanova, M. D. (1973), *Theory of Valence and Valence Analysis (on the Material of Modern German Language)* [Teoriya valentnosti i valentnyiy analiz (na materiale sovremennogo nemetskogo yazyika)], Moscow, 110 p.
25. Syusko, M. I. (1989), *Methods and types of derivation in zoonymia* [Sposobyi i tipy derivatsii v zoonimii], Kiev, 47 p.
26. Tihonov, A. N. (1985), *Dictionary of the Russian language: in 2 vols* [Slovoobrazovatelnyiy slovar russkogo yazyika: v 2-h tt.], Rus.yaz., Moscow.
27. Ufimtseva, A. A. (1986), *Lexical meaning: Principles of the semiological description of vocabulary* [Leksicheskoe znachenie: Printsipyi semiologicheskogo opisaniya leksiki], Nauka, Moscow, 240 p.
28. Ufimtseva, A. A. (1988), "The role of vocabulary in the knowledge of reality and the formation of a language picture of the world" ["Rol' leksiki v poznanii chelovekom deystvitelnosti i v formirovanii yazyikovoy kartinyi mira"], *Rol chelovecheskogo faktora v yazyike: Yazyik i kartina mira*, Moscow, pp. 108–140.

29. Fasmer, M. *Etymological dictionary of the Russian language: In 4 vols.* (1964–1973), [Etimologicheskii slovar russkogo yazyka: V 4-h tt.], Moscow.
30. Shvedova, N. Yu. (1981), “One-volume explanatory dictionary (specificity of the genre and some perspectives of further work)” [“Odnomennyi tolkovyi slovar (spetsifika zhanra i nekotorye perspektivy dalneyshey raboty)”], *Russkiy yazyk. Problemyi hudozhestvennoy rechi. Leksikologiya i leksikografiya. Vinogradovskie chteniya*. IX–X, Moscow, pp. 166–179.
31. Yusupova, N. G. (1982), “Structure of word-formation paradigms of zoonyms” [“Struktura slovoobrazovatelnykh paradigm zoonimov”], *Aktualnyie problemyi russkogo slovoobrazovaniya*, Tashkent, pp. 298–301.

Надійшла до редколегії 11.01.2017

УДК 811.161.1'373.46

О. В. Нашиванько

ГУ «Днепропетровская медицинская академия МОЗ Украины»

ОНОМАСИОЛОГИЧЕСКАЯ СТРУКТУРА ЛЕКСИЧЕСКОГО ГНЕЗДА С КОМПОНЕНТОМ «ТЕРАПИЯ» В ТЕРМИНОСИСТЕМЕ МЕДИЦИНСКОЙ КОСМЕТОЛОГИИ

На материале терминологического гнезда с общим компонентом «терапия» рассмотрены системные отношения, формирующие логико-понятийную структуру современной терминосистемы медицинской косметологии. Охарактеризована структура гнезда; проанализированы единицы гнезда с точки зрения их структурной и ономасиологической характеристик; установлены синонимические связи терминов в составе лексического гнезда.

Ключевые слова: системность терминов, лексическое гнездо, ономасиологическая структура, синонимические связи, терминосистема медицинской косметологии.

Нашиванько О. В. ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України». **ОНОМАСІОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ЛЕКСИЧНОГО ГНІЗДА З КОМПОНЕНТОМ «ТЕРАПІЯ» В ТЕРМІНОСИСТЕМІ МЕДИЧНОЇ КОСМЕТОЛОГІЇ**

На матеріалі термінологічного гнізда із загальним компонентом «терапія» розглянуто системні відношення, які формують логіко-поняттєву структуру сучасної терміносистеми медичної косметології. Схарактеризовано структуру гнізда; проаналізовано одиниці гнізда під кутом їхньої структурної й ономасіологічної характеристики; встановлено синонімічні зв'язки термінів у складі лексичного гнізда.

Ключові слова: системність термінів, лексичне гніздо, ономасіологічна структура, синонімічні зв'язки, терміносистема медичної косметології.

Nashivanko O. V. SE «Dnepropetrovsk medical academy Health Ministry of Ukraine». **ONOMASIOLOGICAL STRUCTURE OF THE LEXICAL FAMILY WITH THE COMPONENT «THERAPY» IN THE TERMINOLOGICAL SYSTEM OF MEDICAL COSMETOLOGY**

Purpose of the article: description of the terminological family with the component «therapy», functioning in the modern terminological system of medical cosmetology. **Tasks:** to establish and systematize terms, composing the lexical family with the common component «therapy»; to characterize the structure of lexical family; to analyze units of the family by means of structural and onomasiological characteristics; to reveal synonymic relations of terms including in the lexical family.

Results of investigation: the lexical family with the main component *therapy* in combination with «filial» microfamilies «Physiotherapy» and «Mesotherapy» due to its quantitative composition relates to more impressive family formations in the terminological system of medical cosmetology. All terms, including in the family are complex or compound formations due to their structure. Onomasiological models of terms include onomasiological signs, indicating the way, the factor of influence,

the substance used in the procedure and the result of influence. Synonymic type is widely spread in the microsystem «therapy» in which investigated lexical family includes.

Key words: system of terms, lexical family, onomasiological structure, synonymic relation, terminological system of medical cosmetology.

Системность принято считать «генетическим свойством терминов, проявляющимся в способности участвовать в сложных таксономических построениях, втягивая в свои классификационные структуры набор необходимых, логически обусловленных связей» [6, с. 278]. Будучи одной из основных характеристик при описании терминологии любой отрасли знания, системность реализуется прежде всего в содержательной связности терминосистем. Последняя может проявляться в разных формах, и в частности в стратификации терминов по тематическим группам и лексическим гнездам.

Под лексическим (терминологическим) гнездом исследователи понимают совокупность терминов, объединенных отношениями непосредственной и опосредованной деривационной мотивации. С. Г. Казарина, характеризуя виды терминологической системности, отмечает, что одним из наиболее распространенных вариантов «реализации лингвистической связности является морфологический способ образования производных терминов на базе исходных корневых слов и синтаксический, при котором у базисного компонента появляется признаковый компонент или признаковый компонент термина приобретает статус базисного компонента производной номинации. В результате применения этих способов терминообразования появляются характерные признаки терминосистем: наличие терминологических гнезд» [4, с. 154].

В силу важности гнездовой структуризации как одного из показателей системности терминологии ученые считают описание этого параметра обязательным при исследовании конкретных терминосистем [2, с. 69–78; 3, с. 75–77]. Отмеченное обуславливает **актуальность** предлагаемой публикации, **целью** которой является описание терминологического гнезда с общим компонентом «терапия», функционирующего в современной терминосистеме медицинской косметологии. В **задачи** статьи, продолжающей ряд наших публикаций, посвященных терминологии медицинской косметологии [5], входило: 1) выделить и систематизировать термины, составляющие лексическое гнездо (далее ЛГ. – О. Н.) с общим компонентом «терапия»; 2) охарактеризовать структуру самого ЛГ; 3) проанализировать единицы гнезда с точки зрения их структурной и ономазиологической характеристики; 4) выявить системные отношения терминов, входящих в состав ЛГ.

Базу фактического материала составили более 280 терминов, извлеченных из специализированных журналов, толковых и энциклопедических словарей русского языка, электронных словарей терминов косметологии, а также специализированных материалов, предлагаемых различными сайтами по эстетической и медицинской косметологии.

При исследовании гнездовой структуризации той или иной терминосистемы необходимо принимать во внимание, что структура каждой терминосистемы отражает «характер взаимосвязи составляющих ее терминов, определяющих специфику взаимоотношений наименований понятий на различных уровнях» [8, с. 13]. По существу, любая терминология – это система, состоящая из подсистем и микросистем, которые включают терминологические гнезда, причем в их организации «отчетливо проявляется взаимодействие понятийных категорий, связанных данной терминосистемой, а деление на терминологические гнезда связано с понятийной системой соответствующей системы знаний» [1, с. 53].

Е. А. Федорченко, подчеркивая отличие терминологического гнезда от словообразовательного, отмечает, что «гнездо терминов может быть построено ана-

логічно, по образцам и моделям общеупотребительных слов, но обычно оно имеет другую, более сложную организацию. Центром такой структуры становится общий терминологический элемент, вокруг которого организуются как монологические, так и полилогические образования» [7, с. 156].

Все изложенное касается и терминологии медицинской косметологии, тематическая структура которой обусловлена, прежде всего, спецификой репрезентируемой области, теми категориями, которые в ней концептуализированы. Так, исследуемое нами лексическое (терминологическое) гнездо в общей терминосистеме медицинской косметологии относится к микросистеме «Терапия», которая, в свою очередь, входит в тематическую группу «Косметологические процедуры и операции».

Помимо лексического гнезда с общим компонентом *терапия*, микросистема «Терапия» включает и «дочерние» микрогруппы, соотносящиеся с тематическими областями «Физиотерапия» и «Мезотерапия».

Лексическое гнездо с опорным компонентом *терапия* включает более ста сложных наименований со второй частью *-терапия* (*актиотерапия, вибротерапия, криотерапия* и др.), 18 сложных аппозитивного типа (*пульс-терапия, ПУВА-терапия*), и 28 составных терминов (*кислородная терапия, вакуумная терапия, микротоковая терапия* и др.). В структуре сложных и некоторых составных терминов грецизм *терапия* (< гр. *therapēia* – лечение (внутренних болезней)) довольно часто замещается калькой *лечение*.

В первой части сложных и в атрибутивных компонентах составных терминов концептуализируется ономастический признак, указывающий на:

1) способ осуществления процедуры: *диетотерапия* (< гр. *diaita* – режим питания) – метод лечения и профилактики болезней, основанный на применении специально подобранных пищевых рационов (диет) и определенного режима питания; *прессотерапия* (< фр. *presse* < лат. *pressare* – давить, жать) – воздействие на лимфатическую систему сжатым воздухом, подаваемым через корсеты, которое дозируется компьютером; *микроигловая терапия* – введение лечебных препаратов с помощью микроигл;

2) фактор воздействия: *гелиотерапия* (< гр. *helios* – солнце) – воздействие солнечными лучами на организм человека в лечебных и профилактических целях; *хромотерапия* (< гр. *chroma* – цвет) – воздействие на организм с помощью свойств цвета и цветного света; *термотерапия* (< гр. *therme* – тепло) – применение с лечебной целью различных физических средств теплового воздействия; *криотерапия* (< гр. *kryos* – холод) – метод лечения холодом (чаще всего при помощи жидкого азота); *электроимпульсная терапия* – применение с лечебными целями импульсных токов;

3) средство воздействия: *фитотерапия* (< гр. *phyton* – растение) – лечебное воздействие на организм трав, растений, эфирных масел, водорослей посредством обертывания, ингаляции, целебных чаев или массажа; *парафинотерапия* (нем. *Paraffin* < лат. *parum* – мало + *affinis* – родственный) – метод теплолечения с применением расплавленного высокоочищенного сорта белого парафина в виде аппликаций, ванн; *талассотерапия* (< гр. *thalassa* – море) – физиотерапевтическая методика, основанная на лечебном применении морской воды, иловых грязей, водорослей. Буквально переводится как «лечение морем»; *коллагеновая терапия* – инъекции коллагена тонкими иглами; *УВЧ-терапия* – лечение электрическим полем ультравысокой частоты;

4) результат воздействия: *рефлексотерапия* (< лат. *reflexus* – отраженный) – лечебные приемы и методики, основанные на механическом, термическом и др.

раздражении определенных зон поверхности тела (так называемых биологически активных точек);

5) место / зону воздействия: **мезотерапия** (< гр. *mesos* – средний, промежуточный) – методика инъекционного введения препаратов на уровень средней части дермы (мезодермы).

Ономасиологическая структура рассматриваемых терминов может включать два признака, указывающих на комбинированный фактор воздействия: **аэроинотерапия** (< гр. *aer* – воздух + *ion* – идущий) – лечение ионизированным воздухом; **виброваккуумтерапия** (< лат. *vibrare* – дрожать, колебаться + *vacuum* – пустота) – лечебное воздействие на человека локальной вакуум-декомпрессии и вибрации; **гальваноогрязелечение** – применение постоянного электрического тока для лечения, сочетаемое с воздействием лечебной грязи; **гидроцветотерапия** (< гр. *hydor* – вода) – лечение цветом, придающее жизненные силы и бодрость. Клиент находится в ванной с морской водой; **фитогидротерапия** – лечебные ванны с использованием трав и препаратов растительного происхождения; **фотохромотерапия** (< гр. *phos/photos* – свет + *chroma* – цвет) – метод лечения с помощью видимой части светового спектра.

В единичных случаях комбинированный ономасиологический признак указывает на инструмент воздействия и его конструкционные особенности: **микроиглотерапия** (< гр. *micros* – малый) – метод рефлексотерапии, сущность которого состоит в длительном воздействии на точки акупунктуры путем введения и оставления в них специальных акупунктурных игл (микроигл) на срок до нескольких суток.

Термины **гидроцветотерапия** и **микроиглотерапия**, включающие общеславянские (*цвет-*, *игл-*) и заимствованные (*гидро-*, *микро-*, *терапия*) компоненты, относятся к так называемым гибридным сложениям [4]. К гибридным сложениям относятся и термины с первым компонентом – аббревиатурой, переданной латиницей: **ELOS-лечение** / **ELOS-терапия**, **SPA-криотерапия**, **SPA-мезотерапия**; атрибутивный компонент может представлять собой заимствование, сохраняющее исконную графическую форму или же калькированное: **anti-age-терапия** – **anti-aging-терапия** – **терапия анти-возраст** и др.

В дискурсивной практике единицы рассматриваемой подгруппы функционируют наряду со своими синонимами, возникшими в результате полного или частичного калькирования компонентов: **аэротерапия** – **воздухолечение**, **парафинотерапия** – **парафинолечение**, **термотерапия** – **теплотечение**, **хромотерапия** – **цветолечение** и др.

Парадигматический ряд может состоять из интернациональных терминов с варьирующимися компонентами: **прессотерапия** – **прессомассаж** – **пневмомассаж**, а также включать наряду с интернациональными калькированные и гибридные термины: **фототерапия** – **светолечение** – **фотоомоложение**. В последнем термине четко акцентируется прагматический компонент, указывающий на цель, конечный результат косметологической процедуры.

Закономерно, что в синонимические связи вступают термины-сложения и их синтаксические аналоги: **гормонотерапия** – **гормональная терапия**, **лазеротерапия** – **лазерная терапия** – **лазеролечение** – **косметологическая лазеротерапия**, **озонотерапия** – **озонная терапия**; термины, включающие аббревиатурный компонент, в том числе и латинизированный, и термины – полные аналоги: **ДДТ-терапия** – **диадинамотерапия**, **КВЧ-терапия** – **крайне высокочастотная терапия**, **СВЧ-терапия** – **микроволновая терапия** – **сверхвысокочастотная терапия**, **RF-терапия** – **радиочастотная терапия**. Последний ряд дополняют синонимы

актинотерапія (гр. aktinos – луч, therapia) и *процедура RF* (англ. radio frequency) – использование определенной радиочастоты электромагнитного поля.

В единичных случаях сложения с компонентом *терапия* синонимизируются с производными терминами: *склеротерапія* – *склерозирование* или сложениями-новообразованиями: *цветотерапія* – *космоцветика*.

Внутри гнезда *терапия* могут формироваться лексические гнезда второго уровня, например, ЛГ, возглавляемое лексемой *рефлексотерапія*: *мануальная рефлексотерапія*, *лазерная рефлексотерапія*, *ультразвуковая рефлексотерапія*. Атрибутивные компоненты в этом случае выражают ономаσιологический признак, указывающий на метод осуществления процедуры.

Нетрудно заметить, что рассмотренное лексическое гнездо объединяет термины, называющие процедуры, разнообразные по применяемым методам. Так, одни из них относятся к мануальным, другие требуют применения аппаратуры, третьи построены на инъекционной технике. Некоторые из «терапевтических» терминов сами возглавляют достаточно автономные микросистемы, требующие отдельного рассмотрения. По нашему мнению, к таковым относятся совокупности наименований, объединяемых в рамках тематических областей «Физиотерапія» и «Мезотерапія».

Процедуры *физиотерапии* (греч. physio – природа + терапия) предполагают использование в лечебных и профилактических целях физических факторов (движения, воды, света, тепла, электричества, электромагнитного поля, ультразвуковых колебаний и т. д.). Разнообразие физических факторов и методов их применения предопределяет и множество номинаций соответствующих процедур. Закономерно, что большинство рассмотренных выше терминов с компонентом *терапия* являются обозначениями физиотерапевтических процедур. Однако помимо таких обозначений в микросистеме «Физиотерапія» можно выделить ряд лексических гнезд, объединенных на основе других компонентов. Такие лексические гнезда структурируются, в основном, по первому, атрибутивному компоненту.

Так, выделяется гнездо сложений с первым компонентом *гальвано-* (от прилагательного *гальванический*, производного от фамилии итальянского ученого Л. Гальвани; обозначает постоянные токи малой величины): *гальваноакустика*, *гальванотермофорез* (син. *гальванотермия*), *гальванофарадизация*, куда входит и суффиксальное производное *гальванизация*. Объединяющим для этого гнезда является термин *гальванотерапія*.

Первый компонент *электро-* (сокр. от *электрический* из фр. électrique < греч. ἤλεκτρον – смола, янтарь) объединяет сложения: *электрокоагуляция*, *электролиз* (син. *гальваноакустика*), *электрокоагуляция*, *электромиостимуляция*, *электропорация*, *электростимуляция* (син. *физиостимуляция*), *электролиполиз*, *электрофорез* (син. *гальванизация*) и т. д. Общими для этого микрогнезда является термин *электротерапія* и гибриды *электролечение*.

Микрогнездо, состоящее из двух членов, объединяет первый компонент *ридо-* (лат. ridus – морщина): *ридолиз* (устранение морщин с помощью электростимуляции поверхностного слоя дермы), *ридопунктура* (методика, которая отличается от ридолиза тем, что на активном электроде не одна игла, а несколько маленьких, которые вводятся в морщину).

По опорному компоненту структурировано лишь одно микрогнездо с компонентом *форез* (греч. rhogēō – ношу, переносу): *гальванотермофорез*, *индуктотермоэлектрофорез*, *ионофорез*, *криоэлектрофорез*, *лазерофорез*, *ультрафонофорез* (син. *УЗ-форез*), *ультрафоноэлектрофорез*, *электрофорез*, *магнитолазерный форез*. Атрибутивный компонент в таких сложениях и составном тер-

мине воплощает ономаσιологические признаки «фактор воздействия» или «источник воздействия (*лазерофорез*)».

Вне гнездовой систематизации в рассматриваемой микросистеме остаются заимствованные термины **дарсонвализация** (син. **дарсонваль**) (лечебное воздействие переменным импульсным током высокой частоты, высокого напряжения и малой силы; термин образован от имени французского физиолога и физика Д'Арсонваля), **дерматония** (вакуумное воздействие массажными насадками), **катиодермия** (стимуляция циркуляции крови путем воздействия двух типов низкочастотного тока), **фарадизация** (от *фарада* – ед. электрич. тока; метод лечебного и диагностического применения тока низкой частоты), **франклинизация** (по имени американского ученого В. Франклина; метод лечения электр. «тихим» разрядом) и некоторые др.

Микросистема «Мезотерапия» включает наименования косметологических процедур, основанных, в основном, на инъекционном методе, поэтому к ней, помимо подгруппы номинаций разновидностей мезотерапевтических процедур, относится и подгруппа наименований техник введения инъекций.

Лексическое микрогнездо наименований видов мезотерапии – метода инъекционной косметологии, представляющего собой множественные внутрикожные микроинъекции активных веществ в проблемную зону на уровне средней части дермы (мезодермы) – включает немногочисленные сложения и составные термины с объединяющим компонентом **мезотерапия**. Ономаσιологическая структура таких терминов включает видовой признак, указывающий на: а) применяемое средство: *гомеомезотерапия, оксимезотерапия* (син. *кислородная мезотерапия*), *мезотерапия препаратами сосудистого действия*; б) цель, назначение процедуры: *антицеллюлитная мезотерапия, антистрессовая мезотерапия, лимфодренажная мезотерапия, липолитическая мезотерапия*; в) способ осуществления, особенности техники проведения: *капиллярно-мезотерапия, микромезотерапия, ионная мезотерапия*. В рекламном дискурсе косметологических салонов и клиник мезотерапевтические процедуры часто называют «инъекциями красоты», подчеркивая желанный для каждой клиентки конечный результат процедуры.

С каждым днем в сфере косметологии появляются все новые разновидности мезотерапевтических процедур. Виды мезотерапевтического лечения получают новые, как правило, заимствованные, названия, такие как *биоревитализация* (син. *биостимуляция*), *ревитализация, биорепарация, редермализация, гидрорезерв, мезодиссолюция* и т. д. Как отмечают врачи-косметологи, по своей сути все они являются вариантами мезотерапии, только с использованием препаратов с особыми свойствами. Новые термины часто создаются теми, кто разработал новую процедуру, поэтому нередко в специальных дискурсах можно найти указание на автора, например: «Впервые термин «биоревитализация» был введен итальянскими учеными Ди Пьетро и Ди Санте».

Развитие аппаратных методов косметологии позволило проводить мезотерапевтические процедуры без инъекций, что послужило основанием для формирования в косметологическом дискурсе нового синонимического ряда. Атрибутивные компоненты терминов-синонимов могут указывать на собственно метод: *аппаратная мезотерапия*, конкретизировать способ осуществления процедуры: *безыгольная, безыноекционная мезотерапия, «мезотерапия без игл», неинвазивная мезотерапия*, выгодно акцентировать сопровождающие симптомы: *безболезненная мезотерапия*. Чтобы подчеркнуть атравматичность метода, его называют «*виртуальной мезотерапией*».

Выводы. Проведенное исследование показало, что лексическое гнездо с опорным компонентом *терапия* вместе с «дочерними» микрогнездами «Физиоте-

рапия» и «Мезотерапия» по количественному составу относится к наиболее представительным гнездовым образованиям терминосистемы медицинской косметологии. Все термины, входящие в гнездо, по своей структуре являются сложными или составными образованиями. Ономазиологические модели проанализированных терминов включают ономазиологические признаки, указывающие чаще всего на способ или фактор воздействия. Немаловажным для косметологического дискурса является и указание на используемое в процедуре средство (вещество), а также результат воздействия. В микросистеме «Терапия», в которую входит рассмотренное ЛГ, широко представлена синонимия наименований.

Перспективу исследования составляет установление и описание структуры и состава терминов других лексических гнезд, входящих в состав тематических групп терминосистемы медицинской косметологии.

Библиографические ссылки

1. **Богомолова С. И.** Проблема формирования многокомпонентных терминосистем (на материале терминологии математической кибернетики) / С. И. Богомолова // Лингвистические проблемы формирования и развития отраслевых терминосистем. – М., 1999. – С. 53–57.
2. **Гринев С. В.** Введение в терминоведение / С. В. Гринев. – М. : Московский лицей, 1993. – 308 с.
3. **Ивина Л. В.** Лингво-когнитивные основы анализа отраслевых терминосистем (на примере англоязычной терминологии венчурного финансирования) : монография / Л. В. Ивина. – М. : Академический проект, 2003. – 304 с.
4. **Казарина С. Г.** Типологические характеристики отраслевой терминологии : монография / С. Г. Казарина. – Краснодар : Изд-во Куб. гос. мед. акад., 1998. – 271 с.
5. **Нашиванько О. В.** Русскоязычная терминология медицинской косметологии в системном и функциональном аспектах : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02. / Нашиванько Ольга Викторовна. – Днепрпетровск, 2011. – 209 с.
6. **Татаринов В. А.** Общее терминоведение : Энциклопедический словарь / В. А. Татаринов. – М. : Московский лицей, 2006. – 528 с.
7. **Федорченко Е. А.** Становление и развитие терминологической лексики таможенного дела в русском языке : монография / Е. А. Федорченко. – М. : МГОУ, 1998. – 248 с.
8. **Шурыгин Н. А.** Лексикологическая терминология как система / Н. А. Шурыгин. – Нижневартовск, 1997. – 167 с.

Reference

1. Bohomolova, S. I. (1999), "Problem of multicomponent terminological systems formation", *Linguistic problems of sectoral terminological system formation and development* ["Problemy formirovaniya mnogokomponentnykh terminosistem"], Moscow, pp. 53–57.
2. Grinyov, S. V. (1993), *Introduction to terminology* [*Vvedenie v terminovedenie*], Moscow, 308 p.
3. Ivina, L. V. (2003), *Linguistic cognitive bases of sectoral terminological system analysis* [*Lingvo-kognitivnye osnovy analiza otraslevykh terminosistem*], Moscow, 304 p.
4. Kazarina, S. G. (1998), *Topological characteristics of sectoral terminology* [*Topologicheskie haracteristiki otraslevoy terminologii*], Krasnodar, 271 p.
5. Nashivanko, O. V. (2011), *The Russophone terminology of medical cosmetology in systemic and functional aspects: dissertation* [*Russkojazychnaja terminologia v sistemnom i funktsional'nom aspektah: dis. ... kand. filol. nauk*], Dnepropetrovsk, 209 p.
6. Tatarinov, V. A. (2006), *General terminology: Encyclopaedic dictionary* [*Obshchee terminovedenie: Entsiklopedicheskiy slovar*], Moscow, 528 p.
7. Fedorchenko, E. A. (1998), *Formation and development of customs affair terminological vocabulary in the Russian language* [*Stanovlenie i razvitie terminologicheskoy leksiki tamozhennogo dela v russkom jazyke*], Moscow, 248 p.
8. Shurygin, N. A. (1997), *Lexicological terminology as system* [*Leksikologicheskaja terminologia kak sistema*], Nyzhnevartovsk, 167 p.

Надійшла до редколегії 04.01.2017

В. М. Осипчук

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова (м. Київ)

ІСТОРІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ ТА ПРИСЛІВНИКІВ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Проаналізовано найбільш важливі етапи в історії дослідження прислівників та прикметників як самостійних частин мови. Розглянуто особливості репрезентації прислівника та прикметника з урахуванням семантичних, морфологічних та синтаксичних критеріїв, що дозволяють говорити про автономний статус досліджуваних у статті частин мови.

Ключові слова: прикметник, прислівник, лінгвістика, семантика, лексико-граматичні класи.

Осипчук В. Н. Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. **ИСТОРИЯ ИССЛЕДОВАНИЯ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ И НАРЕЧИЙ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА**

Проаналізовані найбільш важливі етапи в історії дослідження нарецій і прилагательних як самостійних частей речи. Рассмотрены особенности репрезентации наречия и прилагательного с учетом семантических, морфологических и синтаксических критериев, позволяющих говорить об автономном статусе исследуемых частей речи.

Ключевые слова: прилагательное, наречие, лингвистика, семантика, лексико-грамматические классы.

Osypchuk V. M. National Pedagogical Dragomanov University. **HISTORY OF THE STUDY OF ADJECTIVES AND ADVERBS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE**

Article focusing on the most important stages in the history of the study of adverbs and adjectives as separate parts of speech. Discusses the features of the representation of adverbs and adjectives taking into account the semantic, morphological and syntactic criteria that allow us to speak of the autonomy of the studied in the article. The research urgency is caused by the tendencies of modern linguistics, based on the research experience of the past, to explore the universal features of the linguistic system in the context of the national language picture of the world, where the priority is to describe the patterns of verbalization semantic unwisely as a means of development of the Ukrainian language.

The purpose of this article is to review the history of research adjective and adverbs as casimoney classes with its own lexico-grammatical, semantic-syntactical and syntagmatically features. Research article topics identified active functional approach, which gives the possibility of using linguistic facts that convey the content of the studied concepts, connect language elements that contain such concepts. The article gradually reviewed the history of research on adverbs and adjectives as parts of speech, which is the basis of verbalisation of semantics of the category of quality. The article considers the most important studies of adjectives and adverbs. It enables to conclude that predmetnikov and preslava issues have not lost their relevance today, particularly from the point of view of the participation of these casinomoney classes in the processes of verbalization of category of quality.

Key words: adjective, adverb, linguistics, semantics, lexico-grammatical classes.

У системі частин мови прислівники та прикметники української мови мають особливий статус. Дослідження цих частиномовних класів та їх статусів потребує системності в описі та аналізі. Семантична категоризація прикметників та прислівників диктує організацію словотвірного ярусу мови, а також впливає на функціонування власне-морфологічних і синтаксичних категорій.

Останнім часом велика кількість лінгвістичних студій (А. В. Висоцький, І. Р. Вихованець, А. О. Загнітко, Н. В. Кавера, М. Я. Плющ та ін.) стосується саме вивчення різноманітних семантичних груп, які розглядаються у функціональному аспекті. Активний функціональний підхід дає змогу за допомогою мовних фактів,

що передають зміст досліджуваного поняття, поєднати елементи мови, які містять такі поняття. Це й визначило наукову проблематику статті.

Актуальність дослідження зумовлена тенденціями сучасної лінгвістики, спираючись на дослідницький досвід минулого, вивчити універсальні риси мовної системи в контексті національно-мовних картин світу, де пріоритетним є опис моделей вербалізації семантичних універсалій, як одного із засобів розвитку української мови.

Метою статті є розгляд історії дослідження прикметника та прислівника як частиномовних класів з власними лексико-граматичними, семантико-синтаксичними та синтагматичними особливостями.

Поставлена мета визначила й **завдання** статті: поетапно розглянути історію дослідження прислівників та прикметників як частин мови, що є основою вербалізації семантики категорії якості.

З давніх часів і прикметники, і прислівники сприймалися як окремі класи з власними специфічними лексико-граматичними властивостями, а важливим завданням дослідників було з'ясування тих семантичних, синтаксичних та морфологічних критеріїв, що дозволяють виділити прислівники та прикметники як окремі лексико-граматичні класи з власною специфікою.

Уперше прислівник як самостійна частина мови був названий представниками Олександрійської школи (II ст. до н.е.) саме з власне лінгвістичних позицій [1, с. 134–135].

Значним кроком щодо вивчення прислівника стала праця М. Смотрицького «Грамматика Славенски» (1619), де на науковому рівні розглянуто питання морфології та синтаксису прислівників та прикметників. У граматиці викладено семантичну класифікацію прислівників, тобто класифіковано прислівники за значенням, розділено за розрядами на групи та підгрупи. Саме М. Смотрицькому належить ідея виокремлення діеприслівника як адвербіалізованого діеприкметника [3, с. 207].

О. Павловський визначив важливу характеристику прислівників та прикметників – ступеньованість: «прислівники, так як і прикметники, мають свої ступені порівняння: дуже – сильно, дужше або дужійше – сильнее, найдужше або преуже – пресильно» [8, с. 21].

Для установлення членів речення Ф. І. Буслаєвим частиномовний розподіл спирався на синтаксичний підхід, відповідно прислівник та прикметник описано в межах синтаксичної класифікації. Відхід від семантичного принципу типологізації прислівників та прикметників був продиктований різноманітністю змістів прислівників, узагальнення відбувається на пріоритетах функціонального рівня. Основа адвербіальних одиниць ставала синтаксичною, а з таких позицій прислівник не міг вважатися частиною мови.

Автори українських граматики I половини XIX ст. також сприяли розвитку вітчизняного мовознавства. Це насамперед І. Вагилевич, Я. Головацький, О. Левицький, І. Могильницький.

Вагомий внесок у дослідження прикметників та прислівників як частиномовних класів зробив О. О. Потебня у праці «Из записок по русской грамматике». Автор схарактеризував прислівник як повнозначно-службову частину мови: «Під обставиною, або прислівником, розуміємо ознаку (отже, повнозначну частину мови), яка пов'язується з іншою ознакою, даною, або такою, що виникає, і лише за її допомогою відноситься до предмета (суб'єкта, об'єкта), а сама по собі не має з ним ніякого зв'язку» [10, с. 124]. О. Потебня визначив прислівник як проміжну

морфолого-синтаксичну категорію. А. В. Висоцький з цього приводу зазначає: «Дослідник (О. Потебня) дав суперечливе тлумачення прислівника, назвавши його обставиною й водночас вказавши на те, що він виражає ознаку ознаки, тобто ототожнив лексико-граматичні класи з членами речення» [3, с. 210].

О. О. Потебня особливу увагу приділив питанню походження та функціонування прикметників, дослідник наголошував на потребі відокремити якість від предмета – носія цієї ознаки, саме тому відбулася диференціація прикметників як самостійної граматичної категорії від іменників, О. Потебня зазначав: «В історії мов, що розрізняють назву речі й ознаки (а не всі це роблять), прикметник як виділений із низки ознак, як більш абстрактний, ніж іменник, пізніший від іменника й утворився із нього» [10, с. 60].

Ідея про приналежність прислівника до відіменної категорії надалі розроблялася у працях О. М. Пешковського, В. Симовича, Є. К. Тимченка, О. О. Шахматова та ін. О. О. Шахматов вважав, що прислівники слід розмежовувати на окремі групи, а саме: займенники-прислівники, прийменникові та сполучникові прислівники. Не можна віднести прислівник до однієї граматичної категорії [12, с. 279].

О. М. Пешковський приділяв увагу прислівникам, які виражали певні ознаки – якість, спосіб дії тощо (*добре, чисто, швидко, прекрасно, по-батьківському*). Дослідник визначав прислівник через властивість виражати ознаку ознак: «У прислівнику виражені ознаки не предмета, а того, що виражено в дієслові й прикметнику... Отже, прислівники виражають ознаки не предметів, а їхніх ознак. У них зображуються ознаки ознак. У цьому й полягає їхнє значення» [9, с. 96].

Дослідниками XVIII–XIX ст. закладено підвалини формально-синтаксичного підходу поряд із семантичним, згідно з яким характерологічними ознаками прислівника стають невідмінюваність та співвідносність.

Системно-структурний опис частиномовних класів визначив виділення синтаксичного (К. С. Аксаков, О. О. Потебня, О. О. Шахматов), а також морфологічного (Ф. Ф. Фортунатов, Д. М. Ушаков, М. М. Петерсон) критеріїв. Пріоритетним стає комплексний підхід до аналізу лексичних, морфологічних і синтаксичних властивостей прислівників та прикметників. Так, прислівник визначався з урахуванням загальнограматичного значення непроцесуальної додаткової ознаки другого порядку, синтаксичної функції обставини та незмінності тощо.

Комплексний підхід до дослідження прикметників та прислівників дав можливість В. В. Виноградову відмежувати прислівник від інших частин мови, доповнити класифікацію прислівників, керуючись функціонально-прагматичними властивостями цієї частини мови.

У вітчизняному мовознавстві першої половини XX ст. увага віддавалася опису та аналізу граматико-морфологічних та синтаксичних аспектів у визначенні прислівників та прикметників. Прислівники були класифіковані за обставинними функціями у реченні, особливостями адвербіалізації інших лексико-граматичних класів та описані як окремий частиномовний клас.

В україністиці другої половини XX – поч. XXI ст. заслуговують на увагу праці С. П. Бевзенка, Л. А. Булаховського, А. В. Висоцького, І. Р. Вихованця, М. А. Жовтобрюха, І. К. Кучеренка, А. В. Майбороди, В. В. Німчука, М. Я. Плющ, В. М. Русанівського, С. П. Самійленка, О. О. Тараненка та ін., котрі досліджують прислівникову систему. Було висвітлено проблеми походження прислівників, а також визначено тривання процесу утворення нових прислівників за типовими

словотвірними моделями та появу граматичних елементів за участю лексичного потенціалу мови.

Прикметник як повнозначна частина мови розглядається у працях А. В. Висоцького, Л. В. Гікова, О. Т. Кривоносова, Д. М. Шмельова та ін. Прикметник охоплює слова із значенням ознаки предмета та розкриває своє значення без залучення додаткових слів [7, с. 418–422]. Прикметник здатен номінувати ознаки пізнаних людиною предметів, аспектів суспільного життя й природи, робить можливим реалізацію вдалих комунікативних актів. Отже, Д. М. Шмельов зазначав, що прикметник функціонує в мові не як ізольована одиниця, вступає в різні зв'язки та відносини з іншими одиницями того самого рівня, тобто з іншими словами, а також з одиницями інших рівнів мови [13, с. 73].

Окремо варто згадати роботу В. В. Німчука у колективній праці «Історія української мови: Морфологія» (1978). У дослідженні йдеться про генезу, особливості функціонування, простежуються закономірності у продуктивності основних морфологічних типів прислівників та прикметників протягом усієї історії розвитку української мови. Багатий фактичний матеріал (тексти писемних пам'яток, говірки української мови) дав змогу якомуго повніше представити історію становлення прислівників та прикметників як частиномовних класів.

І. Р. Вихованець [4, с. 185] на ґрунті функціонального підходу дослідив частиномовний статус прислівника та дійшов висновків щодо відсутності у прислівника самостійного лексичного значення. Це твердження спирається на тезу про наявність синтаксичних дериватів від трьох частин мови – прикметника, дієслова та іменника. Прислівник може змінювати тільки синтаксичні ролі, а «запозичене» з інших частин мови лексичне значення зберігається.

Маргінальність прислівника як частиномовного класу пов'язана саме з властивістю виражати обставинні семантико-синтаксичні позиції, прислівник може виражати різні обставини також у межах категорії якості.

У сучасному мовознавстві категорію якості прийнято кваліфікувати як морфолого-синтаксико-словотвірну. Із цих позицій висвітлюється проблема категорії ступенів порівняння у працях О. К. Безпояско, І. Р. Вихованця, Г. Гельбіга, К. Г. Городенської, Н. М. Костусяк, М. Д. Степанової.

Питання про статус форм, що виражають помірний, надмірний та недостатній ступені якості прикметників розглянуто в працях О. О. Потебні, О. М. Пешковського, В. В. Виноградова, І. І. Мещанінова, Л. А. Булаховського, Л. В. Щерби, Ю. О. Карпенка, А. П. Грищенка, І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, М. В. Кравченко, О. К. Безпояско, М. В. Леонової, М. І. Греча, М. Я. Плющ та ін. Спеціально цю проблему розглянуто у дисертаційному дослідженні С. Є. Олійник «Парадигматика категорії безвідносної міри ознаки в українській мові».

Тож, слід зробити висновки, що прикметникова та прислівникова проблематика не втратила актуальності й сьогодні, зокрема з погляду участі цих частиномовних класів у процесах вербалізації категорію якості.

Бібліографічні посилання

1. **Античные теории языка и стиля.** – СПб. : ОГИЗ, 1936. – 341 с.
2. **Виноградов В. В.** Русский язык: Грамматическое учение о слове. – 3-е изд. / В. В. Виноградов. – М. : Высш. шк., 1986. – 639 с.
3. **Висоцький А. В.** Історія дослідження прислівника як самостійної частини мови / А. В. Висоцький // Наук. часопис Національного пед. ун-ту імені М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки. Мовознавство / відп. ред. Л. І. Мацько. – 2009. – С. 206–214.

4. **Вихованець І. І.** Частини мови в семантико-граматичному аспекті / І. І. Вихованець – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
5. **Вихованець І. І.** Студії про частини мови: Термінологічний аспект / І. І. Вихованець // Українська термінологія і сучасність. – 2005. – Вип. VI. – С. 3–8.
6. **Вихованець І. І.** Теоретична морфологія української мови / І. І. Вихованець, К. Г. Городенко. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
7. **Кривоносов А. Т.** Система классов слов как отражение структуры языкового сознания / А. Т. Кривоносов. – Москва-Нью-Йорк : Изд-во ЧеРо, 2001. – 845 с.
8. **Павловский А.** Грамматика малороссийского языка / А. Павловский. – СПб., 1818. – 108 с.
9. **Пешковский А. М.** Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
10. **Потебня А. А.** Из записок по русской грамматике : в 4-х т. / А. А. Потебня. – М. : Просвещение, 1968. – Т. 3. – 552 с.
11. **Чапля І. К.** Прислівник в українській мові / І. К. Чапля. – Х. : Вид-во Харк. ун-ту, 1960. – 124 с.
12. **Шахматов А. А.** Очерк современного русского литературного языка / А. А. Шахматов. – М. : Учпедгиз, 1941. – 620 с.
13. **Шмелёв Д. Н.** Слово и образ / Д. Н. Шмелёв. – М. : Наука, 1964. – 120 с.

References

1. *Ancient theories of language and style* (1936) [*Antichnye teorii jazyka i stilja*], St. Petersburg, 341 p.
2. Vynohradov, V. V. (1986), *Russian language: Grammatical teaching of the word* [*Russkij jazyk: Grammaticheskoe uchenie o slove*], Vysshaja shkola, Moscow, 639 p.
3. Vysotsky, A. V. (2009), «The history of the study of adverbs as an independent part of speech», *Scientific journal of National pedagogical Dragomanov University* [“Istorija doslidzhennja prislivnika jak samostijnoi chastini movi”, *Naukovij chasopis Nacional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni M. P. Dragomanova*], pp. 206–214.
4. Vyhovanets, I. I. (1988), *Parts of speech in semantic-grammatical aspect* [*Chastini movi v semantiko-gramatichnomu aspekti*], Kyiv, 256 p.
5. Vyhovanets, I. I. (2005), «Studio on parts of speech: the Terminological aspect» [“Studii pro chastini movi: Terminologichnij aspekt”, *Ukrains'ka terminologija i suchasnist'*], pp. 3–8.
6. Vyhovanets, I. I. (2004), *Theoretical morphology of the Ukrainian language* [*Teoretichna morfologija ukrains'koï movy*], Kyiv, 400 p.
7. Kryvonosov, A. T. (2001), *The system of classes of words as a reflection of the structure of language consciousness* [*Sistema klassov slov kak otrazhenie struktury jazykovogo soznaniya*], Moscow–New York, 845 p.
8. Pavlovsky, A. (1818), *Grammar of the little Russian language* [*Grammatika malorossijskogo jazyka*], Petersburg, 108 p.
9. Peshkovsky, A. M. (1956), *Russian syntax in a scientific light* [*Rus'kij sintaksis v nauchnom osveshhenii*], Moscow, 511 p.
10. Potebnya, A. A. (1968) *From the notes on Russian grammar* [*Iz zapisok po russkoj grammatike*], vol. 3, Moscow, 552 p.
11. Chaplya, I. K. (1960), *Dialect of the Ukrainian language* [*Prislivnik v ukrains'kij movi*], Kharkiv, 124 p.
12. Shakhmatov, A. A. (1941), *Essay on the modern Russian literary language* [*Ocherk sovremennoego russkogo literaturnogo jazyka*], Moscow, 620 p.
13. Shmelev, D. N. (1964), *Word and image* [*Slovo i obraz*], Moscow, 120 p.

Надійшла до редколегії 12.01.2017

УДК 811.161.2'282.2 (477.64)

В. М. Пачева

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

КОНСОНАНТИЗМ УКРАЇНСЬКИХ ЗАПОРІЗЬКО-НАДАЗОВСЬКИХ ГОВІРОК

На значному діалектному матеріалі, зібраному в 31-му населеному пункті, розглянуто особливості функціонування приголосних фонем в українських говірках Запорізького Надазов'я. У дослідженні продемонстровано структуру консонантизму цих говірок, встановлено, що у переважній більшості з них спостерігається 32, а в деяких – 35 приголосних фонем.

Ключові слова: ареал, запорізько-надазовські говірки, консонантизм, приголосні, фонема.

Пачева В. Н. Мелітопольский государственный педагогический университет имени Богдана Хмельницкого. **КОНСОНАНТИЗМ УКРАИНСКИХ ЗАПОРОЖСКО-НАДАЗОВСКИХ ГОВОРОВ**

На значительном диалектном материале, собраном в 31-м населенном пункте, рассмотрены особенности функционирования согласных фонем в украинских говорах Запорожского Надазовья. В исследовании продемонстрирована структура консонантизма этих говоров, установлено, что в большинстве из них наблюдается 32, а в некоторых – 35 согласных фонем.

Ключевые слова: ареал, запорожско-надазовские говоры, консонантизм, согласные, фонема.

Pacheva V. Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky. **CONSONANTISM OF UKRAINIAN ZAPORIZHZHYA -NADAZOVSKYI DIALECTS**

The area of the dialects of Zaporizhzhya Nadazov'ya is included 5 southern areas of Zaporozhye region with the total area nearly 9 thousand km. This is the separate subsystem of the steppe dialects of the Ukraine which is started to investigate in the 50 years of the twentieth century.

The purpose of the article is to analyze consonantism of Ukrainian dialects of Zaporizhzhya Nadazov'ya for display of their peculiarities in comparison with the literary language and the proper facts of other dialects of Ukrainian language, which is led to the need of the implementation of such tasks: 1) to collect with the field methods and systematize the phonetic-phonological means of the language of the native speaker of dialects; 2) to elucidate the peculiarities of the functioning of the consonant phonemes in dialects; 3) to make a description of the structure of consonantism.

The research demonstrates the structure of consonantism of these dialects: the vast majority of which there are 32 consonant phonemes and some of them are 35 consonants. The linguistic phenomena are fixed and it has the ancient base. The investigation is determined the area of the spearing of the dialectal phenomena.

Key words: area, zaporizhia-nadazovski dialects, consonantism, consonants, phoneme.

На початку ХХІ ст. дослідження звуків як функціональних одиниць мови залишається центральним завданням сучасної лінгвістики. Всебічне вивчення фонетико-фонологічної системи української національної мови передбачає і правильне визначення фонологічної та звукової структури її діалектів.

Актуальність запропонованої теми зумовлена її недослідженістю та потребою подальшого всебічного вивчення фонетико-фонологічної системи української діалектної мови. Процеси формотворення відзначаються різноманітністю варіантів саме у говорах та постачають цінний матеріал для наукових досліджень фонетико-фонологічної, граматичної і лексичної будови літературної мови.

Ареал говірок Запорізького Надазов'я охоплює 5 південних районів Запорізької області загальною площею майже 9 тис. кв. км. Це окрема підсистема степових говорів України, які розпочали досліджуватися у 50-ті роки ХХ ст.

Єдиною працею, що проливає світло на говірки лише 3-х (с. Дмитрівки, с. Олександрівки, с. Новотроїцького) із 31-го села у цьому ареалі, є стаття «Фонетичні особливості говірок Запорізької області» (1956 р.) С. П. Самійленка [8], в якій проаналізовано фонетичну систему, фонетичні явища та закономірності розвитку нижньонаддніпрянських говірок на матеріалі 38 населених пунктів.

Метою дослідження є проаналізувати консонантизм українських говірок Запорізького Надазов'я для виявлення їх особливостей у порівнянні із літературною мовою та відповідними фактами інших діалектів української мови, що зумовило потребу виконання таких **завдань**: 1) зібрати польовим методом та систематизувати фонетико-фонологічні засоби мови носіїв говірок; 2) з'ясувати особливості функціонування приголосних фонем у говірках; 3) зробити опис структури консонантизму. Об'єктом є українські говірки Запорізького Надазов'я у межах зазначених нижче 5 південних районів Запорізької області. Предметом – структура та особливості цих говірок на рівні фонетики і фонології.

Матеріалом для вивчення проблеми послужили діалектні тексти, зібрані в українських селах, що виникли у ХІХ – на початку ХХ ст. і в яких корінне українське населення живе протягом кількох поколінь: смт. Андріївка, села Берестове, Дмитрівка, Троїцьке, Миколаївка, Новотроїцьке, Успенівка у Бердянському районі; села Борисівка, Єлсїївка, Лозанівка, Новоолексіївка, Партизани, Єлизаветівка у Приморському районі; села Бесідівка, Володимирівка, Воскресенка, Ганноопанлінка, Горіхівка, Дмитрівка, Новокостянтинівка, Новомиколаївка, Олександрівка, Приморський Посад, Степанівка Перша у Приазовському районі; села Вознесенка, Костянтинівка, Новомиколаївка у Мелітопольському районі; села Волчанське, Давидівка, Охримівка, Шелюги у Якимівському районі.

Як відомо, українській літературній мові властивий 32-фонемний склад консонантизму: /б/, /п/, /м/, /в/, /ф/, /д/, /д'/, /т/, /т'/, /з/, /з'/, /с/, /с'/, /ц/, /ц'/, /дз/, /дз'/, /ж/, /ч/, /ш/, /дж/, /л/, /л'/, /н/, /н'/, /р/, /р'/, /й/, /г/, /к/, /х/, /г/, що характерний і для більшості південно-східних говорів (окрім тих, у яких шиплячі /ш/, /ж/, /ч/ зберігають м'якість перед *[а]<*[е] на зіткненні кореня та флексії, а перед [а]<*[а] диспалаталізувалися, внаслідок чого вони можуть протиставлятися у цій позиції за диференційною рисою «твердість – м'якість») [6, с. 70].

Системі консонантизму запорізько-надазовських говірок притаманні відмінності, що виявляються при порівняльному розгляді губних, передньоязикових, середньоязикових, задньоязикових та глоткових (фарингальних) фонем. Як і в літературній мові, в усіх запорізько-надазовських говірках губні приголосні [б], [п], [в], [ф], [м] у позиції перед голосними [е], [и], [о], [у] вимовляються майже завжди твердо, наприклад: [ба'нка], [воўки'], [каву'н], [капу'ста], [кафе'], [копи'ц'і], [мас'ц'], [мед^м], [ми], [молод'і'], [пасту'х], [пенс'іоне'р], [фа'брика]. Інколи у цих позиціях губні приголосні утворюють напівпом'якшені варіанти: [б'ерд'а'нс'к], [буф'е'т], [в'е"ли'к'е], [ж'ів'о'м], [докум'е'нти], [пирип'е'тки] («перепілка(-и)»), [с'ім'о'ноўка], [ф'е'л'дишр] – [ф'е'л'дишар] тощо. Напівпом'якшеними губні виступають також перед [і] будь-якого походження: [в'ійна'], [в'і'ї], [б'і'лії], [м'іжр'а'д':а], [м'і'с'ац'], [м'ішо'к], [н'іч], [с'імф'іро'пол'], [ф'і'ртка] та інші.

Як відомо, процес депалаталізації губних у протоукраїнських діалектах давньоруської мови супроводжувався розщепленням їхньої артикуляції на тверду й м'яку, що призвело до появи приголосного [й] у позиції після губних перед *[ä] з *[e], який став носієм виділеної тут губним палатальності ([м'ä'со] → [мја'со]) [5, с. 308]. У досліджуваних говірках губні приголосні [б], [п], [в], [м] у такій позиції характеризуються напівпалаталізованою вимовою: [в'а'жимо], [ўре'м'а], [ви'м'ачко], [жа'б'ачий], [і'м'а], [кип'а'ч'а] (про воду), [м'а'ко], [ч'ирв'ач'о'к]. Фо-

нема /б/ втрачає дзвінкість у прийменнику-префіксі **об-** перед наступним [п] ([оп:лу'тат'], [оп:уса'т'], [оп:оло'т'], [оп пух], [оп па'рту]). У кінці слова також приголосний [б] може вимовлятися як глухий ([дуп], [го'луп], [ко'роп], [хворо'п]) здебільшого у с. Борисівці, с. Володимирівці, с. Єлисіївці та с. Костянтинівці. Однак у говірках (менше стосується приміських) має місце й дзвінка вимова приголосного [б]: [грибти'], [гли'біше], [лоб], [обтиса'т'], [об ст'іл], [по'гр'іб] тощо. У позиції перед голосним (здебільшого *[a]<*[e]) вставний [й] зазнає асимілятивного впливу губно-носового [м] й змінюється у середньоязиковий [н'], що спостерігається переважно у мовленні старших діалектоносіїв: [ви'мн'а] – [в'і'мн'а], [мн'аки'ї], [памн'атки'ї], [т'е'мн'а] – [т'і'мн'а], [с'е'м'а] – [с'і'мн'а].

Із асимілятивно-дисимілятивних переходів /*ŷ*>*m*/, /*ŷ*>*x*/, /*m*>*n*/ у сполученнях **ўн**, **ўт**, **мб**, **мп** лише в окремих говірках і у мовленні старших діалектоносіїв реалізованим є перехід **м>н** (**мп>нп**) ([канба'їн] у с. Дмитрівці Бердянського р-ну, а [конба'їн], [конпа'н'їја], [канпо'т], [панпу'шка] у с. Берестовому, с. Воскресенці, с. Дмитрівці Приазовського р-ну, с. Миколаївці, с. Новотроїцькому).

Тверда щілинна приголосна фонема /ф/ реалізується у говірках переважно у звукосполюках [хв], [кв] та приголосних звуках [х], [в], [п], наприклад: [ве'кла], [кухва'їка], [ту'хл'ї], [хвасо'л'а] – [квасо'л'а], [хве'д'ір] – [хве'дор], [хво'куси], [хв'їст] – [хво'ст], [хру'кта], [шихване'р] – [шихвоне'р], [jo'сип], [пили'п] та інші. Звук [х] здебільшого масмо у найстарших діалектоносіїв, [хв] – середнього віку, [кв] – [хв] як паралельні, де [хв] спостерігаємо рідше. Поширенішим у молодших діалектоносіїв є приголосний [ф]: [ту'фл'ї], [фа'ртух], [фасо'л'а], [фата'], [фе'рма], [фо'рмочка], [фотогра'ф'їја], [фру'кти] – [фру'кта] тощо.

Артикуляційно-акустичні якості твердих передньоязикових приголосних (зімкнених [т], [д], щілинних [с], [з], [ш], [ж], африкат [ц], [дз], [ч], [дж], сонорних [н], [л], [р]) у досліджуваних говірках здебільшого такі, як і відповідні звуки української літературної мови. Як і в останній, вони перед голосними, окрім [і], майже в усіх говірках вимовляються твердо. А перед голосним [і] будь-якого походження та перед [іі](<[о]), [і] (з колишнім закінченням **-ий**) пом'якшуються: [гру'ш'ї], [д'ї'ло], [ж'ї'нка], [з'ї'ми], [і'н'її], [л'ї'мо], [пор'ї'х], [с'ї'л'], [ст'ї'л], [ц'ї'лиї].

У говірках та в літературній мові внаслідок багатьох чинників спостерігається поступове витіснення здиференційованої вимови передньоязикових перед [і], незалежно від його походження, уніфікованою, м'якою вимовою всіх класів приголосних [6, с. 83]. У позиції перед м'якими приголосними фонеми /д/, /т/, /р/ не виступають у напівпом'якшеному варіанті, а на відміну від літературної мови, фонеми /ж/, /з/, /с/, /н/, /л/ стають напівпом'якшеними: [з'в'ін'ова'] («ланкова»), [ї'з'д'у], [приїж'д'а'јут'], [пос'т'ї'л] («взуття»), [на со'н'ц'ї], [по тар'ї'л'ц'ї] тощо. У окремих говірках відбувається перехід [т] в [к]: [к'ї'сто], [к'ї'сно], [к'ї'сни'ї] – [т'ї'сто], [т'ї'сно], [т'ї'сни'ї], який має місце в діалектах української мови [2, с. 242], [5, с. 321]. Це явище пов'язане з пом'якшенням приголосних і характерне закарпатським, бойківським, гуцульським та частині наддністрянських і буковинсько-покутських говірок. Лише в окремих випадках цей перехід поширений у південно-східних і північних говорах [3, с. 12].

У більшості говірок ареалу у позиції перед /а/ фонема /р'/ на початку та в середині складу виявляється лексично ширше, ніж у літературній мові: [бу'р'а], [бур'а'к], [гр'ад], [гр'ани'ц'а], [ку'р'ач'її], [р'атки'], [р'а'моч'ка], [р'а'ма], а [р'атува'ти] – [ратува'ти] (лише у старших діалектоносіїв с. Новокосянтинівки). Спостерігається сильна тенденція до збереження давнього палатального *[р'] в абсолютному кінці слова чи складу ([база'р'], [дима'р'], [коса'р'], [ха'р'к'її] – [ха'р'кої]), що характерно усім віковим групам. У говірках

с. Вололодимирівки, с. Горіхівки, с. Давидівки, с. Троїцького, с. Миколаївки та с. Партизан здебільшого виступають паралельні варіанти [p] – [p'] на зразок [ба-за'p] – [база'p'], [коса'p] – [коса'p'] у мовленні різних вікових груп населення. У позиції перед етимологічним *[i] давно стверділий [p], як і в багатьох південно-східних говірках, у більшості досліджуваних говірок вимовляється м'яко, асимілюючи наступний [й] ([ма'т'ip':y], [n'i'p':a], [нов'i'p':a]). Зафіксовано поодинокі випадки палаталізації приголосного [p] у сполучі **рю** ([кр'уч'о'к], [стр'уч'о'к]), паралельно до яких виявляються варіанти із депалаталізованим [p] ([круч'о'к], [струч'о'к]) у с. Новокостянтинівці та с. Новомиколаївці Приазовського р-ну здебільшого у мовлян похилого віку. Як бачимо, в говірках процес депалаталізації приголосного [p'] у різних фонетичних умовах реалізувався неоднаково. На відміну від північних та більшості південно-західних говорів, які зберігають стверділий [p] у кінці слова, перед [o] з етимологічного *[e] та секундарного [e] з [ь], а також і в інших позиціях, досліджувані говірки характеризуються непослідовністю у вживанні депалаталізованого [p]. Відповідно, тенденція до палатальної вимови [p'] не викликала кількісної зміни в системі приголосних фонем у говірках, хоча призвела до посилення в ній випадків уживання фонем /p' /.

Звичайними для всіх говірок є тверді шиплячі [ш], [ж] як основні вияви відповідних фонем: [баклажа'ни], [ди'шл'a] («жердина для запрягання коней»), [же'ни'ли], [жук], [жураве'л'], [кра'шанка], [маши'на], [муж], [ноже'м], [пи'шут'], [шо'жк]. Африката [ч] з-поміж шиплячих виявила меншу здатність до ствердіння, [ч] депалаталізувався лише частково і вимовляється напівпом'якшено: [бич'о'ўка], [воро'ч'ajyc'], [дз'урч'и'т'], [кру'ч'a], [лич'у'], [пч'ола'], [ч'агарни'к], [ч'е'тви'ро], [ч'ириви'ки], [ч'удиса']. Перед [i] маємо напівпалатальний [ч'] ([ве'ч'ip], [з кирч'і'], [уч'ін'a'т'], [ч'іja']). М'які приголосні [ж'], [ш'], [ч'] виступають перед*[a]<*[e] в дієслівних формах [б'іж'a'т'], [лиж'a'т'], [поволо'ч'ат'], [пode'рж'ат'], [покач'a'jyt'] та в іменниках [лош'a'], [мидвиж'a'], [хлопч'a'], а [душа'], [са'жа], [кача'н] (с. Троїцьке, с. Новомиколаївка). У зв'язку із позицією шиплячих /ш/, /ж/, /ч/ перед *[a]<*[e] на зіткненні кореня та флексії можна говорити про часткову систему приголосних фонем, яка обмежена позиційно і лексичним складом. Загальмування процесу депалаталізації шиплячих у названих позиціях ученими пояснюється дією аналогії їх до інших м'яких приголосних, що знаходилися в таких самих умовах. Однією з причин збереження шиплячими їхньої споконвічної м'якості названо потребу диференціювати форми 3-ї особи множини теперішнього часу дієслів II дієвідміни від форм інфінітива, що після занепаду кінцевого голосного збіглися з формами 3-ї особи множини дієслів, корінь яких закінчувався на шиплячий приголосний ([вози'ти] – [во'зит'] – [во'з'ат'], але [де'ржа'ти] – [де'ржат'], тому можливо [де'рж'ат']) [7, с. 70]. Для окремих говорів характерне збереження давніх *[ж'], *[ч'], *[ш'] у цих словах [1, с. 88]. М'якість шиплячих у формах типу [б'іж'a'т'], [ско'ч'ат'], [лош'a'] може бути спричинена граматичною аналогією до слів [ле'т'a'т'], [но'с'ат'], [те'л'a'] [10, с. 72], що сприяє збереженню давніх м'яких шиплячих у говірках і не є причиною їх появи [9, с. 83]. Отже, вживання давніх м'яких шиплячих у запорізько-надазовських говірках є обмеженим і продовжує підтримуватися впливом граматичної аналогії.

Перед глухими приголосними в середині слів та в початковому складі слова внаслідок часткової асиміляції фонем /д/, /ж/, /з/ виявляються як [т], [ш], [с]. Префіксальні /д/ і /з/ можуть повністю втрачати дзвінкість: [ва'шко], [д'a'т'ко], [кукуру'ска], [л'у'тс'ких], [моло'тиших] – [моло'ти'ix], [п'ітпали'ў], [р'атки'], [росказа'т'], [росхо'д'ац'a] – [росхо'д'уц'a], [сторо'шка], [ja'готки] тощо. Внаслідок регресивної дисиміляції африката [ч'] у сполуках **ч'н** та **ч'т** перехо-

дить в [ш]. Такий перехід у говірках виявляється лексично ширше, ніж у літературній мові: [бол'ни'шній], [ву'лишній], [г'ірч'и'шник], [зажи'тошній], [кише'шник], [моло'шній], [на'с'ишник], [пишні'шній], [помо'шник], [пошто'вий]. Для надазовської групи говірок також характерні й інші асимілятивно-дисимілятивні переходи передньоязикових, зокрема /p/ > /л/ та /т/ > /р/ у словах [алтир'е'р'іја] – [алт'і'р'е'р'іја], [лаболато'р'іја], [кал'ідо'р], [пал'ар'ізува'ло]. Зафіксовано перехід /з/ > /д'/, /дз'/, зокрема [роз'д'а'виў], [роз'дз'а'виў] та /с/ > /ц/ у слові [концерва'ц'іја], /д/ > /т/ маємо у випадку [бито'н] («бідон») та /д/ > /ц'/ у словах [трина'ц': ат'], [молоц': ува'тій].

Дзвінки аффрикати [дж], [дз], що виступають як основні вияви відповідних фонем, як і в літературній мові, поширилися неоднаково. Передньоязикові аффрикати [дз] на місці давнішого [з] та [дж] з [дй] ([дж] з [з], [дй] з [дй]) спостерігаються на початку слова ([бдж'ола'], [дж'м'іл'], [дз'в'іно'к] – [дз'воно'к], [дзе'рало]) здебільшого у с. Андріївці, с. Миколаївці, с. Берестовому, с. Троїцькому, с. Успенівці. У запозичених і звуконаслідувальних словах у цій позиції виступають [дз], [дз'] ([дзи'га], [дз'ін'к'іт], [дз'урч'і'т']). Аффрикати [дж'], [дз'] перед [і] в кінці слова зафіксовано лише у словах [бр'і'дж'і] та [зе'дз'і] в цих же говірках. А в усіх інших спостерігається заступлення аффрикат [дз], [дз'] відповідними фрикативними свистячими [з], [з']: [зв'ін'ова'], а [зв'ін'ова'] лише у с. Приморському Посаді та с. Воскресенці, [з'в'іно'к] – [з'воно'к], [звон'у'], [зе'рало] – [з'е'рало], [з'урч'і'т']. Фонема /дж/ у дієслівних формах 1-ї особи однини теперішнього часу на зразок [ходжу'] майже завжди набуває вигляду [ход'у'], [сид'у'], [дово'д'у'] і т. п. Заступлення [дж] напівм'яким [ч'] ([дж'м'іл'] – [ч'м'іл']) характерне для говірок сіл Володимирівки, Лозанівки, Новотроїцького та Партизан. Лише у с. Воскресенці спостерігаємо [дж] ([освободжа'ли]), що зберігся здебільшого у старших діалектоносців, ймовірно, за аналогією до давньоруського *зраджаю* [5, с. 91]. Такий факт дає підстави перекоонатися у збереженні в говорах української мови давньої аффрикати *[дж] з *[дй].

У говірках Запорізького Надазов'я середньоязикова щілинна сонорна фонема /й/ виступає в двох основних варіантах: 1) типовий сонорний вияв фонемі /й/ – це звук, зближений з голосним [і], в транскрипції [й] нескладовий, виявляється в усіх говірках у таких же позиціях, як і в літературній мові, на кінці слова чи складу після голосного ([басе'їни], [живи'ї], [зайшла'], [на'їдут'], [ра'ниний] – [ра'н'итий], [с'іда'ї], [хаз'а'їки]); на початку слова перед приголосним ([їдимо']) тощо; 2) звук, що утворюється при максимально піднятій до піднебіння спинці язика (із збереженням щілини, середньоязикова артикуляція є основною), виявляється у говірках без розходжень із літературною мовою на початку складу ([бала'кајут'], [бојагу'з'], [ііси'], [см'іја'ц'а], [јази'к]) і у середині слова після приголосного ([їјун], [їјаза'ла], [дириїја'н'і], [нјут']). У окремих говірках є відхилення (втрата в зазначених позиціях [й] нескладового): [в'аза'т'], [ви'н'али], [дири'в'а'н'і], [м'а'ти] (с. Борисівка, с. Вознесенка, с. Володимирівка, с. Волчанське, с. Костянтинівка, с. Лозанівка, с. Новомиколаївка, с. Приморський Посад, с. Партизани, с. Шелюги).

Як одна мікросистема у консонантизмі говірок виступають приголосні фонемі: зімкнені /г/, /к/, щілинна /х/ та глоткова щілинна /г/. Вони тверді і тут не розрізняються за «твердістю : м'якістю». У певних позиціях (здебільшого перед [і] (<о) та перед -і у закінченнях називного-знахідного відмінків множини прикметників) можуть реалізуватися як напівпом'якшені звуки [г'], [к'], [х'], [г']: [д'ат'к'і'їў], [гор'і'х'і'їў], [дру'г'і], [к'іт], [мужик'і'їў], [сух'і']. На місці сподіваного [і] в такій позиції може виявлятися і [о]: [гор'і'хоў], [кон'], [кот], [мужико'ў] (с. Борисівка, с. Вознесенка, с. Володимирівка, с. Волчанське, с. Костянтинівка,

с. Лозанівка, с. Новомиколаївка, с. Миколаївка, с. Партизани, с. Приморський Посад). У позиції перед давніми *[a], *[o], *[e], *[y], *[ы] фонеми /г/, /к/, /х/, /г/, як правило, не зазнають ніяких змін: [ga'va] – [ta'va], [gu'la], [ga'lka], [gu'bli], [go'lka], [gusin'a], [ka'žut'], [ki'slii], [kolo's'a], [ku'kuru'za], а [ku'kurgu'za] у с. Борисівці, с. Троїцькому, с. Миколаївці, [кум], [му'ха], [ха'ta], [xo'č'ut'], [xu'trii] та інші.

Отже, у говірках ареалу приголосні фонеми /г/, /к/, /х/ і глоткова /г/ такі, як і в літературній мові та південно-східних діалектах, співвідношення цієї мікросистеми фонем за «дзвінкістю : глухістю» має такий же вигляд: /г – к/, /г – х/. У вживанні фонем цієї мікросистеми привертає увагу мовлення старших діалектоносіїв (відсутністю проривного задньоязикового [г]), який у говірках фіксуємо здебільшого на початку в словах [gedz'], [ta'va]. На думку мовознавців, звук [г] має дуже обмежену частотність в українській літературній мові, в її лексичному складі: слова, які за орфоепічною нормою повинні вживатися із [г], щодо частотності знаходяться на останньому місці [4, с. 59]. Глотковий [г] в абсолютному кінці слова оглушується: [урах], [m'ax] – [m'ix], [плух], [сн'ix], [ут'у'х] (с. Андріївка, с. Берестове, с. Борисівка, с. Володимирівка, с. Єлизаветівка, с. Троїцьке, с. Костянтинівка, с. Лозанівка, с. Миколаївка, с. Новотроїцьке, с. Партизани). В усіх інших говірках у цій позиції /г/ не змінює своєї якості. Перед глухими приголосними всередині слова глотковий [г] оглушується теж у всіх говірках: [б'і'хти], [ле'хки'ї] – [л'о'хки'], [стри'хти], [m'axти']. Глухий [к] внаслідок асиміляції щодо голосу перед дзвінками приголосними інколи переходить у фарингальний [г] здебільшого у словах [ве'ли'гдин'], [ворза'л], [ja'gbi'], окрім мовлення старших діалектоносіїв, яким властивий дисимілятивний перехід [к] > [х] у звукосполученні **кт**: [до'хтор], [пра'хтика], [тра'хтор], [хру'хта]. Зафіксовано такий перехід на початку слова перед голосним [а] у слові [харанда'ш] (с. Берестове) у мовленні старших діалектоносіїв. Асимілятивна заміна глоткового [г] глухим [к] спостерігається у формах прикметників чоловічого, жіночого та середнього роду ([ле'кша] – [л'о'кша], [ле'кшиї] – [л'о'кшиї]) лише в говірці с. Новомиколаївки Приазовського р-ну здебільшого у мовлян старшого віку.

Відповідно до давніх звукосполучень *[гы], *[кы], *[хы] усім говіркам властиві [ги], [ки], [хи] незалежно від наголосу і їхнього місця в слові, наприклад: [gu'бне], [ки'нуў], [поўкида'ли], [погиба'ї], [хитри'т'], [ру'ки], [золоту'хи]. В іменниках I відміни в давальному-місцевому відмінках однини приголосні [к], [х], [г] чергуються із [ц], [с], [з] перед [і] з давнього *[ы]: [доро'га] – [на доро'з'і], [му'ха] – [по му'с'і], [уро'к] – [на уро'ц'і]. Часто спостерігається і відсутність такого чергування у всіх вікових групах ([по ба'лк'і], [на гармо'шк'і], [по доро'г'і], [на ног'і], [на уро'к'і]). Співіснують і паралельні форми ([на доро'г'і] – [на доро'з'і]).

Отже, можемо констатувати, що в цілому система консонантизму запорізько-надазовських говірок істотно не відрізняється від консонантизму сучасної української літературної мови (у більшості з них спостерігається 32 приголосних фонем). Проте окремі говірки неоднорідні за структурою консонантизму: в певних позиціях найбільше виділяються говірки сіл Троїцького та Новомиколаївки Приазовського р-ну, яким властиві 35 приголосних (шиплячі /ш/, /ж/, /ч/ виступають як м'які перед *[a] < *[e] на зіткненні кореня та флексії, а перед [a] < *[a] диспалаталізувалися, внаслідок чого вони можуть протиставлятися у цій позиції за диференційною рисою «твердість – м'якість»). Перспективи роботи передбачають розширення знань про фонетико-фонологічну систему української мови, її функціональні можливості. Дослідження дозволяє визначити ареали поширення певних діалектних явищ.

Бібліографічні посилання

1. Варченко І. О. Лубенські говірки і діалектна суміжність / І. О. Варченко. – К. : АН УРСР, 1963. – 249 с.
2. Дроздовський В. П. Говірки Ізмаїльщини (На матеріалі Татарбунарського, Саратовського і Білгород-Дністровського районів) / В. П. Дроздовський // Праці Одеського держ. ун-ту імені І. І. Мечникова. – Рік ХСХІ. – Т. 150. Збірник робіт дисертантів. – Вип. ІV. – 1960. – С. 239–254.
3. Жилко Ф. Т. Діалектні відмінності приголосних фонем української мови / Ф. Т. Жилко // Укр. мова і література в школі. – 1961. – № 4. – С. 9–15.
4. Жовтобрюх М. А. Приголосні в українському усному літературному мовленні / М. А. Жовтобрюх // Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення. – К., 1965. – С. 55–84.
5. Жовтобрюх М. А. Історія української мови. Фонетика / М. А. Жовтобрюх, В. М. Русанівський, В. Г. Скляренко. – К. : Наук. думка, 1979. – 337 с.
6. Залеський А. М. Діалектна основа фонологічної системи сучасної української літературної мови / А. М. Залеський // Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. – К. : Наук. думка, 1977. – С. 50–96.
7. Залеський А. М. Функціональний статус шиплячих у говорах північного наріччя української мови / А. М. Залеський // Структурні рівні українських говорів. – К. : Наук. думка, 1985. – С. 52–75.
8. Самійленко С. П. Фонетичні особливості говірок Запорізької області / С. П. Самійленко // Діалектологічний бюлетень. – Вип. 6. – К. : АН УРСР, 1956. – С. 89–97.
9. Чабаненко В. А. Говірки долини р. Кінської : дис. ... канд. філол. наук. – Дніпропетровськ, 1965. – 333 с.
10. Шахматов О. Нариси з історії української мови та хрестоматія з пам'ятників писемної староукраїнщини XI – XVIII ст. / О. Шахматов, А. Кримський – К. : Друкар, 1922. – 184 с.

References

1. Varchenko, I. O. (1963), *Lubny's dialects and dialectical contiguity* [*Lubenski hovirky i dialektna sumizhnist*], Kyiv, 249 p.
2. Drozdovskiy, V. P. (1960), "Izmayilshchyna's dialects (on the material of Tatarbunaryi, Saratskiy and Belgorod-Dnistrovskiy regions)" ["Hovirky Izmailshchyny (na materiali Tatarbunarskoho, Saratskoho i Bilhorod-Dnistrovskoho raioniv)"], *Pratsi Odeskoho derzhavnoho universytetu imeni I. I. Mechnykova*, No 4, pp. 239–254.
3. Zhylko, F. T. (1961), "The differences of the dialects of the consonant phonemes of the Ukrainian language" ["Dialektni vidminnosti pryholosnykh fonem ukrainskoi movy"], *Ukrainska mova i literatura v shkoli*, No 4, pp. 9–15.
4. Zhovtobriukh, M. A. (1965), "The consonants in the Ukrainian oral literature speech" ["Pryholosni v ukrainskomu usnomu literaturnomu movlenni"], *Zakonomirnosti rozvytku ukrainskoho usnogo literaturnoho movlennia*, Kyiv, pp. 55–84.
5. Zhovtobriukh, M. A. (1979), *The history of the Ukrainian language. Phonetics*. [*Istoriia ukrainskoi movy. Fonetyka*], Kyiv, 337 p.
6. Zaleskyi, A. M. (1977), "The base of the dialect of the phonological system of the modern Ukrainian literary language" ["Dialektna osnova fonolohichnoi systemy suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy"], *Ukrainska literaturna mova v yii vzaiedodii z terytorialnymy dialektamy*, Kyiv, pp. 50–96.
7. Zaleskyi, A. M. (1985), "The functional status of sibilants in the northern dialects of the Ukrainian language" ["Funktsionalnyi status shypliachykh u hovorakh pivnichnoho narichchia ukrainskoi movy"], *Strukturni rivni ukrainskykh hovoriv*, Kyiv, pp. 52–75.
8. Samiilenko, S. P. (1956), "The phonetic features of the dialects of Zaporizhya region" ["Fonetychni osoblyvosti hovirok Zaporizkoi oblasti"], *Dialektolohichni biuleten*, No 6, pp. 89–97.

9. Chabanenko, V. A. (1965), *The dialects of the valley of the river Kinska: dissertation [Hovirky dolyny r. Kinskoi: dis. ... kand. filol. nauk]*, Dnipropetrovsk, 333 p.
10. Shakhmatov, O. (1922), *The essays from the History of the Ukrainian language and the reading-book of the monuments of writing old Ukrainian of XI – XVIII century [Narysy z istorii ukrainskoi movy ta khrestomatiia z pam'iatnykiv pysemnoi staroukrainshchyny XI – XVIII st.]*, Kyiv, 184 p.

Надійшла до редколегії 18.01.2017

УДК 811.161

Н. В. Піддубна

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

ДИНАМІЧНІ ЯВИЩА У СКЛАДІ РЕЛІГІЙНОЇ ЛЕКСИКИ КІНЦЯ XX – ПОЧ. XXI СТ.

Розглянуто динамічні процеси, що характерні для релігійної лексики української мови кінця XX – поч. XXI ст. З'ясовано, що зміни в ній відбуваються як унаслідок іншомовних запозичень, так і словотвірної та семантичної неологізації, лексичної актуалізації. Визначено, що релігійна лексика бере активну участь у метафоризації мови, одиниці релігійної терміносистеми знають детермінологізації й ретермінологізації, можуть виконувати функцію коловіалізмів.

Ключові слова: релігійна лексика, неологізація, актуалізація, релігійна терміносистема, детермінологізація, ретермінологізація.

Н. В. Поддубная. Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды. **ДИНАМИЧЕСКИЕ ЯВЛЕНИЯ В СОСТАВЕ РЕЛИГИОЗНОЙ ЛЕКСИКИ КОНЦА XX – НАЧ. XXI ВВ.**

Рассмотрены динамические процессы, характерные для религиозной лексики украинского языка конца XX – нач. XXI вв. Определено, что изменения в ней происходят как вследствие иноязычных заимствований, так и в результате словообразовательной и семантической неологизации, лексической актуализации. Установлено, что религиозная лексика принимает активное участие в метафоризации языка, единицы религиозной терминотерминосистемы подвергаются детерминалогизации и ретерминалогизации, могут использоваться в роли коловіалізмів.

Ключевые слова: религиозная лексика, неологизация, актуализация, религиозная терминотерминосистема, детерминалогизация, ретерминалогизация.

Piddubnaia N. V. Kharkiv National Pedagogical University named after G. S. Skovoroda. **DYNAMIC PHENOMENA IN THE BASIS OF RELIGIOUS VOCABULARY OF THE LATE XX - EARLY XXI CENTURIES**

The article contains a review of dynamic processes characteristic to the religious lexis of the end of the XXth – the beginning of the XXIth centuries. It has been found out that these changes happen due to foreign borrowings (mostly new words-names of religious notions of non-Christian, Muslim in particular, religions), and due to word-building and semantic neologization. Innovative processes in the system of religious lexis happen on the word-building level (creation of new collective nouns, nouns denoting women, occasional compound words (juxtaposites and composites)) that is one of the language game techniques in belles-lettres and publicist styles. The widening of the semantics of set units in the Ukrainian vocabulary as an aspect of inner derivation is motivated by extra-lingual reasons and usually happens when a religious lexeme experiences determinologization and desacralization as a result of leaving the bounds of religious discourse. Due to determinologization and metaphorization part of religious terms become units of metalanguages of other spheres, for example, economic.

Religious lexis of the Ukrainian language acquires actualization that is connected with the fixation of lexemes in current dictionaries, for example, those which are used in Ukrainian transla-

tions of the Bible, but not included in the list of previous lexicographic editions. Religious lexemes take an active part in colloquialization of the language, performing the role of jargonisms.

Key words: religious lexis, neologization, actualization, religious terminological system, determinologization, reterminologization.

Підвищена зацікавленість лінгвістів інноваційними процесами, що відбуваються в українській мові впродовж останніх десятиліть, цілком виправдана й умотивована, адже за цей період вона зазнала активного поповнення як новими лексемами, так і лексико-семантичними варіантами (ЛСВ), а також словотворчими елементами, фразеологічними одиницями, синтаксичними конструкціями. Усе це засвідчує відкритість мовної системи щодо екстралінгвальних й інтралінгвальних чинників, її динамізм і гнучкість.

Не можемо заперечити, що неологізація української мови відбувалася й у попередні роки ХХ століття, однак важко не погодитися, що за радянського часу у зв'язку з тенденцією до уніфікації української лексики, зокрема термінології як одного з потужних джерел її поповнення, з російською, перевага надавалася не українським варіантам, а російським. Таким чином значна частина неологізмів різного типу була фактично калькою з російської мови, що дає підстави науковцям вважати, що «зміни, яких зазнала українська мова протягом радянського періоду, не можна вважати наслідком її розвитку» [11, с. 91].

Мета цієї статті – дослідження динамічних процесів у царині релігійної лексики як такої, що значно активізувалася останнім часом у зв'язку зі зняттям табу на свободу віросповідання, а відтак на оновлення якої впливають не тільки внутрішньомовні, а й зовнішньомовні фактори. Лінгвістичні дослідження кінця ХХ – поч. ХХІ ст. невпинно звертають увагу на багатоманіття й різноплановість інноваційних змін української мови (див. роботи Д. Мазурик, О. Стишова, В. Герман, Є. Карпіловської, І. Самойлової, Л. Струганець, А. Нелюби та ін.), а «виникнення неологізмів – одна з пріоритетних тем в українській лексикології й лексикографії» [10, с. 79]. Однак, як засвідчують дослідження, увага дослідників переважно спрямована «на власне суспільно-політичну лексику як одну з узалежнених від комунікативних потреб соціуму мікросистем національної мови, пристосовуваної до умов і до середовища функціонування, у яких вона змінює свій склад і структуру» [Там само, с. 79]. Дослідження релігійної лексики, особливо змін у ній, по суті, тільки розпочинається й представлене, зокрема, низкою робіт А. Ковтун. Це дає підстави вважати цю розвідку актуальною, оскільки релігійна лексика – один із найдавніших невід'ємних складників лексико-семантичної системи української мови, що розвивається за загальними законами й тенденціями, її вивчення уможливорює розкриття важливих механізмів вербалізації релігійної картини світу українців, їхньої ментальності.

Серед основних динамічних процесів, що відбуваються в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ ст., мовознавці виділяють такі: 1) розширення словникового складу внаслідок іншомовних запозичень, новотворів, неологізмів – поява нових слів та їхніх значень, смислові, аксіологічно-конотативні модифікації сталого лексичного фонду літературної мови; 2) деактуалізація значень, пов'язаних з радянськими реаліями; пасивізація певних груп лексики; зняття так званих «ідеологічних нашарувань» у значеннях багатьох лексичних одиниць; 3) актуалізація (повернення до життя) неактивних у попередній період лексем і переорієнтація номінацій, пов'язаних із соціально-економічною перебудовою суспільства; 4) інтенсивна демократизація (колоквіалізація) мови, виражена в розростанні сфер поширення жаргонної, зниженої, просторічної лексики тощо [Там само, с. 75–76]. Усі ці процеси, хоча й неоднаковою мірою, характерні й для релігійної лексики.

Так, відкритість різних ЛСГ релігійної лексики, їхня здатність поповнюватися новими лексемами засвідчує той факт, що до її складу впродовж усього розвитку української мови, щоправда з неоднаковою інтенсивністю, входять нові конституенти. Зазначимо, що на сучасному етапі розвитку української мови нові лексичні одиниці з'являються рідше, ніж, скажімо, в період запровадження християнства чи в середні віки, адже панівна в Україні релігія, якою є християнство, вже давно зафіксована в мовній картині світу. Однак унаслідок екстралінгвальних чинників, зокрема контактів з іншими культурами, наприклад пожвавлення взаємодії з кримськотатарським народом, поступово з розряду екзотизмів до ядра лексико-семантичної системи прямують назви таких специфічних для України мусульманських релігійних назв, як *мінбар* – «кафедра проповідника», *теке* – «монастир», *ханджамі* – «ханська мечеть», *тюрбе* – «надгробна капличка з півсферичним куполом», *хурдж* – «відокремлена кімната – келія монахів» та ін. Як видається, такі слова-екзотизми внаслідок дії позамовних чинників переходять до розряду неологізмів і мають велику ймовірність потрапити до активного словника, як сталося, скажімо, з лексемами *мечеть*, *мінарет* та ін. Поява ж новотворів і неологізмів, що слугують для вербалізації складників релігійної КС, і різні аксіологічно-конотативні модифікації є типовими процесами, що виявляються в релігійній лексиці.

У зв'язку з тим, що останнім часом релігійна лексика увійшла до «словника підвищеного попиту» українського мовця [4, с. 43], в українській мові, зокрема в мові художніх текстів, активно функціонують дериваційні неологізми (новотвори), що «як результат внутрішніх процесів динаміки лексичної норми на базі наявних ресурсів попереднього історичного періоду мають більшу питому вагу, ніж нові запозичення. Ідеться про систему способів морфологічного словотворення: складання слів та основ, афіксації (суфіксації та префіксації), а також безафіксні деривати. Виявом подібних інноваційних процесів у лексичній нормі сучасної української мови є входження до її ядра власне неологізмів, тобто слів, що стали фактом мовної практики суспільства, але ще не зафіксовані в нормативних загальномовних словниках і граматиках мови» [10, с. 79]. Інноваційні процеси відбуваються на словотвірному рівні, коли утворюються нові збірні іменники, утворені за допомогою суфікса *-івн(я)*, як іменник *попівня* (від назви релігійної особи *піп*) [14, с. 75], напр.: «Ця *попівня* напасниця і дика Не знає честі й Господа не зна, Бо їхній бог – імперії владика, Ненаситений кров'ю Сатана» (Д. Павличко). Серед новотворів на позначення понять, пов'язаних із релігією, фіксуються ті, що позначають опредмечену дію, де словотворчим формантом є суфікс *-інн(я)*, як-от в оказіоналізмі *обожіння*, утвореному від дієслова *обожити* [13, с. 83], напр.: «На цих духовних координатах поет розпинає себе, не очікуючи ні нашого *обожіння* цього саморозп'яття, ні повного сприйняття і співпереживання його болів, ні тим більше – нашого співчуття» (З газети).

Дослідники зазначають, що характерною ознакою української мови є збільшення кількості іменникових дериватів із значенням 'особа жіночої статі'. Це «динамічна категорія агентивних іменників, що активно розвивається, продукт лексичних і словотвірних процесів» [7, с. 161]. У царині релігійної лексики це новотвір-фемінітив *єпископиня* «жінка-єпископ» ← *єпископ* [14, с. 33], напр.: «<...> проте в Англії жінок висвячують на *єпископинь*» (СТБ: Вікна Новини, 08.07.08), де словотворчим формантом виступає суфікс *-ин(я)*, що утворює поширений словотвірний тип (порівн. *педагогиня*, *синоптиkinя* та ін.).

Традиційно потужним засобом творення нових слів є запозичений з латини суфікс *-ації* (графічно *-ації/я*). У сучасній мові він активно використовується в чотирьох словотворі – «деривації переважно абстрагованих назв від прикме-

тників чи дієслів, які відсутні в сучасній мовленнєвій практиці (долар – [доларизувати] – доларизація, хам – [хамізувати] – хамізація, брутальний – [бруталізувати] – бруталізація)» [15, с. 157], як це виявилось в появі новотвору *релігієзація*, що означає «опредмечена дія, процес, спрямовані на поширення релігії» [13, с. 102], напр.: «**Релігієзація всієї країни**» (з журналу); або ж лексемі *апостолізація*, що її вживає у своїх творах С. Процюк. Подібні лексеми є одним із засобів вираження мовної гри – зумисного, запланованого відхилення від мовних норм з метою створення прагматичного ефекту, «оновлення» мотивованості словесного знака на тлі автоматизованості стандартної мови [8, с. 23–24].

Характерною ознакою новітнього періоду розвитку лексичного складу української мови є поява складних слів. За спостереженнями Н. Стратулат, «реєстр Словника української мови у 20-ти томах значною мірою поповнився за рахунок складних слів, а саме юстапозитів та аббревіатур, меншою кількістю – композитів та зрощень» [19, с. 11]. Однак, як засвідчує досліджуваний матеріал, саме композити є одним з найбільш активних способів словотворення лексем з релігійним компонентом у значенні, до яких належать okazіonalіzmi на зразок іменників *новокаїн* (Ю. Андрухович), *іконокласти* (О. Забужко), *смертохристи*, *воскресохристи* (Ю. Щербак), прикметників *небохресний* (П. Перебийніс) та ін., наприклад: «*Люди розтануть – і настане час **небохресної** води. Владико, Вашими устами рече Господь наш невидим*» (П. Перебийніс); «*Опричники несли червоні хоругви, на яких лик Христа був намальований чорною фарбою; на грудях **смертохристів** замість христів висіли золоті важкі знаки у вигляді літери «Т»: ці знаки символізували розп'яття, на якому загинув Христос, і, водночас, слово *terminus* – кінець, смерть*» (Ю. Щербак). Їхнє функціонування зумовлене прагненням авторів художніх текстів стисло й влучно виразити складний зміст, посилити емоційно-експресивне тло вислову або й цілого твору. «Такі okazіonalіzmi лаконічно виражають складний зміст, є своєрідними економними універбатами синтаксичних одиниць. Вони вирізняються високим ступенем індивідуалізації, повністю залежать від багатства фантазії і своєрідності світогляду автора, здатні реалізувати найрізноманітніші асоціації. Загальне значення та експресивно-емоційне забарвлення okazіonalіzmi, як і okazіonalіzmi взагалі, “диктується” конкретною мовленнєвою ситуацією» [6, с. 202].

За спостереженнями дериватологів і неологів, одним із продуктивних способів творення нових слів є юстапозиція, де переважають форманти іншомовного походження, зокрема компонент *техно-* [9, с. 307–309], який у поєднанні з релігійною лексемою *пекло* утворює інноваційне слово *технопекло* ← *техногенне / технологічне пекло* ← *пекло* [14, с. 98], напр.: «<...> випили по чарці української з перцем, прогулялись віковим красенем Києвом, тоді ще не затиснутим паралізуючими обіймами нинішнього неконтрольованого **технопекла**» (З газети).

Окремим видом словотвірної гри є ще один «ненормативний» спосіб, а саме контамінація основ, що як спосіб okazіonalіzmi словотвору ґрунтується на об'єднанні початку й кінця двох різних узуальних одиниць [3, т. 2, с. 90], наслідком якого є поява в українських ЗМІ лексеми *релігіонер* ← релігі[йник + легі]онер, що означає «релігійник-легіонер» [13, с. 102], напр.: «*Під обкладинкою журналу «“ЛжеNostradamus” – ...догори ніжні цитати і підпільні посилення, по статі сучасників, міні несучасників, релігійників та **релігіонерів***» (з журналу).

За спостереженнями А. Ковтун [4, с. 43], серед словотвірних неологізмів трапляються як ті, що розвинулися від метафорних семантичних новотворів, уже зафіксованих лексикографічними джерелами, напр. *сакралка* «щось традиційне, нудне» ← *сакральний* «який став звичним, узвичаєним; традиційний» [17, т. 9, с. 17] (цей ЛСВ лексеми *сакральний* фіксує його вторинне секуляризоване сприй-

няття); так і ті, що утворені від «свіжих» метафорних семантичних новотворів, що «нині відбувають випробування на життєздатність» [4, с. 43], на кшталт *самаритянство* «жертвність» ← *самарянин* «жертвна, добра, чуйна людина», напр.: «<...> рано чи пізно кожна добра душа втрачає рештки терпіння й **самаритянства** і подається туди, де трава більш смарагдова і соковита, а податки низькі і врегульовані» (С. Жадан) ← «Раптом старий монах легко нахилився і поклав голову до моїх ніг: “Спасибі тобі, добрий **самарянин**”» (М. Дочинець); апостолізація «часта зміна об’єкта спілкування», напр.: «Кохання з елементами **апостолізації** є особливо крихким» (С. Процюк) ← *апостол* «один з якоїсь мандрівної неблагополучної компанії», напр.: «Коли ти в 17 років зустрічаєшся з **апостолами** і тягаєшся з ними з однієї таємної вечери на іншу, з одного гастроному до на-сТУПного, ти вже не пробачиш їм ні їхнього старіння, ні...» (С. Жадан) та ін.

Розширення семантики усталених в українському словнику одиниць – ще один аспект внутрішньої деривації, зумовлений екстралінгвальними соціокультурними, суспільно-політичними та ін. чинниками [10, с. 91].

Навіть найновіші лексикографічні джерела часто не в змозі зафіксувати всі семантичні тонкощі вживання тієї чи тієї релігійної лексеми й зміни її положення на аксіологічній шкалі, що відбувається в мовленні (художньому, розмовному, публіцистичному) переважно на основі метафори (модифікація лексичної норми як наслідок метафоризації охоплює близько 60 % інноваційних одиниць [Там само, с. 93]). Розширення семантики слова й зміна її оцінки відбувається, як правило, коли релігійна лексема перестає бути одиницею релігійної терміносистеми, а внаслідок виходу за межі релігійного дискурсу зазнає детермінологізації й десакралізації.

На думку А. Ковтун, причина активної метафоризації релігійних найменувань і поява в них нерелігійних значень пов’язана не скільки з десакралізацією, скільки з пожвавленням використання релігійних лексем у мовленні. Дослідниця зауважує, що: «сучасна тенденція до метафорного переосмислення аксіологічного потенціалу нейтральної релігійної лексики поза релігійною сферою, як нам видається, відбувається не через зменшення рівня релігійності сучасних носіїв української мови, а завдяки зростанню рівня активізації означеної лексики, хоча змінювати оцінні характеристики розпочали давно» [4, с. 43]. Очевидно, активне вживання «всує» в повсякденні такої специфічної лексики, як релігійна, все-таки поступово спричиняється до її десакралізації (секуляризації).

Як було зазначено, розширення семантики релігійних лексем – явище давнє. Його наслідком є фіксація нових ЛСВ, зокрема зафіксованих у СУМ-20, значною мірою пов’язані з більш пильною увагою лексикографів до Біблії в перекладі І. Огієнка (митрополита Іларіона), а також низки зразків релігійно-церковної літератури. Автори нового словника зазначають, що «Біблія – це унікальний світ, де відомі нам слова, повернуті до системи біблійних тем та ідей, мають специфічні значення. І якщо семантику більшості слів мови формує найближче текстове оточення (словосполучення, речення), то біблійськи є дуже місткими і багатовимірними поняттями, які набувають обертонів смислу на тлі всієї текстової структури Святого Письма, адже через них отримують мовну реалізацію провідні біблійні мотиви й теми» [16]. Так, наприклад, у СУМ-20 подано ще один відтінок значення лексеми *апостол*, що виявляється в Біблії і є ознакою релігіолекту, порівн.: у СУМ-11 *апостол* – «1. Згідно з євангельськими переказами – кожний із дванадцяти учнів Христа, яких він послав проповідувати своє вчення. 2. чого, перен., книжн. Гарячий послідовник і проповідник якого-небудь учення, ідеї і т. ін. 3. Церковна книга, що містить “Діяння апостолів” і їх “Послання”. [17, т. 1, с. 55]. У СУМ-20 з’являється новий відтінок першого ЛСВ, що вказує на позначення в

Біблії цим словом не лише учнів Ісуса Христа, а й самого Сина Божого, порівн.: *апостол* – «1. *бібл.* Повноважний посланець, якому Ісус Христос доручив проповідувати Своє вчення. *А коли настав день, покликав Він [Ісус Христос] учнів своїх і обрав із них Дванадцятьох, яких і апостолами Він назвав* (Біблія. Пер. І. Огієнка); *Апостоли з великою силою свідчили про Воскресіння Ісуса Господа, і благодать велика на всіх них була!* (Біблія. Пер. І. Огієнка); // (з великої літери). Найменування Ісуса Христа. *Отож, святі брати, учасники небесного покликання, уважайте на Апостола й Первосвященника нашого ісповідання, Ісуса* (Біблія. Пер. І. Огієнка); 2. *перен., книжн.* Визначний послідовник і проповідник якого-небудь учення, ідеї і т. ін.. 3. Церковна книга, що містить “Діяння апостолів” і їх “Послання” (І. Нечуй-Левицький)» [16].

Прикметно, що деякі сучасні семантичні новотвори можуть вступати в омонімічні відносини з узуальними лексемами, оскільки мотивовані іншими нерелігійними лексемами, напр.: *ангельський* – 1. Прикм. до *ангел* 2. *перен., розм.* Який відзначається ласкавістю, покірливістю, ніжністю, добротою і т. п. [17, т. 1, с. 44], порівн.: *ангельський* – «ознака за стосовністю до Ангели Меркель» [14, с. 8], напр.: «*Ангельська мовчанка: Ангела Меркель промовчала*» (СТБ: Вікна); *язичницький* – «Стос. до язичництва і язичників (у 1 знач.), пов’язаний з ними. // Власт. язичництву, язичникам. // Стос. до часів язичництва, пов’язаний з цими часами [17, т. 11, с. 631], порівн. зафіксоване А. Нелюбою *язичницький* ← “язичник” ← *язик* «стосовний до особи, яка говорить язиком (по-російськи), є прихильником усього російського, не визнаючи українське, заперечуючи його» [13, с. 129], напр.: «*Шановний Петре Андрійовичу, підписи все ж таки варто зібрати, і якомога більше, бо Ви чуєте, як лементують “язичницькі” депутати*» (з газети). У мовленні такі омоніми є потужним засобом вираження експресії, вони увиразнюють думку, надають мовленню іронічного, гумористичного чи сатиричного забарвлення.

Значна частина релігійних термінів унаслідок детермінологізації й метафоризації стає одиницями інших галузевих метамов, зокрема економічної, як наприклад, *ангел* – «облігації, що мають прийнятний рейтинг для інвесторів» [2, с. 612]; *рай (банківський)* – «економічні зони (Швейцарія, Люксембург, Панама та ін.), де податкове й валютне законодавство щодо банківської діяльності є гнучким чи надзвичайно ліберальним» [Там само, с. 12]; *рай (податковий)* – «невеликі держави чи території з відносно низьким рівнем податків і дією податкових пільг, що відсутні в інших країнах» [Там само, с. 42]; *облігація «рай» і «пекло»* – «різновид двовалютних облігацій (долар / ієна), основна сума яких змінюється в залежності від зміни валютного курсу» [Там само, с. 39] та ін. Очевидно, у такому разі можемо розмірковувати про ретермінологізацію як про «процес переходу термінів з однієї науки в іншу» [3, т. 3, с. 173], а саме термінів релігійної терміносистеми у фінансово-економічну.

Як уже було зазначено, зняття «ідеологічних нашарувань» у тлумаченнях багатьох лексичних одиниць є однією з типових ознак динамічних процесів розвитку сучасної української мови. Стосовно релігійних лексем це виявляється в усуненні ремарок на зразок *заст., етногр., книжн* та ін., що вказували на значні стилістичні обмеження низки релігійних лексем, а також дефініцій із засторогою «так званий», «за містичними уявленнями» тощо.

Мовознавці підкреслюють, що сучасний етап розвитку української мови позначений, зокрема, реанімацією «репресованих» лексем, поверненням їй питомо українських форм, створенням або відтворенням лексем, будова яких є більш типовою для української мови. До таких «регенерованих» мовних одиниць належить і низка релігійних лексем. Фіксація наявних у мові, але не включених до по-

передніх лексикографічних видань, очевидно, є виявом не стільки їхньої неологізації, скільки засвідчує їх актуалізацію – «повернення до активного вжитку застарілої або рідковживаної лексики, яка донедавна перебувала на периферії мовної системи» [5, с. 3]. У царині релігійної лексики до таких лексично актуалізованих, зокрема, належать, не фіксовані раніше, але введені до реєстру Словника української мови-20 *апостольство, богозневага, богозневажати, богозневажний, богопізнання* та ін. [12, с. 113], що вживаються в українських перекладах Біблії, напр.: *апостольство* – «Покликання, служіння апостола; вид посланництва від імені Ісуса Христа. *Через Нього [Ісуса Христа] прийняли ми благодать і апостольство на послух віри через ім'я Його між усіма народами* (Біблія. Пер. І. Огієнка)» [<http://lcorp.ulif.org.ua/ExplS/>]; *богопізнання* – «бібл. Пізнання Бога. *Я милості хочу, а не жертви, і Богопізнання більше від цілопалень* (Біблія. Пер. І. Огієнка); **Богопізнання** доступне всім охочим, але тільки тим, які вірять у Бога, духовно чистим людям (з церк.-рел. літ.) [16].

Традиційно релігійну лексику вважають однією з найбільш стабільних, а релігійний стиль одним з найбільш консервативних у плані змін й взаємодії з іншими стилями, адже релігія – галузь підвищеної уваги до слова. За спостереженнями науковців, вага релігійного дискурсу у формуванні мовної норми є невисокою, про що свідчить «дуже вузька сфера використання сакрального дискурсу в українській мові» [10, с. 231], а сам релігійний дискурс є «нешироким, вузькопрофесійним сегментом комунікації» [Там само, с. 234]. Однак попри сказане, релігійна лексика бере доволі активну участь у ще одному динамічному процесі, а саме демократизації (колоквіалізації) мови, де релігійні лексеми виконують функцію колоквіалізмів – слів суто розмовного походження, що постають стилетвірними одиницями розмовного стилю [3, т. 2, с. 56]. Ідеться, зокрема, про жаргонізми.

Зазначимо, що функціонування релігійних найменувань у жаргонному мовленні – явище не нове. Так, скажімо, лексему *архангел* як жаргонізм зі значенням «поліцейський» уживав у щоденнику Є. Чикаленко ще на початку ХХ ст., напр.: «Зустрівся з ...Пчілкою. Сердитися за карикатуру. – Отже вас, каже, – Господь Бог покарав за мене! Так вам і треба! – Так, – кажу, – прислав **архангелів** та й конфіскував той номер» (Є. Чикаленко).

Ця сама лексема наявна й у сучасному російському жаргонному мовленні, порівн.: *Архангел*, а. м. «Угол. Милиционер. Работник налоговой инспекции. А через неделю архангелы из налоговой: “Где деньги от ваших дружков?”» [1].

Як застарілу жаргонну одиницю російської мови кваліфікують слово *батьюшка* – «Арест. Устар. Палач» [Там само]. Однак сучасний український молодіжний жаргон цю релігійну лексему використовує із цілком відмінним значенням, іронічно іменуючи так дільничого міліціонера [18, с. 42] чи за сучасною термінологією поліціанта, напр.: «Щоправда, метикував, лежачи під крапельницею, – у мене в загашику лишився наш дільничий, нашого приходу “**батьюшка**”» (О. Ульяненко). Це підтверджує думку тих учених, що акцентують на своєрідності й самотності українського жаргону, його відмінності від російського. Л. Ставицька зазначила: «Хай український жаргон і відповідний сленговий вокабуляр сьогодні не такий потужний, як російський, але він існує, і лінгвістична оптика дає змогу добре його розгледіти. Підвищення комунікативної потужності української мови природно «реанімує» лексикон, здатний задовольнити потреби жаргонних стилів спілкування. Нині спостерігаємо формування українського сленгу за рахунок загальноновживаної, в тому числі з національно-культурним компонентом, застарілої, питомої розмовної або рідковживаної лексики, діалектизмів тощо» [Там само, с. 17]. Очевидно, релігійна лексика також є одним із джерел українських жаргонізмів.

Серед зафіксованих Л. Ставицькою жаргонних найменувань є релігійні лексеми різних ЛСТ, зокрема таких, як **назви релігійних осіб** (*батьюшка* – «мол., ірон. дільничний міліціонер» [18, с. 42]); **назви релігійних книг** (*Біблія* – «військ.; жарт. Військовий статут» [Там само, с. 49]; *талмуд* – «крим. Документ. 2) мол.; жарт. Інструкція для користування побутовою технікою, апаратурою і т. ін. 3) військ. Військовий статут» [Там само, с. 254]); **назви сил, протилежних Богові** (*біс* у складі ФО *гнати біса* – «1) крим., тюр. Симулювати психічне захворювання. 2) крим., мол. Брехати, обманювати. 3) крим. Удавати з себе дурня. 4) мол. Говорити дурниці» [Там само, с. 49]; *демон* – «1) крим.; несхвальн. Людина, яка не пов'язана зі злочинним світом, але видає себе за таку. 2) крим.; жрм. Дурень» [Там само, с. 96]; *чорт* – «1) крим., мол. Міліціонер; працівник правоохоронних органів. 2) мол. Хлопець, молодий чоловік. 3) мол.; зневажл. Невихований, некультурний хлопець, переважно з села» [Там само, с. 293]; *шайтан* – «мол. 1. Некмітлива людина, переважно з провінції. 2) крим., жрм. Нахабна людина» [Там само, с. 296]); **біблійні антропоніми** (*Кайн* – «крим., мол. особа, яка скуповує крадені речі» [Там само, с. 130]; *Хам* – «крим. Чоловічий статевий орган» [Там само, с. 279]); **назви мешканців зниклих країн, що згадуються в Біблії** (*халдей* (лексема з Біблії, *халдей* – «житель азійської країни Халдея» – «1) крим., мол. Офіціант. 2) крим. Людина на побігеньках; 3) крим. Учитель загальноосвітньої школи при виправно-трудовій установі» [Там само, с. 278]); **назви традиційних релігійних обрядів** (*колядувати* – у складі сталого вислову *Іди колядуй* – мол. «Увічлива відмова зробити щось» [Там само, с. 145]).

Отже, релігійна лексика як невід'ємний складник лексичної системи української мови зазнає тих самих динамічних процесів, що властиві мові загалом. Зокрема це виявляється в поповненні її корпусу запозиченнями, неологізмами, аксіологічно-конотативними модифікаціями, актуалізацією, де- і ретермінологізацією, колоквалізацією тощо. Це підтверджує її відкритість і взаємодію з іншими лексичними шарами і ширше – невинний взаємовплив мовної і релігійної картин світу, системне дослідження якого й становить перспективи нашої подальшої роботи.

Бібліографічні посилання

1. **Большой словарь русского жаргона.** – URL: <https://ojargone.ru/b/>.
2. **Винник О. П.** Словник найменувань метафоричного походження у сфері економіки / О. П. Винник. – Х. : ХНЕУ, 2006. – 63 с.
3. **Загнітко А. П.** Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни : в 4-х т. / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2012.
4. **Ковтун А. А.** Метафоризована релігійна лексика в українському нерелігійному мовленні / А. А. Ковтун // Наук. вісник Чернівецького нац. ун-ту імені Юрія Федьковича. – 2016. – Вип. 772 : Романо-словянський дискурс, 2016. – С. 38–45.
5. **Ковтунець О. С.** Прийоми лексикографічної актуалізації релігійної лексики / О. С. Ковтунець // Наук. вісник Чернівецького нац. ун-ту імені Юрія Федьковича. – 2016. – Вип. 769 : Романо-словянський дискурс, 2016. – С. 3–7.
6. **Колоїз Ж.** Структурно-семантичні та функціонально-стильові особливості okazіонально утворених номінацій осіб / Ж. Колоїз // Вісник Львів. ун-ту. – Вип. 30 : Серія філологічна, 2003. – С. 197–204.
7. **Космеда Т. А.** Гендерна лінгвістика в Україні: історія, теоретичні засади, дискурсивна практика : [колект. моногр.] / [Т. А. Космеда, Н. А. Карпенко, Т. Ф. Осіпова та ін.] ; за наук. ред. проф. Т. А. Космеда. – Х. : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; Дрогобич : Коло, 2014. – 472 с.
8. **Космеда Т. А.** Мовна гра в парадигмі інтерпретативної лінгвістики. Граматика оцінки. Граматична ігра (теоретичне осмислення дискурсивної практики) / Т. А. Космеда, О. В. Халіман. – Дрогобич : Коло, 2013. – 228 с.

9. **Кочан І. М.** Динаміка і кодифікація термінів з міжнародними компонентами у сучасній українській мові : монографія / І. М. Кочан. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2004. – 519 с.
10. **Літературна норма і мовна практика** : монографія / [Єрмоленко С. Я., Бирик С. П., Коць Т. А. та ін.] ; за ред. С. Я. Єрмоленко. – Ніжин : ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2013. – 320 с.
11. **Масенко Л.** Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Л. Масенко. – К. : КМ «Академія», 2004. – 163 с.
12. **Мацько Л.** Лінгвосоціокультурний аспект *Словника української мови-20* / Л. Мацько // *Studia Ukrainica Posnaniensia. Zeszyt I.* – Poznań, 2013. – С. 107–113.
13. **Нелюба А.** Лексико-словотвірні інновації (1983–2003) : словник / А. Нелюба. – Х. : Харків. історико-філол. тов-во, 2004. – 134 с.
14. **Нелюба А.** Лексико-словотвірні інновації (2008–2009) : словник / А. Нелюба. – Х. : Харків. історико-філол. тов-во, 2010. – 115 с.
15. **Пономаренко В.** Семантико-словотвірні особливості суспільно-політичних інновацій у мові засобів масової інформації (на матеріалі періодичних видань 2005–2009 рр.) / В. Пономаренко, О. Ляхова // *У вимірах слова : зб. наук. пр. (до ювілею професора кафедри української мови Л. Г. Савченко).* – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2009. – С. 152–159.
16. **Словник української мови** : у 20-ти т. / Український мовно-інформаційний фонд НАН України; за ред. В. М. Русанівського. – К. : Наук. думка, 2010–2016. – Т. 1–6. – URL: <http://lcorp.ulif.org.ua/ExpIS/>.
17. **Словник української мови** : в 11-ти т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні / редкол. : акад. І. К. Білодід та ін. – К. : Наук. думка, 1978–1980.
18. **Ставицька Л.** Короткий словник жаргонної лексики української мови / Л. Ставицька. – К. : Критика, 2003. – 336 с.
19. **Стратулат Н. В.** Дериваційні та семантичні неологізми в лексичній системі української мови (на матеріалі тлумачного Словника української мови в 20-ти томах) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Н. В. Стратулат. – К., 2009. – 20 с.

References

1. “Big Dictionary of Russian Jargon” [“Bol'shoj slovar' russkogo zhargona”], available at: <https://ojargone.ru/b/>
2. Vynnyk, O. P. (2006), *Dictionary of Metaphorical Namings in Economics* [Slovník nájmenovan' metaforického pohodzhennja u sferi ekonomiki], Kharkiv, 63 p.
3. Zahnitko, A. P. (2012), *Dictionary of Modern Linguistics: Notions and Terms* [Slovník suchasnoji lingvistiki : ponjattja i termini], Donetsk.
4. Kovtun, A. A. (2016), “Metaphorical Religious Lexis in Ukrainian Non-Religious Speech”, *Scientific Journal of Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University* [“Metaforizovana religijna leksika v ukraíns'komu nereligijnomu movlenni”, *Naukovij visnik Chernivets'kogo natsional'nogo universitetu imeni Jurija Fed'kovicha*], № 772, pp. 38–45.
5. Kovtunets, O. S. (2016), “Means of Lexicographic Actualization of Religious Lexis”, *Scientific Journal of Yuriy Fedkovich Chernivtsi National University: Roman-Slavonic Discourse* [“Priyomi leksikografichnoji aktualizatsiji religijnoji leksiki”, *Naukovij visnik Chernivets'kogo natsional'nogo universitetu imeni Jurija Fed'kovicha*], № 772, pp. 3–7.
6. Koloiz, Zh. (2003), “Structural-Semantic and functional-Stylistic Features of Occasionally Derived Personal Nominations”, *Scientific Journal of Lviv University* [“Strukturno-semantichni ta funktsional'no-stil'ovi osoblivosti okazional'no utvorenih nominatsij osib”, *Visnik L'viv'skogo universitetu*], № 30, pp. 197–204.
7. Kosmeda, T. A. (2014), *Gender Linguistics in Ukraine: History, Theoretical Basics, Discursive Practice* [Genderna lingvistika v Ukraїni: istorija, teoretichni zasadi, diskursivna praktika], Kharkiv–Drohobych, 472 p.
8. Kosmeda, T. A. (2013), *Language Game in the Interpretative Linguistics Paradigm*.

- Grammar of Evaluation. Grammatical Gameme (theoretical cognition of discursive practice)* [Movna gra v paradigmi interpretativnoï lingvistiki. Gramatika otsinki. Gramatichna igrema (teoretichne osmislennja diskursivnoï praktiki)], Drohobych, 228 p.
9. Kochan, I. M. (2004), *Dynamics and Codification of Terms with Internationalisms in Modern Ukrainian* [Dinamika i kodifikatsija terminiv z mizhnarodnimi komponentami u suchasnij ukraïns'kij movi], Lviv, 519 p.
 10. *Literary Norm and Speech Practice* (2013), [Literaturna norma i movna praktika], Nizhyn, 320 p.
 11. Masenko, L. (2004), *Language and Society: Postcolonial Choice* [Mova i suspil'stvo: Postkolonial'nij vimir], Kyiv, 163 p.
 12. Matsko, L. (2013), "Lingual-Socio-Cultural Aspect of the Ukrainian Language Dictionary-20", *Studia Ukrainica Posnaniensia* ["Lingvosotsiokul'turnij aspekt Slovnika ukraïns'koï movi-20"], Zesyt I, pp. 107–113.
 13. Neliuba, A. (2004), *Lexical-Word-Building Innovations (1983–2003)* [Leksiko-slovotvirni innovatsii (1983–2003)], Kharkiv, 134 p.
 14. Neliuba, A. (2010), *Lexical-Word-Building Innovations (2008–2009)* [Leksiko-slovotvirni innovatsii (2008–2009)], Kharkiv, 115 p.
 15. Ponomarenko, V. (2009), "Semantic-Word-Building Features of Social-Political Innovations in the Language of Mass Media (on the material of periodicals of 2005–2009)", *Within the Realm of Word* ["Semantiko-slovotvirni osoblivosti suspil'no-politichnih innovatsij u movi zasobiv masovoï informatsii (na materiali periodichnih vidan' 2005–2009 rr.)"], *U vimirah slova*, Kharkiv, pp. 152–159.
 16. *The Ukrainian Language Dictionary. 20 volumes* (2010–2016) [Slovník ukraïns'koï movi. U 20-ti t], URL: <http://lcorp.ulif.org.ua/ExplS/>
 17. *The Ukrainian Language Dictionary. 11 volumes* (1978–1980), [Slovník ukraïns'koï movi. U 11-ti t], Kyiv.
 18. Stavitska, L. (2003), *Concise Dictionary of Ukrainian Jargon* [Korotkij slovník zhargonnoï leksiki ukraïns'koï movi], Kyiv, 336 p.
 19. Stratulat, N. V. (2009), *Derivational and Semantic Neologisms in the Ukrainian Lexical System (on the material of Explanatory Ukrainian Language Dictionary in 20 volumes)* [Derivatsijni ta semantichni neologizmi v leksichnij sistemi ukraïns'koï movi (na materiali tлумachnogo Slovnika ukraïns'koï movi v 20-ti tomah)], Kyiv, 20 p.

Надійшла до редколегії 03.02.2017

УДК 811.161.3'25:811.111:811.161.3'42:821.161.3 – 31*У. КАРАТКЕВІЧ: 398.92

С. В. Падабедава

УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны»

АНГЛАМОЎНАЯ ПЕРАДАЧА БЕЛАРУСКІХ ПАРЭМІЙ (на матэрыяле аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха» У. Караткевіча)

Розглянуто проблему перекладу паремії з білоруської мови на англійську на матеріалі повісті «Дике полювання короля Стаха» В. Караткевича. Виділено основні прийоми передачі, використовувані в перекладознавстві, виявлено причини, що викликають труднощі з перекладом.

Ключові слова: паремія, семантика, переклад, міжмовний еквівалент, міжмовний аналог, калька, квазіпаремія.

Подобедова С. В. Гомельский государственный университет имени Ф. Скорины.
АНГЛОЯЗЫЧНАЯ ПЕРЕДАЧА БЕЛОРУССКИХ ПАРЕМИЙ (на материале повести
 «Дикая охота короля Стаха» В. Короткевича)

Рассмотрена проблема перевода паремий с белорусского языка на английский на материале повести «Дикая охота короля Стаха» В. Короткевича. Выделены основные приёмы передачи, используемые в переводоведении, указаны причины, вызывающие трудности при их переводе.

Ключевые слова: паремия, семантика, перевод, межъязыковой эквивалент, межъязыковой аналог, калька, квазипаремия.

Podobedova S. V. Francisk Skorina Gomel State University. *ENGLISH TRANSLATION OF THE BELARUSSIAN PAREMIAS (based on the story «King Stach's wild hunt» by V. Karatkevich)*

The article analyzes the problem of the translation of paremias from Belarusian to English language which have been identified from the novel «King Stach's Wild Hunt» by V. Karatkevich. There are the main transmission techniques which use in the theory of translation.

The aim of our research is identification and analysis of paremias transmission techniques from the Belarusian language to English based on the novel «Dzikaе paljavanne karalja Staha» by V. Karatkevich and its English-language translation made by M. Mintz in 1989 – «King Stach's Wild Hunt». The methods of research are comparative and descriptive.

Analysis of certain paremias from the novel «King Stach's Wild Hunt» by V. Karatkevich and its English-language translation shows that only a few paremias correspond to an adequate transmission because they have a common source of origin. The comparison of the Belarusian paremias and English-language translation points to the need to involve the special complex of translation technologies. The fact that the transfer from a different meaning points to the semantic mistake made by a translator, the cause of which lies in an inaccurate comparison interlingual meaning of paremias. Our research shows that interlingual equivalence of paremias is not a rare phenomenon, so translators need more carefully to determine its value and to select the interlinguistic matching. So, the question of the translation of paremias is relevant today, since such language units will be used in literary texts, as a reflection of any nation.

Key words: proverbs, semantics, translation, cross-language equivalent, cross-language analogs, tracing, quasiproverbs.

Мастацкі пераклад – з’ява ўмоўная. Нягледзячы на тое, што многія адразу могуць даць азначэнне слову пераклад – перадача з адной мовы на іншую, але гэта не зусім так, паколькі асабліва мастацкі пераклад, утрымлівае ў сабе не простую аўтаматызаваную перадачу. Па-першае, гэта літаратурны твор, які адэкватна перакладаецца на іншую мову. Па-другое, гэта сутыкненне элементаў дзвюх розных культур, традыцый, менталітэтаў і нават узроўняў развіцця краіны, якія не толькі пранікаюць у будучы твор праз мову, але і спрыяюць адэкватнаму разуменню будучага твора. Слушным з’яўляецца меркаванне Я. Ф. Тарасава, што «галоўнай прычынай непаразумення пры міжкультурных зносінах лічыцца не адрозненне моў, а адрозненне нацыянальнай свядомасці камунікатаў» [13, с. 22].

У такім глабальным абмене інфармацыі перакладчык адыгрывае немалаважную ролю, таму да яго ставяцца высокія патрабаванні: ён павінен валодаць не толькі шырокімі ведамі пра мову і культуру, на якую вядзецца пераклад, але і яшчэ добра разбірацца ў моўных і культурных асаблівасцях арыгінала. Па вызначэнні перакладчыцы А. П. Міньяр-Беларучавай, пераклад – гэта «від маўленчай дзейнасці, які падвойвае кампаненты камунікацыі, мэтай якога з’яўляецца перадача паведамлення ў тых выпадках, калі коды, якімі карыстаюцца крыніца і адрасат не супадаюць» [10, с. 5]. Прыступаючы да перакладу мастацкага твора, кожны перакладчык сутыкаецца з супярэчлівымі патрабаваннямі. З аднаго боку, яму неабходна прытрымлівацца правіл, згодна з якімі пераклад павінен быць максімальна бліскім да арыгінала. З другога боку, перакладчык вымушаны адаптаваць беларускую культуру да англійскай мовы, што, безумоўна, паспрыяе да непазбежнай змены індывідуальнасці арыгінальнага

тэксту, з'яўлення некаторых лінгвістычных неадпаведнасцей, выкліканых аб'ектыўнымі адрозненнямі паміж культурамі і мовамі.

І сапраўды, мова не можа абысціся без культуры, як і культура без мовы. Адносіны да мовы як да феномена культуры адлюстроўваюцца непасрэдна праз моўны этыкет, лексічны фонд, фразеалогію і г.д. Адным са сродкаў такога адлюстравання нацыянальнай культуры праз мову з'яўляюцца парэміі, якія і насычваюць мастацкі твор спецыфічнымі рысамі кожнага народа. Парэміі – гэта асаблівыя адзінкі і знакі мовы, неабходныя элементы зносін паміж людзьмі. Гэтыя знакі перадаюць спецыфічную інфармацыю, вызначаюць тыповыя жыццёвыя і разумовыя сітуацыі або адносіны паміж тымі ці іншымі аб'ектамі. Таму цікавым з'яўляецца пытанне супастаўлення і вызначэння спосабаў перадачы менавіта такіх лексічных адзінак з беларускай мовы на англійскую.

Адны даследчыкі тэорыі перакладу лічаць парэміі адзінкамі фразеалогіі, паколькі яны валодаюць устойлівасцю, ідыяматычнасцю і ўзнаўляюцца ў пэўных сітуацыях, як і фразеалагічныя адзінкі (А. У. Кунін, В. Л. Архангельскі, А. І. Яфімаў і інш.), а другія (В. У. Вінаградаў, І. Я. Рэцкер, М. А. Якалцэвіч, В. М. Тэлія і інш.) не ўключаюць іх у фразеалагічную групу, абгрунтоўваючы гэта тым, што парэміі «маюць структуру сказа і не з'яўляюцца семантычнымі эквівалентамі слоў» [3, с. 18]. І сапраўды, парэміі не могуць быць носбітамі лексічнага значэння, сэнс іх можа быць перададзены толькі словам, тады як «фразеалагізмам уласціва катэгарыяльнае значэнне» [7, с. 7]. Нягледзячы на такое біпалярнае разыходжанне, лінгвісты прытрымліваюцца агульных крытэрыяў, якімі павінен карыстацца перакладчык пры перадачы такіх моўных адзінак. Па-першае, гэта падбор міжмоўнага эквівалента (поўнага або частковага), або аналага (пры адсутнасці міжмоўнага эквівалента), які будзе адпавядаць арыгінальнай парэміі па змесце, але не па форме. Выкарыстоўваючы падбор міжмоўнага эквівалента, перш за ўсё захоўваецца вобразнасць парэміі, а вось калі падбіраецца аналаг, паўстае задача – выяўленне таго, што захавалася, і таго, што было страчана. Па-другое, гэта свабодны пераклад, які прымяняецца толькі ў тых выпадках, калі адсутнічае эквівалент або аналаг. Пры свабодным перакладзе можа быць выкарыстаны прыём калькавання (толькі пры ўмове, што носбітам іншай мовы парэмія будзе зразумелай) або апісальны / вольны пераклад, пры выкарыстанні якога, безумоўна, будзе страчана яе афарыстычнасць. І апошняе, гэта стварэнне семантычнай трансфармацыі, або «квазіпарэміі, г. зн. перакладчык выкарыстоўвае форму моўнай гульні, якая складаецца з перафразіравання зыходнай парэміі з мэтай прыстасавання яе да будучых чытачоў» [2, с. 25].

Мэта нашага даследавання – вызначэнне і аналіз спосабаў і прыёмаў перадачы парэмій з беларускай мовы на англійскую на матэрыяле аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха» У. Караткевіча [4] і яе англамоўнага перакладу М. Мінц (1989 г.) – «King Stach's Wild Hunt» [1].

З прычыны таго, што, як і многія даследчыкі, мы не ўключаем парэміі ў фразеалагічны склад і разглядаем іх асобна ад фразеалагізмаў (яны былі аб'ектам нашага вывучэння з прычыны сваёй шматлікасці), у беларускамоўнай аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха» У. Караткевіча намі адзначана невялікая колькасць ужывання такіх выразных моўных сродкаў. І ўвогуле аналіз перакладу вызначаных парэмій з аповесці дазваляе адзначыць прымяненне ў асноўным двух спосабаў – адэкватнага і неадэкватнага.

Пад *адэкватным спосабам перадачы* разумеецца пераклад, які па ўсіх параметрах адпавядае арыгінальнаму тэксту і не парушае пры гэтым нормаў мовы перакладу (г. зн. пераклад эквівалентам ці аналагам, або калькай, пры ўмове, што яна будзе зразумелай). Так, у аповесці вызначаецца адэкватная перадача парэмій,

зроблена поўнымі эквівалентамі, якія маюць агульную крыніцу паходжання. У прыватнасці: *У доме навешанага не размаўляюць пра шворку* [4] – *Never speak of woe in the house whose master has been hanged* [1] (дасл. *Ніколі не размаўляй пра гора ў доме, дзе гаспадар быў навешаны*), дзе парэміі маюць агульную крыніцу паходжання (раман «Дон Кіхот» іспанскага пісьменніка Мігеля Сервантэса дэ Сааведра) і агульны сэнс ‘каму-н. не гавораць у вочы пра тое, што непрыемна нагадвае пра яго недахопы, заганы і пад.’ [6, с. 515].

Альбо яшчэ: *Маўчаў бы ленеі, калі Бог розуму пазбавіў* [4] – *Better if you'd kept quiet if God hasn't given you any sense* [1] (дасл. *Ленеі бы ты маўчаў, калі Бог не даў вам ніякага сэнсу*), дзе прыведзеныя парэміі з’яўляюцца эквівалентнымі, паколькі маюць свае вытокі ад лацінскага выразу *Quos Deus perdere vult, dementat prius* (пер. *Каго Бог хоча загубіць, таго ён перш за ўсё пазбаўляе розуму*), або параўнаем яшчэ з рускім варыянтам парэміі – *Молчи, коли Бог разума не дал* ‘не узнают, что ты глуп’ [11].

Складаным для перакладчыка з’яўляецца не толькі распазнанне парэміі ў мастацкім тэксе, але і аўтарская трансфармацыя такой парэміі, якая магла адбыцца. Напрыклад: *«Ну што ж, – вырашыў я, – хоць які сказ – адзін адказ»* [4] – *«So then, I decided, as well be hanged for a sheep as for a lamb»* [1] (дасл. *Усё роўна, за што быць навешаным: за авечку альбо ягня*). Беларускамоўная парэмія, утвораная У. Караткевічам ад агульнавядомай *Сем бед – адзін атвет*, якая азначае ‘рызыкнём, а калі прыйдзеца адказваць, то за ўсё адразу. Гаворыцца, калі хто-н. рашыў зрабіць нешта рызыкаўнае і гатоў несці адказнасць за гэта’ [8, с. 475], перадаецца англамоўным аналагам, г. зн. парэміі маюць тоеснае значэнне, але пабудаваныя на розных асновах [5, с. 232]. Супастаўляльныя парэміі паказваюць, што розныя народы аднолькава ставяцца да падобных чалавечых дзеянняў.

У аповесці адзначаецца факт выкарыстання часткі парэміі, якая ў беларускай мове даўно стала фразеалагічнай адзінкай – *чым не жартуе д’ябал* [4] ‘усё можа здарыцца, усякае бывае. Выказванне дапушчальнасці ці магчымасці чаго-н. непрадбанага, нечаканага’ [8, с. 564] і перакладаецца фразеалагічным аналагам *you never can tell* [1], але дадзены беларускі фразеалагізм з’яўляецца часткай парэміі *Чым чорт не жартуе*, (калі) *пакуль бог спіць* [6, с. 594], якая мае англамоўны эквівалент *The devil plays all kinds of tricks while God is asleep* [5, с. 286]. У адпаведнасці з слоўнікам, такі варыянт перакладу – гэта апісальная перадача, у якой захоўваецца яе вобразнасць, і таму мы лічым такі пераклад адэкватным. Але ў англамоўным перакладзе можна было б таксама ўжыць і першую частку эквівалентнай парэміі – *The devil plays all kinds of tricks*, як гэта было зроблена У. Караткевічам, каб максімальна наблізіць пераклад да арыгінала.

Як вядома, парэміі – народныя выслоўі, у якіх выказваюцца не меркаванні асобных людзей, а народная ацэнка, народны розум. Яны адлюстроўваюць духоўнае аблічча народа, яго імкненні да ідэалаў, меркаванні аб самых розных баках жыццядзейнасці чалавека. Часта ў мастацкіх тэкстах самі творцы спрабуюць ствараць парэміі, але для таго, каб такія адзінкі ўвайшлі ў шырокае кола ўжывання, неабходны час. Так, у аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха» У. Караткевіча адзначаецца некалькі сказаў, якія нагадваюць паводле сваёй структуры, зместу і ацэнкі парэміі. Напрыклад, такая аўтарская трансфармацыя, як: *Нельга раскashaваць, калі іншаму дрэнна* [4] такая аўтарская трансфармацыя нагадвае рускамоўную парэмію *Стыдно роскошествовать, когда другим есть нечего* са значэннем ‘жыць у раскошы, багата, марнатраўна; дазваляць сабе лішнія ў задавальненні сваіх патрэб’ [12]. Парэмія перадаецца на англійскую мову, на нашу думку, “квазіпарэміяй” – *We mustn't live on the fat of the land when*

someone else is in trouble [1] (дасл. *Мы не павінны жыць у багаці, калі хто-небудзь знаходзіцца у турбоце*), паколькі ў англійскай мове існуе фразеалагічная адзінка *eat the fat of the land* ‘багацце, дастатак; як сыр у масле’ [6, с. 264]. Фразеалагічная адзінка і паслужыла асновай для стварэння квазіпарэміі ў перакладзе, паколькі, ужытая ў першай частцы сказа, яна дапаўняецца другой часткай са злучнікам *калі*, утвараючы ў цэлым парэмію. Такое перакладчыцкае новаўтварэнне сведчыць пра дасканаласць разуменне сэнсу беларускамоўнай адзінкі, а таксама пра творчыя здольнасці перакладчыка.

Або яшчэ, беларускамоўная парэмія *Весяліцца, як перад пагібеллю* [4] адлюстроўвае філасофскія адносіны да жыцця: уменне весяліцца, забыўшыся аб праблемах жыцця, гатоўнасць да ўсяго, нават да смерці. Дадзеная парэмія перакладаецца як *Making merry as if death were facing them!* [1] (дасл. *Весяліцца, як быццам бы смерць перад імі!*), якая таксама з’яўляецца перакладчыцкай “квазіпарэміяй”, паколькі першая частка – фразеалагічная адзінка *making merry* ‘весяліцца, піраваць’ [6, с. 499] дапоўненая параўнальнай часткай, што ў цэлым і нагадвае парэмію. Варта адзначыць, што ў англійскай мове існуе парэмія *Eat, drink and be merry, for tomorrow you die* [5, с. 131] (дасл. *Еш, пі і весяліся, бо заўтра ты памрэш*), якая нагадвае рускамоўную *Пить будем, гулять будем, а смерть придёт – помирать будем*.

Пад неадэкватным спосабам перадачы разумеюцца тыя ці іншыя недахопы ў плане перакладу сэнсу арыгінала, г. зн., што такая перадача можа мець розныя недахопы, пачынаючы ад невялікіх стылістычных адхіленняў і канчаючы найбольш сур’ёзнай перакладчыцкай памылкай – скажэннем сэнсу. Да такой неадэкватнай перадачы адносіцца пераклад, зроблены калькаваннем, які парушае сэнсавыя, лексічныя, лексіка-граматычныя і стылістычныя нормы мовы, на якую вядзецца пераклад. У прыватнасці, з аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха»: *Абыдзеца без марцыпанаў цыганскае вяселле* [4], які перакладзены наступным чынам: *The gypsy wedding will get along without marzipans* [1] (дасл. *Цыганскае вяселле абыдзеца без марцыпанаў*). Дадзеная парэмія перадаецца калькаваннем, пры гэтым адлюстроўвае ўсю цэласнасць эмацыйна-экспрэсіўнага значэння, захоўвае яе стылістычную функцыю, але перакладчык не перадае яе сэнс – ‘няма патрэбы праяўляць станоўчыя адносіны да каго-н. Кажуць іранічна пра таго, хто не заслужоўвае чаго-н. станоўчага’ [8, с. 48].

Або, *Пайду Пану Богу порткі лугаваць* [4] – *I’ll have gone to wash God’s portals for him* [1] (дасл. *Пайду мыць Божыя вароты для яго*), дзе ў беларускім варыянце ўжыта размоўнае слова *порткі* ‘тое, што і штаны’ перадаецца праз лексему *portals*, якая па свайму гукавому афармленню як бы з’яўляецца падобнай да беларускага слова, але мае зусім іншае значэнне ‘*парталы / вароты / дзверы*’. Адсюль паўстае пытанне, ці з’яўляецца такі пераклад адэкватным, ці зразумеюць носбіты англійскай мовы, які сэнс крыецца ў дадзеных сказах? Зразумела, што адказ будзе адмоўны, паколькі страчана этнакультурная інфармацыя. Калі перакладчык і вырашае зрабіць перадачу калькаваннем, то ён перш за ўсё павінен цалкам упэўніцца ў тым, што будучым чытачам такая створаная калька будзе зразумелай, а калі і не зусім, то перакладчык павінен дапоўніць яе пэўным тлумачэннем.

У ходзе даследавання арыгінала і тэксту перакладу адзначаецца выпадак, які мы абазначым, як *псеўдааналагічная* перадача парэміі. Гэта сказ *3 песні слова не выкінеш, напэўна, пасля ўзрушэння апошніх дзён выявіўся ў мяне агульны заняпад нерваў, але я гадзіны дзве літаральна курчыўся ад жаху на сваім ложку* [4], з якога выдзеленая парэмія перакладаецца як *It’s too late locking the stable door after the horse has bolted* [1] (дасл. *Занадта позна замыкаць стайню, калі*

каня ўкралі). Парэмія *3 песні слова не выкінеш* звычайна ўжываецца як апраўданне, калі даводзіцца гаварыць і што-небудзь не зусім прыемнае і мае сэнс ‘прыходзіцца казаць усё, усю праўду’ [8, с. 228]. А ў англамоўным тэксе перакладчык выкарыстоўвае англамоўную парэмію *It's too late locking the stable door after the horse has bolted*, якая азначае ‘зачыніць стайню пасля таго, як каня ўкралі, г.зн. прымаць меры засцярогі занадта позна’ [5, с. 223]. Супастаўляльныя парэміі, як можна бачыць, не маюць супадзення па семантыцы, паколькі беларуская парэміялагічная адзінка азначае факт як ісціну, а ў англійскай мове сэнс выкарыстанай парэміі зводзіцца да дзеяння, якое адбылося, але ж яго магло і не быць, паколькі чалавек сам павінен у сваіх дзеяннях. Такі псеўдааналагічны пераклад мог бы не быць, хаця б таму, што існуюць англамоўныя аналагі да парэміі, ужытай у арыгінале: *Varnished tale can't be round; The truth, the whole truth, and nothing but the truth* [5, с. 98], якія чамусьці не былі скарыстаны перакладчыкам М. Мінц. Таму дадзены выпадак мы далучаем да неадэкватнай перадачы.

Як відаць, аналіз вызначаных парэмій з аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха» У. Караткевіча і іх англамоўны пераклад, зроблены М. Мінц, дазваляе канстатаваць, што толькі некалькі парэмій адпавядаюць адэкватнай перадачы, што тлумачыцца агульнай крыніцай паходжання. Супастаўленне беларускіх парэмій і іх англамоўны пераклад паказвае на неабходнасць карыстацца комплекснай перакладчыцкай тэхналогіяй. Па-першае, гэта правільнае вызначэнне сэнсу парэміі, па-другое, гэта слоўніковы падбор англамоўнага эквівалента або аналага. Калі перакладчык вырашае перадаць парэмію калькаваннем, то ён павінен быць абсалютна ўпэўненым у тым, што носьбітам англійскай мовы такі пераклад будзе зразумелым. Выяўленыя прыклады стварэння “квазіпарэмій” сведчаць аб перакладчыцкіх магчымасцях выхаду з цяжкага становішча, у якім можа аказацца любы перакладчык мастацкага твора. Але ў той жа час вызначаны факт “псеўдааналагічнай” перадачы паказвае на сэнсавыя памылкі, дапушчаныя перакладчыкам, прычына якіх крыецца ў недакладным супастаўленні сэнсу міжмоўных парэмій. Разгледжаны матэрыял паказвае, што міжмоўная эквівалентнасць парэмій – з’ява не рэдкая, таму перакладчыкам неабходна больш дасканала вызначаць іх значэнне і падбіраць міжмоўныя адпаведнікі. Пытанне перакладу парэмій з’яўляецца актуальным і па сённяшні дзень, паколькі такія моўныя адзінкі ёсць і будуць выкарыстоўвацца ў мастацкіх тэкстах як адлюстраванне этнакультурнай спадчыны і гісторыі пэўнага народа.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. **Karatievic U.** King Stach's Wild Hunt / U. Karatievic [Electronic resource]; translated by Mary Mintz. – Mode of access: http://knihi.com/Uladzimir_Karatievic/King_Stachs_Wild_Hunt-en.html.
2. **Береговская Э. М.** «КВАЗИ» (Чужой текст как материал языковой игры) / Э. М. Береговская // Лингвист. исследования. К 75-летию профессора В. Г. Гака. – Дубна, 2001. – С. 23–27.
3. **Виноградов В. В.** Об основных типах фразеологических единиц в русском языке // В. В. Виноградов. Лексикология и лексикография : избр. тр. – М. : Наука, 1986. – 179 с.
4. **Караткевіч У.** Зямля пад белымі крыламі: Нарыс. Дзікае паляванне караля Стаха : Аповесць / У. Караткевіч. – Мінск : Юнацтва, 1995. – С. 183–368.
5. **Кузьмин С. С.** Русско-английский словарь пословиц и поговорок / С. С. Кузьмин, Н. Л. Шадрин. – СПб. : МИК / Лань, 1996. – 352 с.

6. **Кунин А. В.** Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин ; лит. ред. М. Д. Литвинова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Рус. яз., 1984. – 944 с.
7. **Лепешаў І. Я.** Парэміялогія як асобны раздзел мовазнаўства: дапам. / І. Я. Лепешаў. – Гродна : ГрДУ, 2006. – 279 с.
8. **Лепешаў І. Я.** Тлумачальны слоўнік прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Гродна : ГрДУ, 2011. – 695 с.
9. **Лепешаў І. Я.** Фразеалагічны слоўнік беларускай мовы : у 2-х т. Т. 2: М–Я / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 1993. – 607 с.
10. **Миньяр-Белоручев К. В.** Английский язык : учеб. устного перевода / К. В. Миньяр-Белоручев, А. П. Миньяр-Белоручева. – 3-е изд., стереотип. – М. : Экзамен, 2008. – 352 с.
11. **Михельсон М. И.** Большой толково-фразеологический словарь [Электронный ресурс] / М. И. Михельсон. – Режим доступа: http://slovarionline.ru/bolshoy_tolkovo_frazeologicheskij_slovar_mihelsona.
12. **Словарь многих выражений** [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://all_words.academic.ru/82813-en.html.
13. **Тарасов Е. Ф.** Межкультурное общение – новая онтология анализа языкового сознания / Е. Ф. Тарасов // Этнокультурная специфика языкового сознания : сб. статей / отв. ред. Н. В. Уфимцева. – М. : ИЯ РАН, 1996. – С. 7–22.

References

1. Karatkievic, U. (1989), “King Stach’s Wild Hunt”, available at: http://knihi.com/Uladzimir_Karatkievic/King_Stach's_Wild_Hunt-en.html
2. Beregovskaya, E. M. (2001), “*QUASI*” (*The foreign text as a material of language games*) [“*KVAZI*” (*Chuzhoj tekst kak material jazykovoj igry*)], Dubna, pp. 23–27.
3. Vinogradov, V. V. (1986), *About the basic types of phraseological units in the Russian language* [Ob osnovnyh tipah frazeologicheskikh edinic v russkom jazyke], Moscow, 179 p.
4. Karatkevich, U. (1995), *The land under White Wings: An essay. King Stach’s Wild Hunt: a story* [Zjamlja pad belymi krylami: Narys. Dzikaе paljavanne karalja Staha: Apovesč], Minsk, pp. 183–368.
5. Kuzmin, S. S., Shadrin, N. L. (1996), *Russian-English dictionary of proverbs and sayings: 500 units* [Russko-anglijskij slovar' poslovec i pogovorok: edinic 500], MIK / Lan, St. Petersburg, 352 p.
6. Kunin, A. V. (1984), *English-Russian phraseological dictionary* [Anglo-russkij frazeologicheskij slovar'], Moscow, 944 p.
7. Lepeshau, I. Ya. (2006), *Paremiology as a separate section of Linguistics* [Parjemijalogija jak asobny razdzел movaznaŭstva], Grodno, 279 p.
8. Lepeshau, I. Ya. (2011), *The dictionary of proverbs* [Tlumachal'ny sloŭnik prykazak], Grodno, 695 p.
9. Lepeshau, I. Ya. (1993), *Belarusian language phrasebook* [Frazealogichny sloŭnik belaruskaja movy], Minsk, 607 p.
10. Minyar-Beloruchev, K. V., Minyar-Belorucheva, A. P. (2008), *English. The textbook interpretation* [Anglijskij jazyk. Uchebnik ustnogo perevoda], Moscow, 352 p.
11. Michelson, M. I. (2004) “A big sensibly-phrasebook” [“Bol'shoj tolkovo-frazeologicheskij slovar'”], available at: http://slovarionline.ru/bolshoy_tolkovo_frazeologicheskij_slovar_mihelsona
12. “A Glossary of many expressions” [“Slovar' mnogih vyrazhenij”], available at: http://all_words.academic.ru/82813-en.html
13. Tarasov, E. F. (1996), *Intercultural communication – a new ontology by analysis of linguistic consciousness* [Mezhkul'turnoe obshhenie – novaja ontologija analiza jazykovogo soznaniya], Moscow, pp. 7–22.

Надійшла до редколегії 20.01.2017

УДК 811.112.2'23

В. В. Прутчикова

Національна металургійна академія України

ПАРЕМІЯ ЯК ІНТЕРДИСКУРСИВНА ФОРМАЦІЯ

Розглянуто когнітивно-комунікативні процеси включення паремії як інтердискурсивної формації в дискурс, описано інтердискурсивні характеристики паремії як фразеологічного дискурсу, визначено участь паремії у створенні дискурсивної когерентності, надано аналіз основних топологічних типів когнітивно-семантичної зв'язності паремії та дискурсу.

Ключові слова: паремія, фразеологічний дискурс, інтердискурсивність, дискурсна когерентність, мовленнєва діяльність, інтенція, мовленнєвий акт, інтеракція.

Прутчикова В. В. Национальная металлургическая академия Украины.

ПАРЕМИЯ КАК ИНТЕРДИСКУРСИВНАЯ ФОРМАЦИЯ

Рассмотрены когнитивно-коммуникативные процессы включения паремии как интердискурсивной формации в дискурс, описаны интердискурсивные характеристики паремии как фразеологического дискурса, определено участие паремии в создании дискурсивной когерентности, представлен анализ основных топологических типов когнитивно-семантических связей паремии и дискурса.

Ключевые слова: паремия, фразеологический дискурс, интердискурсивность, дискурсная когерентность, речевая деятельность, интенция, речевой акт, интеракция.

Prutchykova V. V. National Metallurgical Academy of Ukraine. **PROVERB AS INTERDISCOURSE FORMATION**

The purpose of the study is to determine the creation of discourse coherence into which proverb is included. Thus, the main task is to identify the cognitive-communicative functions of proverb and its organizing role in the discourse depending on its topological characteristics.

Depending on the textual topology, proverb provides discursive coherence by performing various functions. Under the responsive correlation of proverb with discourse the main intention of proverb appears in the epistemic support of the completed discursive unit due to "accumulation" of the sufficient amount of semantic information necessary for the proverb actualization and correlation of the conventional proverb implication meaning with the referential situation. Proverb enables the optimal "discursive intention shaping". Proverb with the prospective function predicts the overall tone of the discourse has an open intention and can have wide communicative and pragmatic meaning. It activates the thesaurus of the addressee and affects his/her interactive activities. Proverb is kind of the intentional prism through which the cognitive-communicative evaluation of the discourse coherence of the separate speech acts and the discourse in general is realized. In discourse proverb provides some strategic for the specific conditions communication maxims without direct negative evaluations, recommendations and instructions. It also implements the suggestive and/or persuasive impact on the consciousness of the addressee.

Key words: proverb, phraseological discourse, interdiscursivity, discursive coherence, speech activity, intention, speech act, interaction.

Останнім часом у світовій лінгвістиці спостерігається значна активізація досліджень природи дискурсу з різних позицій, а саме: з прагмалінгвістичної, психолінгвістичної, лінгвостилістичної, структурно-семантичної, культурологічної, соціолінгвістичної, когнітивної тощо. Протягом останніх десятиліть виникли численні школи дискурс-аналізу (нім. – Ю. Хабермас, У. Маас, Ю. Лінк; франц. – П. Серіо, М. Фуко, М. Пеше; укр. – І. С. Шевченко, А. М. Приходько, О. О. Селіванова; рос. – В. Є. Чернявська, В. З. Дем'янов, О. С. Кубрякова, В. А. Андреева, Н. Д. Арутюнова), кожна з яких внесла свій суттєвий вклад у розбудову теорії дискурсу.

Лінгвістичний напрям дискурс-аналізу пройшов шлях від структурно-семіотичної парадигми [3; 9; 18], до дискурсивно-когнітивних міждисциплінарних

розвідок, об'єктами дослідження яких є типи, види і способи організації мовних і немовних знань людини та різноманітні структури репрезентації знань, необхідних для дискурсивної діяльності.

У рамках сучасних когнітивно-комунікативних досліджень визначення основних суттєвих характеристик дискурсу здійснюється у протиставленні його з текстом, а саме як когнітивна діяльність і продукт такої діяльності [4; 5; 11]. Суть відмінностей, як констатує І. К. Архипов [1, с. 187], полягає у тому, що дискурсом, на відміну від тексту, називають усі до- і післятекстові процеси, які відбуваються у свідомості людини. А О. С. Кубрякова характеризує дискурс як когнітивний процес, пов'язаний зі створенням мовленнєвого утворення, тоді як текст співвідноситься з кінцевим результатом такого процесу мовленнєвої діяльності, з певною кінцевою зафіксованою формою [5, с. 19–20]. Тобто дискурсом є текст у сукупності з екстралінгвістичними чинниками (психологічними, соціокультурними тощо), який розглядається як соціально спрямована дія [4, с. 12], що відбувається у певній ситуації спілкування і може мати безліч вимірів.

Один із основоположників французької школи дискурс-аналізу М. Пеше, досліджуючи природу дискурсних утворень, дійшов висновку, що будь-який дискурс завжди спирається на раніше утворений дискурсивний матеріал, який і є для нього «сировиною, первинною матерією» [6, с. 225]. У зв'язку з цим він вводить категорію інтердискурсивності як конститутивну властивість дискурсу, завдяки якій він знаходиться у відносинах з «ансамблем раніше утворених дискурсів».

Інтердискурсивні процеси останнім часом усе частіше є предметом лінгвістичних та літературознавчих досліджень (В. А. Андрєєва, О. В. Белоглазова, Н. Г. Горбунова, О. А. Гордієвський, Є. О. Гончарова, Н. В. Данилевська, О. О. Мельникова, Ю. В. Сургай, О. В. Ротанова, Н. С. Олізько, В. Є. Чернявська, І. С. Шевченко та ін.), що свідчить як про багатогранність цих процесів у мовотворенні, так і про подальше поглиблення інтересу до антропоцентричних вимірів дискурсу.

На сьогодні видається надзвичайно **актуальним** вивчення інтердискурсивної природи фразеологічного дискурсу, до масиву якого належать, зокрема, паремії. Для паремій характерна конвенціональна відкритість когнітивно-комунікативного навантаження і їх дискурсивні практики можуть варіюватися до безкінечності, породжуючи численні версії прочитання реальності, рефлексії та сприйняття дійсності. Вони є ментальними моделями, які віддзеркалюють узагальнені соціальні знання, норми, цінності, ідеологеми, констатують колективну мораль та впливають на соціальну дискурсивну діяльність.

За визначенням О. О. Селіванової, «синергія дискурсивного простору мови забезпечується інтердискурсивними властивостями фразеологічного фонду як здатності залучатися у всілякі дискурсивні практики, конструювати їх і модифікувати..., що обумовлює організуючу роль фразеологічного дискурсу» [8, с. 91].

Предметом дослідження статті є когнітивно-комунікативні процеси включення паремії як інтердискурсивної формації в дискурс.

Метою дослідження є визначення механізму створення тематичної та когнітивно-семантичної зв'язності дискурсу за участю паремії, тобто дискурсивної когерентності.

Дискурсивна когерентність трактується лінгвістами у вузькому (локальному) і широкому (глобальному) смислах. У першому випадку мова йде про пропозиційно-тематичні відносини між окремими мовленнєвими актами [13, с. 41], а в другому – про когнітивно-семантичну зв'язність дискурсу загалом [14, с. 189].

Як відомо, паремії того чи іншого етносу відносять до так званого «осадкового дискурсу культури» [17, с. 34], у якому «фіксуються і транслуються із поко-

ління в покоління концептуальний і культурний «генотип» народу, його морально-етичні, естетичні установки, ціннісні орієнтації і пріоритети, стереотипи, психологічні і культурні архетипи, міфи, ритуали і забобони, сценарії суспільно-політичного життя» [8, с. 90].

При підході до дискурсу як до мовної і соціокультурної реальності [10, с. 38], він трактується як особливе використання мови для вираження ментальності (або навіть особливої ідеології), що призводить до активізації певних рис мови і створює особливий «ментальний світ». Ментальність розуміється як «сукупність цінностей і ціннісних орієнтацій, установок і готовностей, стабільних схильностей соціальної групи діяти, мислити, відчувати і сприймати світ певним чином» [11, с. 151]. У дзеркалі ментальності формується особливий тип соціально-етичної орієнтації суспільства, його ставлення до інформації, що передається.

Паремії у цьому сенсі є унікальними універсальними (як для окремого індивідуума, так і для суспільства в цілому) засобами передачі «ментального світу» певної етнокультурної спільноти. Як зазначає І. Басевська [12], паремії є специфічною сублімацією того досвіду, який не тільки відображає культурний «діалектичний континуум» (dialectic continuum), але і бере участь у процесах його становлення, будучи при цьому ключем до інтеграції окремих культур і до так званої «колективної ідентифікації» (collective identity). Ця специфіка паремій, як правило, проявляється, коли вони включаються в інтерактивний процес, корелюючи з певними дискурсивними актами або з дискурсом загалом.

Дискурсивний акт (ДА), за визначенням А. М. Приходька [7, с. 103], є «одиницею мовленнєвої дії, включеною в інтеракцію і представленою як ланцюжок мовленнєвих актів, об'єднаних загальною телеологічною установкою в єдиний мовленнєвий блок, в якому перехресчуються і взаємодіють різні іллокутивні сили з різними (первинними і вторинними) прагматичними значеннями».

Проаналізуємо приклад включення паремії в дискурсивний акт та її участь у формуванні дискурсивної інтенції:

НІМ. *«Zwei? Fabian horchte auf. Taubenhause hatte seinen Entwurf fast wörtlich verwendet. Er hatte darüber hinaus fast alle jene Vorschläge, deren Verwirklichung Fabian für spätere Jahre empfahl, in sein Programm von heute aufgenommen und teilweise ins Phantastische gesteigert. Fabian sprach von einem Umbau des Theaters, bei Taubenhause wurde es ein völliger Neubau, eine Modernisierung des Bahnhofs wurde bei Taubenhause ein ganz neues Bahnhofsgebäude. Es war der neue Geist, der stets bis an die Grenzen des Möglichen strebte, ja bis dahin, wo sie ans Unmögliche streiften. „Wer ein Schloss bauen will, darf nicht mit der Hundehütte beginnen“, zitierte Taubenhause wörtlich aus Fabians Entwurf»* (Kellermann 118).

У наведеному дискурсивному акті формування дискурсивної інтенції здійснюється внаслідок розгортання цілої низки інформативних мовленнєвих актів-констативів, завдяки взаємодії яких реалізується дискурсивна тактика кооперативності (схвалення дій Таубенгауза). Дискурсивний акт завершує паремія: *Wer ein Schloss bauen will, darf nicht mit der Hundehütte beginnen* (букв. Хто хоче побудувати замок, той не має починати з собачої будки, укр. варіант – Великому кораблю – велике плавання). Паремія не співвідноситься з окремими мовленнєвими актами (МА) через невідповідність імплікативної основи (теми) паремії і референтних ситуацій МА. Іллокутивно вона корелює з дискурсивним актом загалом. Його комунікативно-прагматичний план формується за рахунок «накопичення» достатнього смислового об'єму інформації, необхідної для актуалізації паремії і, тим самим, для співвіднесення конвенціональної імплікатури паремії з ситуацією дискурсивного акту. Паремія виступає як дискурсивна домінанта, завдяки якій відбувається оптимальна «упаковка дискурсивної інтенції». Паремія реалізує дискурсивну інтенцію

двопланово: зовнішній вектор (аргументація «грандіозності» планів, посиляючись на народну мудрість) і внутрішній (самовиправдання мовця).

У даному випадку має місце прагматична багатоплановість паремії. Респонсивна кореляція паремії з дискурсивним актом проявляється у певному його узагальненні та епістемічній підтримці. Паремія виконує також проспективну функцію та здійснює мовленнєвий вплив на адресата щодо оцінки планів перебудови міста. Включення паремії в дискурс мотивовано бажанням маніпулювати свідомістю адресата, покладаючись на його ментальність, зокрема на те, що адресат ідентифікує себе з соціумом, а незаперечні для суспільства істини (по суті, особлива ідеологія) є непорушними також і для нього.

Включення паремії до дискурсу з ініціативною функцією заслуговує на особливу увагу. У пареміологічних дослідженнях підкреслюється більш виразний мовленнєвий вплив паремії на адресата у так званих «наголошених (напружених) позиціях» (stressed position) [16, с. 77], а саме, на початку і в кінці дискурсивного блоку або дискурсу, у заголовках, де, як зазначають фахівці в області психолінгвістики [15, с. 249], найбільш оптимально може використовуватися «ефект новизни» (recency effect) або «ефект першості» (primacy effect). Розкриваючи загальну тональність дискурсу за допомогою паремії або завершуючи його переконливим акордом, автор найчастіше керується підсвідомим або свідомим бажанням активізувати тезаурус адресата і завдяки цьому вплинути на його (адресата) інтерактивну діяльність.

На комунікативно-прагматичному рівні слід зазначити «відкритість» (неозначеність) інтенції паремії у якості заголовка, що і є ознакою її здатності до широкого комунікативно-прагматичного навантаження. Таке навантаження паремія має, наприклад, у якості заголовка тексту, коли інтенція паремії залишається не зовсім зрозумілою до самого кінця тексту (статті, розділу, книги), оскільки ще незавершеним є тематичний аспект «глобальної референтної ситуації» тексту. І лише з його завершенням декодується загальна інтенційна дискурсивна когерентність паремії та дискурсу. Саме тому, наприклад, переклад заголовку може бути виконаний лише по завершенні перекладу усього тексту або твору.

Розглянемо уривок із інтернет-статті, у заголовку якої винесено паремію, яка виконує проспективну функцію у дискурсі: HIM. *Andere Länder, andere Sitten*, яка буквально перекладається: *Інші країни, інші звичаї*, укр. варіант – *У чужій хаті будь привітним, а не примітним*.

Andere Länder, andere Sitten

Nicht immer verhalten sich die Touristen in der Zentralschweiz so, wie es die Einheimischen von ihnen erwarten. Einige gefährden Selfies knipsend den Verkehr, andere kochen im Hotelzimmer. Die Tourismusbranche wappnet sich.

LUZERN. So musste die Rigi Bahnen AG Massnahmen ergreifen, nachdem markant mehr asiatische Gruppentouristen den Berg besucht haben und sich in der Folge einige neue Probleme stellten.

Die Rigi Bahnen AG schickt nun häufiger Reinigungsteams in die Toiletten, zeigt auf Piktogrammen, wie man Sanitäranlagen korrekt benutzt und signalisierte den Weg zu den Toiletten auf Rigi Kulm neu. Weiter wurden auf den Tischen in Restaurants Informationen neu in chinesischer Sprache bereitgestellt, wie die Rigi Bahnen in einem Communiqué schreiben... Für Luzern Tourismus sei es nicht das Ziel, den Gästen das richtige Benehmen beizubringen oder sie zu erziehen, betonte Sibylle Gerardi, Mediensprecherin von Luzern Tourismus auf Anfrage. Im Zentrum stehe die Gastfreundschaft (Liechtensteiner Vaterland 8).

В уривку йдеться про нетипову для Швейцарії поведінку іноземних, зокрема китайських, туристів, яка почасти призводить до неприємних, а інколи навіть

трагічних наслідків. У кінці статті наголошується основний девіз приймаючої сторони: гостинність. І лише із завершенням статті, завдяки апеляції до паремії-заголовка, декодується дискурсивна інтенція: непряма аксіологічна аргументація як особливий прийом впливу на оцінку подій адресатом [2, с. 75].

У даному випадку дискурсивний блок є репрезентацією певних фактів-констативів, а крізь призму паремії, завдяки її когнітивно-семантичному та нормативно-аксіологічному потенціалу, здійснюється орієнтація адресата на одностороннє декодування наміру автора як дискурсивна тактика кооперативності. Посилаючись на загальноприйнятні паремійні твердження, автор реалізує свою інтенцію, розраховуючи на ментальність адресата. Мотивом використання паремії є бажання автора маніпулювати свідомістю адресата. Включаючи в дискурс паремію, автор обирає пріоритетні для конкретних умов максими комунікації з метою уникнути прямих негативних оцінок, рекомендацій, повчання.

Адресат (читач) має коректно декодувати дискурсивну інтенцію, яка вбудована в паремію-заголовок, який є своєрідною інтенційною призмою, крізь яку здійснюється когнітивно-комунікативна оцінка дискурсивної когерентності окремих мовленнєвих актів і дискурсу загалом. Цей процес співвідноситься безпосередньо з так званим композиційно-смісловим «очікуванням».

У заголовку новели Готфріда Келлера: *Kleider machen Leute* (букв. *Одяг створює людей*, укр. варіант – *По одязі зустрічають, а по уму проводжають*) «відкритість» паремійної інтенції сигналізується неодноразово – через заголовок, у кульмінаційний момент новели і у розв'язці сюжетного конфлікту. Таке повторення винесеної у заголовок паремії виконує проспективну дискурсивну функцію і акцентує увагу читача на тому, що він (читач) має оцінювати усі події з позиції загальноприйнятих моральних засад і ментальності суспільства. Паремія відіграє роль своєрідної «ментальної призми» для оцінки подій, що описуються у новелі. До того ж дискурсивна інтенція паремії-заголовка досить багатопланова, оскільки допускає і асертивну, і спонукальну інтерпретацію. Крім того, паремія несе в собі імпліцитно і деякі конотативні мовленнєві смисли – пораду, (само)виправдання, пересторогу тощо.

За задумом автора, дискурсивна настанова паремії має знайти належну переоцінку читачем у контексті описаних подій. Постійно скеровуючи увагу читача на визначення оцінки подій основної смислової лінії новели, автор також утримує те «дискурсивне напруження», яке з'являється у читача з самого початку новели. По мірі розвитку подій у новелі читач крізь призму паремії постійно здійснює переоцінку морально-етичних устоїв суспільства і правомірності деяких його норм, і перебуває в очікуванні розв'язки конфлікту: яку позицію займе суспільство у критичний момент і як поступить головна героїня, яку ідеологію стане вона сповідувати, і чи зможе вона наважитись діяти всупереч загальноприйнятим моральним устоям вищих прошарків буржуазного суспільства. У кінці новели, коли дійство закінчується у стилі «happy end» і тема вичерпана, відбувається розв'язка дискурсивного напруження. Читач, керуючись загальновизнаною морально-етичною паремійною «формулою», що пронизує усю новелу, приходить до певних висновків щодо справедливості і/або несправедливості суспільного устрою.

Отже, паремія, яка у новелі виступає певними дискурсивними «вузлами», залежно від текстової топології забезпечує дискурсивну когерентність завдяки виконанню різних функцій. У заголовку вона виконує проспективну функцію по відношенню до дискурсу (новели) і закладає відправну потенційно багатопланову інформаційну базу для подальшого декодування дискурсу. У кульмінаційний момент вона реалізує, по суті, одночасно дві функції: ретроспективну (співвіднесення з минулими подіями: викриття негативних сторін класових звичаїв суспільства

– засудження) і перспективну (певний прогноз подальшого розвитку подій – застереження), що стає можливим лише завдяки дискурсивному співвіднесенню з паремією-заголовком. Паремія у кінці новели виконує ретроспективну функцію до усього дискурсу у цілому (новели) – обґрунтування.

Таким чином, аналіз типових випадків включення паремії в дискурс показав, що дискурсивна когерентність формується завдяки функціональній синергії паремії та дискурсу. Відбувається двоплановий розвиток дискурсивної інтенції: завдяки розгортанню пропозиційно-тематичних відносин між окремими мовленнєвими актами дискурсу та актуалізації дидактичних, аксіологічних, епістемічних значень паремії, що надає дискурсу додаткового когнітивно-комунікативного наповнення. До того ж паремії як «мовленнєві заготовки» із соціально-оцінною орієнтацією здійснюють сугестивний і/або персуазивний вплив на свідомість адресата та його дискурсивну діяльність.

Щодо перспективи подальших розвідок, то окремого дослідження заслуговують такі інтердискурсивні процеси включення паремій у різні типи дискурсів, які віддзеркалюють специфіку функціонування фразеологічного дискурсу і супроводжуються певними лексико-семантичними модифікаціями, так званою «реконтекстуалізацією» паремій, а також випадки розбіжності або протиставлення між дискурсом і паремією, тобто асиметрії їх дискурсних значень.

Бібліографічні посилання

1. **Архипов И. К.** Язык и языковая личность : учеб. пособие / И. К. Архипов. – СПб.: Книжный дом, 2008. – 248 с.
2. **Баранов А. Г.** Функционально-прагматическая концепция текста : дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.19 / Баранов Анатолий Григорьевич. – Краснодар, 1993. – 357 с.
3. **Бенвенист Э.** Общая лингвистика / Э. Бенвенист. – М. : Прогресс, 1974. – 448 с.
4. **Бисималиева М. К.** О понятиях «текст» и «дискурс» / М. К. Бисималиева // Филол. науки. – 1999. – № 2. – С. 78–85.
5. **Кубрякова Е. С.** Виды пространства, текста и дискурса / Е. С. Кубрякова, О. В. Александрова // Категоризация мира: пространство и время : материалы науч. конф. – М., 1997. – С. 19–20.
6. **Пеше М.** Прописные истины. Лингвистика, семантика, философия / М. Пеше // Квадратура смысла: французская школа анализа дискурса. – М., 1996. – С. 225–290.
7. **Приходько А. Н.** Дискурсивные акты: прагмасемантика и прагматипология [Электронный ресурс] / А. Н. Приходько. – Режим доступа : <https://sites.google.com/site/cognitiondiscourse/>
8. **Селиванова Е. А.** Фраземы и паремии в синергии дискурсивного пространства языка / Е. А. Селиванова // Актуальні проблеми металінгвістики : зб. ст.– Черкаси. – 2005. – С. 89–92.
9. **Серно П.** Анализ дискурса во Французской школе (Дискурс и интердискурс) / П. Серно // Семиотика : Антология / сост. Ю. С. Степанов. – М., Екатеринбург, 2001. – С. 549–562.
10. **Степанов Ю. С.** Альтернативный мир, дискурс, факт и принцип причинности / Ю. С. Степанов // Язык и наука конца 20 в. – М., 1995. – С. 35–73.
11. **Шевченко И. С.** К определению понятия дискурса в исторической прагмалингвистике / И. С. Шевченко // Вісник Харків. нац. ун-ту. – 1999. – № 435. – С. 150–154.
12. **Basevska I.** Searching for «Yesterday's Man» – Connecting Historical Research and Proverbial Wisdom [Електронний ресурс] / I. Basevska. – Режим доступу : <http://www.deproverbio.com/DPjournal/ DP,5,1,99/ILINA/ YESTERMAN.html>. Web. 25 January 2010
13. **Brinker K.** Linguistische Textanalyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden / K. Brinker. – Berlin : Schmidt, 1992. – 307 p.

14. **Dijk T. A.** *Strategies of Discourse Comprehension* / T. A. Dijk, W. Kintsch . – N. Y. & London : Academic Press, 1983. – 335 p.
15. **Gleitman H.** *Psychology* / H. Gleitman. – N. Y. & London : Academic Press, 1991. – 349 p.
16. **Järv R.** Is Providing Proverbs a Tough Job? References to Proverbs in Newspaper Texts / R. Järv // *Folklore*. – Tartu, 1999. – Vol. 10. – P. 77–107.
17. **Laclau E.** *New Reflections on the Revolution of Our Time* / E. Laclau. – London : Verso, 1990. – 284 p.
18. **Schiffrin D.** *Approaches to Discourse* / D. Schiffrin. – Oxford : Basil Blackwell; Cambridge, MA, 1994. – 470 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

- Kellermann B. Totentanz / B. Kellermann. – Berlin : Aufbau., 1975. – 382 s.
 Liechtensteiner Vaterland, 21. Jul. 2015. – URL: <http://www.vaterland.li/wirtschaft/international/Andere-Laender-andere-Sitten;art105,144350>. Web. 3. Okt.2016
 Keller G. Kleidermachen Leute / G. Keller. – URL: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/kleidermachen-leute-3371/1>. Web. 9 Okt. 2016.

References

1. Archipov, I. K. (2008), *Language and language personality* [*Yazyk i yazykovaya lichnost': ucheb. posobie*], Knizhnyj dom, St. Petersburg, 248 p.
2. Baranov, A. G. (1993), *Functional and pragmatic concept of the text: dissertation* [*Funkcional'no-pragmaticheskaya koncepciya teksta: dis. ... d-ra filol. nauk*], Krasnodar, 357 p.
3. Benveniste, É. (1974), *General linguistics* [*Obshchaya lingvistika*], Progress, Moskva, 448 p.
4. Bisimalieva, M. K. (1999) "About notions "text" and "discourse", *Philological sciences* ["O ponyatiyah "tekst" i "diskurs"], *Filologicheskie nauki*, No 2, pp. 78–85.
5. Kubryakova, E. S., Aleksandrova, O. V. (1997), "Types of space, text and discourse", *Categorization of the world: materials of the scientific conference* ["Vidy prostranstva, teksta i diskursa", *Kategorizaciya mira: prostranstvo i vremya: materialy nauchnoj konferencii*], Moscow, pp.19–20.
6. Pêcheux, M. (1996), "Fundamental absolutes: linguistics, semantics and philosophy", *Quadrature of sence: French school of discourse analysis* ["Propisnye istiny. Lingvistika, semantica, filosofiya", *Kvadratura smysla: francuzskaya shkola analiza diskursa*], Moskow, pp. 225–290.
7. Prykhodko, A. M. (2010), "Discursive acts: pragmasemantics and pragmatypology" ["Diskursivnye akty: pragmasemantika i pragmatipologija"], available at: <https://sites.google.com/site/cognitiondiscourse>
8. Selivanova, E. A. (2005), "Phrazemes and adages in synergy of the language discursive space", *Actual problems of metalinguistics* ["Frazemy i paremii v sinergii diskursivnogo prostranstva yasyka", *Aktual'ni problemy mentalinhvistyky*], Cherkasy, pp. 89–92.
9. Sériot, P. (2001), "Analysis of discourse in French schools: discourse and interdiscourse", *Semiotics: Anthology* ["Analiz diskursa vo francuzskoj shkole : diskurs i interdiskurs", *Semiotika : Antologija*], Moscow, pp. 549–562.
10. Stepanov, Y. S. (1995), "Alternative world, discourse, fact and principle of cause", *Language and science of the late 20th century* ["Al'ternativnyj mir, diskurs, fakt i princip prichinnosti", *Yazyk i nauka konca 20 v.*], Moscow, pp. 35–73.
11. Shevchenko, I. S. (1999), "To the definition of the notion of discourse in historical pragmatic linguistics", *Announcer of the Kharkiv national university* ["K opredeleniyu ponyaniya diskursa v istoricheskoi pragmaligvistike" *Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho universytetu*], No 435, pp. 150–154.
12. Basevska, I. (1999), "Searching for 'Yesterday's Man'-Connecting Historical Research and Proverbial Wisdom", available at: <http://www.deproverbio.com/DPjournal/DP,5,1,99/ILINA/YESTERMAN.html>. Web. 25 January 2010
13. Brinker, K. (1992), *Linguistische Text analyse. Eine Einführung in Grundbegriffe und Methoden*, Berlin: Schmidt, 307 s.
14. Dijk, T. A., Kintsch, W. (1983), *Strategies of Discourse Comprehension*, N. Y. & London: Academic Press, 335 p.
15. Gleitman, H. (1991), *Psychology*, Academic Press, N. Y. & London, 349 p.

16. Järv, R. (1999), "Is Providing Proverbs a Tough Job? References to Proverbs in Newspaper Texts", *Folklore*, No 10, pp. 77–107.
17. Laclau, E. (1990), *New Reflections on the Revolution of Our Time*, Verso, London, 284 p.
18. Schiffrin, D. (1994), *Approaches to Discourse*, Oxford; Cambridge, MA, 470 p.

List of Sources

- Kellermann, B. (1975), *Totentanz, Aufbau*, Berlin, 382 s.
- Liechtensteiner Vaterland (2015), *Deutschsprachige Tageszeitung*, Vaduz, available at: Ebook Library. [Web. 3. Okt.2016].
- Keller, G. (2016), *Kleider machen Leute, Spiegel, Gutenberg*, available at: Ebook Library. [Web. 9 Okt. 2016].

Надійшла до редколегії 26.01.2017

УДК 811.161.1

Я. І. Рибалка, О. К. Степаненко

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ДИСКУРСИВНА КОМПЕТЕНЦІЯ ЯК ОДНА З ПІДВАЛИН ВИВЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ ІНОЗЕМНИМИ СТУДЕНТАМИ

Розглянуто науково-методичні напрямки вдосконалення викладання української мови як іноземної студентам-іноземцям у ВНЗ України, зокрема висвітлено основні аспекти дискурсивної компетенції та її ролі у формуванні комунікативної компетенції. Визначено, що дискурсивна основа навчання дає можливість розглядати одиниці мови в умовах природної реалізації свого значення, структури та функцій, що сприяє найбільш повному осмисленню мовленнєвої поведінки носіїв мови, що вивчається. Теоретично обґрунтовано і конкретизовано базову систему вправ з формування дискурсивної компетенції студентів-іноземців.

Ключові слова: комунікативна компетенція, дискурсивна компетенція, дискурс, текст, інформаційно-рецептивні, аналітичні, реконструктивні, конструктивні вправи.

Я. И. Рыбалка, Е. К. Степаненко. Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара. *ДИСКУРСИВНАЯ КОМПЕТЕНЦИЯ КАК ОДНА ИЗ ОСНОВ ИЗУЧЕНИЯ УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА ИНОСТРАННЫМИ СТУДЕНТАМИ*

Рассмотрены научно-методические направления совершенствования преподавания украинского языка как иностранного студентам-иностранцам в ВУЗах Украины, в частности освещены основные аспекты дискурсивной компетенции и ее роли в формировании коммуникативной компетенции. Определено, что дискурсивная основа обучения дает возможность рассматривать единицы языка в условиях естественной реализации своего значения, структуры и функций, что способствует наиболее полному осмыслению речевого поведения носителей изучаемого языка. Теоретически обоснована и конкретизирована базовая система упражнений по формированию дискурсивной компетенции студентов-иностранцев.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, дискурсивная компетенция, дискурс, текст, информационно-рецептивные, аналитические, реконструктивные, конструктивные упражнения.

Rybalka Ya. I., Stepanenko O. K. Oles Gonchar Dnipropetrovsk national University. *DISCURSIVE COMPETENCE AS ONE OF THE FOUNDATIONS OF LEARNING THE UKRAINIAN LANGUAGE FOREIGN STUDENTS*

The article considers the scientific and methodical directions of the improvement of teaching Ukrainian as a foreign language to foreign students in Ukrainian universities, in particular, highlights the main aspects of discourse competence and its role in the formation of communicative competence. It is theoretically grounded and fleshed out a basic system of exercises for the formation of discursive competence of students-foreigners: information and receptive exercises, analytical exercises, reconstructive exercise, creative and research exercises.

As the knowledge, awareness and presentation of the world in the process of learning a foreign language is closely associated with discursive activities of students, development of ability in activities of this kind (discourse competence) of students is an important factor in the formation of their communication skills in Ukrainian, so this is an issue we consider relevant.

We set a goal to review scientific and methodological directions of improvement of teaching Ukrainian as a foreign language to foreign students in Ukrainian universities, to highlight the main aspects of discourse competence and its role in formation of the communicative competence, to specify the basic system of exercises for the formation of discursive competence of students-foreigners.

Key words: communicative competence, discourse competence, discourse, text, information and receptive, analytical, reconstructive, and constructive exercises.

Сучасний стан підготовки іноземних громадян на філологічних факультетах ВНЗ України характеризується необхідністю врахування нових тенденцій і реалій у сфері вищої освіти у зв'язку з формуванням загального Європейського освітнього простору і реалізації положень Болонської декларації.

Таким чином, однією з важливих методичних проблем удосконалення навчання іноземних студентів є корекція процесу вивчення української мови на основі сучасних моделей. Вирішення цієї проблеми набуває особливого значення в умовах стабільного збільшення контингенту іноземних громадян у ВНЗ України, і це за відсутності системного методичного забезпечення комунікативно-орієнтованого навчання в навчально-професійній підсфері спілкування.

Функціонування поняття «дискурс» поряд із поняттям «текст», виділення дискурсивного компонента в складі комунікативної компетенції, а також потреба впроваджувати комунікативно-діяльнісний підхід до навчання мови зумовлюють необхідність розробляти методичне забезпечення з метою формувати дискурсивну компетенцію у студентів ВНЗ, тобто «систему вправ, яка б на основі використання досягнень дискурсивної лінгвістики і особливостей роботи з писемним дискурсом забезпечила формування вмінь будувати і сприймати цілісні дискурси різних типів з урахуванням специфіки їхньої семантико-прагматичної організації на макро- і мікрорівнях і взаємозв'язку лінгвістичних та екстралінгвістичних компонентів для досягнення комунікативного наміру в межах певної ситуації спілкування» [3, с. 289].

Проблеми міжкультурної комунікації при вивченні слов'янських мов як іноземних у науковій та методичній літературі висвітлювалися Г. Д. Томахіним, В. В. Сафоновою, С. Г. Тер-Мінасовою, Є. І. Пассовим, В. С. Біблером та ін. Вони вивчали цю проблематику на рівні діалогу культур і цивілізацій. В Україні ці питання досліджували С. Ю. Ніколаєва, Т. І. Олейник, Л. Ф. Рудакова, І. Г. Тараненко, С. П. Кожушко та ін. На думку вчених, комунікативним мотивом, що переважає в полікультурному просторі, є потяг до знань, допитливість, привабливість нової культури і мови. Це призводить до необхідності більш глибокого вивчення світосприймання носіїв мови та їх культури у широкому сенсі, їх способу та стилю життя, національного характеру, тому що реальне вживання слів у мовленні значною мірою визначається саме обізнаністю з соціальним та культурним життям корінного народу країни. На думку С. Г. Тер-Мінасової, для цього необхідно якомога глибше знати мовну картину, що вивчається, адже лише через багатобарвність і розмаїття мов перед нами відкривається багатство світу й різноманітність того, що ми пізнаємо в ньому: людська сутність ширшає, через те що мови у виразних і дійсних рисах репрезентують різні способи мислення і сприймання. «Кожен урок іноземної мови – це перехрестя культур. Тому що кожне іноземне слово відображає інший світ та іншу культуру» [9, с. 25].

Вивчення іноземними студентами української мови, яка виконує комунікативну, освітню, інформаційну, культурологічну, розвивальну і виховну функції, містить великий потенціал для формування освіченого, культурного і ду-

ховно розвиненого спеціаліста. Тому навчання українській мові іноземців, що здобувають освіту в Україні, на нашу думку, має відводитися суттєва роль у забезпеченні умов для формування у студентів адекватної сучасному рівню знань картини світу й подальшої інтеграції особистості студента в систему світової й національної культур. Позаяк пізнання, усвідомлення і презентація світу в процесі навчання іноземній мові тісно пов'язані з мовотворчою (дискурсивною) діяльністю студентів, розвиток здатності до діяльності такого виду (дискурсивної компетенції) у студентів є важливим фактором формування в них навичок до спілкування українською мовою, тож питання це вважаємо актуальним.

Специфіку роботи над розвитком дискурсивної компетенції зумовлюють уміння, які визначають її підвалини, а саме: уміння виділяти лінгвістичні та екстралінгвістичні параметри дискурсу, встановлювати й усвідомлювати взаємозв'язок мовних засобів з екстралінгвістичними аспектами комунікації; розпізнавати і вживати ключові маркери різних типів дискурсів; будувати цілісні дискурси з урахуванням екстралінгвістичних параметрів ситуації та особливостей їхньої семантико-прагматичної і граматичної організації. Формування дискурсивних умінь забезпечує організація роботи у двох напрямках: 1) засвоєння концептуальних положень теорії дискурсу і опанування прийомів дискурсивного аналізу тексту і 2) засвоєння мовностилістичних характеристик типологічних форм дискурсу [3, с. 287].

Враховуючи вищесказане, ми поставили за мету розглянути науково-методичні напрямки вдосконалення викладання української мови як іноземної студентам-іноземцям у ВНЗ України, висвітлити основні аспекти дискурсивної компетенції та її ролі у формуванні комунікативної компетенції, конкретизувати базову систему вправ з формування дискурсивної компетенції студентів-іноземців.

Для досягнення мети окреслили такі завдання: визначити теоретичні положення і критерії класифікації вправ і описати комплекс вправ з формування дискурсивної компетенції студентів-словесників.

Чинниками подальшого, вищого розвитку й удосконалення мовної особистості є не тільки вік, але й рівень освіти, знання інших мов, окрім рідної, володіння професійним мовленням.

У ході формування й удосконалення професійного мовлення розвиток і саморозвиток мовної особистості має відбуватися за трьома основними напрямками:

а) формування і розвиток професійної лінгвістичної компетенції за рахунок засвоєння знакової системи української мови і становлення лінгвістичної компетенції фахівця у своїй галузі діяльності;

б) удосконалення когнітивного стилю діяльності (спочатку навчальної, а потім професійної) шляхом засвоєння й розвитку нових форм сприйняття й інтерпретації різних явищ дійсності. Розвиток цього стилю виступає як рішення проблеми розширення не тільки мовної картини світу, засвоєння деяких її особливостей, характерних для носіїв української мови, а також розвитку нових форм учіння і пізнання, формування мови спеціальності;

в) розвиток мотиваційно-ціннісної сфери особистості, пов'язаної з ознайомленням і критичним сприйняттям систем цінностей мови і культури, розширенням світогляду, формуванням нового світосприйняття – світосприйняття мовця-професіонала, досконалого знавця мовної специфіки своєї спеціальності, білінгва і полілінгва [1, с. 213].

При вивченні української мови як іноземної важливе значення розвитку дискурсивної компетенції полягає в тому, що вона обумовлює реалізацію основних функцій даного предмета вивчення. У системі комунікативних навичок і

вмінь поняття дискурсивної компетенції є визначальним, оскільки успішність мовленнєвої діяльності у здійсненні комунікативної функції обумовлена її дискурсивною організацією, під якою ми розуміємо результат стратегії використання мовних, мовленнєвих і екстралінгвістичних засобів, вибір яких визначається в ході аналізу тексту попереднього дискурсу і контексту комунікативної ситуації.

Під дискурсивним компонентом розуміємо правила побудови змісту конкретного висловлювання. Дискурсом вважаємо форму комунікативного змісту («що сказати» і «як сказати»), що завжди адресується співрозмовнику, слухачеві або читачеві, і характеризується такими якостями: зв'язністю, логічністю, організацією. Зазначені якості дискурсу зазвичай особливо виявлені в писемному мовленні, а в усному більш важливі такі, як лексико-граматичний зв'язок, змістова логічність і відповідна організація висловлювання. Тому в подальшому висвітленні цієї теми глибше зупинимося саме на писемному мовленні, зокрема на завданнях та вправах, що були апробовані на іноземних студентах філологічного факультету англійського відділення Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара [8].

На сьогодні загальноприйнята теза про те, що саме текст – джерело інформації про дискурс, він є центральною ланкою в процесі комунікації, складним знаком, утвореним зі смислових елементів, поєднаних комунікативною інтенцією автора в ієрархічну структуру [10, с. 91], і саме текст має стати основою одиницею навчання мовленнєвому спілкуванню. Тому в своїй практичній діяльності нами було зацентовано увагу саме на підборі універсальних навчальних текстів різноманітної тематики, однак із обов'язковим відображенням національної специфіки, самотності, культурних цінностей і пріоритетів українців.

У ході спостереження констатуємо, що спеціально підібрані тексти викликають на початковому етапі вивчення української мови великий інтерес у навчуваних, спонукають у них бажання висловити свої думки про ту чи іншу подію, певне явище чи вчинок, тобто є приводом для бесіди, дискусії, що сприяє, у свою чергу, розвитку спонтанного мовлення іноземних студентів. Робота над багатозначністю, синонімією, антонімією, омонімією, термінологією під час вивчення тексту з іноземними студентами спрямована на засвоєння більш точного слововживання, на збагачення словника студентів і передбачає використання комунікативно цінних словосполучень.

Зміст роботи з формування дискурсивної компетенції передбачає опанування основ теорії дискурсу і тексту та розвиток дискурсивних умінь. Практичний бік вирішення проблеми розв'язується за допомогою системи вправ. Розробляючи базову систему вправ, ми спирались на такі теоретичні положення:

1. Відповідність умінням, які становлять основу дискурсивної компетенції. Кожна група вмінь формується певним типом вправ.

2. Поступове ускладнення завдань. Комплекс вправ будується в напрямі від виконавчої до творчої діяльності, тобто спирається на особливості репродуктивного і продуктивного видів діяльності. У процесі репродуктивної діяльності студенти закріплюють окремі операції дискурсивної діяльності. Проміжною ланкою виступають реконструктивні завдання, пов'язані з комбінуванням раніше отриманих знань і вмінь. Вони передбачають закріплення мовностилістичних особливостей типологічних форм дискурсу на основі елементарних операцій з дискурсивними явищами, закладаючи підґрунтя для переходу до творчої роботи. Продуктивна діяльність відрізняється створенням умов для творчого застосування набу-

тих знань і вмінь у мовленнєвій практиці і сприяє активізації дискурсивної діяльності.

3. Взаємозв'язок розвитку мовлення з розвитком мислення. В основу вправ покладено логіко-пізнавальні прийоми аналізу, синтезу, класифікації, узагальнення, порівняння та ін., які, по-перше, дозволяють розкрити характер дискурсивної діяльності, корелятивні зв'язки лінгвістичного та екстралінгвістичного змісту і, по-друге, як зазначає М. І. Пентиліук щодо роботи над зв'язним мовленням, «визначають діяльність з продукування (складання) кожної структурної частини висловлювання» [6, с. 154]. Вправи передбачають застосування таких логіко-пізнавальних прийомів, які б сприяли успішному осмисленню зв'язків і відносин у дискурсивних явищах і закріпленню операцій дискурсивної діяльності.

4. Опора на текст та екстралінгвістичний контекст під час вивчення дискурсивних явищ. Система вправ охоплює всебічне вивчення дискурсу як результату (власне лінгвістичний аспект) і процесу (лінгвокогнітивний, прагматичний, контекстуальний та інші аспекти) мовленнєво-мисленнєвої діяльності, що зумовлює вибір відповідного дидактичного матеріалу. У центрі кожної вправи перебуває текст, який щільно пов'язаний з екстралінгвістичним контекстом, що дозволяє реалізувати функціонально-ситуативний підхід у доборі вправ як при аналізі мовних явищ з позиції впливу на них дискурсивних факторів, так і при вивченні мовностілістичної характеристики різних типів дискурсів [3, с. 287].

Вправи, які наведені в «Посібнику до вивчення дисципліни «Українська мова» (для студентів-іноземців)» [8], класифікуємо за характером виконаних операцій, спрямованих на формування вмінь, що становлять основу дискурсивної компетенції.

Розглянемо детально комплекс вправ.

I. Інформаційно-рецептивні вправи, головна функція яких – засвоєння, осмислення і систематизація знань. Інформаційно-рецептивні вправи спрямовані на поглиблення і розширення знань студентів з дискурсивної лінгвістики, вони ґрунтуються на роботі з теоретичним матеріалом, тому передбачають формування наукових уявлень і уточнення наукових понять і є природним продовженням вивчення і дослідження дискурсивних явищ на практичних заняттях. Наведемо приклади:

«Завдання 28. Закінчіть речення. Виділіть граматичну основу (S – P) в реченнях.

1. *Перша спроба заснування університету в Катеринославі була зроблена....*
2. *Практично ця ідея була реалізована лише в*
3. *Первісно уряд ухвалив рішення про відкриття університету у складі чотирьох факультетів:*
4. *Контингент студентів у 1918/19 навчальному році складав*
5. *Значних матеріальних збитків та людських втрат зазнав Дніпропетровський університет у роки*
6. *З середини 60-х років розпочалося будівництво нового*
7. *Статус національного нашому університету присвоєно Указом Президента України від*
8. *25 червня 2008 р. постановою Кабінету Міністрів України ДНУ присвоєно ім'я ...» [8, с. 26].*

Або: *«Завдання 8. Прочитайте речення, знайдіть у них конструкції з орудним відмінком предиката, замініть їх синонімічними структурами.*

Автореферат є коротким викладом наукової праці самим автором.

Референдум є всенародним опитуванням з найважливіших питань народно-го життя.

Лекція є усним викладом предмета викладачем у вищому навчальному закладі.

Культура є сукупністю матеріальних і духовних цінностей, створених людством протягом його історії.

Коротко сформульованими основними положеннями статті, лекції, доповіді є тези.

Фахово-спрофільованим підрозділом вищого навчального закладу є факультет.

Книга або наочне приладдя, що використовується в процесі навчання, є посібником» [8, с. 8] тощо.

II. Аналітичні вправи, головна функція яких – відтворення отриманих знань, осмислення зв'язків і відношень у дискурсивних явищах, відпрацювання і закріплення окремих операцій дискурсивної діяльності. Аналітичні вправи спрямовані на формування вмінь виділяти лінгвістичні та екстралінгвістичні параметри дискурсу, встановлювати й усвідомлювати взаємозв'язок мовних засобів з екстралінгвістичними компонентами текстової комунікації, аналізувати різні аспекти дискурсивної діяльності. За допомогою аналітичних вправ організовуємо роботу зі структурою дискурсу, його граматичною та семантико-прагматичною організацією, вивчення лексичних і граматичних явищ з позиції впливу на них дискурсивних факторів. З-поміж цього типу вправ виокремлюємо такі різновиди:

II.1. Виділення і характеристика дискурсивних явищ. В основі таких вправ лежать завдання типу: «Опишіть...», «Виділіть і охарактеризуйте...», «Визначте...», «Знайдіть і обґрунтуйте...». Наприклад:

«Завдання 26. Випишіть з тексту іменники, визначте граматичну категорію числа, роду кожного» [Там само, с. 24]. Або: «Завдання 27. Запишіть наведені у тексті числа словами. Визначте їх частиномовну приналежність, граматичні категорії» [Там само, с. 24] тощо.

II.2. Класифікація дискурсивних явищ. Наприклад: *«Завдання 2. Побудуйте структурно-семантичні схеми пропонованих текстів. Завдання 3. Підготуйте монологічні висловлювання з опорою на складені схеми» [Там само, с. 29] тощо.*

II.3. Порівняння і зіставлення різних аспектів дискурсу. Наприклад: *«Завдання 22. Порівняйте наведений текст з попереднім. Чим вони різняться, що в них спільного?» [Там само, с. 23] тощо.*

II.4. Комплексний дискурсивний аналіз тексту, який передбачає аналіз дискурсу як результату і процесу мовленнєво-мисленнєвої діяльності з метою виявити екстралінгвістичні, семантичні, когнітивні та мовленнєві аспекти його формування, з'ясувати функціональну спрямованість та соціальну організацію. Головна мета дискурсивного аналізу тексту – виробити навички комплексного аналізу екстралінгвістичних факторів породження і сприймання дискурсу як головної передумови розуміння соціально-психологічного простору, у якому виникає і функціонує дискурс як соціальне явище. Наприклад: *«Завдання 11. Прочитайте текст, виконайте завдання після тексту. Завдання 12. Складіть до тексту план, перекажіть інформацію відповідно до плану. Завдання 13. Випишіть з тексту назви рослин, визначте відмінок кожної. Завдання 14. Знайдіть у тексті прислів'я, поясніть їх значення» [Там само, с. 21] тощо.*

III. Реконструктивні вправи, функція яких полягає у забезпеченні засвоєння дискурсивних явищ у різних екстралінгвістичних контекстах, конкретизації

типологічних форм дискурсу у процесі самостійної пізнавальної роботи на основі комбінування раніше отриманих знань і вмінь. Реконструктивні вправи становлять перехідну ланку від репродуктивного до продуктивного виду діяльності і передбачають роботу з різними типами дискурсів, а тому забезпечують формування вмінь розпізнавати і вживати ключові маркери різних типів дискурсів. Це вправи на перебудову, розширення, редагування дискурсів. Наприклад: *«Прочитайте текст, зрозумійте його зміст. Побудуйте структурно-семантичну схему пропонованого тексту. Підготуйте монологічні висловлювання з опорою на складену схему. Підготуйтеся до письмового переказу за текстом. Напишіть також про символи своєї держави»* [8, с. 19] тощо.

IV. Креативно-дослідницькі вправи, які стимулюють творчу і пізнавальну діяльність студентів, їхні завдання ґрунтуються на дослідженні дискурсивних явищ і застосуванні отриманих результатів у практичній (комунікативній) діяльності.

Прикладом може служити така вправа: *«1. Прочитайте тексти, зрозумійте їх зміст. Значення нових слів знайдіть у словнику, запишіть у ваш робочий словничок. Перекладіть тексти рідною мовою. 2. Побудуйте структурно-семантичні схеми пропонованих текстів. 3. Підготуйте монологічні висловлювання з опорою на складені схеми»* [Там само, с. 29] тощо.

Комплекс пропонованих вправ може бути використаний на практичних заняттях з лексикології, морфології, синтаксису, стилістики сучасної української мови, риторики, а також слугувати практичним матеріалом для спецкурсів «Лінгвістичний аналіз тексту», «Дискурсивний аналіз тексту».

Таким чином, запропонована система вправ з формування дискурсивної компетенції студентів-іноземців дозволяє не лише забезпечити реалізацію комунікативно-діяльнісного підходу до навчання української мови і роботу над виробленням комунікативних умінь і навичок у студентів, а й поглибити рівень їхньої лінгвістичної підготовки, організовуючи різнопланову роботу з дискурсом і текстом.

Вважаємо, потреба суспільства в чітко спланованому, цілеспрямованому формуванні професійної особистості фахівців, що зумовлена їхнім досконалим професійним мисленням і мовленням, має здійснюватися з урахуванням соціальних особливостей та історико-культурних традицій українського суспільства, інтересів і прагнень студентів; професійної спрямованості, специфіки вищої освіти. Це, у свою чергу, зумовлює необхідність у підготовці кадрів, які були б здатні, здійснюючи високопрофесійну діяльність у сфері виробництва, досконало спілкуватися українською мовою як державною.

Зазначимо, що при такому підході адекватність мовленнєвої поведінки комунікантів визначається більшою успішністю мовленнєвої взаємодії, тобто досягненням комунікативної мети, а також відповідністю правилам вербальної та невербальної поведінки, характерними для певної лінгвокультурної спільноти, адже вивчення іноземними студентами української мови відбувається не лише на запропонованих текстах, а й безпосередньо в оточенні інших студентів – носіїв мови.

У цілому ж набуття мовленнєвих умінь – досить складний процес, тому їх формування потребує цілеспрямованого, систематичного навчання, а також створення сучасного методичного арсеналу викладача.

Бібліографічні посилання

1. **Барановська Л. В.** Навчання студентів професійного спілкування / Л. В. Барановська. – Біла Церква, 2002. – 318 с.
2. **Бацевич Ф. С.** Філософія мови: історія лінгвофілософських учень / Ф. С. Бацевич. – К., 2008.
3. **Кучерява О.** Базова система вправ із формування дискурсивної компетенції у студентів-філологів / О. Кучерява // Теорія і практика викладання української мови як іноземної. Вип. 2. – 2007. – С. 284–291.
4. **Макаров М. Л.** Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М. : Гнозис, 2003. – 280 с.
5. **Матеріали IV** Всеукраїнської науково-практичної конференції «Лінгвістичні та лінгвокультурологічні аспекти навчання іноземних студентів у вищих навчальних закладах України». – Дніпропетровськ, 2014. – 170 с.
6. **Методика навчання рідної мови в середніх навчальних закладах** / за ред. М. І. Пентиліук. – К., 2000.
7. **Почепцов Г. Г.** Теорія комунікації / Г. Г. Почепцов. – К. : Спілка рекламистів України, Українська асоціація паблік рілейшнз, 1996. – 175 с.
8. **Рибалка Я. І.** Посібник до вивчення дисципліни «Українська мова» (для студентів-іноземців) / Я. І. Рибалка. – Дніпропетровськ : РВВ ДНУ, 2013. – 36 с.
9. **Тер-Минасова С. Г.** Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово, 2008. – 624 с.
10. **Фельдман В. Е.** Дискурс и дискурсивность / В. Е. Фельдман // Вестн. Новгород. ун-та. Серия «Филол. науки». – Н. Новгород, 2003. – С. 89–93.

References

1. Baranovskaya, L. V. (2002), *Teaching students professional communication* [Navchannya studentiv profesijnoho spilkuvannya], Bila Tserkva, 318 p.
2. Batsevych, F. S. (2008), *Philosophy of language: history linguophilosophical doctrines* [Filosofiya movy: istoriya linhvofilosofs'kykh uchen'], Kiev, 422 p.
3. Kucheryava, O. (2007), "Basic system of exercises for the formation of discursive competence of students-philologists" ["Bazova systema vprav iz formuvannya dyskursynoyi kompetentsiyi u studentiv-filolohiv"], *Theory and practice of teaching Ukrainian as a foreign language*, No 2, pp. 284–291.
4. Makarov, M. L. (2003), *Basics of the theory of discourse* [Osnovy teorii diskursa], Moscow, 280 p.
5. *Materials IV international scientific and practical conference "Linguistic and cultural linguistic aspects of teaching foreign students in higher educational institutions of Ukraine"* (2014), [Materialy IV vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Linhvistychni ta linhvokul'turolohichni aspekty navchannya inozemnykh studentiv u vyshchyykh navchal'nykh zakladakh Ukrayiny»], Dnipropetrovsk, 170 p.
6. *Methods of teaching the native language in secondary schools* (2000), [Metodyka navchannya ridnoyi movy v serednikh navchal'nykh zakladakh / Za red. M. I. Pentylyuk], Kyiv, 318 p.
7. Pocheptsov, H. H. (1996), *Theory of communication* [Teoriya komunikatsiyi], Kiev, 175 p.
8. Rybalka, Ya. I. (2013), *Guide to the study of the discipline "Ukrainian language" (for students)* [Posibnyk do vyvchennya dystsypliny «Ukrayins'ka mova» (dlya studentiv-inozemtsiv)], Dnipropetrovsk, 36 p.
9. Ter-Minasova, S. G. (2008), *Language and intercultural communication* [Yazyk i mezhkul'turnaya kommunikatsiya], Moscow, 624 p.
10. Feldman, V. E. (2003), "The discourse and the discursiveness" ["Dyskurs i dyskursivnost"], *Bulletin of Novgorod. University. Series "Philological Sciences"*, N. Novgorod., pp. 89–93.

Надійшла до редколегії 17.02.2017

УДК 811.161.1'373.4'276.6:61]:004.738.5

Л. В. Сагірова

ГУ «Днепропетровская медицинская академия МЗ Украины»

ВЕРБАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ УРОВЕНЬ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ ВИРТУАЛЬНОГО ВРАЧА В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ИНТЕРНЕТ-КОММУНИКАЦИИ

Рассмотрены вербально-семантические характеристики, влияющие на формирование языковой личности врача в медицинской интернет-коммуникации; проанализировано речевое поведение врача в данной среде; описаны языковые средства выражения языковой личности врача на примере интернет-консилиумов.

Ключевые слова: языковая личность, врач, медицинская интернет-коммуникация, самопрезентация, профессионализм.

Сагірова Л. В. ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України». **ВЕРБАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИЙ РІВЕНЬ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ ВІРТУАЛЬНОГО ЛІКАРЯ В ПРОФЕСІЙНІЙ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ**

Розглянуто вербально-семантичні характеристики, що впливають на формування мовної особистості лікаря в медичній інтернет-комунікації; проаналізовано мовну поведінку лікаря в такому середовищі; описано мовні засоби вираження мовної особистості лікаря на прикладі інтернет-консилиумів.

Ключові слова: мовна особистість, лікар, медична інтернет-комунікація, самопрезентація, професіоналізми.

Sagirova L. V. State Establishment «Dnipropetrovsk Medical Academy of Health Ministry of Ukraine». **VERBAL-SEMANTIC LEVEL OF DOCTOR'S LANGUAGE PERSONALITY IN PROFESSIONAL INTERNET COMMUNICATION**

The article is devoted to the study of verbal and semantic characteristics that influence the formation of the doctor's language personality in medical Internet communication. Particular attention is paid to the concept of professional language personality. The works of researchers dedicated to speech behavior of a doctor are analyzed. The principles of medical Internet communication are outlined. The features of the doctor's language person's self-presentation on the example of endocrinologist's personal website are studied. The doctor's speech behavior in this sphere is analyzed. The language means of expression of the language person of a doctor on the example of Internet consultation, where communication takes place between the doctors themselves are described. The genres of doctor's verbal behavior: indication, contention, recommendation, diagnosis statement, questioning, as well as grammatical means of expression are illustrated. The extracts from doctor's dialogues and their detailed comments are given. The styles of verbal communication in the format of «doctor – doctor» are emphasized: restrained, statutory one with the abundance of medical terms and neutral one with euphemisms, idioms and colloquialisms. The attention is focused on the difference between the virtual medical online communication and real-life communication. We give perspectives of research that are reduced to the study of the doctor's language person in medical social networking, mapping speech portraits of different doctors with each other.

Key words: language personality, doctor, medical internet communication, self-presentation, professionalism

Изучение «языковой личности» с точки зрения её речевого поведения и коммуникативных способностей является важной задачей антропологической лингвистики. «Языковая личность» определённого человека интересует ученых с точки зрения его профессиональной деятельности, способа мышления и коммуникативных способностей. Среди множества подходов к изучению языковой личности наиболее интересным нам представляется подход, связанный с изучением профессионально ориентированной языковой личности, коммуникативное поведение которой будет различным в зависимости от сферы её деятельности.

Професійна мовна особистість перебуває в центрі уваги лінгвістів в зв'язі з необхідністю вивчення питань, пов'язаних з професійним спілкуванням. Дослідження професійної мовної особистості, як свідчать роботи І. О. Прохорової, М. Н. Панової, О. Н. Шевченко, Н. В. Гончаренко і др., дає можливість виділити способи самовираження спеціаліста, визначити особливості його самореалізації.

Цілью нашої публікації є узагальнення результатів дослідження вербально-семантичного рівня мовної особистості віртуального лікаря в медичній інтернет-комунікації, визначення вербально-семантичних властивостей, що формують мовну особистість лікаря в професійній інтернет-комунікації. **В задачі** дослідження входило: 1) визначити, з допомогою яких мовних засобів лікар позиціонує себе в віртуальній середі, які методи впливу на аудиторію використовує; 2) виявити мовні засоби і прийоми, що забезпечують результативність даного впливу; 3) проаналізувати специфіку он-лайн спілкування лікарів між собою.

Мовна особистість лікаря є об'єктом уваги дослідників, таких як Г. І. Богин, Ю. Н. Караулов, І. І. Сентенберг, В. І. Карасик і др., її вивченню присвячені роботи Э. В. Акаєвої [1], К. В. Ахніної [2], М. І. Барсукової [3], М. К. Болокової [4], Е. Ю. Гагаріної [5], В. В. Жури [6], Е. А. Пономаренко [9] і др., аналізуючі мовну поведінку лікаря. Однак проблема функціонування мовної особистості в професійній медичній інтернет-комунікації все ще повністю не розкрито. Немає комплексних досліджень, пов'язаних з способами самопрезентації (самовираження) лікаря в віртуальній комунікації, не розглянуто проблему мовної поведінки лікаря в он-лайн консультаціях, он-лайн взаємодії лікарів між собою. Дослідження в даному напрямку є актуальними ще й тому, що діяльність сучасного лікаря неможливо уявити без використання інтернет-ресурсів. Інтернет є невичерпним джерелом інформації, засобом спілкування і місцем додаткової роботи. Лікарі проводять он-лайн консультації, консилиуми, ведуть блоги, спілкуються між собою, займаються копірайтингом.

Опираючись на класифікацію мережевого медичного дискурсу К. В. Ахніної [2, с. 8], в цій роботі ми виділили такі види професійно-практичної комунікації, як он-лайн консультації і он-лайн консилиуми, і види міжособистісної комунікації – форуми, блоги, медичні соціальні мережі. Головним матеріалом дослідження стали медичні інтернет-консилиуми, на яких обговорюються конкретні клінічні випадки і способи вирішення медичних завдань.

При дослідженні професійної мовної особистості необхідно мати на увазі той факт, що її відрізняє комунікативна компетентність, яку слід розглядати як категорію, що належить до сфери відносин між компетентністю і практичною діяльністю людини. Р. Кемпел і Р. Уелс визначають комунікативну компетенцію як здатність розуміти і породжувати висловлювання, не тільки граматично правильні, а й відповідні контексту, в якому вони проявляються [10, с. 247].

Підкреслимо, що об'єктом опису в нашій статті є мовна особистість віртуального лікаря, яка має свої відмінні особливості порівняно з представниками інших мовних особистостей. Мовна особистість віртуального лікаря виявляється через (його) взаємодію з людьми (колегами і пацієнтами) в інтернет-просторі. При такому спілкуванні відсутня можливість діагностування і реального обстеження пацієнтів і мовна поведінка

ние врача определяется прежде всего его профессиональными знаниями и теми возможностями, которые предоставляет компьютер.

В данной работе мы будем опираться на один из подходов изучения языковой личности, предложенный Ю. Н. Карауловым. При анализе «языковой личности» он выделял три уровня обобщения этого понятия: 1) языковая личность как индивидуум и автор текстов, обладающая «своим характером, интересами, социальными предпочтениями и установками»; 2) личность совокупного или усреднённого носителя языка, типового представителя данной языковой общности и более узкого входящего в него коллектива; 3) личность как представитель человеческого рода вообще [8, с. 671].

Вербально-семантический уровень языковой личности виртуального врача в медицинской интернет-коммуникации, являющийся предметом нашего исследования, представляет собой основу профессионального общения, отражая степень владения языком и включая в себя весь лексикон личности. Последний, в свою очередь, может быть репрезентирован в виде тематических групп, отражающих уникальность конкретной языковой личности. Вербально-семантический уровень языковой личности характеризуется также способами воздействия на адресата, лексико-фразеологическими средствами и грамматическими особенностями [7].

Для того чтобы понять, как выражаются вербально-семантические свойства, формирующие языковую личность виртуального врача, необходимо в первую очередь рассмотреть, как позиционирует себя врач в интернет-среде.

Самопрезентация языковой личности виртуального врача осуществляется через информацию, которую он предоставляет, регистрируясь на профессиональных медицинских веб-платформах. Эта информация может содержать данные о его опыте работы, успешном решении медицинских проблем, рейтинге, отзывы о его работе от коллег (профессиональные медицинские веб-ресурсы) и пациентов (общедоступные ресурсы). Особую роль в самопрезентации специалиста играет специальная медицинская лексика, которая подчеркивает профессионализм врача и демонстрирует его отличие от непрофессионалов.

На своих персональных сайтах врачи обычно выкладывают полную информацию, показывающую их профессиональный рост: от получения нескольких высших образований в хронологическом порядке, интернатуры, ординатуры, клинической практики, информации о повышении квалификации до научной деятельности (области научных и профессиональных интересов, получения научных званий).

Приведем в качестве примера фрагменты текста, размещенного на персональном сайте врача-эндокринолога Ирины Владимировны Герцог [18]. Помимо информации самопрезентации, перечисленной выше, Ирина Владимировна выкладывает на сайт общенаучную ознакомительную информацию, которую необходимо знать, чтобы не запускать заболевания эндокринной системы. Врач самопрезентует себя и предлагает свои услуги таким образом:

(1) *«Лечение заболеваний щитовидной железы, остеопороза, сахарного диабета, ожирения, бесплатная онлайн консультация **эндокринолога**...»;*

(2) *«Если даже у вас нет жалоб и симптомов диабета, но есть факторы риска – избыточный вес, отягощённый семейный анамнез по диабету, ... – рекомендуется проходить обследование, назначенное **эндокринологом**»;*

(3) *«Сахарный диабет, гипотериоз требуют обязательной компенсации ещё на стадии планирования беременности. Поэтому, если вы планируете беременность, обязательно посетите **эндокринолога**»;*

(4) *«Очень важно, после того, как **эндокринолог** установит диагноз и назначит лечение, не прекращать лечение, **не посоветовавшись с врачом**»;*

(5) «показания к дополнительному обследованию определяет только **врач-эндокринолог**» [18].

Как видим, приведенные контексты информативны и в то же время общедоступны по своему характеру, поскольку они ориентированы в первую очередь на пациентов, не владеющих узкоспециальной медицинской лексикой, для понимания которой требуются медицинские знания.

Возвращаясь к понятию «языковая личность виртуального врача» в профессиональной интернет-коммуникации, мы определяем его как личность внимательного, гуманного, постоянно совершенствующегося человека, знающего свою профессию, готового к профессиональному взаимодействию и взаимопомощи, приветливого, коммуникабельного, имеющего высокий авторитет среди коллег, критически относящегося к своей работе и желающего помогать людям. Это может быть выражено через манеру его общения, способы его взаимодействия с собеседником, использование специальных средств выразительности, характеризующих его принадлежность к данной профессии, уровень владения литературным языком, установление различных способов обратной связи.

Все ситуации речевого взаимодействия напрямую связаны с предоставлением медицинской помощи пациенту. Вслед за Е. А. Пономаренко [9, с. 7], к основным характеристикам речевой интернет-среды мы относим взаимоотношения между участниками общения, тон коммуникации (официальный, нейтральный или дружеский), тему общения, коммуникативные цели, место и время коммуникации.

Вербальную деятельность врача организуют и определенные речевые жанры, а именно: 1) жанр указания при объективном исследовании, 2) жанр постановки диагноза, 3) жанр утешения, 4) жанр убеждения, 5) жанр рекомендации [9, с. 12–14].

Жанр указания при объективном исследовании представляет собой речевое произведение, содержащее побуждение к определенным действиям для дальнейшего ведения клинического случая и наблюдения динамики болезни, которое выражается преимущественно инфинитивными конструкциями, например: «...**ввести** запираемый стержень от сустава до сустава. **Запереть** с одной стороны, и сразу **продолжить тянуть** упрощенным аппаратом. Или временно **запереть** оба конца, и спустя нескольких месяцев **отпереть** с одной стороны, **сделать** чрескожную остеотомию, и **продолжить** удлинение аппаратом в минимальной компоновке» [11].

Жанр постановки диагноза на уровне взаимодействия «врач – врач» характеризуется широким употреблением медицинской терминологии и профессионализмов, эвфемизмов, так же для него характерно использование так называемых «именных диагнозов», диагнозов-аббревиатур, сокращений: *правожелудочковая недостаточность, сердечная астма; новообразование – опухоль, эктопия – вырезание, оперативное лечение – операция, реанжировка (генов) – перегруппировка, аускультация – выслушивание (сердца, лёгких); синдром Баттлера – Олбрайта (дистальный почечный тубулярный ацидоз, болезнь Вильсона – Коновалова, АВМ (артериовенозная мальформация); ДКМП (дилатационная кардиомиопатия), ДВС-синдром (синдром диссеминированного внутрисосудистого свёртывания).*

Жанр убеждения применяется при объяснении необходимости производить определённые действия, демонстрирует причинно-следственные связи между явлениями: «...предпочтительнее применять препараты в качестве профилактики или на этапе реконвалесценции после обострения хронических заболеваний верхних или нижних дыхательных путей», «...кроме того, у пациента не должно быть иммунодефицитного состояния, иначе бактериальный лизат не вызовет нужного иммунного ответа, или может возникнуть побочный эффект» [13], «...препараты оказывают хорошее профилактическое действие, усиливая выработку специфических за-

цитных антител против тех возбудителей, генетический материал которых входит в состав препарата – оказывает вакцинный эффект [14].

Жанр рекомендации используется для описания мер поведения с целью получения положительной динамики течения клинического случая: *«Компрессионная терапия на 3–6 месяцев и фармакотерапия на тот же срок: МОФФ* (детралекс)»* [16]; *«Спрегаль на ватный диск и протирать лицо 1 раз в день 5 дней. Дополнительно адвантан крем или эмульсия с целью купирования островоспалительных явлений на коже...»* [13].

К рассмотренным речевым жанрам считаем необходимым добавить **жанр постановки вопроса**. Вопросы могут быть заданы для понимания общей картины ведения клинического случая, для уточнения и правильной постановки диагноза, определения особенностей течения болезни, контроля результатов лечения. Вопросительные реплики врачей, представленные в интернет-текстах, не особо отличаются от респонсивов живого общения, поскольку и в виртуальном, и в реальном профессиональном общении они задаются с одной и той же целью, например: *«Есть ли какой-либо неврологический дефицит на этой конечности? Купируют ли боли НПВС? Помогают ли опиоиды? Применяли ли антиконвульсанты? Если да – был ли эффект от них?»* [11]. Последний вопрос наглядно демонстрирует особенность виртуального общения: адресат не может ответить сразу, а адресант, подразумевая разные варианты ответов, пытается исключить одни, чтобы на основе других получить достоверную информацию. Также возможны вопросы с вариантами выбора ответов: 1) *«Как поступить далее? – А. Произвести дерматоскопию кожи; Б. Взять биопсию поражённых участков; В. Назначить внутрь антибиотики; Г. Назначить местные формы стероидных гормонов»* [13]. Важную роль играют вопросы, требующие особого мнения или нескольких вариантов ведения клинического случая. 2) *«Вопросы к размышлению: Дз – Эндометриоз яичников 3–4 ст с поражением кишечника. Учитывая признаки малигнизации (ИГХ) в стенке кишечника и проведение удаления яичников, необходимо ли назначение какого-либо адъювантного лечения? Спасибо»*. 3) *«Коллеги, поделитесь, есть ли у вас опыт применения бактериальных лизатов в лечении и профилактике ХОБЛ?»* [12]. Некоторые вопросы направлены на получение информации о результатах терапии отдельных болезней, которые могут зависеть от разных факторов, требующих особого внимания и осторожности применения отдельных методов в дальнейшем.

Как видно из примеров, вопросы носят информативный характер, включают профессиональные и узкоспециальные термины, стиль сдержан и официален.

Вслед за В. В. Журой, изучавшей сценарии речевого поведения врача [6, с. 10–14], в профессиональной медицинской интернет-коммуникации мы выделяем специальные клишированные формы, определённые формулы вежливости, соблюдая которые медики общаются друг с другом. К ним относятся: 1) отдельные фразы: *«Уважаемый Леонид Аркадьевич!», «Спасибо», «С Уважением», «Уважаемые коллеги, помогите, пожалуйста!»*; 2) полное обращение, содержащее дополнительные средства экспрессии (восклицательные знаки, повторное обращение, выделение текста заглавными буквами), что придаёт сообщению дополнительную эмоциональную нагрузку: *«Огромное спасибо Вам и низкий поклон за то, что у нас есть такие врачи!!! ВЫ НАСТОЯЩИЙ ВРАЧ с большой буквы! Такие ВРАЧИ двигают нашу медицинскую науку вперёд, преодолевая трудности на каждом шагу! Профессия врача – творческая профессия с индивидуальным подходом к больному ...»* [5] (об онкологе); 3) оценочные высказывания (предостережения по

*МОФФ – микронизированная очищенная флавоноидная фракция (детралекс).

поводу деятельности других врачей: **«Не верьте, если вас зазовут восстанавливать мозг стволовыми клетками, это абсолютно невозможно и может вызвать только раковые болезни при отъёме больших денег. Будьте решительны, но предельно осторожны. Со здоровьем не шутят»** [17].

При исследовании вербально-семантического уровня языковой личности виртуального врача необходимо также обратить внимание на грамматические особенности речевого поведения. В речи врача присутствуют как простые (*Опиоды уже тогда как-то слабо себя проявили*), так и сложные предложения (*Отсутствие разгибания пальцев связано как с гипоплазией стопы, так и наличием доступа к голеностопу по передней поверхности, где проходят сухожилия разгибателей*); наблюдается умеренное количество безличных предложений (*Пациента знобило с самого утра; При обследовании было выявлено повышение температуры тела и др.*), предложения с глаголами в повелительном наклонении (**Рассмотрите** вопрос о переходе на опиоиды; **Объясните** мне, что должна показывать электромиография), большое количество отглагольных существительных (*заболевание, врачевание, надавливание, всасывание, иссечение и т. д.*); употребление союзов и союзных слов (*зато, однако, чтобы, который, несмотря на то, что и т. д.*), наречий (*декларативно, поверхностно, внутривенно, болезненно, летально, лапароскопически и т. д.*), частиц (*именно, только, далеко не, едва ли и т. д.*), вводных слов (*кажется, безусловно, надеюсь, по моему мнению, заметьте и др.*).

При общении в формате «врач – врач» используется большое количество терминов (*дистракция, асцит, репарация, ригидность и т. д.*), терминословосочетаний (*генерализированная боль, эпизодическая эпилепсия и др.*), профессионализмов (*магнит (сульфат натрия), витамин А (аминазин), аккордеон (электрокардиопередатчик), мишура (плёнка ЭКГ)*).

Лексика, используемая в профессиональном общении врачей, формирует тематические группы слов: 1) связанных с болезнями: *болезнь, смертность, невыносимая боль, травма, болезненность, пострадавший, болеть, страдать*; 2) связанных с лечением: *лечение, терапия, консультация, рецепт, приём (препарата), назначить, получать, помогать*.

В названиях диагноза часто используются синонимы: *артериальная гипертензия – гипертония – гипертоническая болезнь*.

В интернет-коммуникации для описания и выражения каких-либо действий, связанных с течением клинических случаев, используются такие же глаголы, как и в реальном профессиональном медицинском общении: *нормализовать, контролировать, влиять, вызывать, уменьшать, снижать, рекомендовать, дифференцировать, прекращать, рисковать, взаимодействовать* (также используются в быденном общении), *иррадиировать, локализоваться, купировать* (используются в профессиональном общении).

В профессиональной медицинской коммуникации особое место занимают способы постановки и/или определения диагноза. Диагноз должен быть кратким, чётким и всесторонне обоснованным. В некоторых случаях для сбора достоверной информации о предстоящем лечении требуется заключение специалистов по сопутствующим заболеваниям, результаты диагностики. Информация о заболеваниях и методы диагностики данных заболеваний носят стандартный и клишированный характер. Информация о них в интернет-ресурсах так же носит стандартный и официальный характер. Стандартное использование медицинских терминов и профессиональной лексики даёт возможность определить по описанным признакам состояние пациента, например: **«Форма грудной клетки обычная. Объём лёгких сохранён. Инфильтративно-воспалительных, очаговых изменений не выявлено. Бронхо-сосудистый рисунок не изменён. Трахея без особенно-**

стей» [15]; «...складывается впечатление об инфекции, паразитозе. В общем анализе крови обращает внимание **снижение количества лейкоцитов**. ...В **средней трети диафаза** определяется **очаг остеолитической деструкции** протяженностью около 7 см, с нечёткими границами, занимающий весь **поперечник кости** с её вздутием, истончением и разволокнением **коркового слоя** [12].

Немаловажную роль в речи врача играют фразеологизмы и просторечные выражения, которые используются для «разбавления» строгости стиля медицинской коммуникации, придания речи яркой эмоциональной окраски: «*Чем быстрее будет оказана медицинская помощь пострадавшему, тем больше шансов*. **Платиновые минуты**» – говорится о ценности времени, отводимого для помощи пациенту. «*Снова о сомнительной ценности МРТ, или Третья часть Марлезонского балета*» – выражается неуверенность в целесообразности применения МРТ-диагностики. «*Всего несколько слов – и не выкинуть ни одного, как из песни; а какая точность и экспрессия выражения!*» – говорится о клишированности заранее подготовленных результатов МРТ. «*Шаг влево, шаг вправо – расстрел на месте*» – о невозможности другого толкования результатов МРТ; «*...любое возражение на эту тему вызывает у спецов МРТ крайнее недовольство, подобно тому пациенту палаты № 6, который отпугивал хлопками столь же воображаемых крокодилов: «Потому их и не видно, что я хлопаю тут целый день!»*» [19].

Таким образом, можно отметить, что вербально-семантический уровень языковой личности виртуального врача в профессиональной медицинской интернет-коммуникации лишь незначительно отличается от живого общения. Отличие виртуального общения от реального состоит в стирании временных и пространственных границ общения, наличие дополнительных средств выразительности речи, таких как графические обозначения, дополнительные знаки препинания, эмодзи, наличие вводных слов и уточняющих вопросов для большего понимания клинических случаев. Вместе с тем виртуальный врач широко использует профессионализмы, лексику широкого тематического диапазона, его характеризуют энциклопедические знания, грамотная, сдержанная, информативная речь, наполненная, в зависимости от ситуации, разнообразными медицинскими терминами. Отличие виртуального общения от реального проявляется в отсутствии реальных коллег и выражается набором обращений и уточняющих вопросов.

Перспективы исследования заключаются в составлении речевого портрета врача социальных медицинских сетей (так как там профессиональная языковая личность проявляется в полном объёме), изучении особенностей его речевого поведения в конкретных клинических случаях, выявлении особенностей его позиционирования в виртуальной среде, сопоставление языковых личностей отдельных врачей.

Библиографические ссылки

1. **Акаева Э. В.** Коммуникативные стратегии профессионального медицинского дискурса : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец.10.02.01 «Русский язык» / Э. В. Акаева. – Омск, 2007. – 26 с.
2. **Ахнина К. В.** Коммуникативно-речевые особенности сетевого медицинского дискурса / К. В. Ахнина // Вестник Российского ун-та дружбы народов. Серия «Русский язык и иностранные языки и методика их преподавания». – 2015. – № 3. – С. 7–12.
3. **Барсукова М. И.** Медицинский дискурс: стратегии и тактики речевого поведения врача : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / И. М. Барсукова. – Саратов, 2007. – 22 с.
4. **Болокова Н. К.** Лингвокультурологический анализ концепта «Врач/медик» (на материале русского и английского языков) : автореф. дис. на соискание науч. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.19 «Теория языка» / Н. К. Болокова. – Краснодар, 2009. – 24 с.

5. **Гагарина Е. Ю.** Коммуникативное поведение языковой личности виртуального врача в медицинском интернет-форуме : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19 / Гагарина Елена Юрьевна. – Астрахань, 2015. – 170 с.
6. **Жура В. В.** Коммуникативно-речевая культура врача / В. В. Жура, О. В. Рудова // Вестник ЮУрГУ. Серия «Лингвистика». – 2016. – Т. 13, № 1. – С. 10–15.
7. **Караулов Ю. Н.** Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – Изд. 2-е, стереотип. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 264 с.
8. **Караулов Ю. Н.** Языковая личность / Ю. Н. Караулов // Русский язык. Энциклопедия. – М., 1997. – С. 671–672.
9. **Пономаренко Е. А.** Жанровая организация речевого общения врача и пациента (на материале художественных произведений писателей-врачей) : автореф. дис. на соискание учен. степени докт. филол. наук : спец. 10.02.02 «Русский язык» / Е. А. Пономаренко. – Симферополь, 2014. – 20 с.
10. **Campbell R.** The Study of Language Acquisition / R. Campbell, R. Wales // New Horizons in Linguistics / J. Lyons (ed.). – Harmondsworth : Penguin, 1970. – P. 242–262.

Список источников фактического материала

11. Ассоциация русскоговорящих ортопедов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://weborto.net/forum/1485287533/index_html
12. Врачи вместе: профессиональная социальная сеть для врачей, образовательный портал для врачей [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://vrachivmeste.ru/posts/11635>
13. Информационно-образовательный портал для врачей [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.evrika.ru/>
14. Информационно-образовательный портал для врачей [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://www.evrika.ru/show/11625/fresh_feed/7
15. Онлайн диагноз [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://online-diagnos.ru/illness/d/tuberkulez-legkih-ochagoviy-i-infiltrativniy>
16. Подробно о лекарствах: для специалистов здравоохранения [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://medi.ru/info/7456/>
17. Психореаниматология в России [Электронный ресурс]. – Режим доступа : https://psychoreanimatology.org/modules/newbb/viewtopic.php?topic_id=1328
18. Сайт врача-эндокринолога Герцог Ирины Владимировны [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://endocrinolog.pro/>
19. Сайт практического рентгенолога [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://zhuravlev.info/modules.php?mop=modload&name=Forum&file=viewtopic&topic=2512&forum=6>

References

1. Akaeva, Je. V. (2007), *Communicative strategies of professional medical discourse: Author's thesis [Kommunikativnye strategii professional'nogo medicinskogo diskursa: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk]*, Omsk, 26 p.
2. Ahnina, K. V. (2015) “Communicative and speech features of the network medical discourse” [“Kommunikativno-rechevye osobennosti setevogo medicinskogo diskursa”], *Russkij jazyk i inostrannye jazyki i metodika ih prepodavanija*, Moscow, pp. 7–12.
3. Barsukova, M. I. (2007), *Medical discourse: the strategies and tactics of a doctor's speech behavior: Author's thesis [Medicinskij diskurs: strategii i taktiki rechevogo povedenija vracha: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk]*, Saratov, 22 p.
4. Bolokova, N. K. (2009), *Lingvocultural analyses of the concept “Doctor / physician (in Russian and English languages: Author's thesis [Lingvokul'turologicheskij analiz koncepta «Vrach/medik» (na materiale russkogo i anglijskogo jazykov) : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk]*, Krasnodar, 24 p.
5. Gagarina, E. Ju. (2015), *Communicative behavior of the virtual doctor's language personality in the medical Internet forum: dissertation [Kommunikativnoe povedenie jazykovoj lich-*

- nosti virtual'nogo vracha v medicinskom internet-forume: dis. ... kand. filol. nauk*], Astrahan', 170 p.
6. Zhura, V. V., Rudova O. V. (2016), "Doctor's communicative speech culture" ["Kommunikativno-rechevaja kul'tura vracha"], *Lingvistika*, № 1, pp. 10–15.
 7. Karaulov, Ju. N. (2002), *Russian language and landuage personality* [*Russkij jazyk i jazykovaja lichnost*], Moscow, 264 p.
 8. Karaulov, Ju. N. (1997) "Language personality" ["Jazykovaja lichnost" *Russkij jazyk. Jenciklopedija*], Moscow, pp. 671–672.
 9. Ponomarenko, E. A. (2014), *Genre organization of speech dialogue between the doctor and the patient (based on literary works of writers-doctors): Author's thesis* [*Zhanrovaja organizacija rechevogo obshhenija vracha i pacienta (na materiale hudozhestvennyh proizvedenij pisatelej-vrachej: avtoref. dis. ... kand. filol. nauk*], Simferopol', 20 p.
 10. Campbell R., Wales R. (1970), "The Study of Language Acquisition", *New Horizons in Linguistics*, J. Lyons (ed.), Harmonds, pp. 242–262 [in English].

A list of factual material sources

11. "Association of Russian-speaking Orthopedists", available at: http://weborto.net/forum/1485287533/index_html
12. "Doctors together: professional social network for doctors, educational portal for physicians", available at: <http://vrachivmeste.ru/posts/11635>
13. "Information and education portal for physicians", available at: <https://www.evrika.ru>
14. "Information and education portal for physicians", available at: https://www.evrika.ru/show/11625/fresh_feed/7
15. "Online diagnosis", available at: <http://online-diagnos.ru/illness/d/tuberkulez-legkih-ochagoviy-i-infiltrativniy>
16. "Details about the medications: for health professionals", available at: <https://medi.ru/info/7456/>
17. "Psihoreanimatologiya in Russia", available at: https://psychoreanimatology.org/modules/newbb/viewtopic.php?topic_id=1328
18. "Website endocrinologist Gercog Irina Vladimirovna", available at: <http://endocrinolog.pro/>
19. "Website of practical radiologist", available at: <http://zhuravlev.info/modules.php?mop=modload&name=Forum&file=viewtopic&topic=2512&forum=6>

Надійшла до редколегії 08.02.2017

УДК 81'44

О. В. Самойленко

Донецький національний медичний університет

МЕТОДИКА ВИЗНАЧЕННЯ ТА АНАЛІЗУ КВАЗІКОМПЗИТИВ

Розглянуто одне з актуальних питань сучасного словотвору, яке стосується механізму утворення складних слів. Проаналізовано композити, що утворилися не на базі одиниць синтаксичного рівня мови (речень і словосполучень). Лексеми, які є не-власне складними словами, запропоновано називати «квазікомпозирами». Визначено обсяг терміна «квазікомпозит» й методику виявлення та аналізу таких одиниць. До групи досліджуваних одиниць віднесено складні слова, які утворилися за аналогією до вже функціонуючих у мові композитів, лексем, які з'явилися у мові внаслідок запозичення, а також римовані квазікомпозири.

Ключові слова: складне слово, квазікомпозит, аналогія, запозичення.

**Самойленко Е. В. Донецкий национальный медицинский университет.
МЕТОДИКА ОПРЕДЕЛЕНИЯ И АНАЛИЗА КВАЗИКОМПОЗИТОВ**

Рассмотрен один из актуальных вопросов словообразования, относящийся к механизму образования сложных слов. Проанализированы композиты, образованные не на базе единиц синтаксического уровня (предложений и словосочетаний). Лексемы, не являющиеся собственно сложными словами, предложено называть «квазикомпозитами». Определены объем термина «квазикомпозит» и методика выявления и анализа таких единиц. К группе исследуемых единиц отнесены сложные слова, возникшие по аналогии с уже существующими в языке композитами, лексемы, появившиеся в результате заимствования, а также рифмованные квазикомпозиты.

Ключевые слова: сложные слова, квазикомпозиты, аналогия, заимствование.

Samoilenko O. V. Donetsk National Medical University. METHODOLOGY OF DIFFERENTIATING AND ANALYSIS OF QUASI-COMPOUND WORDS

The article is devoted to the methodology of defining and analysis of quasi-composites, namely units which have not been made on the basis of condensated sentences and word-combinations, but as a result of the processes of borrowing and rhyming. The actuality of this work is preconditioned by the absence of the serious research trying to describe quasi-composites, as for many decades the idea of the syntactical nature of the compound word has been dominating in linguistics. The aim of the article is to work out the methodology of defining and analysis of a quasi-compound word, and achieving this goal demands the solving of the following tasks: to define the volume of the term "quasi-composite" and the main ways of quasi-compound building, to offer the main stages of the analysis of quasi-composites. The author figures out the following types of quasi-composites: lexical units made analogically to other compound words, rhyming compounds, borrowings (also calques and semi-calques). The researcher suggests the following stages of differentiating and analysis of quasi-composites: to define the structural elements of a compound word; to count the quantity of the usage of a compound word and a possible corresponding unit of the syntactical level; to define the onomasiological basis and sign; to figure out the way of creating a new compound word; to define a type of a quasi-composite word. In conclusion the author offers to compare quasi-composites in different languages and create different types of classification of these lexical units.

Key words: compound words, quasi-composites, analogy, borrowings.

Складні слова – особлива лексична підсистема сучасних мов. Вони є гетерогенним пластом слів, синкретичним та неоднорідним за своєю природою та ідентифікацією [6]. Це пояснюється різницею в генетиці джерел утворення таких одиниць та відсутністю єдиного точного терміна для явища, яке розглядається, у мовознавстві.

Існують різноманітні підходи до вивчення складних слів. До 50-х років ХХ ст. домінуючим у лінгвістиці був синтаксичний підхід до механізму їх творення. На користь зв'язку між синтаксичними структурами та складними словами є так звана «Stone-Wall Problem» в англійській мові (проблема диференціації словосполучень та власне складних слів) та наявність аналітичних складних слів у французькій мові. У цьому підході можна виділити два різновиди: 1) композити – це результат конденсації словосполучення; 2) складні слова – результат згортання речень.

Лексико-семантичний підхід з'явився як альтернатива синтаксичному напрямку. Представники цього підходу наголошують на тому, що при творенні складних слів важливим є поєднання семантичних значень конструктів.

Наявним у науці є розгляд механізмів творення складних слів з функціональної точки зору (комунікативний та прагмалінгвістичний), з граматичної точки зору (морфологічний), з позиції процесів пізнання та мовної картини світу (когнітивний), з позиції теорії номінації (ономасіологічний). Існують також комбіновані підходи, що розглядають проблему визначення механізму творення композитів шляхом поєднання декількох векторів лінгвістичних досліджень: когнітивно-ономасіологічний та комунікативно-когнітивний. Але тільки комплексний аналіз з урахуванням вищезазначених тенденцій може дати нам чітке уявлення про механізм функціонування складних слів у мові та мовленні.

Слід зазначити, що не лише речення або словосполучення можуть виступати в якості твірних джерел композитів: існує велика кількість слів, що утворилися за аналогією до лексем, що вже функціонують у мові, або за продуктивними моделями. Підтвердження цієї думки знаходимо у Н. В. Дьячок: «Однією з тенденцій розвитку мови є її потяг до аналогії» [2, с. 234].

Більшість дослідників погоджуються з тезою, що існує два основні шляхи творення складних слів: 1) на основі синтаксичних конструкцій (речень або словосполучень), що функціонують у мові; 2) за аналогією. О. О. Селіванова вважає, що альтернативним синтаксичному є механізм номінації, що ґрунтується на асоціативному поєднанні мотиваторів, обраних із мотиваційної бази структури знань про позначене. Подібна дефініційно-асоціативна теорія була запропонована ще на початку 70-х років ХХ ст. Є. Шубіним та Н. Троїцькою. Думку про наявність альтернативи синтаксичному трактуванню творення складних слів можна знайти у роботах В. О. Горпинича [1], який виділяв утворення похідних слів на базі сурядних синтаксичних словосполучень; утворення похідних слів на базі підрядних синтаксичних словосполучень; утворення похідних слів, які безпосередньо не поєднуються у синтаксичні конструкції.

Одиниці, утворені за аналогією, ми будемо називати *квазікомпози́тами*.

Існують альтернативні варіанти терміна *квазікомпози́ти* для визначення суміжних явищ: псевдокомполит – результат народної етимології або римований комполит (Г. Марчанд), рекомполит – складне слово з інтернаціональним компонентом (А. Міттеран), non-composites (П. Метьюз), не-комполити (В. Г. Григор'єв) – слова, до яких важко підібрати синтаксичні кореляти, комполитоїди (О. О. Селіванова) – слова з афіксоїдами, тобто елементами, які мають проміжний статус між коренем та афіксом, одиниці з невизначеним лексичним статусом (В. П. Моташко) – складні слова, утворені за моделлю іменник + іменник, один з яких набуває статусу синкретичного словотвірного форманту, pseudo-composites (Г. Марчанд, І. В. Арнольд) – лексеми, які є результатом дії народної етимологізації та римовані комполити, псевдоскладні слова (Ю. А. Зацний) – лексеми, частини яких виділяються внаслідок створення за її зразком цілої низки інновацій, вбирають у себе семантику вихідної моделі (у нашій роботі такі конструкти називаються афіксоїдами).

Ми в своїй роботі будемо використовувати термін *квазікомпози́ти*, тому що саме його можна використати для позначення усього різноманіття складних лексем, які утворилися не на основі синтаксичних конструкцій.

Деякі лінгвісти (Г. Марчанд, І. В. Арнольд, А. Міттеран, С. В. Гуділова, О. О. Селіванова) визнають наявність одиниць, утворених за аналогією, але відносять до цієї групи тільки комполити певної групи. Наприклад, Г. Марчанд називає псевдоскладними словами результат народної етимологізації та римовані комполити, а С. В. Гуділова та А. Міттеран – слова з інтернаціональними компонентами. У своєму комплексному дослідженні комполитів російської мови В. І. Теркулов також звертається до аналогічних складних слів, використовуючи термін *квазікомпози́ти*, який ми і наслідуємо у нашому дослідженні. Але цей дослідник тільки робить первинні розвідки та розробляє моделі можливого аналізу, визначає можливі напрямки майбутніх досліджень. Н. В. Дьячок акцентує свою увагу на окремому типі складних слів – універбах, у рамках своєї теорії дослідниця розглядає квазіунівербалізацію – утворення універбів за аналогією, точніше, включення конкретних одиниць до групи універбів на базі наявності квазіунівербалізаційного параметра – розгортання на основі генетичної деривації псевдогенеруючого словосполучення [2, с. 234]. Проте дослідниця аналізує тільки певний підклас універбів, а не квазіскладне слово як різновид комполитів.

Таким чином, **актуальність** запропонованого дослідження зумовлена тим, що проблема квазікомполитотворення не отримала ще достатнього висвітлення у науковій літературі. Сам термін *квазікомполити* вимагає уточнення обсягу, оскільки ще не було розроблено типології квазікомполитів, не визначено шляхів їх творення, не запропоновано принципів класифікації. Актуальність дослідження пов'язана й з сучасною світовою глобалізацією, що призводить до підвищення кількості запозичень, які саме набувають статусу квазікомполитів [8] та стають джерелом для появи афіксодів та нових продуктивних словотвірних моделей.

Мета нашого дослідження – розробити методику визначення та аналізу квазікомполитів різних мов. Для досягнення поставленої мети необхідним є виконання таких **завдань**: 1) визначити обсяг терміна «квазікомполит»; 2) встановити основні шляхи творення квазікомполитів; 3) запропонувати основні ланки аналізу не-власне складних слів.

На наш погляд, можна встановити такі етапи аналізу квазікомполитів:

Визначення складових конструктів комполиту шляхом аналізу структурних компонентів відповідної лексеми; використання трансформаційного методу для встановлення можливого відповідного цьому комполиту словосполучення. Як вже зазначалося вище, для квазікомполитів важко знайти подібний відповідник. В якості прикладу можна навести українську лексему *електромонтер* та російську – *электрослесарь*, які повторюють дериваційну модель утворення складних лексем *електропристрій* та *электродрель*, але важко говорити про існування словосполучення **електричний/електронний монтер* або **электрический слесарь*. А для складних слів *электропристрій* та *электродрель* досить легко знайти відповідний дублет-словосполучення: *Принцип дії занулення – перетворення замикання на корпус в однофазне замикання, при якому спрацьовує захист (тонкі вставки, автомати) і електропристрій вимикається* (URL: http://www.100balov.com/data23/bib/Cijvilna_oborona/TEORETIjChNI_VIDOMOSTI_2.php) – *Саморобні електро-нні пристрої, що застосовуються в побуті та на садово-городніх ділянках, а також широко використовуються при створенні нових конструкцій РЕА та РЕУ, налічують в даний час сотні найменувань і ще більшу кількість типорозмірів* (URL: <http://ua.nauchebe.net/2011/09/pobutovi-elektronni-pristro%D1%97/>). *В конце XIX века в Германии на суд общественности была представлена электродрель, а сегодня уже трудно представить нашу жизнь без этого электроинструмента* (URL: <http://www.land-page.ru/elektroinstrument/ehlektrodreli.html>) – *Электрические дрели обычного типа с коллекторным двигателем, работающим от сети постоянного и переменного тока с частотой до 50 гц, не отличаются надежностью в работе и часто выбывают из строя.* (URL: <http://www.stroitelstvo-new.ru/zhestyanye-raboty/elektrodreli.shtml>).

Визначення кількісного показника використання складного слова та можливого синтаксичного відповідника. Для підтвердження цієї тези необхідно звернутися до статистичного методу та методу кількісних підрахунків. Наприклад, у пошукових системах лексема *електромонтер* відзначається 381 тис. разів, а можливе словосполучення – жодного, квазікомполит *электрослесарь* зустрічається 470 тис. разів, а словосполучення **электрический слесарь* – 1 раз; у той же час власне складне слово *электродрель* використовується 2 120 000 разів, а відповідне словосполучення *электрическая дрель* 6 570 000 разів;

Використання методу ономазіологічного аналізу для встановлення ономазіологічного базису та ознаки. Дуже часто спостерігається порушення регулярної ономазіологічної моделі при утворенні квазікомполитів. Наприклад, українські іменники *электропристрій*, *электрочайник* та російські *электродрель*, *электродуховка*, *электропечь* утворилися за ономазіологічною моделлю «спосіб роботи +

пристрій» (пристрій, який працює за допомогою електрики), а лексеми *електромонтер* та *електромонтажник* утворилися за моделлю «галузь діяльності + професія» (суб'єкт, діяльність якого пов'язана з електрикою).

Встановлення механізму творення квазікомполітів. Можливими шляхами творення квазікомполітів виступають афіксоїдація, запозичення, римуння, поєднання основ за рахунок асоціацій, номенклатурна абрєвіація (для російської та української мов). Лексеми *електромонтер* та *електромонтажник* утворилися шляхом афіксоїдації.

Встановлення типу квазікомполітотворення. Як уже було зазначено вище, існує два типи внутрішньомовного квазікомполітотворення: за моделями кінцевої структури дериваційних комполітів та за моделями кінцевої структури універбаїзаційних квазікомполітів.

Квазікомполітотворення дериваційного типу – це утворення складних лексем на базі простих слів з використанням афіксоїдів. Методика розмежування комполітних дериватів від афіксоїдних дуже проста: для перших ми можемо визначити базове словосполучення, а для других – ні. В якості прикладу можна навести російську складну лексему *миноносец*, для якої легко можна знайти словосполучення-джерело (*нести мины*), що дозволяє визначити цей комполіт як дериваційний. А для слова *авианосец* не можна визначити відповідну одиницю синтаксичного рівня (важко уявити існування словосполучення *нести авиацию*), тому ці лексеми необхідно віднести до класу квазікомполітів.

Дуже часто частини запозичених грецьких та латинських комполітів використовуються для утворення нових одиниць вже на базі мови-реципієнта, наприклад: *-крат-* у лексемах *плутократія*, *бандократія*, *макро-* у словах *макротіомка*, *макропроблема*, *macrospase*, *-бус* у слові *бібліобус*, *autobus*, *агро-* у слові *агрокультура*, *agroculture* тощо. Такі одиниці часто називають зв'язаними коренями: «У системі складних іменників, перш за все, і складних прикметників дуже продуктивними є складні одиниці із інтернаціональними зв'язаними кореневими компонентами <...> типу: авто-, біо-, міні-, відео-, квазі-, ретро- тощо» [8, с. 168]. Складні одиниці такого типу абсолютно доречно вважають квазікомполітами: «Існує досить обґрунтована думка <...>, що запозичені складні слова із зв'язаними компонентами можна членувати, але вони є синхронно непохідними (тому, на відміну від безсумнівно похідних складних слів, їх умовно можна було б назвати квазікомполітами)» [8, с. 94]. Однак досить важко погодитися, що вищезазначені похідні компоненти є коренями, бо їх зв'язаність повинна спостерігатися у першу чергу для визначення їх кореневого статусу – у простих лексемах, чого у мовній дійсності не спостерігається. Тому услід за Є. О. Карпіловською [3, с. 22] та В. І. Теркуловим ми будемо вважати їх афіксоїдами, а утворені за їх допомогою лексеми – афіксоїдними квазікомполітами.

Квазікомполітотворення абрєвіатурного типу, продукти якого не мають в якості функціонального компонента слів, але утворюються за зразками власне абрєвіатур, теж слід віднести до дериваційного типу. Наприклад, українське слово *зоосалон* утворено не від словосполучення *зоологічний салон*, оскільки у реальності це не салон зоології, а салон тварин. До цього ж типу необхідно віднести й абрєвіатурні лексеми *біосфера*, *гідросфера*, *гідропарк*.

Велика кількість квазікомполітів виникла у результаті запозичення, що пояснюється неможливістю знайти для запозичених лексем синтаксичні відповідники у мові-джерелі. Частина запозичених квазікомполітів має статус квазікомполітів дериваційного типу. Наприклад, російське слово *голкипер* могло потрапити в українську та російську мови тільки як універбаїзаційний комполіт, оскільки у цих слов'янських мовах не має словосполучення *to keep a goal*, на базі якого вини-

кло в англійській мові слово *goalkeeper*. Структура слов'янських мов, що розглядаються, не є еквівалентною структурі слова-джерела у мові-джерелі, що й дозволяє приписувати слову *голкипер* квазікомполітичний статус.

Квазікомполітиками у мовах, що розглядаються, також виступають лексеми на позначення комбінованих кольорів, смаків та проміжних сторін світу, коли значення квазікомполіти не еквівалентне значенню можливого словосполучення-джерела. Вони належать до квазікомполітиків універбаційного типу. Наприклад, як зазначає, В. І. Теркулов [8], словосполучення *белый и голубой, красный и зелёный* вказують не на комбінованість кольору референту, який визначається, а на різницю в окрасі різних референтів (порівняйте рос. *оранжево-чёрная форма* та *оранжевая и чёрная форма*). Те саме можна сказати й про комбіновані смаки: кисло-солодкі яблука – це фрукти, що мають специфічний смак, вони одночасно кислі та солодкі. Але значення сполуки кислі та солодкі яблука дуже різняться від запропонованого вище: одна частина яблук – кислі, а деякі – солодкі, тобто мають на увазі фрукти різних сортів.

До цього самого класу квазікомполітиків слід також віднести римовані квазікомполіти на кшталт укр. *коза-дереза*, рос. *любовь-морковь*, англ. *harum-scarum*, фр. *clopin-clopant*, бо їх не можна визначити як просте слово, а можливі словосполучення є досить абсурдними: *коза, яка є дерезою*, або *любовь, которая имеет статус (выполняет функции) моркови*.

Запозичені лексеми можуть також мати вихідний статус універбаційних одиниць. Ми будемо виділяти такі моделі засвоєння іномовних універбаційних комполітиків у мовах, що розглядаються:

– запозичення універбаційованого в іншій мові слова без калькування: *футбол, вінд-серфінг, гей-пати, фр. handball, volleyball*;

а) запозичення слова, що виникло у мові-реципієнті у результаті формальної компресії, наприклад, *вокзал*;

в) запозичення іномовної аббревіатури або у транслітерованому або в оригінальному вигляді рос. *УЕФА*, укр. *ВІП*, англ. *VIP, SMS, PR*;

с) запозичення квазіаббревіатури: *SOS*.

– запозичення, що супроводжуються народною етимологізацією, коли на основі запозиченого простого слова на базі фонетичної тотожності утворюється складне слово: англ. *sparrowgrass, crayfish*, рос. *поликлиника*, укр. *дивосил*;

– калькування універбаційного комполітику:

а) при калькуванні аббревіатур;

в) при калькуванні комполітиків: рос. *благородный, законопроект*.

До розряду квазікомполітиків ми відносимо:

– афіксоїдні утворення, причому під терміном афіксоїд розуміється словотвірний елемент маргінального типу з високою частотністю використання, який фонетично та етимологічно співпадає з морфемою, яка самостійно функціонує в якості кореня і відрізняється від цієї морфеми певним абстрагуванням значення та набуттям відтінку категоризації. Одним з родоначальників теорії афіксоїдів (напівафіксів) стала М. Д. Степанова, яка визначила основні ознаки цих словотвірних конструктів: 1) позначення певної словотвірної категорії; 2) висока продуктивність; 3) функціональна наближеність до справжніх афіксів, а саме набуття нового узагальненого значення [7]. Багато лінгвістичних праць присвячено проблемі аналізу інтернаціональних терміноелементів, які також набувають статусу афіксоїдів;

– запозичення та пов'язані з ним кальки / напівкальки, бо у процесі запозичення губиться зв'язок між конструктами та їх первинним значенням у мові-донорі;

– римовані комполіти, або гендіадіс;

- окаяоналізми, які утворюються за аналогією до вже існуючих узуальних лексем;
- композити на позначення комбінованих явищ / об'єктів дійсності;
- номенклатурні абрєвіатури.

Зважаючи на все вищезгадане, квазікомполити можуть бути описані таким чином.

- Ономасіологічний статус вихідної одиниці: слово.
- Тип процесу перетворення вихідної одиниці в композит: афіксоїдна деривація, запозичення, поєднання основ за рахунок асоціацій, римування.
- Ономасіологічний статус композиту по відношенню до похідної одиниці: самостійна номінатема.

– Формальна модель утворення композиту: деривація за зразком кінцевої моделі дериваційних або універбалізаційних композитів, запозичення, римування.

Але проблема квазіскладного слова вимагає подальших розвідок, треба описати типологічні особливості подібних лексем, визначити принципи їх класифікації, описати структурні моделі. Цікавим, на наш погляд, було б залучення лексичного матеріалу з різних мов та його порівняння.

Бібліографічні посилання

1. Горпинич В. О. Будова слова і словотвір / В. О. Горпинич. – К. : Рад. шк., 1977. – 118 с.
2. Дьячок Н. В. Универбация в русском языке : принципы структурно-семантического и ономазиологического описания / Н. В. Дьячок. – Горловка : Коллегия, 2014. – 332 с.
3. Карпіловська Є. А. Вплив інновацій на стабільність мовної системи : регулятори системної рівноваги / Є. А. Карпіловська // Мовознавство. – 2008. – № 2–3. – С. 148–158.
4. Карпіловська Є. А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Є. А. Карпіловська. – К., 2000. – 36 с.
5. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 864 с.
6. Селіванова О. О. Складне слово : мовні моделі світу (основи зіставної композитології російської та української мов) / О. О. Селіванова. – Черкаси : Черкаський держ. ун-т ім. Б. Хмельницького, 1996. – 299 с.
7. Степанова М. Д. К вопросу семантических корреляций синтаксических и словообразовательных структур / М. Д. Степанова // Сб. науч. тр. Москов. гос. ин-та иностр. языков им. Мориса Тореза. – 1977. – № 112. – С. 134–142.
8. Теркулов В. И. Композиты русского языка в ономазиологическом аспекте : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.02. / Теркулов Вячеслав Исаевич. – Горловка, 2008. – 406 с.

References

1. Gorpinich, V. O. (1977), *Creating a word an word-building* [*Budova slova i slovotvir*], Kyiv, 118 p.
2. Diachok, N. V. (2014), *Univerbalisation in the Russian language: principles of structural-semantic and onomasiological description* [*Univerbacija v russkom jazyke : principy strukturno-semanticheskogo i onomasiologicheskogo opisaniya*], Gorlovka, 332 p.
3. Karpilov'ska, E. A. (2008), "The influence of innovations on the stability of the language system: the regulators of the systemic counterpoise", *Linguistics* ["Vpliv innovacij na stabil'nist' movnoї sistemi : reguljatori sistemnoї rivnovagi"], No 2–3, pp. 148–158.
4. Karpilov'ska, E. A. (2000), *Sufficational under-system of the modern Ukrainian language: building and realization: Author's thesis* [*Sufiks'al'na pidsistema suchasnoї ukrain's'koї literaturnoї movi : budova ta realizacija: avtoref. dis. ... d-ra filol. nauk*], Kyiv, 36 p.
5. Selivanova, O. O. (2010), *Linguistic encyclopedia* [*Lingvistichna enciklopedija*], Poltava, 864 p.

6. Selivanova, O. O. (1996), *Compound word: language models of the world* [*Skladne slovo: movni modeli svitu (osnovi zistavnoi kompozitologii rosijs'koï ta ukraiïns'koï mov)*], Cherkasi, 299 p.
7. Stepanova, M. D. (1977), "To the question of semantic correlation of syntactical and word-building structures", *the Selection of scientific researchers of Moscow state institute of foreign languages named after Moris Torez* ["K voprosu semanticheskikh korrelyacij sintaksi-cheskikh i slovoobrazovatel'nyh struktur", *Sbornik nauchnyh trudov Moskovskogo gosudarstvennogo instituta inostrannyh jazykov im. Morisa Toreza*], No 112, pp. 134–142.
8. Terkulov, V. I. (2008), *Composites of the Russian language in the onomasiological aspect: dissertation* [*Kompozity russkogo jazyka v onomasilogicheskome aspekte: dis. ... d-ra filol. nauk*], Gorlovka, 406 p.

Надійшла до редколегії 01.02.2017

УДК 81' 366=161.1

Т. В. Тукова

ВГУЗУ «Українська медична стоматологічна академія» (Полтава)

«ТЕХНОГЕННИЙ ВАЛ» В ВЕРБАЛЬНОМ МИРЕ

Рассмотрены эволютивные процессы в современных языках, вызванные переходом общества на новую техногенную ступень развития. Описаны изменения в лексической, грамматической и словообразовательной сферах языка, обусловленные новыми условиями бытия современника, эволюцией сознания, вызванные социально-техногенным вектором социоприродных трансформаций. Проанализированы зоны миксовых форм презентации действительности, требующих дальнейшего изучения. Предложено одну из причин развития актуализированного синтаксиса видеть в особенностях современного техногенного видения мира.

Ключевые слова: эволюция, техногенный мир, изменение мышления, гибридные образования, изоляция.

Тукова Т. В. ВДНЗУ «Українська медична стоматологічна академія» (Полтава).

«ТЕХНОГЕННИЙ ВАЛ» У ВЕРБАЛЬНОМУ СВІТІ

Розглянуто еволютивні процеси у сучасних мовах, викликані переходом суспільства на новий техногенний ступінь розвитку. Прослідковано зміни на лексичному, граматичному та словотворчому рівнях мови, обумовлені новими умовами буття сучасника, еволюцією свідомості, що викликані соціально-техногенним вектором соціоприродних трансформацій. Проаналізовано зони міксових форм презентації дійсності, що потребують подальшого вивчення. Запропоновано однією з причин розвитку актуалізованого синтаксису вважати особливості сучасного техногенного бачення світу.

Ключові слова: еволюція, техногенний світ, зміни свідомості, гібридні утворення, ізоляція.

Tukova T.V. SHEIU "Ukrainian Medical Stomatological Academy" (Poltava).

«TECHNOGENIC WAVE» IN THE VERBAL WORLD

Modern Russian language is *object* of the studies, and innovative formations of the end of 20th century and turn of 21st century are their *subject*. *Objective* of paper is to demonstrate mix manifestation forms concerning the world which are new for modern language. Also the paper concerns processes of separation of linguistic units while sentence forming. Innovative sphere of modern language is improved dynamically with specific lexis, and emergence of new artifactual kind of metaphor – a technical one. Condensation of information in terms of minimum graphical means represents the principle of technical rationality being demonstrated in derivational system of the Russian language in the form of code mixture, composites, juxtaposits, abbreviations, more frequent use of agglutination, telescoping, and interstage word formation. Segmented and parceled structures are the reflection of the idea of freedom and independence of technogenic world in the context of modern syntax. One

can observe the tendency to the independence of syntactic links within the word combination. Description of the nature of linguistic phenomena, their lexicographic record and ordering of both active and standard type dictionaries as well as their linguistic qualification are the integral parts of the prospects of further studies.

Key-words: evolution, technogenic world, changes in thinking, hybrid formations, separation.

Наблюдения над эволютивными процессами в современных языках на переломе тысячелетий выходят на новый виток их осмысления [2; 10; 14 и др.]. В научном мире сегодняшнего дня упрочивается мнение о переходе общества и биосферы на новую техногенную социоприродную ступень развития, когда техногенный социум и его техносфера становятся направляющей системой развития жизни [3]. Современные исследователи отмечают «несоответствие между новыми научно-техническими достижениями ... и традиционными, относительно консервативными формами мировоззрения» [11]. Эволюция когнитивного пространства человека сопряжена с новыми формами презентации действительности в современном языке, исследование которых обуславливает *актуальность* данного изыскания. *Объектом* исследования стал современный русский язык, *а предметом* – инновационные образования конца XX – начала XXI вв. В статье ставится *цель* – показать новые для современного языка последних десятилетий миксовые формы манифестации информации о мире, обусловленные социально-техногенным вектором социоприродных трансформаций, а также развитие процессов изоляции единиц языка при построении высказываний.

Техногенная цивилизация – общество, для которого характерно стремление преобразовать природу в своих интересах, свобода индивидуальной деятельности, определяющая относительную независимость по отношению к социальным группам. Техногенный тип цивилизации основан на машинной технике, широком развитии науки, машинном труде, рыночных отношениях, высоком уровне профессиональной культуры во всех её формах [5].

Все изменения в жизни любого народа, как известно, проявляются прежде всего в лексике [8]. Инновационная сфера современного языка активно обогащается специальной лексикой, имеющей ярко выраженный социальный характер [21]. Термины (*роутер, блог, монитор* и т. п.), профессионализмы (*винчестер, прошить чип* и проч.), техницизмы (*витая пара, конектор* и т. д.), технические жаргонизмы (*батон, аська, «чайник»* и проч.) активно функционируют в современном узусе, отражая революционные перемены в изменившихся условиях жизни современника. Многие из них уже вошли в общеупотребительную лексику: *мобильник, принтер, интернет, сервер, программировать, ксерокопировать, сканировать* и проч. Одним из самых значимых факторов, приведших к революционным преобразованиям в языке, называют возникновение Интернета [22, с. 64]. Компьютеризмы, отзеркаливая реакцию социума на возросшие информационные требования, стали своеобразной творческой платформой языка.

Анализ когнитивных процессов доказывает метафорический характер познания. Метафора опосредует переход к новому знанию, помогая устанавливать в нем сходное, аналогичное, близкое уже известному. В ходе столкновения различных концептуальных полей возникает новый тип метафоры, репрезентирующей процесс познания, который отражает взаимодействие различных его уровней посредством сопряжения чувственного и материального [12, с. 98]. Метафоры в новых условиях всё более технизирующегося мира акцентируют внимание на информационно значимой в настоящее время связи между объектами. Замеченная лингвистам в конце прошлого столетия новая разновидность метафоры – техническая [18] – активно развивается и в начале нового тысячелетия: *сканировать персонал, медленная загрузка, зависать, финансовый выброс, спустить на тор-*

мозгах, двигатель прогресса, механизм урегулирования, перезагрузка отношений, инкубатор идей, включают мозги, переключиться на новую тему, виртуальная экономика, информационное голодание, сенсорный ген, интерфейс школы, центробежный и центростремительный отбор и проч. Новое значение слова – это результат когнитивной мыслительной деятельности номинатора, который, опираясь на собственное познание окружающей действительности и чувственный опыт, осуществляет вторичную номинацию, связывая новое понятие с языковой картиной мира на основе переноса.

Современный дискурс отражает резко изменившееся бытие современного человека, ибо «в зеркале языка отражается и сам человек, его образ жизни, его поведение, его взаимоотношения с другими людьми, система ценностей, культура» [15, с. 348]. Трансдисциплинарным феноменом становится понятие гибридизации. Активные интегративные процессы в производственной сфере, культуре, науке, технике, быте становятся экстралингвистическими факторами, детерминирующими необходимость в новых языковых знаках для их обозначения. Когнитивная способность человека осуществлять межкатегориальные переходы, смешивать категории, мыслить диффузными множествами становится основой для интегративных процессов на уровне ментальных структур [4, с. 31], обуславливающих изменения в ассоциативно-вербальной сети современника [7]. Творческое освоение мира приводит к формированию новых гибридных сущностей, требующих новых номинаций, приходящих в язык различными путями. Ср.: в сфере науки (*генетика, биоинформатика, юридическая антропология, человеко-машинное взаимодействие* и др.); флоры (*лемото, йошта, плумкот* и др.); фауны (*зубробизон, лигр, зеброид* и проч.); техники (*гибридомобиль, смартфон, магнитола, кухонный комбайн* и др.); одежды (*юбка-брюки, шазюбль, анорак, твинсет* и др.); спорта (*полокросс, слембол, кронум, корфбол, шахбокс* и др.); профессий (*фумелье, бартендер* и др.); искусства (*комикс, ситком, цифровая живопись, боди-арт* и др.) и проч. «Гибридная мощь» (гетерозис) новообразований проявляется в превосходстве гибридов над родительскими формами, т. к. эти номинации отражают в концентрированной, более экономной форме более сложные семантические комплексы, возникающие на стыке различных сущностей.

Сегодня дискурс знаменуется номинациями, демонстрирующими результаты кодового смешения при графическом оформлении текста: микс шрифтов, алфавитов (латиницы и кириллицы), прописных и строчных букв, цифровых обозначений, разнообразных диакритических знаков, неалфавитных символов (*web-страница, L-образная форма, IT-компания, HTML-страница, TFT-дисплей, VIP'ы, топ-20, сезон '2016-2017, по4та, Мур@ками, «#Всё исправить!?!», ди\$конт, Глюк:)za*). Такие новообразования получают названия гибридов, кентавров, визуальных неологизмов, символа-слов и проч. Совмещение кодов, как отмечают исследователи, – явление в русской графике и морфологии новое, многоплановое и ждущее своего изучения [4]. См. в текстах: *Меладзе и Джанабаева на премьере фильма «#Всё исправить!?!»* (mail.ru), *В выслугу лет зачисляется служба в армии, время обучения в «гражданских» вузах (из расчёта один год обучения = полгода выслуги)* (Сегодня), *Будут транслировать новостные передачи в режиме как минимум 5D* (Труд). Думается, возникающие слова-химеры – это реакция на наступление цивилизации «универсальных систем и сетей, где доминирует технико-информационная рациональность» [9, с. 45].

Очевидно, что в силу доминирования в обществе технико-информационной рациональности [Там же, с. 45] в эволютивных процессах, наблюдаемых в современных языках, принцип экономии приобретает особую значимость. Степень экономии постоянно возрастает: от сложносокращённых слов слогового и бук-

венного типа до миксовых номинаций, свёрнутых до одной буквы или цифры. Дефисы, слешы, апострофы активно внедряются в оформление возникающих именований. Усиление семантической компрессии переходит на иной уровень. Хотя истории языка известна модель сокращения слова до одной буквы слов *сударь/сударыня* (*слушаю-с, говорите-с*), в современном языкознании возникает проблема лингвистической квалификации инноваций типа *e-декларация* (электронная декларация), *Л-ДНР/ЛДНР* (Луганская Народная Республика и Донецкая Народная Республика), *G7* (объединение 7 ведущих стран мира) и др. См. в современных текстах: *В ООН удивлены задержкой e-декларирования в Украине* (news.mail.ru), *Топ-15 премьер осени: пингвины и Дракула* (Сегодня), *4G-связь: в Украине начинаются бои без правил* (news.mail.ru), *Лидеры G7 разошлись во взглядах на угрозы мировой экономике* (news.mail.ru) и др. В современном дискурсе фиксируются вариативные способы оформления подобных именований. Например, *Большая двадцатка* (также *G20* или *G-20*, *Группа двадцати*; официально – англ. *The Group of Twenty, major advanced and emerging economies*) – клуб правительств и глав центральных банков 20 государств с наиболее развитой и развивающейся экономикой. Для сравнения – *Группа семи* (англ. *Group of Seven, G7*) – международный клуб, объединяющий Великобританию, Германию, Италию, Канаду, США, Францию и Японию. При различии языкового оформления находим общую лите́ру G, начинающую слово *Group* (группа) и *Great* (большая), на новом уровне манифестирующую возможности синкретичности в языке.

Техногенная социоприродная глобализация находит отражение во всех языках мира. Ср. в украинском: *Україна піднялася на 25 позицій у світовому рейтингу e-врядування* (news.mail.ru). Или, к примеру, в испанском языке зафиксировано оформление грамматической формы множественного числа для презентации плюральной семантики для обоих родов *amigo* (м. р.) и *amiga* (ж. р.) – *amig@s*. Очевидно, такая форма стала возможна под влиянием усиливающейся тенденции к формам унисекс во всех сферах жизни. Налицо всплеск креативности сознания современников во всём мире как отражение техногенной модернизации социального организма.

Наблюдаемые номинации напоминают полуискусственные трансгенные продукты, появляющиеся в различных сферах обитания современного человека, подтверждая наблюдения об увеличении объема и роли искусственной среды обитания людей [3]. Формы проявления интертекстуальности в некоторых сферах жизнедеятельности становятся столь своеобразными, что заставляют задуматься о границах лингвистического компонента в процессе коммуникации. Переплетение семиотических полей в современном дискурсе проявляется настолько ярко, что в ходе исследования отдельных сфер общения становится трудно анализировать вербальный компонент в отрыве от иных кодовых знаков, используемых в коммуникации.

Смена психоэмоциональных акцентов в обществе постсоветского периода, детерминированных экстралингвистическими факторами – кардинальными социальными и политическими преобразованиями конца XX – начала XXI столетий, когда «все сферы общественной жизни людей подстраиваются под ускоренные ритмы функционирования техносферы» [Там же], нашла отражение в «золотом часе» языковой игры. Конденсация информации при минимуме графических средств в подобных наименованиях репрезентирует действие принципа экономии языковых средств как явления интралингвистического порядка. В письменную форму языка давно стали активно внедряться дефисные написания, отражающие ускорение приёма/передачи информации в виде подобного рода компрессии: *Уже отменены поезда «Киев-Новомосковск», «Николаев-Львов»* (Сегодня); *Бой-*

ревани Тайсон Фьюри – Владимир Кличко отложен до октября (mail.ru); Там Т-образный стол (Бульвар Гордона); 25 женщин-пилотов освоили фронтовой истребитель Як-1 (Тайны прошлого) и проч. Логичным продолжением этого процесса стало вхождение латиницы в подобные написания: Известен его механизм: оно воздействует на TOR-сигнальный путь, регулирующий разные процессы (Аргументы недели), «Теперь модно использовать светодиоды, или LED-лампы», – рассказывает PR-менеджер компании (Сегодня) и т. п. Всё шире стали использоваться сленги из технической, канцелярской и деловой сферы: Украина предлагает обменять 400 сторонников Л/ДНР (news.mail.ru), Из Киева до Новоалексеевки можно доехать поездом 11/12 (Сегодня), По разным данным, украинские военные в настоящее время располагают 34 зенитными ракетными комплексами С-300В-1/ПС (Аргументы недели), В последний раз «Днепр» начинал евросезон домашним поединком семь лет назад – в квалификации ЛЕ-2007/08 (Сегодня), Чемпионат Украины 2014/15 пройдёт по двухступенчатой схеме (Аргументы недели). Как видим, в общем употреблении наблюдается экспансия числительных, аграмматичность которых в таких номинациях становится предметом специальных изысканий [10; 13; 19]. Меняется характер синтаксической связи – от согласованного определения к примыканию, позволяющему избегать неточностей в восприятии передаваемой информации. Истоки всё более распространяющегося в нейтральном дискурсе использования числительных находим в терминологических и номенклатурных именах военной и технической сфер деятельности человека: «Малайзийский лайнер В777 был сбит ракетой зенитного комплекса «Бук-М1» (Аргументы недели), Теперь, по данным консалтинговой группы «А-95», литр обычного бензина А-95 стоит 15,39 – 15,46 грн (Сегодня), На высоте 3 километра обнаружена группа самолётов: один немецкий Ю-88, один наш ЛаГГ-3 (Тайны прошлого) и проч. Подтверждением всё более распространяющейся стилистической диффузии становится использование подобных номинаций в различных сферах деятельности современного человека: Украина требует закрыть «Северный поток-2» (mail.ru), Я уже семь лет занималась хоккеем в харьковской команде «Дружба-78» (Сегодня), На продажу выставили одну из достопримечательностей столицы Великобритании – 40-этажный лондонский небоскрёб Мэри-Экс30, больше известный как «Огурец» (Сегодня), В начале 1980-го начались испытания восьмиместного экраноплана «Волга-2», Алексеев мечтал к Олимпиаде-80 прийти на новой машине в Москву (Публика), Играла антрепризные спектакли в театре Вахтангова, в Театральном агентстве «Арт-партнёр XXI» (Аргументы недели), Вена, подписание Договора ОСВ-2 (Бульвар Гордона), На последней выставке MIPIM-2014 премия за лучший жилой проект была присуждена сингапурскому проекту (Труд), Поступление-2014: топ популярных вузов (Сегодня), Деньги получены не только каналом ТВ-6 (Аргументы недели), Рада приняла закон об амнистии-2016 с правками Порошенко (mail.ru), Победитель «Евровидения-2008» не исключает варианта, что может всецело посвятить себя кинематографу (Сегодня), Режиссёр Александр Кириенко («Свои дети», «Королева бензokolонки-2») (Сегодня) и др. Исследователи онлайн-общения сочетание цифр и букв при написании слов называют его неотъемлемой частью. «Использование созвучности цифры и слова или части слова встречается повсеместно и переходит в повседневную устную речь» [20].

Технологическое отношение к миру особенно активно проявляется в языке как явлении социальном на стыке веков. Так, в деривационной системе русского языка отражается тенденция к чёткости морфемного шва. Уход от фузии, искони присущий этому славянскому языку, выявляется в приоритетности агглютинации во вновь образующихся лексемах. Интерфиксы как асемантические прокладки

помогают устранить нехарактерное для структуры русского слова сочетание фонем: *тинейджеровский, эмчезсовский, дээнэровский, эсэнговский/эсэнгешный, эсбэушник, киношник* и проч. Наблюдаемый лингвистами в языке последних десятилетий бум композитных, юкстапозитных, аббревиатурных образований, думается, отражает стремление к упрощению, минимализации и стандартизации языковых средств, обусловленное необходимостью ускорения приёма и передачи информации в современном мире. Многочисленные примеры такой зависимости от императива технологии находим в словарях активного типа Г. Н. Складневской, фиксирующих узкую картину современного дискурса [16; 17].

Во многих языках в прошлом столетии стали отмечать факты чересступенчатого словообразования, в частности появление псевдопричастных форм [2], т. е. форм с признаками причастий (*диссидентствующий, интеллигентствующий, фашиствующий* и проч.) при отсутствии производящих глаголов. Можно предположить обусловленность данного процесса научной рациональностью, которая играет главную роль в культуре техногенной цивилизации. В языке независимо от традиционных словообразовательных цепочек начинает работать продуктивная модель, детерминированная технологическим отношением к миру на глубинном уровне.

Анализируемые факты свидетельствуют о подвижках в мышлении современного человека, доминантами в котором становятся бинарность и мозаичность [1]. Мироощущение человека всё чаще отражается как двухмерное в многомерном мире. Унифицированное и упрощённое представление о действительности с двумя крайними позициями, формируемое компьютером, лишено полутонов. Наличие беспорядочных и отрывочных знаний без выхода на уровень понятий, т. е. способности сформировать мыслительный образ сущности, объясняют также изменение геомагнитной ситуации на планете. Нервная система человека, действующая на основе биоэлектромагнитных принципов, реагирует на магнитные сдвиги и изменения количества «размерностей», что создаёт трудности для линейных сетей нервной системы. С дестабилизацией нервной системы связана потеря центра. Такие ментальные подвижки детерминируют появление номинаций особого типа.

Отражением идеи свободы и независимости техногенного мира в современном синтаксисе как одной из самых чувствительных к изменениям бытия сферы языка представляются сегментированные конструкции: *Грузинский авангард: 1900–1980-е; Исследование: в парламент могут попасть 7 политических партий; Бикандер вместо Джолли: появились новые фото новой Лары Крофт; Найман: курс гривны ждёт крутое пикирование осенью (mail.ru)*. Нарушение ритмико-мелодического облика синтаксических построений порождается элиминированием эксплицитных средств связи. Парцелированными построениями изобилует творчество современных писателей: *Ксения отвыкла от дочери и старалась оттянуть ее появление. Но Надя все-таки возникла в свои пятнадцать лет, нарисовалась в полный рост. Варламовская порода. Ничего общего с Ксенией. Ксения – славянка, а Надя – азиатская девочка (В. Токарева); Так получилось, что родственники все сели по одну сторону стола, а соседи по другую. Стенка на стенку. И Нора уже видела спектакль, который можно было бы на этом месте разыграть. Вот в этих самых декорациях. С интересным социальным подтекстом (Л. Улицкая); Чернов посмотрел на часы. Шесть. Седьмой. (Т. Устинова); В конце семидесятых в Столешниковом, слева, если к Тверской спиной стоять, был винный магазин, и в нем работала девушка невероятной толщины, уже даже не кустодиевской, а много, много богаче. И невероятной красоты. Сметанно-белое без румянца лицо, а волосы, брови, глаза черные. Совершеннейшая райская птица*

Гамаюн. *Иранская какая-то...* (Т. Толстая); *Валя была редакционной секс-примой. С заученными, как у оперной певицы, фиоритурами в голосе. И с идиотской привычкой кусаться* (С. Довлатов). Переход от классического к актуализированному синтаксису проявляется в экспансии изолированного именительного, распространении вставных конструкций: *В пыльной бабушкиной комнате пахло куревом – отец надымил – и тройным одеколоном, которым бабушка всю жизнь брызгала из пульверизатора вокруг себя; На бабушкином крохотном столе – она никогда не готовила, предпочитая общепит или сухомятку – уже стояла рюмка с водкой, накрытая куском черного хлеба* (Л. Улицкая); *Такая работа под силу любому чертежнику, – а Малевич в молодости работал чертежником, – но чертежникам не интересны столь простые геометрические формы; В конце того же 1915 года – уже вовсю шла Первая мировая война – злое полотно было представлено среди прочих на выставке футуристов* (Т. Толстая). Влиянием технологического отношения к миру, очевидно, можно объяснять и элиминирование причастных образований из словосочетаний, приводящее к изменению синтаксических отношений: согласованное – несогласованное определение (*кожа, привезенная из Турции – кожа из Турции; туфли, изготовленные в Италии – туфли из Италии; рисунок, сделанный мелом – рисунок мелом*). Вероятно, в данном случае формальная и семантическая компрессия как проявление одного из ведущих интралингвистических принципов эволюции современного языка – принципа экономии поддерживается экстралингвистическими факторами, что упрочивает позиции этого вектора развития языка.

Фиксируемые факты узуального и языкового порядка показательны для наблюдений над эволюционными процессами сегодняшнего дня, они демонстрируют как «в развивающийся социальный геном уже глобального во многом техногенного общества с различной скоростью встраивается остальной мир» [3]. Описание природы наблюдаемых языковых феноменов, их лексикографическая фиксация и упорядочение в словарях активного и нормативного типа, а также их лингвистическая квалификация составляют перспективы дальнейшего исследования.

Библиографические ссылки

1. **Бандильерос.** Об особенностях мышления современного человека [Электронный ресурс] / Бандильерос. – Режим доступа : http://www.samlib.ru/s/shemelin-f-n/binaric_bre_1.shtml
2. **Валгина Н. С.** Активные процессы в современном русском языке / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2001. – 304 с.
3. **Дергачева Е. А.** Техногенность в глобализации социума и биосферы [Электронный ресурс] / Е. А. Дергачева. – Режим доступа : <http://psibook.com/philosophy/tehnogennost-v-globalizatsii-sotsiuma-i-biosfery.html>
4. **Зыкова Е. Н.** Англо-русские гибридные образования как один из способов пополнения лексического состава русского языка / Е. Н. Зыкова // Современная филология: матер. IV Междунар. науч. конф. (г. Уфа, март 2015 г.). – Уфа : Лето, 2015. – С. 42–45.
5. **Ильясова Е. Б.** Техногенная цивилизация: основные ракурсы концептуализации понятия [Электронный ресурс] / Е. Б. Ильясова. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/tehnogennaya-tsivilizatsiya-osnovnye-rakursy-kontseptualizatsii-ponyatiya>
6. **Ирисханова О. К.** О языковой гибридации, лексических гибридах и фокусе внимания / О. К. Ирисханова // Жизнь человека и этноса в языке / Вестник МГЛУ. Серия «Языкознание». – 2010. – Вып. 24 (603). – С. 27–44.
7. **Караулов Ю. Н.** Словарь Пушкина и эволюция русской языковой способности : монография / Ю. Н. Караулов. – 2-е изд., испр. – М. : КомКнига, 2006. – 168 с.
8. **Крысин Л. П.** О некоторых изменениях в русском языке конца XX века / Л. П. Крысин // Исследования по славянским языкам. – Сеул, 2000. – С. 63–91.

9. **Кутырёв В. А.** Последнее целование. Человек как традиция : монография / В. А. Кутарёв. – СПб. : Алетей, 2015. – 312 с.
10. **Лаптева О. А.** Живая русская речь с телеэкрана. Разговорный пласт телевизионной речи в нормативном аспекте / О. С. Лаптева. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 520 с.
11. **Попкова Н. В.** Гуманитарная революция [Электронный ресурс] / Н. В. Попкова. – Режим доступа : <http://sphil.iipo.tu-bryansk.ru/glossary-term>
12. **Решетникова Е. В.** Гносеологическая ценность метафоры / Е. В. Решетникова // Ценности и смыслы. – 2011. – № 5(14). – С. 89–99.
13. **Рябушкина С. В.** «Экспансия номинатива» количественных числительных: путь к несклоняемости? / С. В. Рябушкина // Функциональная семантика и семиотика знаковых систем. Ч. 1. : сб. науч. ст. / сост. В. Н. Денисенко, О. И. Валентинова, Е. А. Красина и др. – М. : РУДН, 2011. – С. 490–496.
14. **Современный русский язык.** Активные процессы на рубеже XX–XXI веков / Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова РАН ; отв. ред. Л. П. Крысин. – М. : Языки славянских культур, 2008. – 712 с.
15. **Тер-Минасова С. Г.** Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – 2-е изд., дораб. – М. : Изд-во МГУ, 2004. – 352 с.
16. **Толковый словарь русского языка начала XXI века.** Актуальная лексика / под ред. Г. Н. Складневской. – М. : Эксмо, 2007. – 1136 с.
17. **Толковый словарь русского языка конца XX столетия.** Языковые изменения / под ред. Г. Н. Складневской. – СПб. : Фолио-Пресс, 1998. – 704 с.
18. **Тропина Н. П.** Семантическая деривация: мультипарадигмальное исследование : монография / Н. П. Тропина. – Херсон : Изд. ХГУ, 2003. – 336 с.
19. **Тукова Т. В.** Современные имена числительные: путь к аморфности? / Т. В. Тукова, С. О. Анисимова. // Функциональная лингвистика. Язык и мир : сб. науч. работ. – № 2, т. 2. – Симферополь, 2011. – С. 247–250.
20. **Хорикова В. С.** Изменения современного английского языка на примере онлайн-ежедневников [Электронный ресурс] / В. С. Хорикова. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/izmeneniya-sovremennogo-angliyskogo-yazyka-na-primere-onlaynezhdnevnikov>
21. **Шаклеин В. М.** Технические инновации как источник формирования лексики современного русского языка [Электронный ресурс] / В. М. Шаклеин. – Режим доступа : <http://cyberleninka.ru/article/n/tehnicheskie-innovatsii-kak-istochnik-formirovaniya-leksiki-sovremennogo-russkogo-yazyka>
22. **Crastal D.** Language and Internet / D. Crastal. – Cambridge, 2001. – P. 10.

References

1. Bandilleros. “On the features of modern mentality” [“Ob osobennostyakh myshleniya sovremennogo cheloveka”], available at: http://www.samlib.ru/s/shemelin-f-n/binaric_bre_1.shtml
2. Valgina, N. S. (2001), *Active processes in the context of modern Russian language* [Aktivnyye protsessy v sovremennom russkom yazyke], Moscow, 304 p.
3. Dergachiova, E. A. “Technogenity in terms of globalization of society and biosphere” [“Tekhnogennost' v globalizatsii sotsiuma i biosfery”], available at: <http://psibook.com/philosophy/tehnogennost-v-globalizatsii-sotsiuma-i-biosfery.html>
4. Zykova, E. N. (2015), “English-Russian hybrid formations as one of the approaches to supplement lexis of the Russian language”, *Modern philology: records of 4th International Scientific Conference* [“Anglo-russkiye gibridnyye obrazovaniya kak odin iz sposobov popolneniya leksicheskogo sostava russkogo yazyka”], *Sovremennaya filologiya: mater. IV mezhdunar. nauch.konf.*, Ufa, pp. 42–45.
5. Iliasova, E. B. “Technogenic civilization: basic perspectives to conceptualize a notion” [“Tekhnogennaya tsivilizatsiya: osnovnyye rakursy kontseptualizatsii ponyatiya”], available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/tehnogennaya-tsivilizatsiya-osnovnye-rakursy-kontseptualizatsii-ponyatiya>

6. Iriskhanova, O. K. (2010), "On the problems of language hybridization, lexical hybrids, and focus of attention", *Life of a human and ethnos in the context of a language: collection of scientific papers / messenger of MSLU, "Yazykoznanie" series* ["O yazykovoy gibridizatsii, leksicheskikh gibridakh i fokuse vnimaniya"], *Vestnik MGLU, seriya «Yazykoznanie»*, Publication 24 (603), Moscow, pp. 27–44.
7. Karaulov, Yu. N. (2006), *Puskin's vocabulary and evolution of the Russian language capacity* [*Slovar' Pushkina i evolyutsiya russkoy yazykovoy sposobnosti*], Moscow, 168 pp.
8. Krysin, L. P. (2000), "On certain changes in the Russian language of the end of 20th century", *Studies of the Slavic* ["O nekotorykh izmeneniyakh v russkom yazyke kontsa XX veka"], *Issledovaniya po slavyanskim yazykam*, Seoul, pp. 63–91.
9. Kutyrlov, V. A. (2015), *A human as a tradition* [*Posledneye tselovaniye. Chelovek kak traditsiya*], St. Petersburg, 312 p.
10. Lapteva, O. A. (2003), *Living Russian language from television screen. Conversational layer of TV language in terms of normative aspect* [телевизионной [Zhivaya russkaya rech' s teleek-rana. Razgovornyy plast televizionnoy rechi v normativnom aspekte], Moscow, 520 p.
11. Popkova, N. V. *Humanitarian revolution* [*Gumanitarnaya revolyutsiya*], available at: <http://sphil.iipo.tu-bryansk.ru/glossary-term>
12. Reshetnikova, E. V. (2011), "Gnoseological value of metaphor", *Values and senses* ["Gnoseologicheskaya tsennost' metafor", *Tsennosti i smysly*], No 5 (14), pp. 89–99.
13. Riabushkina, S. V. (2011), "Nominative expansion" of quantitative numerals: a path to be indeclinable?", *Functional semantics and semiotics of semiotic systems. Part 1.: Collecton of scientific papers* ["«Ekspansiya nominativa» kolichestvennykh chislitel'nykh: put' k nesklonyayemosti?"], *Funktsional'naya semantika i semiotika znakovykh sistem*, Moscow, pp. 490–496.
14. Modern Russian language, (2008), *Active processes at the turn of 20th–21st centuries* [*Sovremennyy russkiy yazyk. Aktivnyye protsessy na rubezhe XX–XXI vekov*], Moscow, 712 p.
15. Ter-Minasova, S. G. (2004), *Language and intercultural communication* [*Yazyk i mezhkul'turnaya kommunikatsiya*], Moscow, 352 p.
16. Defining dictionary of the Russian language of the turn of 21st century. (2007), *Relevant lexis* [*Tolkovyy slovar' russkogo yazyka nachala XXI veka. Aktual'naya leksika*], Moscow, 1136 p.
17. Defining dictionary of the Russian language of the end of 20th. (1998), *Linguistic change* [*Tolkovyy slovar' russkogo yazyka kontsa XX stoletiya. Yazykovyye izmeneniya*], St. Petersburg, 704 p.
18. Tropina, N. P. (2003), *Semantic derivation: multiparadigm studies (monograph)* [*Semanticheskaya derivatsiya: mul'tiparadigmal'noye issledovaniye*], Kherson, 336 p.
19. Tukova, T. V. (2011), "Modern numerals: a path to amorphism?", *Functional linguistics. World and language: collection of scientific papers* ["Sovremennyye imena chislitel'nyye: put' k amorfnosti?"], *Funktsional'naya lingvistika. Yazyk i mir: sb. nauch. rabot*, No 2, vol. 2, Simferopol, pp. 247–250.
20. Khorikova, V. S. "Changes in modern English language in terms of online personal organizers" ["Izmeneniya sovremennogo angliyskogo yazyka na primere onlayn-vezhnednevnikov"], available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/izmeneniya-sovremennogo-angliyskogo-yazyka-na-primere-onlaynezhnednevnikov>
21. Shacklein, V. M. "Engineering innovations as the source to form a vocabulary of modern Russian language" ["Tekhnicheskkiye innovatsii kak istochnik formirovaniya leksiki sovremennogo russkogo yazyka"], available at: <http://cyberleninka.ru/article/n/tehnicheskkiye-innovatsii-kak-istochnik-formirovaniya-leksiki-sovremennogo-russkogo-yazyka>
22. Crastal D. (2001), *Language and Internet*, Cambridge, 10 p.

Надійшла до редколегії 09.02.2017

И. И. Турута

*Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара***КОМПОНЕТ «ВКУС» И ЕГО ПРОИЗВОДНЫЕ
В РУССКОЯЗЫЧНЫХ РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТАХ**

Рассмотрены русскоязычные рекламные тексты, в первую очередь слоганы, в состав которых входит компонент «вкус»; проанализированы его сочетаемостные возможности в рамках рекламного текста, синтаксические конструкции, в которых он употребляется в качестве стержневого и зависимого компонентов, а также его производные; описано использование слова *вкус* во вторичных значениях и выявлено возникновение нового, контекстуального значения, обусловленного семантикой рекламного текста.

Ключевые слова: рекламный текст, слоган, компонент «вкус», синтагматика, синтаксическая конструкция, метафора, контекстуально обусловленное значение.

Турута І. І. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара.
**КОМПОНЕНТ «СМАК» ТА ЙОГО ПОХІДНІ У РОСІЙСЬКОМОВНИХ РЕКЛАМНИХ
ТЕКСТАХ**

Розглянуто російськомовні рекламні тексти, зокрема слогани, до складу яких входить компонент «смак»; проаналізовано його сполучувальні можливості у межах рекламного тексту, синтаксичні конструкції, у яких він використовується у якості стрижневого та залежного компонентів, а також його похідні; описано вживання слова *смак* у вторинних значеннях та виявлено виникнення нового, контекстуального значення, обумовленого семантикою рекламного тексту.

Ключові слова: рекламний текст, слоган, компонент «смак», синтагматика, синтаксична конструкція, метафора, контекстуально обумовлене значення.

Turuta I. I. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **COMPONENT
«TASTE» AND ITS DERIVATIVES IN THE CONTEXT OF RUSSIAN-LANGUAGE AD-
VERTISING TEXTS**

As a part of the study it has been determined that in the context of food advertising, the word «taste» takes an active part in the implementation of one of basic functions (e.g. operating) owing to numerous attributes expressed through adjectives with positive semantics and qualification. The word «taste» gets involved in metaphoric substantively-substantive structures as principal component and dependent component; moreover, extra attributes intensifying operating function complicate it. Such derivatives as «tasty» and «tasteful» are also used in food advertising both in proper meaning and less frequently in figurative meaning. In secondary significations, by means of contextual extension, the word «taste» is included in advertising of non-food products. In this context it denominates either taking enjoyment in possible possession of certain product or pointing at the great variety of offering goods.

Detailed description of the word «taste» is among aspects for further studies in the context of various advertising categories and types; among other things it concerns comparative aspect.

Key-words: advertising text, slogan, component «taste», syntagmatics, syntactic structure, metaphor, contextually-determined meaning.

На современном этапе развития русского языка изучение языка рекламы является одной из наиболее актуальных и активно исследуемых проблем, о чем свидетельствуют многочисленные публикации, включающие статьи, диссертации, монографии. В лингвистических работах рекламный текст изучается в различных аспектах, ученых интересует его структура [11; 14], функции [3; 6; 18], средства создания экспрессии [9; 12], вербальные приемы воздействия на потребителя [16; 17], лексический уровень рекламного текста [2; 10; 13], а также конкретные группы слов, например, собственные имена [4; 7], а среди них – в первую очередь прагматонимы [4; 11] и т. д. Однако до настоящего времени практически нет ра-

бот, в которых анализировались бы отдельные слова, важные для определенной группы рекламных текстов, их функции, сочетаемостные возможности в пределах данных текстов, формирование контекстуальных значений, синтаксические конструкции, в которых они используются и т. д.

К таким словам относится слово «вкус», значимый компонент рекламы продуктов питания, т. к. их вкусовые качества входят в группу характеристик, определяющих выбор потребителем конкретного товара. Особая роль компонента «вкус» в рекламных текстах, неизученность данного вопроса и стали причиной обращения к указанной теме.

Целью исследования является анализ рекламных текстов (уже – слоганов) с компонентом «вкус», а ее реализация предполагает решение ряда задач: выявление синтагматического потенциала данного компонента, характеристика набора его атрибутов, синтаксических конструкций с ним, определение его контекстуальных значений.

В работах по изучению функциональной характеристики рекламы среди прочих функций, например, информационной, социальной, экспрессивной, называют и прагматическую («способность передавать коммуникационную установку, предписывающую определенное воздействие на получателя» [6, с. 85], или коммуникативную, указывая на ее неразрывную связь с функцией воздействия (волюнтаривной / суггестивной функцией) [12, с. 17]. При этом часто воздействующую функцию относят к основным рекламным функциям [3, с. 139; 10, с. 149; 18, с. 97], подчеркивая, что реклама «представляет собой систему мер целенаправленного воздействия на потребителей» [14, с. 6]).

Следовательно, можно считать, что именно привлечению внимания потребителя к конкретному товару, а далее – воздействию на него подчинены в рекламном тексте все языковые средства, всех уровней, и это подтверждается высказыванием исследователя Н. И. Рябковой: «В рекламном тексте значимы и предельно функционально нагружены все языковые средства, каждое из них несет глубокий смысл» [13, с. 75]. Но все же лексический уровень занимает особое положение, т. к. «воздействующая сила рекламного текста определяется словом» [13, с. 75], а, по мнению Н. И. Клушиной, «основная опора рекламиста при создании текста – это удачно выбранное слово» [5, с. 62].

Отправной точкой в получении в рекламе первичной информации выступают наименование товара, выраженное прагматонимом и являющееся по своей лексико-грамматической характеристике существительным. О ключевой роли существительного (уже – онима), призванного называть рекламируемый товар, пишут многие исследователи [5; 10 и др.], характеризуя его как «самый распространенный инструмент реализации информирующей функции на уровне слова» [10, с. 149]. Именно вокруг прагматонима, который О. В. Кирпичева относит к ключевым словам рекламного текста [5, с. 8], а И. Морозова вместе с фирменным знаком и слоганом – к рекламным константам [11, с. 6] (хотя вместо термина «прагматоним» в ее работе используется сочетание «имя бренда»), строится весь рекламный текст, направленный на описание основных свойств товара, раскрытие полезных для потребителя в целом или для отдельной группы покупателей качеств товара, указание на получаемые при его приобретении выгоды и т. д.

Слово *вкус* в своем прямом значении ‘2. (чего). Качество, свойство пищи, ощущаемое при еде’ [1, с. 135] вполне логично является неотъемлемой составляющей характеристики продуктов питания в рекламе, ведь они априори должны быть вкусными. Этот вывод подтверждается исследованием Н. А. Кузьминой и М. В. Терских, которые при выделении концептосферы рекламы пищевых про-

дуктов концепт «вкус» поставили на первое место в перечне базовых концептов [8, с. 170].

В реализации воздействующей функции рекламы с помощью слова *вкус* обычно принимает участие адъектив, указывающий на разнообразие вкусов, которыми производитель наделяет конкретный продукт (*натуральный вкус*, *необычный вкус*, *крабовый вкус*) или наименованием которых рекламист привлекает к нему внимание (например, *ностальгический вкус*, *совершенный вкус*, *яркий вкус*).

Диапазон адъективов, выступающих в рекламных слоганах распространителями компонента «вкус», очень широк: «*Всегда верный вкус*» (в рекламе майонеза и приправ «Maggi»), *безупречный вкус* (о низкокалорийном напитке «Coca-Cola Light»), *великолепный вкус* (о жевательной резинке «Orbit»), *волшебный вкус* (о бисквитных тортах и пирожных «Равела»), *живительный вкус* (в рекламе «Кока-колы»), *заманчивый вкус* (о чипсах «Estrella»), *изысканный вкус* (о соках и нектарах «Swell»), *неземной вкус* (о сыре «Hochland»), *особенный вкус* (о печенье и пряниках «Посиделкино»), *превосходный вкус* (о масле «Rama»), *совершенный вкус* (о колбасных изделиях), *сочный вкус* (в рекламе «Orbit»), *истинный вкус*, *проверенный временем* (о фирме «Мясной ряд»), *вкус, превосходящий ожидания* (о шоколаде «Karl Fazer») и т. д.

Как видно из примеров, фантазия рекламистов в описании вкуса как качества пищи практически безгранична, а ее реализации способствует как достаточно широкая лексическая сочетаемость слова *вкус* в его первичном значении (*горький*, *кислый*, *сладкий*, *терпкий* и др.), так и возможность нарушения этой сочетаемости в силу использования его в конструкциях с переносным значением.

При этом следует отметить, что адъективы-распространители компонента «вкус» обладают исключительно положительной семантикой и оценкой, т. к., по мнению Г. П. Гавриличевой, «прилагательные положительной оценки формируют специфический характер осуществления суггестивного воздействия рекламного дискурса, наделяя его свойствами эмоциональности, оценочности, эмотивности» [2, с. 9]. Но данные адъективы обладают не просто положительной семантикой и позитивной оценкой (в рекламе если и используются слова с негативной оценкой, то только для выделения, подчеркивания положительных качеств рекламируемого товара), а сверхположительной семантикой, указывающей на высшую степень вкусовых качеств определенного продукта.

Данный вывод подтверждается высказыванием А. А. Шаазо, исследовавшей приемы воздействия на адресата продовольственной рекламы: «В процессе воздействия создается рекламный образ продукта, основной характеристикой которого нередко является гиперболическая оценка его отличительных свойств» [17, с. 21].

Достигается такая высокая оценка во многом благодаря переносному употреблению адъективов (например, *волшебный*, *неземной*), в результате которого компоненту «вкус» вследствие нарушения лексической сочетаемости приписываются черты, не характерные ему, а такое использование адъективов, по мнению А. А. Шаазо, является одним из игровых приемов в рекламе [Там же, с. 21].

Можно согласиться и с мнением Е. Г. Усмановой и Т. А. Вахрушевой, что прилагательные, которые дают качественную характеристику предмета, по своей семантике соотносительны со словом «лучший» [16, с. 171], и адъективы, характеризующие компонент «вкус» в рекламных слоганах, являются тому ярким подтверждением.

Казалось бы, компонент «вкус» в рекламе продуктов питания должен в первую очередь сопровождаться сенсорно-вкусовой оценкой (по классификации Арутюновой), например, *крабовый вкус*, *сочный вкус*, *ячменный вкус* (в слогане

бренда «Толстяк» *«Богатство ячменного вкуса»*), но проанализированный фактический материал свидетельствует о том, что подобной оценки в рекламных слоганах мало, а преобладает эстетическая (*волшебный, изысканный, заманчивый вкус*) и психологическая оценка (*великолепный, настоящий вкус*).

Рекламисты для характеристики вкуса выбирают очень необычные, но в то же время оказывающие благоприятное воздействие на потребителя адъективы, ведь, по утверждению Н. А. Кузьминой и М. В. Терских, «в современном рекламном бизнесе все более прочные позиции занимает теория разрыва Ж.-М. Дрю, согласно которой успешным может быть только нестандартное позиционирование продукта» [8, с. 174].

Думается, что одним из таких нестандартных позиционирований, увеличивающих воздействующую силу всего рекламного слогана, является использование при компоненте «вкус» не единичных оценочных адъективов (которых все же большинство), а сложных атрибутивных конструкций с «удвоенными» положительными характеристиками. Например, в рекламе жевательной резинки: *неповторимый устойчивый вкус* (о «Stimorol»), *совершенный, удивительно стойкий вкус* (о «Wrigley's»); в рекламе пельменей «Мириталь»: *настоящий домашний вкус*; в рекламе напитков фирмы «Nestea»: *новые соблазнительные вкусы* и др.

В целом многообразие атрибутов при компоненте «вкус», выраженное оценочными прилагательными, с одной стороны, обусловлено значением слова *вкус* (ведь человек способен не только определить, *кислый* или *сладкий* и т. д. продукт на вкус, но и оценить его, охарактеризовав как *нежный, мягкий, приятный / неприятный* и т. д.), а с другой – подтверждает мысли ученых о том, что оценочные прилагательные – «неотъемлемый фактор речевого воздействия в рекламном дискурсе» [2, с. 15].

В текстах рекламы высшую степень проявления положительной характеристики вкуса, кроме адъективов, могут передавать и предложно-падежные конструкции: *«Вкус на зависть! Качество на совесть!»* (в рекламе майонеза «Махеев»), *«Вкус на грани возможного»* (о торговой марке «Stimorol»), *«Вкус и качество без границ!»* (о фабрике по производству мороженого «Русский холод»).

Как известно, в рекламных слоганах для создания и усиления экспрессии, способствующей реализации воздействующей функции, широко используется метафора, что подтверждается всеми исследователями, изучающими лексико-семантические и стилистические особенности рекламных текстов [9; 12; 13; 17 и др.]. «Рекламная» метафора «нацелена на создание оригинального рекламного образа и/или привнесение какого-либо оценочного эффекта в рекламный текст» [9, с. 53], она позволяет рекламисту быть «настоящим волшебником убеждения» [15, с. 72].

Слово «вкус» также вовлекается в метафоры, которые в структурном плане представляют собой субстантивно-субстантивные словосочетания со стержневым компонентом «вкус» (*вкус желаний* (о шоколаде «Каруна»), *вкус здоровья* (о подсолнечном масле «Золотая семечка»), *вкус наслаждений* (в рекламе товаров «Nestea»), *вкус нежности* (о батончиках из пористого шоколада «Wispa»), *вкус радости* (в рекламе торговой марки «J7»), *вкус удовольствия* (о плавленом сыре «President»), *вкус традиций* (в рекламе сметаны «Домик в деревне»)) и с зависимым (*вершина вкуса* (о соке «Santal»), *взрыв вкуса* (о газированном напитке «Mirinda»), *гармония вкуса* (о сигаретах «Bond Street»), *искусство вкуса* (о тортах и пирожных торговой марки «Лучиано»), *открытие вкуса* (о творожном сыре «Almette»), *праздник вкуса* (о кофе «Elite»), *радость вкуса* (о пирожных фирмы «Ferrero»), *рекорд вкуса* (о сухариках «Хрустец»), *сила вкуса* (в рекламе колбасно-

го комбината «Богатырь»), *триумф вкуса* (о тортах и пирожных компании «Наполеон») и т. д).

Как зависимые (*нежность, радость, удовольствие*), так и стержневые компоненты метафорических словосочетаний (*искусство, радость, рекорд, триумф*) свидетельствуют о направленности оценок, создаваемых данными образными выражениями, на получение потребителем удовольствия, а исследователь А. А. Шаазо относит их к так называемым «теплым» словам, вызывающим положительное эмоциональное отношение адресата [17, с. 16].

Н. А. Кузьмина и М. В. Терских утверждают, что «реклама должна удивлять, иначе брэнд будет очень сложно дифференцироваться в ситуации практической тождественности товаров. Поэтому сегодня компании постоянно ищут новые территории, стараются «вставить знакомую картину в новую раму» (Ч. Хэнди)» [6, с. 174]. Такими новыми рамами для слова «вкус» и являются субстантивно-субстантивные метафорические сочетания, с помощью которых, с одной стороны, можно дать высокую оценку вкусовым качествам рекламируемого товара благодаря положительной семантике вторых компонентов словосочетаний (*вершина вкуса, рекорд вкуса, триумф вкуса*), а с другой – внести дополнительную характеристику в описание товара (*открытие вкуса* – о новом вкусе в известном товаре, *радость вкуса* – о получении удовольствия от потребления данного продукта, *искусство вкуса* – о высоком мастерстве в создании продукции с разными вкусами).

Обилие атрибутов при слове «вкус» в виде несогласованного определения (*вкус нежности, вкус традиций*) можно, по всей видимости, объяснить большей воздействующей силой данных конструкций по сравнению с атрибутивными словосочетаниями, содержащими согласованное определение (*нежный вкус, традиционный вкус*). К тому же конструкции с несогласованными определениями позволяют создавать сложные словосочетания, в которых атрибутами может надеяться слово *вкус* и в качестве стержневого компонента (*волшебный вкус здоровья* (в рекламе йогурта «Danone»), *забытый вкус детства* (в рекламе кондитерской фабрики «Южная звезда»), *здоровый вкус жизни* (в рекламе мясных продуктов)), и в качестве зависимого (*взрыв феноменального вкуса* (о кукурузных шариках «Bombas G»), *совершенство подлинного вкуса* (о коньяке «Martell»)). Атрибут часто имеет и зависимый от слова *вкус* компонент: *вкус взрывного веселья* (о шоколаде «Alpen Gold Max Fun»), *вкус нашей любви* (о растворимом кофе «Kaffa Elgrosso»), *вкус настоящего открытия* (о торговой марке сыров «Сырная страна»), *вкус вашего энергичного утра* (о печенье «Юбилейное утреннее») и др.

Можно сделать вывод, что адъективы при зависимых компонентах подобных словосочетаний усложняют создаваемый рекламистами образ товара, что делает его более привлекательным для восприятия потребителем (не просто *вкус веселья*, хотя это уже образное выражение, а *взрывного веселья*) и соответственно влияет на эмоциональную составляющую воздействующей функции рекламы.

И если такие распространители компонента «вкус», как *изысканный*, могут характеризовать любые продукты питания (например, продукцию кондитерской фабрики «Коркунов» или соки и нектары «Swell»), то адъектив *сладкий* при данном компоненте способствует более точной идентификации конкретной группы продуктов питания, т. к. однозначно указывает на рекламу кондитерских изделий: *вкус сладкой жизни* (о шоколадных конфетах «Cote d'Or»), *вкус сладких объятий* (о конфетах «Alpenliebe»).

Некоторые из описываемых атрибутов компонента «вкус» включаются в различные приемы языковой игры, усиливающей воздействие на покупателя, например, «*Блестящий вкус – ослепительная белизна зубов!*» (о жевательной резинке «Dirol»), «*Полный вкус, который не полнит*» (в рекламе легкого сыра «Valio Oltermanni»), при этом адектив часто «перекликается» с прагматонимом (в рекламе жевательной резинки «Love is» «*Сладкий вкус любви*») или с его компонентом («*Свежий взгляд на золотой вкус*» (в рекламе пива «Золотая бочка»), *вкус клубной жизни* (о торговой марке «Клуб 4 лапы») и т. д.).

В анализируемых рекламных текстах отмечаются и случаи олицетворения компонента «вкус», которые способствуют оживлению создаваемого образа и привносят новые контекстуальные смыслы. Например, слоган рекламы испанских снеков «Snatts» «*В компании со вкусом*» выражает значение, основывающееся на первичном значении слова «компания» ('1. Общество, группа лиц, проводящих вместе время или чем-л. объединенных' [1, с. 445]): присутствие в жизни человека вкуса данных снеков, который доставляет ему удовольствие. Следовательно, слоган имплицитно передает и значение высокого качества продукта, его отличных вкусовых характеристик.

В ряде случаев рекламисты прибегают к опредмечиванию абстрактного существительного «вкус» в форме множественного числа, что позволяет им на основе данного слова построить метафору, указывающую на многообразие вкусов конкретного рекламируемого продукта. Например, «*путешествие по вкусам*» в рекламе жевательной резинки «Dirol».

Компонент «вкус» в значении «качество, свойство пищи» используется преимущественно в рекламе продуктов питания, но он может быть и частью рекламы товаров, связанных с приготовлением пищи (например, в рекламе микроволновой печи «Samsung Aqua» с пароваркой «Максимум пользы. *Максимум вкуса*»).

В рекламных слоганах довольно распространена конструкция *на вкус*, реализующая значение «качество, свойство пищи», и представлена она преимущественно в императивных предложениях, одних из самых действенных синтаксических структурах в реализации воздействующей функции. Отличительной чертой данных слоганов (а все они из рекламы продуктов) является то, что рекламист вовлекает потенциального покупателя в игру, предлагая попробовать на вкус не сами продукты, а то, что, с его точки зрения, является важным, значимым в характеристике конкретного продукта, следовательно, используя слова, называющие данные качества, в переносном значении. Например: «*Попробуй чувства на вкус*» (в рекламе чипсов для женщин фирмы «LAY'S Sensation»), «*Попробуйте солнце на вкус в семечках Лето*» (о жареных семечках «Жаркое лето»), «*Попробуй легенду на вкус*» (о словацком пиве «Золотой фазан»).

Как показывает фактический материал, в рекламных слоганах помимо слова *вкус* в значении «качество, свойство пищи» представлены и его производные: прилагательное *вкусный* ('приятный на вкус' [1, с. 135]) и наречие *вкусно*, а также сравнительная степень *вкуснее*, которые обладают положительной семантикой и привносят в рекламный текст положительную оценку, следовательно, вовлекаются в систему средств, способствующих реализации воздействия на покупателя. Например: «*Вкусный обед. Только разогрей!*» (в рекламе полуфабрикатов «Sadia»), «*Вкусное масло на вашем столе*» (о сливочном масле «Маслодел»); «*Натурально, вкусно, легко!*» (в слогане рекламы торговой марки консервированных супов и бульонов «Campbell's»), «*Будет вкусно!*» (о продукции фирмы «Санта

Бремор»), «*И все становится вкуснее*» (в рекламе растительного масла «Милора») и др.

Одним из средств усиления воздействия на покупателя является наличие у слов *вкусный* и *вкусно* распространителей: «*Самый вкусный картофель*» (о замороженном картофеле «Farm Frites»), «*Все самое вкусное для самых любимых*» (о сухих супах «Maggi»), «*Сказочно вкусно*» (в рекламе продукции колбасного комбината «Богатырь»), «*Слишком вкусно, чтобы делиться*» (о чипсах «Estrella»), «*Гурмания. Вкусно до безумия!*» (в рекламе готовых супов «Гурмания»), «*Lay's. Так вкусно, что не устоять!*» (о картофельных чипсах «Lay's»), «*Вкусно, аж за ушами хрустит*» (о печенье «Кухмастер») и т. д.

В большинстве рекламных текстов адъектив *вкусный* употребляется в прямом значении, но в ряде случаев он выступает атрибутом слов, используемых в переносном значении, например: «*Вкусное решение* и быстрое приготовление» (о фирме полуфабрикатов «Сытый слон»), «*Самая вкусная защита от кариеса*» (в рекламе жевательной резинки «Orbit»), «*Самая вкусная сказка*» (о плавленом сыре «President»), «*Фабрика вкусной жизни «Мария» – это вкусная жизнь по домашним рецептам*» (в слогане рекламы фабрики кондитерских изделий), «*Летние шины, вкусные цены*» (о шинных центрах «Vianor»), «*Вылезь из телефона! «Наслаждайся вкусным общением*» (в рекламе акции сети гриль-баров «People's»), «*Жизнь становится вкуснее*» (о продукции мясокомбината «Кампомос»). И в этих конструкциях уже данные слова (*жизнь, защита, решение, общение, сказка, цены*), как и само слово *вкус* в рассмотренных ранее словосочетаниях (*вкус наслаждений, вкус радости, вкус удовольствия*), наделяются несвойственными им значениями, чем и привлекают внимание к рекламируемому товару.

В редких случаях адъектив *вкусный* используется для характеристики товаров непродуктивной группы и своей нетипичной сочетаемостью или игрой, в которую рекламист вовлекает его, заставляет потребителя обратить внимание на рекламу, а затем и на товар. Например, слоган рекламы компьютеров «Apple» «*Никогда еще яблоки не были такими вкусными*» представляет собой очень удачный пример игры на прямом и переносном значении.

3-е значение слова *вкус*, фиксируемое словарями, – ‘Аппетит, удовольствие, получаемое от еды’ [1, с. 135], в рекламных текстах употребляется в несколько расширенном значении, не только для выражения удовольствия от еды, напитков («*Наши обеды всем по вкусу*» (в рекламе конкурса поваров), но и удовольствия от предполагаемого обладания любым рекламируемым товаром. Например, слоганы «*Живи со вкусом*» в рекламе торговой марки сигарет «L&M» или пива «Невское», «*Оттянись со вкусом!*» в рекламе газированного напитка «Mirinda» можно интерпретировать как «*Живи в удовольствие!*».

При этом в некоторых примерах слоганов наблюдается игра на реализации выражения *со вкусом* в прямом значении как характеристики вкусовых качеств, как выражения удовольствия от потребления конкретного продукта и в переносном – как обозначение удовольствия, получаемого от времени, когда человек мог потреблять / покупать данный продукт, например, в рекламе торговой марки конфет «Чудный вечер» «*Время, проведенное со вкусом*» или в рекламе пива «Невское» «*Проведи время со вкусом*».

Что же касается других значений многозначного слова *вкус*, то в этих вторичных значениях оно вовлекается в рекламу самых разных товаров потребления, например: «*Оперативная мебель на любой вкус*», «*Букеты на ваш вкус*», «Одежда ZARA – выбор людей со вкусом», «*DIROL Защищает ваши зубы ... со вкусом!*» и т. д.

В рекламных текстах слово *вкус* используется и в значении '4. Способность человека к эстетическому восприятию и оценке; развитое чувство прекрасного' [Там же, с. 135], и таких примеров довольно много: «Lipton. Знак *хорошего вкуса*» (в рекламе чая «Lipton»), «Версаче» – одежда для людей *с хорошим вкусом*», «Van Cliff – костюмы для мужчин *со вкусом*» (в рекламе голландской фирмы, производящей мужские костюмы), «Для детей *со вкусом*» (о минеральной воде для детей «Vitel») и др.

В рекламе мебели для кухни «Europrestige» «*Кухни вашего вкуса*» словосочетание *ваш вкус* содержит информацию о многообразии видов кухонной мебели данной фирмы, которые могут удовлетворить потребности любого покупателя, т. е. выражает значение «на любой вкус» (сравн.: '5. Склонность, интерес, страсти к чем-л. Дело вкуса (разг.; кому что нравится)' [Там же, с.135]).

Именно для обозначения обилия разнообразных товаров и используется чаще всего слово *вкус* в непрямом значении. Например: «Sadia. *Всем по вкусу*» (о фирме полуфабрикатов «Sadia»), «Мороженое *на все вкусы!*» (в рекламе фабрики мороженого «Гулливёр»), «Обед *в твоём вкусе*» (в рекламе экспресс-обедов «Моменталь»), «Удовольствие *в твоём вкусе*» (о сигаретах «Chesterfield»), «Легкие сладости *на любой вкус*» (в рекламе кондитерской фабрики «Нева»), «Кавалер. Отличный чай *на любой вкус*» (о чае «Кавалер»), сравн.: название сети салонов «Двери *на любой вкус*».

Во всех случаях значение многообразия передается местоимением (*все, всем, любой*), при этом притяжательное местоимение *твой* способствует реализации личностного начала (*в твоём вкусе* – то, что нравится лично тебе, но и любому). Данное свойство, в целом характерное для современных рекламных текстов, а также эргонимов («*Башмачок для тебя*», «*Ваш диван*», «*Моя лампочка*», «*Наш дом*»), является одним из многочисленных средств выражения воздействующей функции рекламы.

В рекламе сигарет «Winston» «Винстон. *Вкус к настоящему*» под настоящим понимаются соответствующие сигареты, поэтому выражение «вкус к настоящему» – это реализация 5-го значения слова *вкус* 'интерес... к чему-л.', следовательно, стремление к настоящим, качественным сигаретам или шире – качественным товарам.

В единственном примере анализируемых слоганов с компонентом «вкус» отмечено использование устойчивого выражения *войти во вкус* со значением 'пристраститься, привыкнуть к чему-л.' [1, с. 135]: «*Войти во вкус!*» (о картофельных чипсах «Chip-n-Go»).

Завершить анализ рекламных текстов с компонентом «вкус» можно слоганом из рекламы плавленого сыра «Syr Henry» «*Syr Henry. Жизнь с приятным вкусом настоящего удовольствия!*», потому что реклама товаров в целом – это и есть пропаганда жизни с приятным вкусом настоящего удовольствия.

Проведенное исследование показывает широкие семантико-стилистические возможности слова *вкус* в составе рекламных текстов. С нашей точки зрения, именно слово *вкус* является одной из тех номинативных единиц, которые отражают многие процессы в современной русскоязычной рекламе, а значит – и в современном русском языке, несмотря на то, что И. Морозова, автор практических руководств по созданию слоганов, относит его к «своеобразным профессиональным словам-паразитам» [11, с. 65] в силу частой употребительности в рекламных текстах.

К перспективам дальнейшего исследования можно отнести детальный анализ слова *вкус* в его вторичных значениях в различных жанрах и видах рекламы, в рекламе конкретных непродовольственных товаров, в частности, в сопоставительном аспекте.

Библиографические ссылки

1. **Большой толковый словарь русского языка** / гл. ред. С. А. Кузнецов. – СПб. : Норинт, 2003. – 1536 с.
2. **Гавриличева Г. П.** Когнитивно-структурный аспект семантики оценочных прилагательных в современном рекламном дискурсе (на материале русского и английского языков) [Электронный ресурс] / Г. П. Гавриличева. – Режим доступа : <http://cheloveknauka.com/kognitivno-strukturnyy-aspekt-semantiki-otsenochnyh-prilagatelnyh-v-sovremennom-reklamnom-diskurse>
3. **Должикова С. Н.** Лингвистический аспект рекламы / С. Н. Должикова // Вестник Адыгейского гос. ун-та. Серия 2 : Филология и искусствоведение. – 2009. – Вып. 2 (45). – С. 138–144.
4. **Кирпичева О. В.** Ономастикон рекламного текста : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.19 «Теория языка» / О. В. Кирпичева. – Волгоград, 2007. – 21 с.
5. **Клушина Н. И.** Искусство обольщения / Н. И. Клушина // Рус. речь. – 2001. – № 4. – С. 62–64.
6. **Конечкая В. П.** Социология коммуникации : учеб. / В. П. Конечкая. – М. : Междунар. ун-т бизнеса и управления, 1997. – 304 с.
7. **Крюкова И. В.** Рекламное имя : от изобретения до прецедентности : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филол. наук : 10.02.19 «Теория языка» / И. В. Крюкова. – Волгоград : Перемена, 2004. – 360 с.
8. **Кузьмина Н. А.** Реклама пищевых продуктов : концептосфера и способы реализации / Н. А. Кузьмина, М. В. Терских // Политическая лингвистика. – 2005. – № 15. – С. 168–181.
9. **Курганова Е. Б.** Игровой аспект в современном рекламном тексте : учеб. пособ. / Е. Б. Курганова. – Воронеж, 2004. – 122 с.
10. **Македонцева А. М.** Имя существительное как инструмент реализации информирующей функции креализованного текста рекламного объявления / А. М. Македонцева // Вестник МГОУ. Серия «Лингвистика». – 2009. – № 3. – С. 149–151.
11. **Морозова И.** Слагая слоганы / И. Морозова. – М. : РИП-Холдинг, 1998. – 172 с.
12. **Мощева С. В.** Способы достижения экспрессивности в рекламном тексте : языковые и неязыковые выразительные средства : учеб. пособ. / С. В. Мощева. – Иваново, 2008. – 108 с.
13. **Рябкова Н. И.** Языковые особенности современной рекламы / Н. И. Рябкова // Коммуникативные стратегии XXI века. – СПб. : СПбГУСЭ, 2009. – С. 73–81.
14. **Сердобинцева Е. Н.** Структура и язык рекламных текстов : учеб. пособ. / Е. Н. Сердобинцева. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 160 с.
15. **Слободянюк Э. П.** Настольная книга копирайтера / Э. П. Слободянюк. – М. : Изд-во «Манн, Иванов и Фербер», 2011. – 216 с.
16. **Усманова Е. Г.** Анализ суггестивных приемов гипнотизирующего языка рекламных текстов / Е. Г. Усманова, Т. А. Вахрушева // Вестник Ленинград. гос. ун-та имени А. С. Пушкина. Серия Филология. – 2014. – Т. 1. – № 4. – С. 167–177.
17. **Шаазо А. А.** Лингвистические приемы воздействия на адресата в продовольственной рекламе : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук : 10.02.01 «Русский язык» / А. А. Шаазо. – Майкоп, 2008. – 23 с.
18. **Шаазо А. А.** Функциональные особенности стиля рекламы / А. А. Шаазо // Современный мир и человек : сб. науч. тр. – Т. 3. – Томск, 2006. – С. 97.

References

1. Big Explanatory Dictionary (2003), *Big Explanatory Dictionary of Russian language* [*Bol'shoy tolkovyj slovar' russkogo jazyka*], St. Petersburg, 1536 p.
2. Gavrilicheva, G. P. (2011), *Cognitive and structural aspect of semantics of evaluative adjectives in the modern advertising discourse (on the material of Russian and English languages): author's thesis* [Kognitivno-strukturnyj aspekt semantiki ocenocnyh prilagatel'nyh v sovremennom reklamnom diskurse (na materiale russkogo i anglijskogo jazykov): avtoref. dis. ... kand. filol. nauk], available at: <http://cheloveknauka.com/kognitivno-strukturnyy-aspekt-semantiki-otsenocnyh-prilagatel'nyh-v-sovremennom-reklamnom-diskurse>
3. Dolzhikova, S. N. (2009), "Linguistic Aspect of Advertising", *Bulletin of the Adyghe State University. Series 2: Philology and Art History* ["Lingvisticheskij aspekt reklamy", *Vestnik Adygejskogo gos. universiteta. Serija 2: Filologija i iskusstvovedenie*], 2 (45), pp. 138–144.
4. Kirpicheva, O. V. (2007), *Onomasticon of advertising text: author's thesis* [Onomastikon reklamno go teksta: avtoref. dis... kand. filol. nauk], Volgograd, 21 p.
5. Klushina, N. I. (2001), "The art of seduction", *Russian speech* ["Iskusstvo obol'shenija", *Russkaja rech'*], No 4, pp. 62–64.
6. Koneckaja, V. P. (1997), *Sociology of Communication* [Sociologija kommunikacii], Moscow, 304 p.
7. Krjukova, I. V. (2004), *Advertising name: from invention to precedence: author's thesis* [Reklamnoe imja : ot izobrenenija do precedentsnosti : dis. ... d-ra filol. nauk], Volgograd, 360 p.
8. Kuzmina, N. A. (2005), "Advertising of food products: conceptosphere and ways of realization", *Political Linguistics* ["Reklama pishhevyh produktov : konceptosfera i sposoby realizacii", *Politicheskaja lingvistika*], No 15, pp. 168–181.
9. Kurganova, E. B. (2004), *Game aspect in the modern advertising text: Textbook* [Igrovoj aspekt v sovremennom reklamnom tekste : uchebnoe posobie], Voronezh, 122 p.
10. Makedonceva, A. M. (2009), "Noun as an implementation tool of the informative function of the ad-packaged ad text", *Bulletin of MGOU. Series "Linguistics"* ["Imja sushhestvitel'noe kak instrument realizacii informirujushhej funkcii krealizovannogo teksta reklamno go ob'javlenija", *Vestnik MGOU. Serija «Lingvistika»*], No3, pp. 149–151.
11. Morozova, I. (1998), *Composing slogans* [Slagaja slogany], Moscow, 172 p.
12. Moshheva, S. V. (2008), *Ways to achieve expressiveness in the advertising text: language and non-linguistic expressive means: Textbook* [Sposoby dostizhenija jekspressivnosti v reklamnom tekste : jazykovye i nejazykovye vyrazitel'nye sredstva : uchebnoe posobie], Ivanovo, 108 p.
13. Rjabkova, N. I. (2009), "Language features of modern advertising", *Communicative strategies of the XXI century* ["Jazykovye osobennosti sovremennoj reklamy", *Kommunikativnye strategii XXI veka*], St. Petersburg, pp. 73–81.
14. Serdobinceva, E. N. (2010), *Structure and language of promotional texts* [Struktura i jazyk reklamnyh tekstov : uchebnoe posobie], Moscow, 160 p.
15. Slobodjanjuk, Je. P. (2011), *Handbook of the copywriter* [Nastol'naja kniga kopirajtera], Izd-vo «Mann, Ivanov i Ferber», Moscow, 216 p.
16. Usmanova, E. G. (2014), "The analysis of suggestive methods of the hypnotizing language of advertising texts", *The Bulletin of Leningrad State University named after Pushkin. Series of Philology* ["Analiz suggestivnyh priemov gipnotizirujushhego jazyka reklamnyh tekstov", *Vestnik Leningrad. gos. universiteta imeni A. S. Pushkina. Serija Filologija*], T. 1, № 4, pp. 167–177.
17. Shaazo, A. A. (2008), *Linguistic methods of influencing the addressee in food advertising: author's thesis* [Lingvisticheskie priemy vozdejstvija na adresata v prodovol'stvennoj reklame : avtoref. dis... kand. filol. nauk], Majkop, 23 p.
18. Shaazo, A. A. (2006), "Functional features of advertising style", *Modern world and man: collection of scientific papers* ["Funkcional'nye osobennosti stilja reklamy", *Sovremennij mir i chelovek: sb. nauch. tr.*], vol. 3, Tomsk, p. 97.

Надійшла до редколегії 20.02.2017

УДК 821.161.1

Л. В. Федорюк

Донецький національний університет імені Василя Стуса (м. Вінниця)

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ СИМВОЛІЧНИХ ОЗНАК КОНЦЕПТУ *СМЕРТЬ*

Розглянуто символічні ознаки концепту *СМЕРТЬ*. Дослідження концепту з позиції символу визначувано можливістю виявлення нових смислів, не розкритих під час аналізу інших ознак когнітивної одиниці. Ілюстративним матеріалом постають художні твори сучасних українських авторів.

Ключові слова: символ, концепт, символічна ознака, структура концепту, мовна картина світу.

Федорюк Л. В. Донецкий национальный университет имени Василия Стуса (Винница). *ИНТЕРПРЕТАЦИЯ СИМВОЛИЧЕСКИХ ПРИЗНАКОВ КОНЦЕПТА СМЕРТЬ*

Рассмотрены символические признаки концепта *СМЕРТЬ*. Исследование концепта сквозь призму символа определено возможностью обнаружения новых смысловых значений, не раскрытых при анализе других признаков когнитивной единицы. Иллюстративным материалом послужили художественные произведения современных украинских авторов.

Ключевые слова: символ, концепт, символический признак, структура концепта, языковая картина мира.

Fedoryuk L. V. Vasyl' Stus Donetsk National University. *INTERPRETATION OF THE CONCEPT DEATH SYMBOLIC FEATURES*

A symbol is a product of the human mind. From ancient times, human symbolized outward things. Thus, the symbol is a specific element of the cultural space coding. The symbol is a unique means encoding cultural space. It performs effectively the mnemonic function of culture, reproducing the language cultural sense, rather than letting it disappear, developing and enriching it with certain shades of meaning in those different linguistic practices.

The purpose of this study is to explore the symbolic features of the concept *DEATH* detectable in the works of modern Ukrainian literature. To achieve the purpose, we set the following tasks: 1) to analyze the definition of symbol in the light of the concept structure; 2) to describe the of symbolic features peculiarities of the concept *DEATH*, which are verbalized in modern Ukrainian literature. Death is one of the basic categories of Ukrainian language picture of the world. Human is interested in related riddles and questions from humanity birth time, because life and death are inseparable concepts. The concept *DEATH* is manifested in the studied texts in the symbolic sense through anthropomorphic features (images of young and old women), theomorphic (soul / spirit, penalty), coloristic signs (black, white, purple); the metaphors: dream, commence, coldness, darkness.

The analysis of the certain features of the concept *DEATH* in the Ukrainian fiction of different periods is a prospective trend of research.

Keywords: symbol, symbolic feature, concept structure, language picture of the world.

З найдавніших часів людина вдається до символізації навколишнього світу. Символ є унікальним засобом кодування культурного простору. Він ефективно виконує мнемонічну функцію культури, відтворюючи в мові культурний сенс, не даючи йому зникнути, розвиваючи й збагачуючи його тими чи тими відтінками значення в різних мовних практиках.

Символічна ознака є прихованою частиною концепту, наявна в його структурі як елемент, привнесений культурою, і реалізується в певних ситуаціях спілкування у мові. Концепт (за В. В. Колесовим) – це знак мови, і, насамперед, культури, який увібрав символічні смисли, еталонні, стереотипні й індивідуальні уявлення. Концепт виявлюваний «у своїх змістовних формах: в образі, понятті, символі» [12, с. 19].

Услід за М. В. Піменовою, виділяємо в структурі концепту сім основних ознак: мотиваційна ознака слова-репрезентанта концепту, образні, поняттєві, функційні, категорійні, іронічні, **символічні**. Символічними є «такі ознаки, які спрямовані до наявного або втраченого міфу чи ритуалу і можуть сприйматися у вигляді метафори, алегорії або культурного знака. Міф зберігає раніше поширене в народі уявлення про світоустрій. У процесі розвитку народу міфи втрачаються, але їх можливо відновити, аналізуючи стерті метафори» [17, с. 435].

Актуальність роботи зумовлена багатогранністю понять *концепт* і *символ*, необхідністю їх вивчення з погляду когнітивної лінгвістики та лінгвокультурології та необхідністю встановлення статусу символічних ознак у структурі концепту СМЕРТЬ.

Мета студіювання – дослідити символічні ознаки концепту СМЕРТЬ, виявлювані у творах сучасної української літератури. Поставлена мета конкретизована такими **завданнями**: 1) розглянути поняття символу з урахуванням структури концепту; 2) описати особливості символічних ознак концепту СМЕРТЬ, вербалізованих у сучасній українській літературі; 3) визначити статус символічних ознак у структурі концепту СМЕРТЬ.

Матеріалом дослідження постають синтаксичні конструкції (мінімальний контекст) творів сучасної української літератури (Ю. І. Андрухович, В. О. Шевчук, Ю. Р. Іздрик, О. С. Ульяненко, Анатолій Дністровий та ін.) з лексемами на позначення *смерті*, що відбивають символічний зміст, закладений у концепті СМЕРТЬ. Окрім імені концепту, лексеми *смерть*, до номінативних засобів його мовної репрезентації відносимо синоніми (*загибель, загин, кінець, край, скін, сконання*), деривати (*смертний, смертельний, смертоносний; мертвий, мерти, померлий*).

Символу властива невичерпна багатогранність свого змісту. К. Юнг на підтвердження заявленого зазначає: «Символ – це архетипний образ, він не якийсь довільний або навмисно обраний для передавання будь-якого відомого факту знак, а вираження надлюдського змісту...» [21]. Для В. фон Гумбольдта символ – це водночас вироблення смислу й вираження невимовного, йому властиві нетранзитивність, мотивація, синтетизм [7].

Для нас предметом розгляду є символ крізь призму мовного втілення. Мовний символ має певні відмінності від знака та предметного образу. Символ, як слушно зауважує В. Ф. Дороз, – «це уявлення, що викликає певне коло асоціацій. Якщо в загальному розумінні символом називають багатозначний предметний образ, який об'єднує різні плани відтворення дійсності, то мовний символ набуває нових (переносних, умовних) значень на основі спорідненості, подібності між певними явищами дійсності. Він набуває ознак типового художнього образу, в якому конкретно-чуттєва даність предмета зображення (його чуттєвий образ, водночас із власним) має значення вказівки на такий предмет, явище або ідею, які безпосередньо в зображуване не входять» [7, с. 92].

Особливістю символу як семантичної одиниці є множинність значень, що виявляють себе в різних конституціях; поєднання і взаємодія цих значень завдяки дії аналогії та асоціативним зв'язкам; конденсація, компресія багатьох ідей, відношень як виразників символічних значень [8, с. 14].

Мовні символи мають архетипну природу. Вони об'єднують різні реальності в єдине ціле в процесі семантичної діяльності в тій чи тій культурі [14]. Як слушно зазначає Т. З. Черданцева, «специфіка мовного символу полягає в мотивації мовного знака, пов'язаною не з перенесенням значення, характерною

для тропів, а з картиною світу, фоновими знаннями, прагматикою в широкому сенсі» [21, с. 83].

Смерть, за загальними народними уявленнями, є, з одного боку, символом розпаду, з іншого, – символом народження нового життя, джерела духовного життя, відродження матерії, символом вищої свободи, вічного життя. Смерть у всі часи сприймалася як велике горе, і водночас люди розуміли її неминучість. Ставлення до смерті було неоднозначним, і це відбивалося на характері поховальних обрядів. Але якщо душа залишала тіло назавжди, то дух нібито міг повернутися до тіла [8, с. 761].

У мистецтві найпоширенішим є зображення Смерті у вигляді скелета-вершника, закутаного в плащ з капюшоном, озброєного косою, або тризубом, або мечем, або луком і стрілами. Символи смерті охоплюють скелет, могилу, череп, фігуру, закутану в чорний плащ (як, наприклад, грецький бог Танатос). У західній традиції зі смертю асоціюється чорний колір, у східній – білий. Смерть зображували також і у вигляді бою в барабан або танцівниці. Приємнішим символом була жінка в чорній накидці або мусульманський Ісрафіл – ангел Судного дня [18].

Українська лінгвокультура описує *смерть* через антропоморфні, теоморфні ознаки, кольори (чорний, білий та інші), як символ вічного сну, певної межі, переходу з одного життя в інше. Смерть має різні обличчя, її втілене існування взагалі – це людська фантазія. У носіїв мови є потреба пояснити невідоме й страшне за допомогою зрозумілого, надати йому узвичаєні форми.

Найчастотнішим у творах сучасної української літератури є уособлення смерті у вигляді молодої жінки, яка вабить флюїдами: *Вона до кінця роботи не могла притлумити в собі відчуття – з іскристими флюїдами смерті* (О. Ульяненко. Серафима). Вона може підкорятись людській волі й відступати: *Істинна суть нашого дійства – перемога над Смертю... Розкріпачені душі торжествували своє оновлення, Вільний Сміх і Розкута Поезія злітали понад грішною землею, і відступала підла Костомаха під неблаганними ударами Людського Безсмертя* (Ю. Андрухович. Рекреації); *Але вона взяла його за руку, стиснула вологу долоню тонкими холодними пальцями, і він, Хруст, звів догори обличчя. Смерть відступила* (О. Ульяненко. Серафима); танцювати: *На тридцять сьомому році життя Артур Пепа раптом зауважив, як навколо нього починає кружляти, вальсуючи, смерть* (Ю. Андрухович. Московіада). Інколи смерть має холодний (зимний) подих: *Сльози покотилися їй з очей, великі, щедрі, холодний подих смерті вона відчула в цій душній, непровітреній кімнаті* (В. Шевчук. Дім на горі); вона приходить несподівано чи переслідує людину впродовж певного часу: *Усе це були швидше наслідки: млявість письма найчастіше свідчить про почуттєве спустошення, а смерть обов'язково вдирається туди, де не вистачає любові* (Ю. Андрухович. Московіада); *Але зовсім інше відчуття, тягуче, мов гума, поволі почало захоплювати все його тіло, доки жах і туга не вибухнули у його голові. Значить, це тільки ось вона наближається, смерть* (О. Ульяненко. Жінка його мрії); *Смерть іде до вас!* – кричить він, від чого присутні сичать на нього, щоби поведився трішки тихіше (Анатолій Дністровий. Місто уповільненої дії).

Образ старої жінки – традиційний символ смерті – також є частотним у розглянутих текстах: *...ведеш його коридором, мов проважайш кудись, да, значить, а він тобі щось розкаже, хихотить по-ідіотському, і не віре, що позаду смерть чалапає моїми чобітьми...* (О. Ульяненко. Сталінка). *...смерть прийшла, торохкотіла кістками, зачаламкала вставленими золотими зубами знайомо-*

го Михайлового лікаря-зубопротезника, але Михайло нагнав її... (там само). Поцілунок *смерті* є символом умирання на мить, після чого людина може жити й далі: – *От мудак! – кажу йому жартуючи. – Будеш довго жити! І це ж треба у такому віці – зустрітися зі смертю! Вона тебе хоч поцілувала?* (Анатолій Дністровий. Місто уповільненої дії).

Згідно з християнськими уявленнями, людина, крім тіла, має ще дві субстанції: душу й дух. Смерть – у символічному змісті – дорівнює смерті душі, тобто відторгненню від тіла і душі, і духу [8, с. 761]: *Яка різниця, як називається оце тлінне тіло? Головне – безсмертна душа* (Ю. Андрухович. Московіада). *Переступив поріг, тремтячи, – в ніздрі вдарив дух мертвого тіла й пустині* (В. Шевчук. Дім на горі). Смерть усвідомлювана як певний перехід душі з одного стану в інший та її майбутнє існування: *Ясьо відчув себе за якимось порогом, де вже нема смерті, тобто за порогом смерті, де вже є тільки густа, аж алергійна, вічність* (І. Павлюк. Біографія дерева племені поетів); *...коли я все це зрозумів, то зрозумів і те, що найкращою точкою відліку є смерть. Адже саме смерть є початком нового, безсмертного існування* (Ю. Іздрик. Флешка); *Кожна трансгресія вела у віддзеркалення. Кожна смерть – у безліч інших смертей, життів, народжень* (Ю. Іздрик. Таке). З релігійним віровченням пов'язано усвідомлення грішності людини від народження, тому невіддільною від смерті є кара – розплата за земне життя: *Чекання смертної кари – це і є, можливо, чекання щастя: сну-забуття або ж польоту-забуття, тобто абсолютної швидкості, або ж абсолютного спокою – що одне і те ж* (І. Павлюк. Біографія дерева племені поетів).

За зовнішніми ознаками ототожнюють смерть зі сном – вічним чи обмеженим у часі: *Щодня, – думав він, – ми живемо, щоб померти на ніч і знову народитися вранці. Щодня ми вмираємо і цим звільняємося від потреби розв'язувати найхімічнішу з загадок – темряву* (В. Шевчук. Дім на горі). *Але тиша в ній – як і всюди – була такою глибинною, що залишалось уявити собі смертний сон, який зламав невідому пару, як тільки та досягнула вершину любовців* (Ю. Андрухович. Московіада). *Орхідея зводиться на ноги, але сон валять її на диван. Хто відрізняє сон від смерті?* (О. Ульяненко. Серафима).

В аналізованих літературних творах кольоропозначення виявлювані чорним, білим і фіолетовим. Вживанішим є традиційний символ смерті – чорний колір: *Він стукав і стукав, а той стукіт бив у голову й відбивався від чорних мертвих вікон* (В. Шевчук. Дім на горі). Не зважаючи на те, що в слов'янській картині світу білий колір є символом радості й чистоти, він також асоціюється з блідістю та безкровністю мерця: *Десь, напевно, вирощують ангелів... як гусей. Білих, мов смерть* (І. Павлюк. Біографія дерева племені поетів); *Мертве сяйво обливало її обличчя мерзлим молоком, і в ньому поблискували її очі* (В. Шевчук. Дім на горі).

Традиційні народні уявлення асоціюють фіолетовий, який об'єднує червоний і блакитний, з очищенням та небесною гладдю. Нетиповим є уживання фіолетового кольору в українській літературі на позначення смерті, що, очевидно, мотивовано його густиною чи насиченням: *По-хазяйськи кректали кури на тинах, мертва димова нитка з дядьківських тракторів сукалася в одну суєтливую струну печалі, на якій неможливо було зіграти на тверезу голову – без горілки, кохання, або запаху бузку, що мав фіолетовий колір, колір смерті* (І. Павлюк. Біографія дерева племені поетів).

Українській мовній картині світу притаманне асоціювання смерті з темнотою, адже світло є символом життя, життєствердної енергії: *Йому навіть чудно стало, що стоїть ось тут, на скелі, зовсім поруч із сонним будинком, від якого долинає раз у раз півняче кукурікання, – страшно йому стало, що його можуть побачити із тих підсліпуватих і на позір мертвих вікон* (В. Шевчук. Дім на горі). *Але там, глибше, є темні мертві вулиці й площі, є глухі подвір'я, покручені сходи підвалів, забиті дошками вікна* (Ю. Андрухович. Рекреації).

Отже, смерть – одне з ключових понять української мовної картини світу. Людину цікавили пов'язані з нею загадки і питання з часів зародження роду людського, адже життя і смерть – невіддільні поняття. Концепт СМЕРТЬ експліковано в досліджуваних текстах у символічному змісті через **антропоморфні ознаки** (образи молодої й старої жінки), теоморфні ознаки (душа / дух, кара), **кольоропозначення** (чорний, білий, фіолетовий кольори); метафори: **сон, початок, холод, темнота**.

Перспективним вважаємо аналіз образних ознак концепту СМЕРТЬ в українській художній літературі різних періодів, вияв його динаміки і встановлення основних компонентів видозміни.

Бібліографічні посилання

1. **Lakoff G.** The Contemporary Theory of Metaphor / G. Lakoff // Metaphor and Thought. – Cambridge, 1993. – 245 p.
2. **Андрухович Ю. І.** Рекреації [Електронний ресурс] / Ю. І. Андрухович. – Режим доступу : http://ukrlit.org/andrukhovych_yurii_igorovych/rekreatsii
3. **Андрухович Ю. І.** Переверзія [Електронний ресурс] / Ю. І. Андрухович. – Режим доступу : <http://www.ukrcenter.com/Література/Юрій-Андрухович/25277/Перверзія>
4. **Андрухович Ю. І.** Московіада [Електронний ресурс] / Ю. І. Андрухович. – Режим доступу : http://ukrlit.org/andrukhovych_yurii_igorovych/moskoviada
5. **Великий тлумачний словник сучасної української мови** / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь; ВТФ «Перун», 2001. – 1728 с.
6. **Гумбольдт В.** Избранные труды по языкознанию : пер. с нем. / В. Гумбольдт ; общ. ред. Г. В. Рамишвили ; послесл. А. В. Гулыги и В. А. Звегинцева. – М. : ОАО ИГ «Прогресс», 2000. – 400 с.
7. **Дороз В. Ф.** Українська мова в діалозі культур : навч. посібник / В. Ф. Дороз. – К., 2010. – 320 с.
8. **Енциклопедичний словник символів культури України** / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. – 5-те вид. – Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В. М., 2015. – 912 с.
9. **Іздрік Ю. Р.** Таке / Ю. Р. Іздрік. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2010. – 272 с.
10. **Іздрік Ю. Р.** Флешка. Дефрагментація / Ю. Р. Іздрік. – Калуш : «Таке», 2009. – 148 с.
11. **Ковшова М. Л.** Лингвокультурологический метод в фразеологии: коды культуры / М. Л. Ковшова. – М., 2013. – 456 с.
12. **Колесов В. В.** Язык и ментальность / В. В. Колесов. – СПб. : Петербург. Востоковедение, 2004. – 240 с.
13. **Малярчук Таня.** Говорити / Таня Малярчук. – Х. : Фоліо, 2007. – 168 с.
14. **Маслова В. А.** Лингвокультурология : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М., 2001. – 208 с.
15. **Павлюк І. З.** Біографія дерева племені поетів : повість / І. З. Павлюк // Кур'єр Кривбасу. – 2002. – № 151. – С. 39–89.
16. **Пименова М. В.** Концепт *сердце*: Образ. Понятие. Символ : монографія / М. В. Пименова. – Кемерово : КемГУ, 2007. – 500 с.
17. **Селіванова О. О.** Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава, 2006. – С. 536–537.

18. Тресиддер Дж. Словарь символов [Електронний ресурс] / Дж. Тресиддер. – Режим доступу : http://www.bookol.ru/spravochnaya_literatura_main/slovari/56615.htm
19. Ульяненко О. О. Жінка його мрії / О. О. Ульяненко. – Х. : Треант, 2010. – 221 с.
20. Ульяненко О. О. Серафима / О. О. Ульяненко. – К. : Нора-Друк, 2007. – 240 с.
21. Ульяненко О. О. Сталінка. Дофін Сатани : роман / О. О. Ульяненко. – Х. : Фоліо, 2003. – 382 с.
22. Черданцева Т. З. Метафора и символ во фразеологических единицах / Т. З. Черданцева // Метафора в языке и тексте. – М., 1988. – С. 78–92.
23. Шевчук В. О. Дім на горі [Електронний ресурс] / В. О. Шевчук. – Режим доступу : http://lib.guru.ua/SU/UKRAINA/SHEVCHUK/dim_na_g.txt
24. Юнг К. Г. Архетип и символ / К. Г. Юнг ; пер. В. В. Зеленский. – М. : Ренессанс, 1991. – 304 с.

References

1. Andrukhovych, Yu. I. (1992), *Recreations [Rekreatsii]*, available at: http://ukrlit.org/andrukhovych_yurii_igorovych/rekreatsii
2. Andrukhovych, Yu. I. (1993), *Moskoviada [Moskoviada]*, available at: http://ukrlit.org/andrukhovych_yurii_igorovych/moskoviada
3. Andrukhovych, Yu. I. (1996), *Distortion [Perverziia]*, available at: <http://www.ukrcenter.com/Literatura/Iurii-Andrukhovych/25277/Perverziia>
4. Cherdanceva, T. Z. (1988), “Metaphor and Symbol in Phraseological Units”, *The Metaphor in Language and Text* [“Metafora i simvol vo frazeologicheskikh edinicah”, *Metafora v jazyke i tekste*], Moscow, pp. 78–92.
5. *Collegiate Dictionary of Culture Symbols of Ukraine* (2015) [*Entsyklopedychnyi slovnyk symvoliv kultury Ukrainy*], Korsun-Shevchenkivskiy, 912 p.
6. Doroz, V. F. (2010), *Ukrainian Language in the Dialogue of Cultures. Tutorial [Ukrainska mova v dialozi kultur. Navchalnyi posibnyk]*, Kyiv, 320 p.
7. Gumbol'dt, V. (2000), *The Selected Works on Linguistics: Trans. from German [Izbrannye trudy po jazykoznaniju: per. s nem.]*, Moscow, 400 p.
8. Izdryk, Yu. R. (2009), *Flash Drive. Defragmentation [Fleshka. Defrahmentatsiia]*, Kalush, 148 p.
9. Izdryk, Yu. R. (2010), *Such a Thing [Take]*, Kharkiv, 272 p.
10. Jung, K. G. (1991), *The Archetype and the Symbol [Arhetip i simvol]*, Moscow, 304 p.
11. Kolesov, V. V. (2004), *Language and Mentality [Jazyk i mental'nost']*, St. Petersburg, 240 p.
12. Kovshova, M. L. (2013), *The Linguoculturological Method in Phraseology: Cultural Codes [Lingvokul'turologicheskij metod v frazeologii: kody kul'tury]*, Moscow, 456 p.
13. Lakoff, G. (1993), *The Contemporary Theory of Metaphor*, Cambridge, 245 p.
14. Maliarchuk, Tania (2007), *Speak [Hovoryty]*, Kharkiv, 168 p.
15. Maslova, V. A. (2001), *Linguoculturology [Lingvokul'turologija: ucheb. posobie dlja stud. vyssh. ucheb. zavedenij]*, Moscow, 208 p.
16. Pavliuk, I. Z. (2002), “Biography of Tribal Poets Tree : The Tale”, *Kryvbas Courier* [“Biohrafii dereva plemeni poetiv : Povist”, *Kurier Kryvbasu*], No 151, pp. 39–89.
17. Pimenova, M. V. (2007), *The Concept of Heart: the Image. The Notion. The Symbol: Monograph [Koncept serdce: Obraz. Ponjatie. Simvol: Monografija]*, Kemerovo, 500 p.
18. Selivanova, O. O. (2006), *Modern linguistics. Terminology Encyclopaedia [Suchasna linhvistyka. Terminolohichna entsyklopediia]*, Poltava, pp. 536–537.
19. Shevchuk, V. O. *House on the Hill [Dim na hori]*, available at: http://lib.guru.ua/SU/UKRAINA/SHEVCHUK/dim_na_g.txt
20. *The Great Dictionary of Modern Ukrainian* (2001) [*Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy*], Kyiv, 1728 p.
21. Tresidder, Dzh. (1999), *Dictionary of symbols [Slovar' simvolov]*, available at: http://www.bookol.ru/spravochnaya_literatura_main/slovari/56615.htm
22. Ulianenko, O. O. (2003), *Stalinka. Dauphine of Satan: the Novel [Stalinka. Dofin Satany : roman]*, Kharkiv, 382 p.

23. Ulianenکو, O. O. (2007), *Seraphim* [Serafyma], Kyiv, 240 p.

24. Ulianenکو, O. O. (2010), *The Woman of His Dream* [Zhinka yoho mrii], Kharkiv, 221 p.

Надійшла до редакції 5.01.2017

УДК – 81'1:82:65=133.1

Н. А. Хабарова

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

ПРАГМАТИЧЕСКОЕ ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ КОГНИТИВНЫХ МЕТАФОР В РЕКЛАМНЫХ ТЕКСТАХ

Рассмотрены типы когнитивной метафоры: структурный, ориентационный и онтологический, в рекламном тексте. Исследована аргументация, построенная по метафорическим моделям и призванная убеждать целевую аудиторию в нужном адресанту направлении. Описано прагматическое воздействие и манипулирование поведением адресата на эксплицитном и имплицитном уровнях во франкоязычных рекламных слоганах последних лет.

Ключевые слова: текст рекламы, когнитивная метафора, прагматическое воздействие, манипулирование, аргументация, убеждение.

Хабарова Н. А. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара.

ПРАГМАТИЧНЕ ФУНКЦІОНУВАННЯ КОГНІТИВНИХ МЕТАФОР В РЕКЛАМНИХ ТЕКСТАХ

Проаналізовано типи когнітивної метафори: структурний, орієнтаційний та онтологічний, у рекламних текстах. Досліджено аргументацію, яка побудована за метафоричними моделями і переконує цільову аудиторію в необхідному для адресанта напрямку. Визначено прагматичний вплив та маніпулювання поведінкою адресата на експліцитному та імпліцитному рівнях у франкомовних рекламних слоганах.

Ключові слова: тексти реклами, когнітивна метафора, прагматичний вплив, маніпулювання, аргументація, переконування.

Khabarova N. A. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. *PRAGMATIC FUNCTIONING OF THE CONCEPTUAL METAPHOR IN THE ADVERTISING TEXTS*

This article deals with the metaphoricalness of the advertising texts while verbalizing it with argument expressions, affecting way of influence and manipulation based on the notion of conceptual metaphor. Modern cognitive linguistics treats metaphor as a form of thinking, and metaphorical model as the means of knowing and explanation of reality. According to George Lakoff and M. Johnson, metaphor permeates our daily lives, not only language itself, but thinking and acting as well.

The theory of conceptual metaphor bases upon the concept of metaphor as a linguistic phenomenon, reflecting the process of understanding the text. Metaphorical models incorporated in the advertising texts are some kind of schemes by which the addresser transmits the information and acts implicitly and explicitly on the opinion of the recipient. Permeating the whole language, metaphorical thinking is represented densely in some of its spheres and discourses. In the in advertising texts that objectify conceptual metaphors, the nuclear position belongs to arguments, influence and manipulation which suggest a pragmatic effect dominant position as well.

In the French-speaking advertising texts conceptual model of cognitive metaphors, as a form of arguments and conviction is an affecting way of influence and manipulation on the behavior of the recipient, his deeds and actions.

Key words: the advertising texts, conceptual metaphor, argument expressions, influence, manipulation, pragmatic effect.

Метафора всегда была и остается в центре внимания ученых в силу ее полифункциональности и неоднозначности свойств. Развитие когнитивного направления в лингвистике открывает новые возможности исследования метафоры в

различных дискурсах. В рекламном дискурсе метафора как когнитивный феномен определяется взаимодействием сложных концептуальных структур, ориентированных на ассоциативно-образное усвоение, переработку и преобразование информации по отношению к коммуникативной ситуации.

Целью нашей статьи является изучение особенностей функционирования когнитивной метафоры в печатных текстах коммерческой рекламы в рамках институционального дискурса. Задачами работы предусмотрен анализ типов когнитивных метафор (структурных, ориентационных и онтологических) с целью выявления прагматических функций метафоры (аргументативной, воздействующей и манипулятивной).

Согласимся с точкой зрения А. П. Чудинова, который определяет метафору как «важное средство воздействия на интеллект, чувства и волю адресата» [13, с. 238]. Поэтому абсолютно допустимо то, что язык рекламы активно эксплуатирует этот прием воздействия на потребителя.

На важнейшие свойства метафоры как средства речевого воздействия давно обратили внимание исследователи Дж. Лакофф и М. Джонсон. В своем труде «Метафоры, которыми мы живем» они отмечают, что метафоры проникают в наши мысли (мы мыслим метафорично) и наши действия [9]. Одна из основополагающих идей данной теории состоит в том, что метафора в повседневном общении осуществляет важную когнитивную функцию – получение информации. Следствием этой идеи является «предположение о том, что метафора влияет на процесс принятия решений <...> Метафора... особенно важна при формировании множества альтернатив проблемной ситуации» [2, с. 895].

Метафорическое значение изучается с позиции познавательного процесса, который возникает в результате проведения целого комплекса процедур, обрабатывающих информацию. В когнитивном плане «...процесс метафоризации близок к модели рассуждения по аналогии, в основе которой лежит представление о передаче информации или знаний между двумя концептуальными областями или полями (domains): источником (source) и целью (target)» [9, с. 186]. По А. Н. Баранову и Ю. Н. Караулову, понятийная сфера (область источника когнитивной интерпретации метафоры) и ее элементы (смыслы и сочетания смыслов) образуют метафорическую модель [3].

Согласно теории Н. Ф. Алефиренко, когнитивно-семиологическое понимание функционирования метафоры в рекламных текстах предполагает объяснение внутренних механизмов репрезентации знаков познаваемых и номинируемых объектов действительности в языковом сознании адресата. В аспекте данного подхода метафора изучается как «средство создания нового смыслового содержания языкового знака» [1, с. 168]. При когнитивно-семиологическом подходе основным предметом лингвистических исследований становятся не отдельные лексемы с их значениями, а те отношения, которые выстраивают иерархию культурно мотивированных номинаций в целостной структуре соответствующего дискурса.

Анализ работ по когнитивной лингвистике Н. Ф. Алефиренко [1], С. Г. Карамурзы [7], З. Д. Поповой, И. А. Стернина [10], А. В. Рудаковой [12], О. Galatanu [15] позволяет утверждать, что основной целью когнитивного направления является установление и описание моделей концептуализации объективной реальности в зависимости от особенностей мироощущения и мировосприятия как отдельного индивида, так и культурного сообщества в целом. Метафора как культурно мотивированная номинация в иерархии дискурсивных единиц объективирует определен-

ную когнитивную структуру в тексте, а структура концепта включает содержательную и оценочную составляющую как единое синергетическое целое.

В системе когнитивных метафор Дж. Лакоффом и М. Джонсоном были выделены три типа: *структурные, ориентационные и онтологические*. Однако все они, несмотря на различия способов их создания и отражения представлений о мире, лежащих в их основе, являются архитипическими, не осознаются носителем языка, поэтому подчас ему трудно установить, что представления о действительности, концептуализированные в метафоре, могут не соответствовать этой действительности [9]. Когнитивная метафора в рекламе выражает прагматический замысел адресанта и является средством непосредственного влияния на действия адресата. Рассмотрим названные типы метафор, представленные в коммерческой рекламе.

Структурные метафоры характеризуются тем, что один концепт метафорически структурируется в терминах другого. Например, в слогане рекламы автомобиля *Jeep Grand Cherokee* «*L'homme a toujours rêvé d'apprivoiser la Nature*» использована структурная метафора: *apprivoiser la Nature*, созданная на основе сопоставления автомобиля и приручения диких животных. Лексическое опущение части текста объясняется намеренным нарушением максимы количества информации. Метафора сохраняет одно из основных свойств – принцип языковой экономии, исключительно важный в рекламном дискурсе. Именно здесь метафора полностью соответствует требованию текста рекламы – в лаконичном высказывании содержится информативно емкое наполнение с элементами аргументации. Визуальное оформление рекламы, в которой «водитель представлен путешественником или спортсменом, способным придать человеческий облик, оседлать, укротить автомобиль» формирует еще одно осмысление автомобиля в терминах дикой природы.

В основе **ориентационных метафор** лежит наш опыт пространственной ориентации: «верх – низ», «внутри – снаружи», «передняя сторона – задняя сторона» и т. д. Такие метафоры дают концептам пространственную локализацию. Например, как показано в исследовании Мак Э. Кормак, концепты Счастье, Радость в различных лингвокультурах мыслятся в основном как расположенные вверху, а Печаль преимущественно локализуется внизу [8]. Аналогичные полярные противопоставления в слогане, представляющем автомобиль *Land Rover Freelander*: «*Imaginez un nouvel horizon, Soyez en hauteur du soleil, Prenez le large*». С целью увеличения воздействующего эффекта на поведение потребителя, адресант использует визуальный компонент – изображение машины в открытом море, на горизонте парят воздушные шары, а за машиной спортсмены на водных лыжах рассекают волны. Это изображение может интерпретироваться адресатом следующим образом: «внедорожник *Land Rover Freelander*» преодолевает любые препятствия как высоко в небе, так и низко под водой.

Онтологические метафоры предполагают опору на представления человека о физических объектах и действиях, осуществляемых с ними, при описании абстрактных явлений как материальных субстанций. Метафора позволяет через физический, чувственный опыт категоризировать такие абстрактные сущности, как время, эмоции, мораль [9]. В рекламе наручных часов «*Breguet. La passion laisse des traces*» (*Breguet, montre «Grande Complication»*) абстрактная сущность *la passion* метафорически осмыслена как самодостаточная сущность с помощью глагола *laisse des traces*, что позволяет адресанту заставить поверить потребителя в ее безграничные возможности и, таким образом, побудить его к действию. Данная

концептуальна метафора передає наряду з експліцитним і імпліцитний зміст і, крім того, характеризується ефективним маніпулятивним потенціалом. Візуальний ряд викликає позитивні емоції, що дозволяє посилити враження і максимально впливати на адресата.

Таким образом, метафора структурирует наше восприятие, мышление и деятельность, является экспрессивным выражением информационной направленности с чётко выраженным когнитивным компонентом, который раскрывает потенциал функций воздействия и манипулирования. Метафора, по словам американского философа М. Блэка, не только подмечает «реальное сходство предметов, но и сама создает его, подсказывает новый взгляд на предмет, заставляет увидеть похожее в обычном» [4, с. 162]. В свою очередь, М. С. Ретунская отмечает, что «спецификой вторичной номинации можно считать такое использование языковой формы во вторичной функции называния, когда признаки исходного значения языковой формы выступают в качестве своеобразной ономастической базы нового содержания и являются его семантическим стержнем» [11, с. 99]. В результате процесса метафоризации новый класс объектов обозначается не непосредственно, т. е. исключительно через совокупность признаков этого класса, а косвенным путем, сквозь призму опорного, базового значения языковой формы, т. е. имплицитно.

В текстах коммерческой рекламы когнитивно-метафорическое оформление фразы способно неординарно представить стандартные идеи. Речь идет об осмыслении новых понятийных сфер в терминах сфер, стоящих ближе к непосредственному опыту человека. Сравним буквальное использование существительного в качестве определения *lumière de la lampe* – свет лампы и его метафорический перенос на сферу ароматов *parfum de «lumière»* – аромат света в рекламе духов торговой марки *Lanvin: Arpège parfum de «lumière» /Lanvin*; буквальное использование номинативного сочетания *doigts de main* – пальцы руки и его метафорический перенос на продовольственную сферу *«deux doigts coupe-faim»* в рекламе шоколадного печенья «Твикс»: *Twix «deux doigts coupe-faim»*. Номинативные формы *parfum de «lumière»*, *«deux doigts coupe-faim»* характеризуют товар, оценивая его и, соответственно, имплицитно манипулируют поведением адресата, незаметно подталкивают его к покупке.

Метафора изучается и рассматривается не изолированно, а в рекламном контексте, так как именно в условиях рекламного контекста происходит насыщение слов смысловым звучанием. Чтобы проследить, как функционирует когнитивная метафора в печатной коммерческой рекламе, мы сосредоточили внимание на вербальном наполнении текстов, рекламирующих горный туристический комплекс *Mammouth* и автомобиль марки *Polo: Mammouth «écrase» les prix», «Sortez du troupeau» roulez en Polo*. Вербальные метафорические модели представляют эксплицитные аргументы, которые воздействуют на эмоциональную сферу и эксплицитно побуждают к действию – приобрести услуги или товар: *«écrase» les prix», «sortez du troupeau»*. Метафоры, по наблюдениям Мак Э. Кормак, предоставляют возможности манипулирования сознанием адресата и формируют убеждения целевых аудиторий в нужном адресанту направлении [8]. Учитывая вышесказанное, можно сделать вывод о том, что прагматика когнитивной метафоры основывается на принципах функций воздействия, манипулирования и аргументативной функции, которые реализуются в вербальном и визуальном насыщении рекламных текстов.

Анализ аргументативной функции в дискурсе рекламы различных услуг выявляет функционирование в нем аргументов, построенных по метафорическим моделям. Как подчеркивают исследователи, выделение этих метафорических моделей в структуре аргументации коммерческой рекламы позволяет обозначить наиболее важные для потребителей свойства товаров, подвергнутые метафоризации, и проанализировать возможности их прагматического воздействия [14].

В дискурсе рекламы различных товаров все аргументы делятся в основном на аргументы в пользу преимуществ от использования товара и в пользу безопасности по отношению к природе, к человеку. Одним из приемов, который заставляет поверить в безопасность фунгицидных средств, заключается в представлении товара в симбиозе с природой: *Tout comme certaines espèces s'associent naturellement pour la vie, les fongicides mésosystémiques protègent la plante en fonction de ses besoins. Nouvelle trifloxystrobine, Twist est la base du traitement fongicide à très large spectre qui vous offre les meilleures performances jamais atteintes. Twist, c'est la synthèse réussie entre la plante et la protection, entre l'Homme et la Nature.* В качестве аргументов в пользу выгоды приобретаемого товара, который ассимилируется с жизнью естественным путем, задействованы следующие метафорические модели: *«les fongicides s'associent naturellement pour la vie, la synthèse réussie entre la plante et la protection, entre l'Homme et la Nature.* Аргументативная функция усиливается визуальным рядом, изображающим идеальный симбиоз и сотрудничество двух животных. Умалчивается тот факт, что основное действующее вещество *trifloxystrobine* рекламируемого фунгицидного средства *Twist* опасно для окружающей среды и вредит здоровью животных. Итак, метод, который заставляет адресата поверить в безвредность химиката, базируется на понятийной сфере *la plante, la protection, l'Homme et la Nature*, формирующей элементы естественности и натуральности. Перед нами пример отрицательного воздействия на адресата, т. е. манипулирования его поведением, поскольку в рекламе отсутствует реальное описание преимуществ (хотя скорее недостатков) от использования и его влияния на окружающую среду. Положительные качества пестицидов по отношению к природе также четко не сформулированы. Необходимо смотреть правде в глаза: даже незначительное количество пестицидов обладает вредным эффектом, а использование в пищу продуктов, «удобренных» фунгицидами в течение длительного времени, пагубно сказывается на здоровье.

Проанализированные метафорические модели характеризуются прагматическим потенциалом и выражают положительную оценочность, характерную текстам рекламы в коммерческом секторе. Однако в исследуемой рекламе химических товаров (пестицидное средство «*Twist*») не выявлено функционирование метафор, обладающих негативным воздействием (понятийная сфера «опасность»), и метафор, демонстрирующих отступление от нормального порядка вещей (понятийная сфера «загрязнение»). Подтверждением являются исследования лингвистов, которые подчеркивают, что в рекламном тексте метафора актуализирует только нужные рекламодателю признаки товара, услуги, их достоинства, при этом «забываются» другие сомнительные качества товара, затрудняя тем самым возможность объективной оценки [5; 6].

Благоприятный имидж торговой марки *Yves Rocher*, выпускающей растительную косметику, базируется на бережном отношении к природе и к окружающей среде. Уважительное отношение к человеку осмысливается через метафоры понятийной сферы «Здоровье». В первом случае она исключает наличие компонентов животного происхождения в своей продукции и представляет лозунг борьбы за

здоровье и жизнь животных, убеждая нас в своем трепетном отношении к фауне: *Aucun animal n'entre dans la composition de nos produits*. Действие аргументативной функции усиливается изображением беззащитного белоснежного кролика, который настороженно, с опаской оглядывается на нас: не причиним ли мы ему вред?

Во втором случае демонстрируется актуальность загрязнения окружающей среды упаковками косметической продукции, а именно содержанием в ней тяжелых материалов и прочих вредоносных элементов, которые при разложении остаются в почве или вообще не разлагаются: *Sans lest de plomb nos tubes des rouges à lèvres ne sont pas un poids pour la nature*. Убеждение в безопасности товара дополняется визуальным спектром: вес упаковки губной помады настолько незначителен, что ее могут поднять всего три муравья. Итак, взаимодействие визуальных образов с когнитивными метафорами подводит адресата к мысли о том, что риск воздействия на окружающую среду, как от составляющих компонентов продукции, так и от ее упаковки, минимален. Рекламируемая торговая марка *Yves Rocher* формирует в сознании целевой аудитории образ «здоровой» марки.

Метафорическая модель «Косметическое средство – это качество» характеризует рекламируемую продукцию как эффективную и действенную в соотношении с исключительной ценой, доступной многим: *Un produit de beauté doit-il être cher pour être efficace? Un produit de beauté doit-il être cher pour être de qualité?*

Указанная метафорическая модель обнаруживает себя во взаимодействии «Косметический товар – покупатель». А вот в паре «Косметический товар – производитель» присутствует метафорическая модель «Косметическое средство – это развитие», которая позволяет судить о том, что производители совершенствуют свою продукцию, обновляют ее, идут в ногу со временем, соответствуют актуальным потребностям целевой аудитории, благодаря чему занимают лидирующие позиции на мировом рынке: *Yves Rocher № 1 Cosmétique en France qui se réinvente chaque jour. Yves Rocher est une marque de cosmétique végétale, dont le nom vient de son créateur, Yves Rocher originaire de Bretagne. Il crée pour la première fois en 1959 une pommade cosmétique entièrement végétale car il est passionné par la nature et les végétaux. Au fil des années, Yves Rocher a connu une renommée mondiale. Il existe aujourd'hui 1700 magasins à travers le monde, dont 650 en France. Le groupe, qui emploie 15 000 salariés et possède 5 usines, s'est élargi et compte aujourd'hui avec les marques: Yves Rocher, Petit Bateau, Dr Pierre Ricaud, Daniel Jouvance et Stanhome.*

Метафоры, как известно, несут большую когнитивную нагрузку, соединяют в себе информирующие, оценочные компоненты, поэтому вдумчивый адресат способен отделить мнение от информации, которые зачастую переплетаются. Итак, полифункциональная метафора в текстах рекламы выражает способ конкретизации, подчеркивания, выделения, представления информации, эстетического воздействия и манипулирования.

Познание неизвестного возможно только через хорошо знакомое, а адекватное языковое отражение этого нового допустимо при использовании хорошо знакомых слов, помещенных в новые контексты. Поэтому когнитивная метафора в тексте рекламы нужна для того, чтобы соединить прошлое с будущим, старые и новые теории: *La nature est si belle, lorsqu'elle se pare de ses plus beaux reflets*, иначе говоря *La Volvo est un des reflets de la nature* или *la nature est si belle qu'il faut la préserver et c'est ce que fait la Volvo tout-terrain*. На рисунке скарабей блестит непревзойденным отливом, в котором можно увидеть отражение внедорожника. Однако в приведенном примере рекламы аргумент, выраженный метафорично, базируется на ложном убеждении, поскольку данный автомобиль *Volvo*

наименее соответствует нормам экологии из-за большого объема двигателя. Абсолютно отсутствует связь в описываемой информации между двумя понятийными сферами (концептуальными областями): источником «Природа» и целью «Автомобиль». Предлагаемый товар не обладает приписываемыми ему свойствами, но реклама заставляет поверить в обратное и, таким образом, на эмоциональном уровне манипулирует сознанием адресата. Необычное лексическое наполнение привлекает внимание покупателей, а затем побуждает их к действию – покупке рекламируемого автомобиля.

Итак, когнитивная метафора, выражая функцию аргументации, воздействия и манипулирования в рекламе, является основным приемом, ответственным за поведенческие стереотипы потребителей. При помощи метафоры «легче навязать», «легче усыпить бдительность» адресата и, таким образом, добиться запланированного эффекта.

В связи с тем, что главной целью коммерческой рекламы является манипулирование поведением целевой аудитории, изучение функционирования языковых средств, с помощью которых создается яркий запоминающийся образ объекта рекламирования, приобретает в наше время большое практическое и теоретическое значение. Основная роль в этом процессе принадлежит когнитивной метафоре как одному из средств языкового воздействия, использование которого направлено на усиление прагматического потенциала в текстах коммерческой рекламы. Данный вопрос лексического насыщения рекламных текстов является темой нашего дальнейшего исследования.

Библиографические ссылки

1. **Алефиренко Н. Ф.** Живое слово: Проблемы функциональной лексикологии : монография / Н. Ф. Алефиренко. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 344 с.
2. **Арутюнова Н. Д.** Язык и мир человека / Н. Д. Арутюнова. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 895 с.
3. **Баранов А. Н.** Очерк когнитивной теории метафоры / Баранов А. Н., Караулов Ю. Н. // Русская политическая метафора (материалы к словарю). – М., 1991. – С. 184–193.
4. **Блэк М.** Метафора / М. Блэк // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – С. 153–172.
5. **Зирка В. В.** Манипулятивные игры в рекламе: лингвистический аспект / В. В. Зирка. – 2-е изд., исп. – М. : Книжный дом ЛИБРОКОМ, 2010. – 256 с.
6. **Иссерс О. С.** Речевое воздействие : учеб. пособ. [для студентов, обучающихся по специальности «Связи с общественностью»] / О. С. Иссерс. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 224 с.
7. **Кара-Мурза С. Г.** Манипуляции сознанием / С. Г. Кара-Мурза. – М. : Наука, 2000. – 134 с.
8. **Кормак Мак. Э.** Когнитивная теория метафоры / Мак. Э. Кормак // Теория метафоры ; пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. [Вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой ; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. – М., 1990. – 512 с.
9. **Лакофф Дж.** Метафоры, которыми мы живём / Дж. Лакофф, М. Джонсон ; пер. с англ. [под ред. и с предисл. А.Н. Баранова]. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
10. **Попова З. Д.** Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток–Запад, 2010. – 314 с.
11. **Ретунская М. С.** Английская аксиологическая лексика / М. С. Ретунская. – Н. Новгород : ННГУ, 1996. – 272 с.
12. **Рудакова А. В.** Когнитология и когнитивная лингвистика / А. В. Рудакова ; под. ред. И. А. Стернина. – Воронеж : Истоки, 2004. – 80 с.

13. Чудинов А. П. Россия в метафорическом зеркале: когнитивное исследование политической метафоры [Электронный ресурс] / А. П. Чудинов. – Режим доступа: <http://www.philology.ru/linguistics2/chudinov-01.htm>.-2001
14. Bordas E. Les chemins de la métaphore / E. Bordas. – Paris : Presses Universitaires de France, 2003. – 312 p.
15. Galatanu O. La sémantique argumentative intégrée et ses enjeux pour l'analyse linguistique du discours / O. Galatanu // Les actes du Congrès International d'Etudes Françaises: La Rioja, Croisée des Chemins. – Vol. 2. – M. J. Salinero Cascante et Ignacio Inarrea Las Veras, 2004. – P. 213–225.

References

1. Alefirenko, N. F (2009), *The living world: problems of functional lexicology* [Zhivoe slovo: Problemy funkcional'noj leksikologii: monografija], Moscow, 344 p.
2. Arutjunova N. D. (1999), *Language and world of the human person* [Jazyk i mir cheloveka], Moscow, 344 p.
3. Baranov, A. N., Karaulov Ju. N. (1991), *The studies of the metaphor's cognitive theory* [Ocherk kognitivnoj teorii metafory. Russkaja politicheskaja metafora (materialy k slovarju)], Moscow, pp. 184–193.
4. Bljek, M. (1990), “Metaphor”, *Theory of metaphor* [“Metafora”, Teorija metafory], Moscow, pp. 153–172.
5. Zirka, V. V. (2010), *Manipulation games in the advertising: linguistic aspect* [Manipulativnye igry v reklame: lingvisticheskij aspekt], Moscow, 256 p.
6. Issers, O. S. (2009), *Language influence* [Rechevoe vozdejstvie], Moscow, 224 p.
7. Kara-Murza, S. G. (2000), *Consciousness' manipulation* [Manipuljacii soznaniem], Moscow, 134 p.
8. Kormak, Mak Je. (1990), [«Kognitivnaja teorija metafory». Teorija metafory], Moscow, 512 p.
9. Lakoff, Dzh., Dzhonson, M. (2004), *Metaphor which we are living* [Metafora, kotorymi my zhivjom], Moscow, 256 p.
10. Popova, Z. D., Sternin, I. A. (2010), *The cognitive linguistic* [Kognitivnaja lingvistika], Moscow, 314 p.
11. Retunskaja, M. S. (1996), *The English axiological vocabulary* [Anglijskaja aksiologicheskaja leksika], Novgorod, 272 p.
12. Rudakova, A. V. (2004), *The cognitive science and the cognitive linguistic* [Kognitologija i kognitivnaja lingvistika], Voronezh, 80 c.
13. Chudinov, A. P. (2001), *The Russia in the metaphorical mirror: the cognitive study of the political metaphor* [Rossija v metaforicheskom zerkale: kognitivnoe issledovanie politicheskoy metafory], Yekaterinburg, 328 p.
16. Bordas, E. (2003), *Les chemins de la métaphore*, Presses Universitaires de France, Paris, 312 p.
14. Galatanu, O. (2004), “La sémantique argumentative intégrée et ses enjeux pour l'analyse linguistique du discours” *Les actes du Congrès International d'Etudes Françaises: La Rioja, Croisée des Chemins*. Vol. 2., M. J. Salinero Cascante et Ignacio Inarrea Las Veras, pp. 213–225.

Надійшла до редколегії 12.01.2017

УДК 811.161.1

Ю. А. Шепель

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

О СИСТЕМНОСТИ И ИЕРАРХИИ В СОВРЕМЕННОЙ ДЕРИВАТОЛОГИИ

Рассмотрен вопрос о системном характере связей общеструктурной производной лексики, в частности вопрос о формировании словообразовательного ряда, определении его места и роли в системе языка и в системе словообразования. Представлено системное описание системы словообразования как упорядоченной совокупности конструктов (или инвариантов) с их модификациями (вариантами) и реализаторами в продуктах речевой деятельности (текстах, речевых актах).

Ключевые слова: система, словообразование, единицы словообразовательного уровня, комплексные единицы словообразования, иерархия.

Шепель Ю. О. Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара.
ПРО СИСТЕМНІСТЬ ТА ІЄРАРХІЮ В СУЧАСНІЙ ДЕРИВАТОЛОГІЇ

Розглянуто питання системного характеру зв'язків спільноструктурної похідної лексики, зокрема питання формування словотвірного ряду, визначення його місця та ролі в системі мови й у системі словотвору, зокрема. Надано системний опис системи словотвору як впорядкованої сукупності конструктив (або інваріантів) з їхніми модифікаціями (варіантами) і реалізаторами в продуктах мовної діяльності (текстах, мовних актах).

Ключові слова: система, словотвір, одиниці словотвірного рівня, комплексні одиниці словотвору, ієрархія.

Shepel Yu. A. Oles Honchar Dnipropetrovsk National University. **ABOUT CONSISTENCY AND HIERARCHY IN THE MODERN DERIVATOLOGY**

The article discusses the systemic nature of the links the derivative vocabulary with the general structure in particular the formation of a number of word-formation, to determine its place and role in the system of language and word formation system, in particular. The main aim of the author was describing a system of word formation system as the ordered set of constructs (or invariants) and their modifications (options) and distributors in speech activity products (texts, speech acts). The object of consideration in the article is the system of word formation of modern Russian language. The subject of research is the foundation of building a system of word formation and classification of derivative vocabulary. Study units integrated formative system in their relationship is very urgent and very necessary, because it must make some adjustments in the determination of the actual units themselves complex. The article in the distribution of derivative vocabulary on word-formation classes, depending on the lexical and grammatical features of derivative based their further classification I put a sign of derivatives as a means of word-formation processing and derivation step. In the art of word-formation theory (and linguistics in general) is seen in the further study of a broad description of the structure and systems (organization schemes) language as a set of all possible relationships between subsystems and components within the system.

Keywords: system, word formation, word-forming unit-level, complex derivation unit hierarchy.

Постановка проблемы и актуальность исследования. Концепция системы словообразования, разработанная в своё время И. И. Коваликом [10–12], в настоящее время считается общепризнанной не только в украинской дериватологии, но в целом в славистике. Однако эта концепция не лишена слабых мест и требует уточнений. Понимание системности словообразования будет оставаться односторонним и неполным, если его не дополнить результатами внутрисконструктурной типологии, в основе которой лежат такие исходные деривационные единицы, как словообразовательная парадигма, словообразовательная цепочка, словообразовательное гнездо и словообразовательный ряд. Поэтому в современной дериватоло-

гии не теряет своей актуальности вопрос системного характера связей общеструктурной производной лексики, в частности вопрос формирования словообразовательного ряда, определения его места и роли в системе языка и в системе словообразования в частности.

Понимание языковой системы как упорядоченной совокупности конструкторов (или инвариантов) с их модификациями (вариантами), реализаторами в продуктах речевой деятельности (текстах, речевых актах) представлено в трудах лингвистов структурного направления в языкознании, представителей Пражской лингвистической школы. Понятие естественной классификации в той интерпретации, которая характерна для анализа языковой системы, в настоящее время соотносится с принципами классификаций, разрабатываемыми на основе теории категоризации в рамках когнитивных исследований, а также сближается с понятием «семейного (фамильного) сходства» [1]. Имеющиеся классификации отражают реальную системность, стратификацию и вариативность языковых единств и их соотношений. В существующих лингвистических теориях чередуются и дополняют друг друга тенденции к исследованию, с одной стороны, этих единств и отношений в общих «картинах членения», а с другой, – в отдельных «клетках» [1, с. 6].

Основная *цель* данной статьи заключается в системном описании системы словообразования как упорядоченной совокупности конструкторов (или инвариантов) с их модификациями (вариантами) и реализаторами в продуктах речевой деятельности (текстах, речевых актах).

Объектом рассмотрения в статье является система словообразования современного русского языка. *Предметом* исследования – основа построения системы словообразования и классификации производной лексики.

Изложение основного материала. В выборе основной единицы системы словообразования взгляды дериватологов существенно расходятся. В качестве такой единицы рассматриваются: производное слово (Е. А. Земская, И. И. Ковалик, Е. С. Кубрякова и др.), формант – компонент производного слова (В. В. Лопатин, И. С. Улуханов), деривационный шаг (П. А. Соболева), словообразовательный образец (Н. А. Янко-Триницкая), словообразовательный тип, модель (Б. Н. Головин, Е. Г. Городенская, Е. А. Карпиловская, Н. Ф. Клименко, В. В. Лопатин, Л. В. Сахарный, И. С. Улуханов и др.). При этом собственно вопрос об основной единице нередко связывают с выделением элементарной единицы системы словообразования*.

Точка зрения на принципы организации словообразовательных элементов получила наиболее яркое выражение в работах И. И. Ковалика [8–12] и в полемических изысканиях Г. С. Зенкова [5–7].

Согласно Е. А. Земской, «система синхронного словообразования – сложная иерархическая организация, в которой обнаруживается противопоставление единиц разной структуры и разной степени сложности». Основной единицей в ней приводится производное слово» [3, с. 219; 4]. Комплексные же единицы формируются на базе противопоставлений: соотношением однокоренных слов и соотношением слов, имеющих разные корни, но одно и то же словообразовательное строение (словообразовательная пара, словообразовательный тип, словообразовательная категория, словообразовательная цепь, словообразовательная парадигма и словообразовательное гнездо). В концепции Е. А. Земской система словообразования состоит из ряда микросистем, так как в формировании всей этой системы

* Иногда как тождественные применяются термины *элементарная, минимальная, основная единица*.

участвуют в качестве основных частей такие подчиненные микросистемы, как микросистема производных, составляющих слова одной части речи. «Эти микросистемы представляют собой заданные самой природой языка членения системы словообразования. Они обнаруживают тесную связь словообразования с морфологией, так как и часть речи, к которой относится производящая основа, и часть речи, к которой относится производное, влияют на характер производного» [3, с. 238]. Е. А. Земская подчеркивает, что «в конструировании системы словообразования в качестве особых выделяются микросистемы производных: (а) относящихся к одному и тому же способу словообразования – суффиксация, префиксация, нулевая суффиксация, аббревиация и т. д. и (б) микросистемы производных, включающих один и тот же словообразовательный формант» [Там же, с. 238].

Испытываемые трудности в определении словообразовательной единицы приводят некоторых исследователей к необходимости включать в число критериев словообразовательного типа указание на характер регулярных межуровневых связей словообразовательной системы (ср. точку зрения А. К. Бартошевича).

Представляется, что в основу построения системы словообразования и классификации производной лексики могут быть положены разные классификационные построения, что, собственно, определяется объектом, целями и задачами анализа. В данной статье при распределении производной лексики на словообразовательные классы в зависимости от лексико-грамматических признаков производных в основу их дальнейшей классификации нами положен такой признак производных, как способ словообразовательного оформления и деривационный шаг. Способ словообразовательного оформления (способ словообразования с синхронной точки зрения, способ конструирования, моделирования – в другой терминологии) определяется основным словообразовательным средством (или средствами), свойственным(и) ряду словообразовательных типов, в отвлечении от конкретных материальных воплощений этого средства (средств) в разных типах, или как единица классификации, объединяющая ряд типов, характеризующихся одним и тем же видом форманта.

Определение способа словообразования в качестве эталона вызывает возражение: характер функциональных отношений между словообразовательным инвариантом внутри одного и того же способа деривации в принципе не отличается от соответствующих отношений в пределах различных способов словообразования (ср.: *сверхновый* – *новейший*). Словообразовательная единица может варьироваться в зависимости от способа деривации. Однако вряд ли целесообразно для каждого способа искать особый инвариант [16, с. 35–37].

Единицу словообразовательной системы языка, представляющую собой совокупность производных одного и того же способа образования, называют термином *словообразовательный разряд* (Н. А. Янко-Триницкая), который иногда употребляют в более узком значении – для обозначения совокупности производных слов семантически однородных словообразовательных типов (И. И. Ковалик).

Совокупности производных слов, которые выделяются в рамках словообразовательных разрядов в зависимости от лексико-грамматических признаков производящих слов, образуют «словообразовательные категории». Заметим, что этот термин в дериватологии используют также в несколько ином значении, в частности для обозначения объединений производных с учетом их словообразовательных значений, или совокупностей словообразовательных типов, которые характеризуются тем же или близким, инвариантным значением (И. И. Ковалик, М. Докулил, В. Урбутис).

К более крупным формированиям, составляющим предмет деривационных исследований и допускающим описание на более высоком уровне абстракции, относятся словообразовательные гнезда, объединяющие дериваты по тождеству корня.

Исследований словообразовательных гнезд достаточно много (Е. Л. Гинзбург, А. Г. Дмитриева, А. Н. Тихонов, С. С. Белокриницкая, З. В. Семерикова, Н. Ф. Клименко, И. В. Альтман, И. Б. Штерн, Э. А. Жукова, Е. Е. Жуковская, А. А. Лукашанец, З. А. Харитончик, З. М. Волоцкая, Е. А. Карпиловская, А. В. Мамрак и др.). Систему русского словообразования, включая в неё гнезда, впервые описала П. А. Соболева [13–15]. Иерархическая организация словообразовательного уровня в трактовке П. А. Соболевой состоит из четырех типов единиц. Единицы низшего ранга входят в единицы более высокого ранга: *деривационный шаг* → *словообразовательная структура* → *слово* → *гнездо / ряд* → *макрогнездо / макроряд*. Система словообразования представляется на базе двух типов единиц – гнезд и рядов, выделяемых на разных основаниях: по общности исходного элемента (корня) или последнего деривационного шага (форманта). Системообразующую функцию словообразовательного гнезда в своих более поздних исследованиях признавал И. И. Ковалик [12]. Понятие же «словообразовательный ряд» И. И. Ковалик отождествлял с понятием «словообразовательная цепочка». Вместе с тем, ряд и цепочка – это не одно и то же. Словообразовательная цепочка может быть объектом лингвистического исследования как автономная словообразовательная микросистема или как часть более сложной системы – словообразовательного гнезда (подобно словообразовательной парадигме, словообразовательному типу). Словообразовательный же ряд не является составляющим словообразовательного гнезда.

В системе синхронного словообразования простые единицы противопоставлены комплексным.

Исследование комплексных единиц словообразовательной системы в их взаимосвязи представляется весьма актуальным и крайне необходимым, т. к. это должно внести определенные коррективы в определение собственно самих комплексных единиц. Например, наблюдения В. Н. Виноградовой над взаимоотношением словообразовательной цепочки и словообразовательного типа показали, что в содержании этих понятий много неясного, в частности, (1) какое место в словообразовательной цепочке занимают слова неединственной мотивации, (2) целесообразно ли включать в определение словообразовательного типа такой признак, как общность части речи непосредственно мотивирующих слов и считать такие образования отдельным словообразовательным типом [2, с. 44–47]. Что касается вопроса (2), то В. Н. Виноградова считает, что включение такого признака ведёт к насильственному разделению слов одного словообразовательного значения по разным частям речи, а это, в свою очередь, дробит материал и порождает лишь внешне различающиеся формулировки значения выделяемых таким образом типов [Там же, с. 44–45]. Рассматривая производные существительные с суффиксом *-ств(о)* с учётом их взаимосвязи от непосредственной мотивации глаголами, прилагательными или существительными, исследователь признаёт в таком распределении искусственность исходного принципа. Расположение слов с одним формантом в одном месте, как считает В. Н. Виноградова, представляется более адекватным, а внутри уже можно, по её мнению, выделять образования, мотивированные разными частями речи. При этом исследователь непроизвольно выходит в своём анализе на словообразовательный ряд как двустороннюю комплексную единицу словообразовательного уровня. Она отмечает: «Вопрос о том,

считать ли такие образования отдельными словообразовательными типами, нужно, видимо, решать в зависимости от того только, обладают ли они единым словообразовательным значением или разными» [Там же, с. 45]. И далее: «Отдельные семантические группы внутри образований от одной части речи могут обладать разным словообразовательным значением, и образования от разных частей речи могут обладать одним словообразовательным значением... Именно значение должно быть ведущим признаком в выделении словообразовательного типа» [Там же, с. 47]. Другими словами, в своих рассуждениях В. Н. Виноградова выходит на инвариант словообразовательного ряда, так как именно словообразовательный ряд по отношению к словообразовательному типу представляет собой некий архитип, способный объединять несколько словообразовательных типов, различающихся частеречной принадлежностью мотивирующих слов.

В современном языкознании имеют место два основных представления о системном устройстве словообразования: (1) словообразовательной системе как совокупности словообразовательных типов в их взаимодействии; (2) словообразовательной системе как совокупности словообразовательных типов и словообразовательных гнезд. В обоих случаях, в качестве базовой единицы принимается словообразовательный тип. Но адепты первой точки зрения, признавая словообразовательный тип в качестве базовой единицы, строят здание словообразования, исключительно опираясь на эту комплексную единицу. Вслед за словообразовательным типом в системе словообразования они выделяют более крупные единицы, такие как словообразовательная категория, словообразовательный разряд, словообразовательный класс, представляющие собой различные объединения и группировки словообразовательных типов (И. И. Ковалик, Б. Н. Головин, Г. С. Зенков, АГ–70 и др.). Приверженцы второй точки зрения словообразовательную систему представляют как сложное устройство, в основании которого тоже лежит словообразовательный тип. Однако в вершину всего здания словообразовательной системы они помещают словообразовательное гнездо – самую крупную единицу (Е. Л. Гинзбург, В. А. Горпыныч, Е. С. Кубрякова, Е. А. Земская, П. А. Соболева, А. Н. Тихонов, В. В. Лопатин, И. С. Улуханов, В. И. Перебийнос, Н. Ф. Клименко, Е. А. Карпиловская, З. А. Харитончик, И. Б. Штерн, Ю. А. Шепель и др.).

Объединяет поборников первой и второй точек зрения признание словообразовательных гнезд в качестве важнейшей единицы словообразовательной системы. Во всём остальном взгляды исследователей существенно расходятся.

Выводы. Современная дериватология систематизирует явления словообразования через исследование двух основных единиц словообразовательной системы – словообразовательных типов и словообразовательных гнезд, которые отражают разные уровни абстракции языкового материала. Словообразовательный тип рассматривается как этап систематизации изолированных словообразовательных структур, как обобщённое и типизированное отношение между группами однородных по своей структуре и семантике парных образований – производящего и производного слов. Словообразовательное гнездо – понятие, необходимое для выявления деривационного механизма словообразовательной категории, установления фазисности словообразовательного процесса (ср. однофазисные – многофазисные деривационные цепочки).

Структура – это иерархия взаимосвязей и взаимоотношений системы. Система – это реализация этих потенциальных связей и отношений конкретными

элементами. На уровне языка элементами считаются классы, характеризующиеся определёнными зависимостями и отношениями.

В иерархических («централистических») системах присутствует ядро, центр управления, а в многосвязных («скелетных») системах такого центра нет: в них каждая подсистема (элемент) непосредственно взаимодействует с любой другой.

Для описания системы словообразования на уровне языка используют такие понятия, как структура, связь, отношение между классами и подклассами, классы и подклассы элементов, модели производных, словообразовательный тип, а для описания системы словообразования на уровне речи – суффикс, основа, производное, система, связь и отношение между конкретными элементами.

Выбор элементарных единиц описания зависит от подхода к словообразованию как к процессу порождения производных или как к констатации результата этого процесса. При первом подходе необходимо исходить из таких единиц, как такт порождения или деривационный шаг, при втором – из единиц, которые являются непосредственными составляющими производного слова.

Перспектива дальнейших исследований в рассматриваемой области теории словообразования (и языкознания, в целом) видится в дальнейшем широком изучении и описании структуры систем (схем организации) языков как множества всех возможных отношений между подсистемами и элементами внутри системы.

Библиографические ссылки

1. **Бондарко А. В.** Функциональная грамматика : проблемы системности / А. В. Бондарко // Русский язык в научном освещении. – 2003. – № 1 (5). – С. 5–23.
2. **Виноградова В. Н.** О понятиях словообразовательная цепочка и словообразовательный тип / В. Н. Виноградова // Актуальные проблемы русского словообразования : сб. науч. тр. – Самарканд, 1985. – С. 44–47.
3. **Земская Е. А.** Современный русский язык. Словообразование : учеб. пособие / Е. А. Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 304 с.
4. **Земская Е. А.** Словообразование / Е. А. Земская // Современный русский язык : учеб. пособие / В. А. Белошапкова, Е. А. Брызгунова, Е. А. Земская и др. ; под ред. В. А. Белошапковой. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высш. шк., 1989. – С. 237–379.
5. **Зенков Г. С.** К постановке вопросов теории современного русского словообразования / Г. С. Зенков // Уч. зап. филол. ф-та Киргиз. ун-та. – Фрунзе, 1963. – Вып. 9. – С. 3–47.
6. **Зенков Г. С.** Вопросы теории словообразования / Г. С. Зенков. – Фрунзе : Киргиз. гос. ун-т, 1969. – 165 с.
7. **Зенков Г. С.** О некоторых задачах учения о словообразовании / Г. С. Зенков // Вопросы филологии : матер. респуб. юбилейной науч. конф., посвященной 50-летию Великой Октябрьской социалистической революции. – Фрунзе, 1969. – Вып. 3. – С. 70–79.
8. **Ковалик І. І.** Питання іменникового словотвору в східнослов'янських мовах у порівнянні з іншими слов'янськими : до IV Міжнародного з'їзду славістів / І. І. Ковалик. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1958. – Ч. 1. – 151 с.
9. **Ковалик І. І.** Вчення про словотвір / І. І. Ковалик. – Львів : Вид-во Львів. ун-ту, 1961. – Вип. 2. – 83 с.
10. **Ковалик І. І.** Вопросы словообразования имен существительных восточнославянских языков в сравнении с другими славянскими языками : автореф. дис. на соискание уч. степени д-ра филол. наук : спец. 10.02.02 «Украинский язык» / И. И. Ковалик. – Львов, 1961. – 37 с.
11. **Ковалик І. І.** Некоторые вопросы славянского словообразования / И. И. Ковалик // IV Междунар. съезд славистов : материалы дискуссии. Проблемы славянского языкознания. – М., 1962. – Т. 2. – С. 118–119, 133.
12. **Ковалик І. І.** Основні проблеми вчення про словотвір / І. І. Ковалик // Укр. мова і література в школі. – 1970. – № 10. – С. 22–30.

13. **Соболева П. А.** Аппликативная грамматика и моделирование словообразования : автореф. дис. на соискание учен. степени д-ра филол. наук : 10.677 «Теория языкознания» / П. А. Соболева. – М., 1970. – 60 с.
14. **Соболева П. А.** Моделирование словообразования / П. А. Соболева // Проблемы структурной лингвистики 1971. – М. : Наука, 1972. – С. 165–212.
15. **Соболева П. А.** Словообразовательная структура слова и типология омонимов / П. А. Соболева // Проблемы структурной лингвистики 1976. – М. : Наука, 1978. – С. 5–34.
16. **Соболева П. А.** Словообразовательная полисемия и омонимия / П. А. Соболева. – М. : Наука, 1980. – 294 с.

References

1. Bondarko, A. V. (2003), “Functional grammar: problems of systemic nature”, *Russian language in scientific coverage* [“Funkcional'naya grammatika : problemy sistemnosti” *Russkij yazyk v nauchnom osveshchenii*], № 1(5), pp. 5–23.
2. Vinogradova, V. N. (1985), “On concepts the word-formation chain and the word-formation type”, *Actual problems of Russian word-formation: coll. Scientific papers* [“O ponyatiyah slovoobrazovatel'naya cepochka i slovoobrazovatel'nyj tip”, *Aktual'nye problemy russkogo slovoobrazovaniya : sb. nauchnyh trudov*], Samarkand, pp. 44–47.
3. Zemskaya, E. A. (1973), *The modern Russian language. Word formation* [Sovremennyj russkij yazyk. Slovoobrazovanie], Prosveshchenie, Moscow, 304 p.
4. Zemskaya, E. A. (1989), “Word formation”, *Modern Russian Language*, ed. V. A. Beloshapkova [“Slovoobrazovanie”, *Sovremennyj russkij yazyk, pod red. V. A. Beloshapkovoj*, 2-e izd., ispr. i dop.], Vysshaya shkola, Moscow, pp. 237–379.
5. Zenkov, G. S. (1963), “To the formulation of questions of the theory of modern Russian word-formation”, *Uch. App. Philol. F-th Kirghiz. University* [“K postanovke voprosov teorii sovremennogo russkogo slovoobrazovaniya”, *Uch. zap. filol. f-ta Kirgiz. un-ta*], Frunze, Vyp. 9, pp. 3–47.
6. Zenkov, G. S. (1969), *Questions of the theory of word formation* [Voprosy teorii slovoobrazovaniya], Kirgiz. gos. un-t, Frunze, 165 p.
7. Zenkov, G. S. (1969), “On some problems of the theory of word formation”, *Questions of philology: Mater. Republic. Jubilee Scientific* [“O nekotoryh zadachah ucheniya o slovoobrazovanii”, *Voprosy filologii: materialy respub. yubilejnoj nauchnoj konferencii*], Frunze, Vyp. 3, pp. 70–79.
8. Kovalik I. I. (1958) *Question noun derivation in East languages compared with other Slavic, the IV International Congress of Slavic* [Pitannya imennikovogo slovotvoru v skhidnoslov'yans'kih movah u porivnyanni z inshimi slov'yans'kimi : do IV Mizhnarodnogo z'izdu slavistiv], Vyd-vo L'viv. un-tu, L'viv, Chastina 1, 151 p.
9. Kovalik, I. I. (1961), *The doctrine of the derivation* [Vchennya pro slovotvir], Vyd-vo L'viv. un-tu, L'viv, Vip. 2, 83 p.
10. Kovalik, I. I. (1961), *Questions of word formation of nouns of Eastern Slavic languages in comparison with other Slavic languages: Author's thesis* [Voprosy slovoobrazovaniya imen sushchestvitel'nyh vostochnoslavjanskih yazykov v sravnenii s drugimi slavyanskimi yazykami: avtoref. dis. ... d-ra filol. Nauk], L'viv, 1961, 37 p.
11. Kovalik, I. I. (1962), “Some questions of Slavonic word formation”, *IV Intern. Congress of Slavists: Discussion materials. Problems of Slavic Linguistics* [“Nekotorye voprosy slavyanskogo slovoobrazovaniya”, *IV Mezhdun. s'ezd slavistov : Materialy diskussii. Problemy slavyanskogo yazykoznanija*], Moscow, T. 2., pp. 118–119, 133.
12. Kovalik, I. I. (1970), “The main problems of the doctrine of the derivation”, *Ukrainian language and literature in schools* [“Osnovni problemi vchennya pro slovotvir”, *Ukrains'ka mova i literatura v shkoli*], № 10, pp. 22–30.
13. Soboleva, P. A. (1970), *Applicative grammar and word formation modeling: author's thesis* [Applikativnaya grammatika i modelirovanie slovoobrazovaniya : avtoref. dis. ... d-ra filol. nauk], Moscow, 60 p.

14. Soboleva, P. A. (1972), "Modeling of word formation", *Problems of structural linguistics* ["Modelirovanie slovoobrazovaniya", *Problemy strukturnoj lingvistiki 1971*], Moscow, pp. 165–212.
15. Soboleva, P. A. (1978), "The word-formation structure of a word and the typology of homonyms", *Problems of structural linguistics* ["Slovoobrazovatel'naya struktura slova i tipologiya omonimov", *Problemy strukturnoj lingvistiki 1976*], Moscow, pp. 5–34.
16. Soboleva, P. A. (1980), *Word formation polysemy and homonymy* [*Slovoobrazovatel'naya polisemiya i omonimiya*], Nauka, Moscow, 294 p.

Надійшла до редколегії 17.12.2017

ЗМІСТ

Апоненко И. Н. Новаторство и отношение к традиционной культуре в творчестве Л. С. Петрушевской (на материале собственных имен сказки «Спасенный»)	3
Бурлаченко Н. В. Використання інноваційних технологій у процесі вивчення іноземної мови.....	8
Высоцкая Т. Н. Системная организация понятийной структуры номинативной категории «горнотехнические артефакты»	14
Габидуллина А. Р. Каламбур в современных моностихах	20
Датченко Ю. В., Поліщук Л. В. Назви писанок як об'єкт ономастики	28
Камінська М. О. Реперспективізація ситуації з імпліцитним вираженням негативної оцінки мовця (на матеріалі англомовного діалогічного дискурсу)	37
Ковальчук М. С., Алексеев В. С. Метафорична когезія у прозі Ліни Костенко	47
Колесниченко Е. Л. «Речевые маски» М. Жванецкого: опыт прагмалингвистического анализа	53
Короткова С. В. О синтагматических возможностях наречия в специальном тексте	61
Лавриненко О. В. Влияние копирайта и SEO на язык Рунета.....	67
Ляшчынская В. А. Вобразы абутку ці яго дэталі ў фразеалогіі: касцюмна-рэчавы код культуры беларусаў.....	74
Маслова С. Б. Сотовая структура англоязычного дискурса.....	87
Махоніна Н. Г. Емотивність фразеологічних одиниць німецької мови та потреби евфемії	95
Моргун А. В., Прокопович Л. С. Видовые наименования животных в структуре лексико-семантических групп зоонимов	101
Нашиванько О. В. Ономазиологическая структура лексического гнезда с компонентом «терапия» в терминосистеме медицинской косметологии	110
Осипчук В. М. Історія дослідження прикметників та прислівників української мови	117
Пачева В. М. Консонантизм українських запорізько-надазовських говірок.....	122
Піддубна Н. В. Динамічні явища у складі релігійної лексики кінця XX – поч. XXI ст.....	129
Падабедава С. В. Англамоўная перадача беларускіх парэмій (на матэрыяле аповесці «Дзікае паляванне караля Стаха» У. Караткевіча).....	138
Прутчикова В. В. Паремія як інтердискурсивна формація.....	145
Рибалка Я. І., Степаненко О. К. Дискурсивна компетенція як одна з підвалин вивчення української мови іноземними студентами.....	152

Сагирова Л. В. Вербально-семантический уровень языковой личности виртуального врача в профессиональной интернет-коммуникации	160
Самойленко О. В. Методика визначення та аналізу квазікомполітів	168
Тукова Т. В. «Техногенный вал» в вербальном мире	175
Турута И. И. Компонет «вкус» и его производные в русскоязычных рекламных текстах	184
Федорюк Л. В. Інтерпретація символічних ознак концепту СМЕРТЬ	194
Хабарова Н. А. Прагматическое функционирование когнитивных метафор в рекламных текстах	200
Шепель Ю. А. О системности и иерархии в современной дериватологии	208

CONTENTS

Aponenko I. N. Innovation and attitude toward traditional culture in the art by L. S. Petrushevskaya (based on the material of proper names of the tale «Savee»)	3
Burlachenko N. V. The use of innovative technologies in the process of learning foreign language	8
Vysotskaya T. N. The system of MTA nominative category conceptual structure	14
Gabidullina A. R. The pun in the modern monoverse	20
Datchenko Yu. V., Polishchuk L. V. Nomens of easter eggs as an onomastic object	28
Kaminska M. The study of situation of reperspectivization with interlocutors' implicit negative evaluation	37
Kovalchuk M. S., Aleksieiev V. S. Metaphorical cohesion in Lina Kostenko's prose	47
Kolesnichenko E. «Speech masks» M. Zhvanetsky: the experience of pragmalinguistic analysis	53
Korotkova S. V. To the issue of adverbs' syntagmatic potential in special texts	61
Lavrynenko O. V. Influence of copywrite and SEO on the language of Runet ..	67
Lyashchynskaya O. A. Images of footwear or its parts in phraesology dress and object code of belarusian culture	74
Maslova S. B. The hexagonal structure of the english-language discourse	87
Makhonina N. G. Emotivity of german phraseological units and needs for euphemisation	95
Morgun A. V., Prokopovich L. S. Specific names of animals in the structure of lexical and semantic groups of zoonyms	101
Nashivanko O. V. Onomasiological structure of the lexical family with the component «therapy» in the terminological system of medical cosmetology	110
Osypchuk V. M. History of the study of adjectives and adverbs of the ukrainian language	117
Pacheva V. Consonantism of ukrainian zaporizhya-nadazovskyi dialects	122
Piddubnaia N. V. Dynamic phenomena in the basis of religious vocabulary of the late XX – early XXI centuries	129
Podobedova S. V. English translation of the belarussian paremias (based on the story «King Stach's wild hunt» by V. Karatceovich)	138
Prutchykova V. V. Proverb as interdiscourse formation	145
Rybalka Ya. I., Stepanenko O. K. Discursive competence as one of the foundations of learning the ukrainian language foreign students	152
Sagirova L. V. Verbal-semantic level of doctor's language personality in professional internet communication	160

Samoilenko O. V. Methodology of differentiating and analysis of quasi-compound words.....	168
Tukova T. V. «Technogenic wave» in the verbal world	175
Turuta I. I. Component «taste» and its derivatives in the context of russian-language advertising texts.....	184
Fedoryuk L. V. Interpretation of the concept death symbolic features.....	194
Khabarova N. A. Pragmatic functioning of the conceptual metaphor in the advertising texts.....	200
Shepel Yu. A. About consistency and hierarchy in the modern derivatology	208

Наукове видання

ВІСНИК ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Серія:
МОВОЗНАВСТВО

Заснований у 1993 р.

Випуск 23 (2)

Українською, російською, білоруською мовами

Свідоцтво державної реєстрації серія КВ № 21031-10831 Р від 24.10.2014 р.

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 261 від 06.03.2015 р. друковане видання «Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Мовознавство» включено до Переліку наукових фахових видань України у галузі філологічних наук

Вісник зареєстровано у Міжнародних наукометричних базах:
Google Scholar, National Library of Ukraine Vernadsky

Коректор О. М. Гордієнко
Оригінал-макет В. В. Спіріна

Підписано до друку 30.06.17 р. Формат 70х108 ¹/₁₆. Папір офсетний.
Друк плоский. Ум. друк. арк. 19,6. Обл.-вид. арк. 19,3. Ум. фарбовідб. 19,6.
Тираж 100 пр. Зам. № 134.

ПП «Ліра ЛТД», вул. Погребняка, 25, м. Дніпропетровськ, 49010.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
серія ДК № 188 від 19.09.2000 р. Фактична адреса: вул. Наукова, 5